

BIZANȚUL ȘI CRUCIADELE

JONATHAN HARRIS

Jonathan Harris revizitează istoria Bizanţului dintr-o perspectivă nouă şi, poate nu întâmplător, extrem de actuală. Imperiul din răsăritul Europei a fost excepţional de longeviv. Care să fie explicaţia? se întreabă istoricul englez. Peste Constantinopol au venit valuri de populaţii, de multe ori puternice şi agresive, cu armate capabile să distrugă orice împotrivire. Şi se pare că soluţia salvatoare a fost, de cele mai multe ori, abila transformare a duşmanilor în aliaţi şi apoi integrarea lor în imperiu.

Jonathan Harris este profesor de istorie a Bizanţului la University of London.

Jonathan Harris

Bizanţul şi Cruciadele

În amintirea lui Michael Heslop (1941-2022)

Mulţumiri

Cum ediţia a doua a volumului *Bizanţul şi cruciadele* a apărut în 2014, între timp s-a publicat un număr considerabil de noi lucrări importante – editări şi traduceri de texte, articole şi monografii. Am ţinut seama de toate acestea pentru ediţia a treia, cea de faţă, fiind semnalate în bibliografie şi în notele de subsol. În

afara obligaţiei esenţiale de aducere la zi, raţiunea fundamentală a noii ediţii a fost aceea de a acoperi un spaţiu mai larg prin adăugarea de indici şi extinderea capitolelor, rezultatul fiind, îmi exprim speranţa, o carte mai cuprinzătoare, care investighează mai profund acest subiect.

În timpul procesului de revizuire, m-am bucurat de mult ajutor din partea prietenilor şi colegilor. Le sunt extrem de îndatorat lui Martin Hall şi Georgios Chatzelis pentru sfaturile lor referitoare la pasajele în latină şi, respectiv, în greacă şi lui Thomas Asbridge, Jonathan Phillips şi Brian McLaughlin pentru permisiunea de a le folosi fotografiile. Cel care îmi este editor de mulţi ani, Rhodri Mogford, mi-a oferit ca de obicei susţinerea lui neobosită, în vreme ce mulţi alţii m-au susţinut cu spiritul lor pozitiv şi încurajator: Kate Cooper, Jonathan Phillips şi Steve Tibble, ca să mă opresc doar la ei. Mohammed Raffi, manager de proiect la Editura Bloomsbury, s-a ocupat cu profesionalism de procesul de producţie. În fine, noua ediţie nu ar fi fost posibilă fără rapoartele a doi referenţi anonimi şi fără comentariile şi întrebările studenţilor mei legate de primele două versiuni ale volumului pe care le au la dispoziţie la Royal Holloway.

Unele aspecte ale cărţii au rămas neschimbate faţă de ediţia precedentă, şi în special raţionamentul principal

care plasează reacţia bizantină faţă de evenimentele de la sfârşitul secolului al XI-lea în contextul culturii, concepţiilor şi politicii externe preexistente. Ca şi mai devreme, am ales, ori de câte ori a fost posibil, să citez din lucrări la zi şi accesibile, iar sursele primare trimit la traduceri în engleză, atunci când există, şi nu la original.

Royal Holloway
Universitatea din Londra
ianuarie 2022

Cronologie

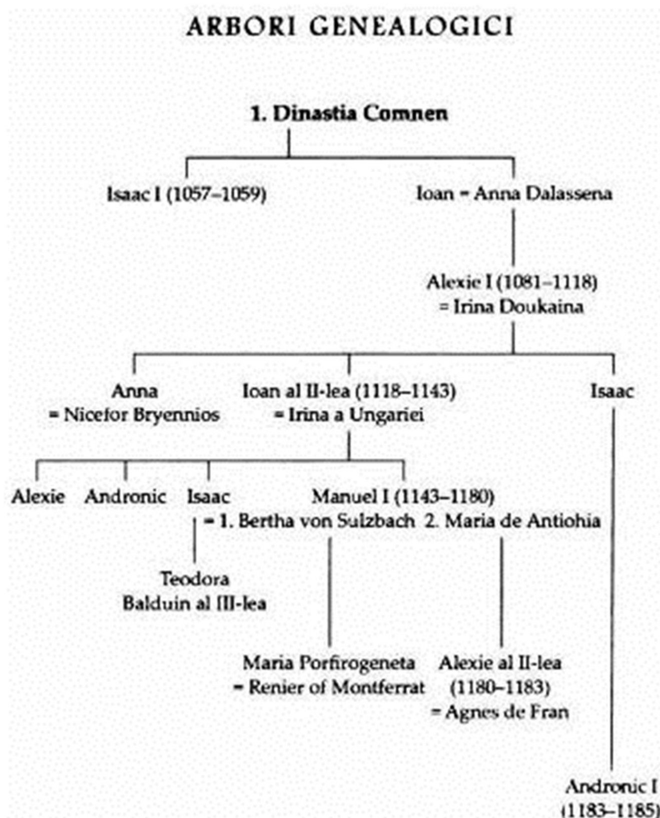
969 Bizantinii ocupă Antiohia
975 Campania lui Ioan I Tzimiskes în Siria
1018 Bizantinii cuceresc Bulgaria
1027 Tratat al bizantinilor cu Fatimizii; reconstruirea Bisericii Sfântului Mormânt
1031 Bizantinii ocupă Edessa
1054 Cardinalul Humbert îl excomunică pe patriarhul Constantinopolului
1071 Bătălia de la Manzikert
1074 Tratat între Robert Guiscard şi Mihail al VII-lea Ducas
1081 Accesiunea lui Alexie I Comnenul

1083 Înfrângerea lui Robert Guiscard în Balcani
1089 Prima delegaţie a lui Alexie I la Urban al II-lea
1091 Victoria lui Alexie I asupra pecenegilor la Muntele Levounion
1095 A doua delegaţie trimisă de Alexie la Urban al II-lea; proclamarea Cruciadei I
1096 Cruciaţii încep să sosească la Constantinopol
1097 Ocuparea oraşului Niceea şi bătălia de la Dorylaion
1098 Cruciaţii ocupă Antiohia
1099 Căderea Ierusalimului; Bohémond ocupă Antiohia
1106 Tancred ocupă Laodiceea
1107 Bohémond soseşte în portul Avlona
1108 Tratatul de la Devol
1118 Moartea lui Alexie I; accesiunea lui Ioan al II-lea Comnenul
1126 Ioan al II-lea reînnoieşte tratatul comercial cu Veneţia
1137 Prima expediţie a lui Ioan al II-lea la Antiohia
1142 A doua expediţie a lui Ioan al II-lea la Antiohia
1143 Moartea lui Ioan al II-lea; accesiunea lui Manuel I Comnenul
1147 Cruciada a II-a trece prin Constantinopol
1159 Expediţia lui Manuel I în Antiohia
1169 Atac comun al bizantinilor şi cruciaţilor la

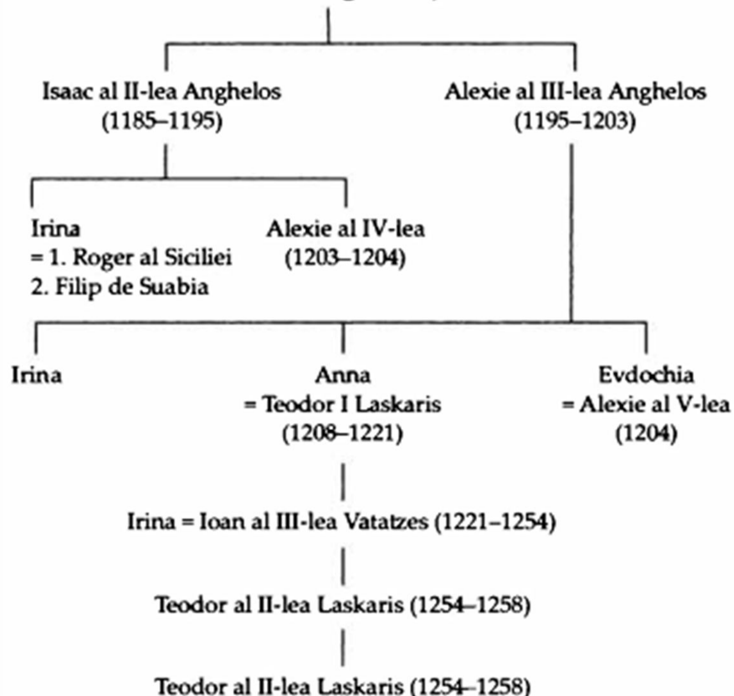
Damietta
1171 Vizita lui Amalric al Ierusalimului la Constantinopol; arestarea veneţienilor
1174 Saladin uneşte Siria şi Egiptul sub stăpânirea sa
1180 Moartea lui Manuel I Comnenul; regenţă pentru tânărul Alexie al II-lea
1182 Andronic Comnenul intră în Constantinopol; masacrarea latinilor
1183 Andronic este încoronat împărat
1185 Isaac al II-lea Anghelos îl detronează pe Andronic I
1187 Saladin ocupă Ierusalimul
1189 Frédéric Barbarossa în Balcanii bizantini
1190 Moartea lui Frédéric Barbarossa
1191 Richard Inimă de Leu ocupă Ciprul
1192 Cruciada a III-a se încheie fără ca Ierusalimul să fie ocupat împăratul Henric al VI-lea le cere bizantinilor să finanţeze cruciada
1198 Papa Inocenţiu al III-lea cheamă la Cruciada a IV-a
1201 Alexie Anghelos soseşte în Apus
1202 Cruciada a IV-a ocupă Zara
1203 Cruciada a IV-a soseşte la Constantinopol
1204 Ocuparea şi prădarea Constantinopolului
1205 Bătălia de la Adrianopol
1208 Încoronarea imperială a lui Teodor Lascaris

1216 Moartea lui Henric de Flandra
1218 Cruciada a V-a porneşte pe mare spre Egipt
1221 Moartea lui Teodor Lascaris; accesiunea lui Ioan al III-lea Vatatzes
1224 Teodor Anghelos ocupă Tesalonicul
1225 Bătălia de la Poimamenon
1227 Lansarea Cruciadei a VI-a
1228 Ierusalimul revine sub control creştin în urma Tratatului de la Jaffa
1230 Bătălia de la Klokotnitsa
1244 A doua cădere a Ierusalimului; bătălia de la La Forbie
1246 Ioan al III-lea Vatatzes ocupă Tesalonicul
1250 Înfrângerea Cruciadei a VII-a în Egipt
1254 Moartea lui Ioan al III-lea Vatatzes
1258 Mihail Paleolog preia puterea la Niceea
1259 Bătălia de la Pelagonia
1260 Mamelucii îi înfrâng pe mongoli la Ain Jalut
1261 Mihail al VIII-lea reocupă Constantinopolul
1265 Carol de Anjou devine rege al Siciliei
1267 Tratatul de la Viterbo dintre Carol de Anjou şi Balduin al II-lea
1268 Sultanul mameluc Baibars ocupă Antiohia
1270 Cruciada lui Ludovic al IX-lea în Tunis
1274 Conciliul de la Lyon
1277 Carol de Anjou devine rege al Ierusalimului

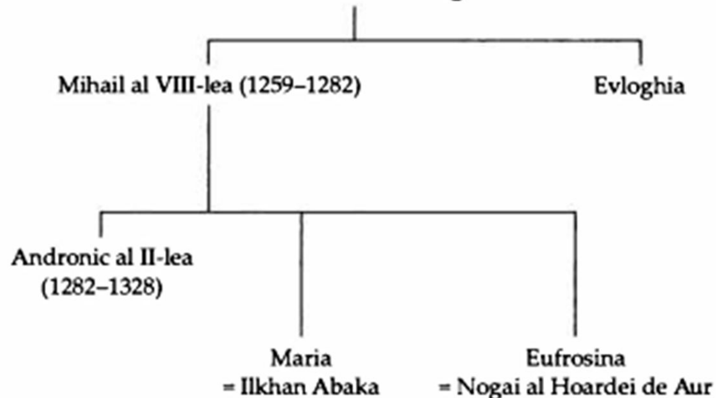
1282 Vecerniile Siciliene; moartea lui Mihail al VIII-lea
1289 Sultanul mameluc Qalawun ocupă Tripoli
1291 Căderea Acrei

2. Dinastiile Anghelos și Laskaris

3. Dinastia Paleolog

Introducere

În mai 1204, împăratul proaspăt încoronat al Constantinopolului, Balduin de Flandra, i-a trimis o scrisoare papei Inocenţiu al III-lea. Redactarea ei nu era un lucru uşor, Balduin fiind unul dintre conducătorii Cruciadei a IV-a, pornite de Inocenţiu în august 1198. Cruciaţii plănuiseră iniţial să cucerească mai întâi Egiptul şi apoi Ierusalimul, aflat în mâinile musulmanilor de când fusese ocupat de Saladin, în 1187. După cum s-a dovedit, în loc să se lupte cu necredincioşii, şi-au întors armele împotriva coreligionarilor lor. Nu numai că au atacat şi au ocupat Constantinopolul, capitala Imperiului Bizantin creştin, dar i-au prădat sistematic palatele şi bisericile, i-au expulzat conducătorii şi l-au încoronat ca împărat al lor pe Balduin. Ar fi fost cât se poate de firesc ca Inocenţiu să fie furios faţă de devierea de la idealurile cruciadei şi să excomunice întreaga armată, aşa cum făcuse şi cu doi ani mai înainte, când cruciaţii comiseseră o faptă asemănătoare într-o altă cetate creştină, Zara, din Dalmaţia.

Surprinzător, în ciuda întorsăturii radicale luate de evenimente, justificarea dată de Balduin pentru acţiunile armatei a fost acceptată. În răspunsul dat de Inocenţiu în noiembrie 1204, el a încuviinţat versiunea

lui Balduin asupra celor întâmplate şi nici măcar nu a ameninţat cu anatema. Dimpotrivă, a luat pe noul împărat, domeniile şi poporul lui sub protecţie papală, poruncind ca armata cruciată să renunţe la Egipt şi să rămână să apere Constantinopolul de orice încercare a bizantinilor de a-şi recupera oraşul. Şi nu a făcut-o cu reţinere, ci în efuziuni lirice faţă de ceea ce părea să indice fără dubii bunăvoinţa divină, exclamând că „asta s-a înfăptuit cu voia Domnului şi este în ochii noştri o minune”[1].

Mesajul lui Balduin şi disponibilitatea papei de a-i răspunde favorabil ridică o întrebare evidentă şi fundamentală. Cruciada I fusese pornită în 1095 de predecesorul lui Inocenţiu al III-lea, Urban al II-lea, aparent în scopul de a ajuta Imperiul Bizantin împotriva inamicilor musulmani. După mai bine de o sută de ani, evenimentele parcurseseră un cerc complet. Soldaţii Cruciadei a IV-a şi papa însuşi se considerau acum absolut justificaţi să atace şi să anexeze capitala imperiului. Cum se petrecuse această extraordinară răsturnare? Răspunsurile date în ultimii două sute de ani au fost foarte variate.

---

[1] Documentele lui Inocenţiu al III-lea, în Andrea, 2000, p. 117; Chrissis, 2013, pp. 2-12

Istoricii şi abaterea din cale a Cruciadei a IV-a: Teoriile conspiraţiei

Cei dintâi istorici moderni ai cruciadelor au fost înclinaţi să privească abaterea spre Constantinopol şi jaful ce a urmat ca fiind rezultatul unor evenimente petrecute doar în ultimii aproximativ cinci ani dinaintea acestui moment. Savantul francez Joseph Michaud (1767-1839) l-a prezentat ca pe un apogeu al unei serii de accidente începând cu 1201, urmând astfel îndeaproape naraţiunea principalei surse occidentale contemporane pentru Cruciada a IV-a, aparţinând lui Geoffroi de Villehardouin.

Atunci când versiunea lui Michaud a fost contestată, nu s-au invocat cauze care să fi avut rădăcini înainte de 1201, ci a intrat în discuţie dacă abaterea din cale spre Constantinopol ar fi fost sau nu întâmplătoare. Aristocratul francez Louis de Mas Latrie (1815-1897) şi academicul german Carl Hopf (1832-1873) au văzut-o ca pe ceva dinadins pus la cale de republica maritimă italiană Veneţia şi de bătrânul, dar formidabilul, ei doge, Enrico Dandolo. Potrivit acestui punct de vedere, veneţienii au dorit să prevină atacarea Egiptului, deoarece Veneţia tocmai încheiase un tratat comercial avantajos cu regimul aiubid de acolo. Interesele republicii dictau, în schimb, un atac asupra

Constantinopolului din cauză că împăraţii blocau de mulţi ani activităţile comerciale veneţiene. Prin urmare, dogele i-a manipulat cu viclenie pe cruciaţi să devieze de la destinaţia iniţială, păcălindu-i să se angajeze într-o datorie enormă prin închirierea vaselor veneţiene. Astfel, a reuşit să-i silească să-i împlinească voinţa şi să se îndrepte spre Zara, iar apoi spre Constantinopol. La o privire superficială, teoria părea convingătoare, fiind susţinută de dovezi din acea vreme. Cronicarul Ernoul, care scria în Răsăritul latin la începutul secolului al XIII-lea, afirma hotărât că veneţienii erau îndemnaţi de sultanul Al Adil să trimită cruciada într-o altă direcţie. Hopf susţinea chiar că descoperise în arhivele veneţiene tratatul dintre Veneţia şi sultan, pe care l-a datat în mai 1202.[2]

Dar nu a durat mult până la demontarea teoriei conspiraţiei veneţiene. În 1877, Gabriel Hanotaux a demonstrat convingător că Hopf datase greşit tratatul Veneţiei cu sultanul aiubid. Documentul nu fusese perfectat în 1202, când Cruciada a IV-a tocmai pornea la drum, ci de fapt în 1208 sau 1212, la mai mulţi ani după ce Constantinopolul căzuse. Breşa creată de Hanotaux a fost apoi extinsă. Donald E. Queller a publicat *Cruciada a IV-a. Cucerirea Constantinopolului* în

---

[2] Ernoul, 1871, pp. 345-346; Queller, 1971, pp. 21-25.

1978, iar o a doua ediţie, revăzută, în colaborare cu Thomas F. Madden, a apărut în 1995. După cum explică limpede autorii în prefaţă, obiectivul volumului era să ia apărarea participanţilor la Cruciada a IV-a, şi în special a veneţienilor, acuzaţi că s-au folosit în mod cinic de o presupusă expediţie în Ţara Sfântă ca să atace şi să prade Constantinopolul. La urma urmei, Veneţia nu avea cine ştie ce motive să pună la cale acest atac, căci îşi reînnoise tratatul cu împăratul bizantin în 1198 şi îşi confirmase astfel toate privilegiile comerciale prin mijloace paşnice.[3] Se renunţase astfel în mare măsură la versiunea duplicităţii veneţiene, deşi ea îşi făcea apariţia periodic în publicaţii populare, documentare TV şi chiar şi în unele volume academice.[4]

Au existat încercări de a arunca vina pe o serie de alţi complotişti funeşti. Într-un moment sau altul, au fost identificaţi drept capi ai răutăţilor pretendentul la tronul imperial german Filip de Suabia, conducătorul cruciadei, Bonifaciu de Montferrat, şi chiar şi papa Inocenţiu al III-lea în persoană.[5] Asemenea bănuieli excentrice au fost combătute pe rând prin obiecţii

---

[3] Queller şi Stratton, 1969, p. 248; Queller, 1971, pp. 38-42; Harris, 2017, pp. 108-112.

[4] Câteva exemple: Pears, 1885, pp. 263-267; Godfrey, 1980, p. 74; Nicol, 1988b, pp. 124-126.

[5] Queller, 1971, pp. 26-38; Queller şi Stratton, 1969, pp. 238-252; Brand, 1984, pp. 33-45.

convingătoare. Istoricul cruciadei Jonathan Riley-Smith, spre exemplu, s-a străduit să salveze reputaţia papei Inocenţiu al III-lea.[6] Însă nu numai că aceste teorii ale conspiraţiei sunt greu de fundamentat, dar ele nu sunt nici foarte utile ca să dea un răspuns la întrebarea de ce o mişcare menită să ajute Bizanţul s-a soldat în cele din urmă cu un atac asupra lui.

Istoricii şi abaterea din cale a Cruciadei a IV-a: Teoria ciocnirii civilizaţiilor

Abia la începutul secolului XX istoricii au început să abordeze cu înţelegere această chestiune şi să ia în considerare dacă nu cumva jefuirea Constantinopolului era urmarea unor evoluţii pe termen mai lung, începând din 1095. Printre primii s-a numărat Walter Norden (1876-1937), care a afirmat că evenimentele din 1204 au reprezentat apogeul neînţelegerii, al intoleranţei şi al ostilităţii crescânde dintre cele două jumătăţi ale lumii creştine: cea catolică, occidentală, a latinilor europeni, pe de o parte, şi cea ortodoxă, vorbitoare de greacă, a bizantinilor răsăriteni, pe de alta. Norden şi susţinătorii de după el

---

[6] Queller, 1971, pp. 44-54; Riley-Smith, 2002, pp. 51-52; Angold, 2006, pp. 306-308.

ai teoriei ciocnirii civilizaţiilor nu aveau decât să îi citeze pe contemporani ca să dezvăluie ceea ce părea să fie dovada incontestabilă a acestui profund antagonism. Autorii bizantini îi descriau adesea pe europenii apuseni ca pe nişte „barbari” neciopliţi, în vreme ce omologii lor apuseni spumegau împotriva bizantinilor „efeminaţi şi perfizi”, a schismei lor cu Biserica Romei şi a presupusei înţelegeri secrete cu puterile musulmane.[7] Masacrarea latinilor la Constantinopol, în 1182, şi ocuparea şi jefuirea cetăţii bizantine Tesalonic înfăptuite de nomazi, în 1185, păreau un efect al acestei tensiuni în creştere, constituindu-se în pietre de hotar pe calea dreaptă care conducea spre catastrofa inevitabilă din 1204.[8]

Teoria ciocnirii civilizaţiilor era atât de convingătoare, încât părea că nu mai rămânea de stabilit decât perioada când începuse tensiunea şi cine era de vină. Unii istorici au considerat că acest proces începuse încă din 1054, atunci când legaţii papali îl excomunicaseră pe patriarhul Constantinopolului şi declanşaseră schisma dintre Bisericile bizantină şi occidentală. Alţii erau de părere că problema începuse

---

[7] Choniates, 1984, p. 167; Guibert of Nogent, 1997, p. 38; Ni Chleirigh, 2011, p. 161.

[8] Queller şi Stratton, 1969, pp. 252-270; Queller, 1971, pp. 57-66; Brand, 1968a, p. 43.

odată cu sosirea Cruciadei I la Constantinopol în 1096, când mii de cavaleri apuseni porniţi să cucerească Ierusalimul tăbărâseră în Imperiul Bizantin, stârnind temeri în rândul bizantinilor că aceste armate intenţionau de fapt să ocupe Constantinopolul sau alte părţi ale teritoriului imperial. Iar alţii afirmau că momentul în care Andronic I, presupus antilatin, a obţinut puterea în, 1182, a fost adevăratul punct de pornire a antagonismului reciproc.[9] Indiferent de alegerea iniţială, teoria rămânea în esenţă identică.

Oricât de atrăgătoare ar fi ideea ciocnirii civilizaţiilor, ea suferă de cel puţin trei defecte serioase. Mai întâi, pretinde că în secolul al XII-lea ar fi existat o înstrăinare generală şi crescândă între Răsăritul bizantin şi Apusul latin. De fapt, în ciuda schimburilor frecvente de replici dure şi a câtorva incidente neplăcute, cele două societăţi erau strâns împletite. Nu numai că împăraţii bizantini din perioada cruciadelor încheiau cu regularitate relaţii matrimoniale cu omologii lor apuseni şi din Ţara Sfântă, însă şi statul lor depindea de personal vest-european. După cum erau gata să recunoască şi bizantinii, latinii alcătuiau partea cea mai eficientă şi mai loială din armata imperială şi tot ei

[9] Despre 1054 ca început al ostilităţii reciproce, vezi Angold, 1997, pp. 233-240. Despre anul 1182, vezi Brand, 1968a, pp. 41, 175, 188; Godfrey, 1980, pp. 15-18.

serveau împăratului ca ambasadori, tălmaci şi sfetnici. Prin urmare, ideea a două societăţi complet divizate care, în 1204, intrau în sfârşit în conflict este neconvingătoare. Atunci când soldaţii Cruciadei a IV-a au dat cel dintâi atac asupra zidurilor Constantinopolului în vara anului 1203, cea mai înverşunată rezistenţă întâmpinată a fost nu din partea bizantinilor înşişi, ci din partea trupelor vest-europene din serviciul imperial.[10]

Al doilea neajuns al teoriei ciocnirii civilizaţiilor este ipoteza potrivit căreia ar exista o legătură cauzală între presupusa ostilitate dintre Răsărit şi Apus şi devastarea Constantinopolului. Când lovitura occidentală împotriva Constantinopolului a venit sub forma Cruciadei a IV-a, nu a existat niciun plan premeditat de atac împotriva capitalei bizantine. În drum spre Egipt, cruciada s-a abătut din cale la cererea unui prinţ din familia conducătoare Anghelos, care avea nevoie de ajutor pentru a-şi repune tatăl pe tron. Dacă liderii individuali, inclusiv Bonifaciu de Montferrat şi dogele Veneţiei, Enrico Dandolo, au salutat poate schimbarea obiectivului, marea masă a armatei s-a opus vehement. Un număr considerabil de cruciaţi au părăsit oastea şi

---

[10] Choniates, 1984, pp. 210, 212-213; Robert of Clari, 1936, p. 95; Angold, 2003, p. 28.

au pornit pe cont propriu spre Ţara Sfântă. Cei rămaşi au consimţit fără tragere de inimă la schimbare, după ce au fost supuşi unui amestec de şantaj financiar şi emoţional. Chiar şi aşa, mulţi au ezitat înaintea asaltului final din aprilie 1204, având dubii serioase că este legitim să ataci în acest fel un oraş creştin.11

În sfârşit, trebuie să ne referim la ce s-a petrecut după 1204. Dacă antagonismul reciproc ar fi fost atât de ascuţit pe cât se presupune, de ce ar fi fost dispuşi unii bizantini să-şi lege soarta de noul regim? De ce occidentalii au urmat cu tot mai mare reticenţă chemările papei de a lupta pentru a menţine Constantinopolul sub stăpânire latină? Deoarece doar un număr restrâns de voluntari s-au dus să-l ajute pe Balduin de Flandra şi pe succesorii lui să apere oraşul, împăraţii latini au suferit de lipsă acută de oameni şi dominaţia lor la Constantinopol nu a durat decât cincizeci şi şapte de ani. În 1261, bizantinii au recuperat Constantinopolul şi o parte considerabilă din teritoriul deţinut înainte de 1204. Aceste evoluţii nu corespund prea bine ideii celor două societăţi opuse vehement şi ireconciliabil.12

Având în vedere aceste lacune ale teoriei ciocnirii

---

[11] Villehardouin, 2008, pp. 30-31; Robert of Clari, 1936, pp. 59, 93-94.

[12] Jacoby, 2008, pp. 53-73; Barber, 1989, pp. 116-118, 123-124; Chrissis, 2013, pp. 77-78, 156-157.

civilizaţiilor, nu este surprinzător că, în ultimii ani, majoritatea specialiştilor au renunţat la ideea că prădarea Constantinopolului din Cruciada a IV-a a reprezentat apogeul unei ostilităţi crescânde, ajungând la concluzia că nu poate fi avansată nicio teorie globală convingătoare. În schimb, se pot evidenţia evenimentele neprevăzute care au împiedicat cruciada să meargă, conform planului, în Egipt: suma masivă datorată veneţienilor din cauză că nu se prezentaseră suficienţi cruciaţi care să umple vasele închiriate; atacul asupra cetăţii Zara, întreprins de cruciaţi pentru a obţine o amânare a acelei datorii; şi propunerea lui Alexie Anghelos să fie însoţit de cruciadă la Constantinopol. Potrivit acestei perspective, deznodământul s-a produs ca o consecinţă a unui amestec extrem de complicat de factori şi motive care nu permit o clasificare facilă.[13] Această ipoteză de lucru nu diferă esenţial de abordarea lui Joseph Michaud de la începutul secolului al XIX-lea şi lasă fără răspuns întrebarea cum se face că relaţiile bizantinilor cu cruciadele au parcurs acest cerc complet.

---

[13] Queller şi Madden, 1997, pp. ix-x; Riley-Smith, 2002, pp. 51-52; Phillips, 2004, pp. 310-312; Tyerman, 2004, p. 59; Housley, 2006, pp. 64-68; Constable, 2008a, pp. 324-325.

Istoricii şi abaterea din cale a Cruciadei a IV-a: Filoeleni şi alţii

Orice străduinţă de a realiza o evaluare obiectivă a ciocnirii petrecute între Bizanţ şi cruciadă devine şi mai complicată în virtutea unui al treilea curent distinct de opinie. Unii istorici s-au lăsat vizibil influenţaţi de ataşamentul faţă de civilizaţia bizantină – sau de absenţa lui. Exemplul cel mai remarcabil de ataşament rămâne fără îndoială Steven Runciman. În *Istoria cruciadelor,* elaborată între 1951 şi 1954, el s-a situat pe o poziţie filoelenă şi pro-bizantină aproape fanatică, poziţie care l-a silit să adopte ambele teorii – ale conspiraţiei şi ale ciocnirii dintre civilizaţii. Aici apare clasica relatare cum împăratul Alexie I i-a cerut cu inocenţă papei Urban al II-lea să-i îndemne pe câţiva mercenari să slujească în armata sa împotriva turcilor selgiucizi şi s-a ales în schimb cu un val uriaş de războinici religioşi fervenţi, asupra cărora nu avea niciun control. Cruciada, susţinea Runciman, a avut efectul nefericit de a pune în contact nemijlocit două societăţi care în trecut avuseseră prea puţin de-a face între ele. Chiar acest contact a avut efectul de a deschide calea neînţelegerii şi neîncrederii reciproce. O temă recurentă în capitolele care urmează este cea a resentimentului şi invidiei cruciaţilor faţă de

rafinamentul şi bogăţia mediului social mai avansat pe care îl străbăteau în drumul spre Ţara Sfântă. Totul a culminat, după părerea lui Runciman, cu jefuirea Constantinopolului din 1204, când latinii lacomi au înfăptuit în sfârşit ceea ce plănuiseră de mult, prin prădarea bogăţiilor capitalei bizantine, eveniment caracterizat de el drept cea mai mare crimă la adresa umanităţii.[14]

Graţie vânzărilor masive ale lucrării sale, abordarea lui Runciman a devenit extrem de influentă, ceea ce se reflectă adesea în scrierile ce l-au urmat. Cartea lui John Godfrey, din 1980, despre Cruciada a IV-a, spre exemplu, vorbeşte despre „monstrul” dezlănţuit de Alexie I în 1095 şi cum a fost distrusă „minunea lumii”.[15]

Istoricii academici erau cât se poate de conştienţi că metodele de cercetare ale lui Runciman lăsau mult de dorit şi că el se putea bizui pe cele mai subţiri dovezi ca să susţină cele mai vaste puncte de vedere. Dar mulţi dintre ei s-au lăsat seduşi. Un erudit de seamă care ar fi putut să aibă de obiectat a fost Paul Lemerle, istoric revizionist, care a construit o abordare foarte critică faţă de domnia lui Alexie I. În vreme ce majoritatea

---

[14] Runciman, 1951-1954, I, p. 116, II, pp. 123, 131, 475-476; Runciman, 2002, p. 219.

[15] Godfrey, 1980, pp. 6, 160.

istoricilor l-au privit pe Alexie ca pe un salvator al Bizanţului în criza secolului al XI-lea, Lemerle l-a descris ca pe un reacţionar care a distrus progresul social şi economic realizat de predecesori. Însă, când a venit vorba de geneza Cruciadei I, Lemerle a adoptat în mare măsură aceeaşi linie ca Runciman şi a considerat că Alexie nu ar fi jucat absolut niciun rol în ceea ce s-a întâmplat. Cruciadele, a tras el concluzia, au fost un fenomen străin bizantinilor, iar această neînţelegere a dus la conflict.[16] Poate că bizantiniştilor, conştienţi şi neliniştiţi de marginalizarea subiectului lor, le-a venit greu să renunţe la imaginea de victimă a Bizanţului.

Inevitabil însă, pe măsura trecerii anilor, părtinirea flagrantă a lui Runciman nu avea cum să nu stârnească o reacţie, iar criticii nu au întârziat să apară. Deloc surprinzător, istoricilor cruciadelor nu le-a convenit ca războinicii lor pentru cauza creştinătăţii să fie prezentaţi drept vandali iraţionali, iar bizantinii, ca victime nevinovate. Ei au avut tendinţa să subestimeze gradul de ostilitate „antigrecească” sau să semnaleze că bizantinii se angajau uneori într-un joc viclean, caracteristic lor.[17] Până şi unii bizantinişti au simţit nevoia să pună la îndoială versiunea lui Runciman

---

[16] Lemerle, 1955, pp. 600-601, 615, 619; Dinshaw, 2016, pp. 383-385.

[17] Spre exemplu Phillips, 2007, pp. 205-206, 274-275.

asupra evenimentelor. Ei au arătat că abordarea lui reflecta îndeaproape pe aceea a istoriografiei greceşti din secolele XIX şi XX, în care Bizanţul era prezentat ca victimă a unui complot catolic. Mai mult, atunci când îi prezenta pe cruciaţi ca barbari inculţi şi lacomi, Runciman reflecta chiar prejudecăţile bizantinilor.[18] Au fost cercetate minuţios aspecte specifice ale acestei versiuni a întâmplărilor. Dacă vorbim de perioada care a precedat anul 1204, chiar şi fostul doctorand al lui Runciman, Donald Nicol, afirma că nu „barbaria" cruciaţilor, ci „complexul de superioritate" al bizantinilor a exacerbat tensiunile.[19] Reacţionând împotriva prezentării cruciaţilor ca distrugători depravaţi ai civilizaţiei bizantine, aşa ca la Runciman, Warren Treadgold susţine că, departe de a fi responsabili de distrugere, aceştia nu au făcut decât să aplice lovitura finală unei structuri putrede, care s-ar fi prăbuşit oricum curând.[20] Poate cea mai divergentă opinie a fost cea a lui Peter Frankopan, care a contestat afirmaţia insistentă a lui Runciman că Alexie I nu a vrut şi nici nu a solicitat Cruciada I. Departe de a nu se aştepta la descinderea cruciaţilor în număr mare în

---

[18] Angold, 2006, pp. 303-306; Dinshaw, 2016, pp. 91-93, 401-402; Harris, 2016, p. 197.

[19] Nicol, 1967, pp. 329-330. *Cf.* Magdalino, 1984, pp. 58-78.

[20] Treadgold, 1997, p. 705.

1096-1097, susţine Frankopan, Alexie I îi solicitase pe aceştia papei în mod expres, fixându-le drept ţintă Ierusalimul şi hotărând traseul care trebuia urmat. Astfel, cruciadele nu reprezentau intruziuni barbare, ci un fenomen inventat chiar de bizantini.[21]

Pentru o înţelegere globală a Bizanţului şi a Cruciadelor

Până la capăt însă, importantă nu este simpatia faţă de bizantini (sau lipsa ei). Adevărata problemă este posibilitatea de a înţelege în mod global interacţiunea între bizantini şi cruciade în perioada 1095-1291, iar asta *sine ira et studio,* adică imparţial, obiectiv, fără a invoca loialitatea culturală, teoriile conspiraţiei sau ideea ciocnirii civilizaţiilor. Este un demers pe care criticii lui Runciman nu l-au făcut încă.

Abordarea alternativă a lui Peter Frankopan faţă de Cruciada I, spre exemplu, îşi ratează scopul deoarece nu cuprinde decât etapa iniţială din 1095-1098, el nefiind preocupat să furnizeze o privire globală asupra motivelor care au provocat în cele din urmă înstrăinarea celor două părţi şi dacă asta a jucat vreun rol în pregătirea momentului 1204. Mai trebuie

---

[21] Frankopan, 2012, pp. 60, 92, 101, 111, 115.

subliniat că există foarte puţine dovezi care să susţină ideea că împăratul Alexie I a plănuit şi a organizat Cruciada I. În lipsa unei soluţii mai convenabile, Frankopan a recurs la două surse literare, mai degrabă inadecvate, pentru a-şi fundamenta vasta teorie: aşa-numita „scriere de la Cormery”, care relatează aventurile unui călugăr care vizita Constantinopolul la începutul anilor 1090, şi o scrisoare pe care împăratul ar fi trimis-o contelui de Flandra, în jurul anului 1090. Cea dintâi mărturie nu aparţine unui martor ocular, după cum lasă să se înţeleagă Frankopan. Textul a fost redactat în abaţia Cormery din Franţa, la începutul secolului al XII-lea, pe baza informaţiilor aduse, se pare, de un călugăr itinerant. Cea de-a doua, nu încape îndoială în momentul de faţă, nu reprezintă o scrisoare imperială bizantină autentică, deşi ar putea fi o versiune extinsă şi prelucrată a unui asemenea document. Ambele surse pot fi folosite, şi ar trebui să fie, ca dovezi ale originilor Cruciadei I, dar sunt cu totul inadecvate să susţină povara grea a interpretării pe care le-o dă Frankopan.[22]

Există o carte care încearcă să aşeze într-un context mai larg relaţiile dintre bizantini şi cruciaţi, pe baza

---

[22] Frankopan, 2012, pp. 59, 96. Despre textul de la Cormery, vezi Shepard, 2005, pp. 287-291. Despre scrisoarea către contele de Flandra, vezi Joranson, 1949-1950, pp. 811-832 şi cap. 3.

unor date adunate meticulos: *Bizanţul şi statele cruciate* de Ralph-Johannes Lilie. Publicat în germană în 1981 şi tradus în engleză în 1993, volumul propune o abordare critică şi imparţială a acestei probleme. Lilie cercetează riguros evenimente şi surse şi evită acel gen de generalizări vaste care caracterizează opera lui Runciman şi a lui Frankopan. Dar chiar acea tărie poate să însemne uneori slăbiciune. Prin preferinţa sa de a urmări meandrele şi întorsăturile politicii, Lilie evită să propună orice fel de teorie globală referitoare la ce anume i-a determinat pe bizantini să acţioneze aşa cum au acţionat. El susţine că urmăreşte să plaseze interacţiunile dintre bizantini şi cruciaţi în „întregul cadru al politicii bizantino-france”. Practic, asta înseamnă că orice eveniment şi orice acţiune sunt interpretate doar în termenii considerentelor momentului. Spre exemplu, Lilie susţine că prin tratatul încheiat de bizantini cu Bohémond, la Devol, în 1108, ei au adoptat practica apuseană a omagiului, ceremonial care nu era cuprins în cadrul lor legal, ca mijloc ingenios de rezolvare într-o anume împrejurare.[23] Acest punct de vedere are darul să surprindă, sugerând că bizantinii erau capabili de mai mare flexibilitate şi receptivitate culturală decât li se

---

[23] Lilie, 1993, pp. vii, 76-77; Lilie, 2003, p. 34.

atribuie de obicei. Dar acest aspect nu este dezvoltat şi nu se înţelege dacă aceeaşi flexibilitate era prezentă cu regularitate în diplomaţia bizantină sau dacă doar atunci, cu acel prilej, au renunţat la tipic din motive doar de ei ştiute. Mai mult, după cum indică limpede titlul, Lilie este preocupat de relaţiile dintre Bizanţ şi statele latine întemeiate în Siria şi în Palestina imediat după Cruciada I, prin urmare nu sunt luate în discuţie evenimentele desfăşurate la Constantinopol în 1204 şi cele ce au urmat. Aşadar, semnul de întrebare pe care îl ridică corespondenţa dintre împăratul Balduin şi papa Inocenţiu al III-lea, în 1204, rămâne nerezolvat.

Volumul de faţă are intenţia să umple această lacună prin propunerea unei abordări alternative a legăturii dintre bizantini, Europa apuseană, cruciade şi statele cruciate. Cheia, sau cel puţin una dintre cheile care dezleagă şarada, după cum sugerează lucrarea, nu o reprezintă nici ostilitatea generalizată dintre popoare, nici comploturile sinistre şi nici teoria întâmplării impersonale, ci natura Imperiului Bizantin şi filosofia de la baza lui, analizate prin studierea grupului de influenţă de la conducerea statului şi a metodelor şi principiilor la care apelau în raporturile cu lumea de dincolo de graniţe. Se va aduce argumentul că atât sosirea Cruciadei I, cât şi dezastrul din 1204 au fost rezultatul unei încercări din partea bizantinilor de a-şi

implementa şi susţine filosofia şi politica externă în circumstanţe care le-au expus acţiunile la interpretări greşite. Această situaţie a asigurat la rândul ei liderilor occidentali un pretext de a trece la acţiuni militare împotriva Bizanţului, pentru a garanta susţinere şi alimente în vederea strădaniei de a recupera şi păstra Ierusalimul, o abordare care nu ridică pretenţia de a le înlocui pe cele anterioare, ci se inspiră masiv din ele. Este foarte posibil ca Alexie I să fi contribuit cu ceva la gândirea Cruciadei I, ţinând seama că în secolul următor s-a instalat o anume neînţelegere culturală, şi nu trebuie exclusă ideea să fi existat o oarecare premeditare atunci când Cruciada a IV-a s-a abătut din cale. Însă în miezul întregii discuţii se află natura filosofiei şi a politicii externe bizantine.

Urmărind ţeluri cu totul diferite de cele ale papalităţii de după reforma gregoriană şi de cele ale comandanţilor armatelor cruciate, şi apelând deseori la metode considerate dezonorante de vest-europeni, bizantinii au reuşit să lase impresia că abdică de la participarea la cauza nobilă de apărare a Ierusalimului şi a Ţării Sfinte în faţa duşmanului musulman comun. Încercările occidentalilor, după 1187, de a smulge ceea ce considerau ei justa contribuţie financiară bizantină la acea acţiune au condus direct la ocuparea şi jefuirea Constantinopolului. Dar nu acesta a fost sfârşitul

poveştii. Doctrina şi metodele de diplomaţie bizantine au continuat să influenţeze relaţiile bizantine cu Apusul chiar şi după evenimentele din aprilie 1204. Ironia face, în mod straniu, că în momentul crizei supreme din 1282, când părea iminentă lansarea unei flote cruciate din Sicilia împotriva Constantinopolului, sub comanda lui Carol de Anjou, tot metodele bine încercate ale diplomaţiei bizantine au adus salvarea, asigurând supravieţuirea imperiului după ce statele latine din Siria şi Palestina dispăruseră, în urma intervenţiei decisive a mamelucilor, din 1291.

Harta 1.
IMPERIUL BIZANTIN,
cca 1050

1
Imperiul lui Hristos (900-1050)

În jurul anului 1050, Imperiul Bizantin, cunoscut şi ca „Bizanţ”, era cea mai întinsă şi mai prosperă entitate politică din lumea creştină. În est, se întindea în Asia Mică, Anatolia, adică unde se află astăzi Turcia, în parte din Armenia şi în insula Cipru. În vest, cuprindea Grecia şi Balcanii, la sud de Dunăre, insulele din Marea Egee şi cele din Marea Ionică şi Creta. Imperiul mai păstra sudul Italiei, provinciile Calabria şi Apulia, la fel şi câteva avanposturi izolate de dincolo de Marea Neagră, în Crimeea, cel mai important fiind oraşul Cherson. Aceste graniţe rezultaseră în urma extinderii considerabile petrecute anterior, de-a lungul a sute de ani. În est, bizantinii profitaseră de slăbiciunea tot mai mare a duşmanului lor musulman tradiţional, Califatul abbasid de la Bagdad. Creta fusese recuperată de la arabi în 961, iar Ciprul, în 965. În toamna anului 969, marea cetate Antiohia, aflată sub ocupaţie arabă de peste trei sute de ani, îşi deschisese porţile în faţa unei armate bizantine, iar Edessa fusese luată în 1031. Mai la est, conducătorii creştini ai Armeniei fuseseră unul câte unul convinşi să-şi cedeze teritoriile împăratului de la Constantinopol, culminând cu anexarea cetăţii Ani, în 1045. Şi graniţele de vest au fost extinse, după ce s-au

reglat conturile cu vechea rivală, Bulgaria. În 1018, după mulţi ani de război intens, împăratul Vasile al II-lea a încheiat cucerirea şi ocuparea ţării. Existau şi planuri de continuare a extinderii, spre est şi vest. În 1030, s-a făcut o încercare de a ocupa Alepul, iar expediţia din Sicilia, în 1038, s-a soldat cu anexarea părţii răsăritene a insulei (Harta I).[24]

O consecinţă a succesului militar bizantin a fost că multe regiuni s-au bucurat de o perioadă de relativă pace şi bunăstare, atât timp cât ameninţarea omniprezentă de secole a unei invazii străine se diminuase simţitor. Zonele de frontieră şi în special noile teritorii încorporate din Bulgaria, Siria şi Armenia au rămas în continuare vulnerabile la raidurile nomazilor vecini, prin urmare multe centre urbane ca Adrianopol, Filipopolis, Antiohia şi Teodosiopolis şi-au păstrat funcţia militară şi garnizoanele.[25] În schimb, în provinciile din interior, mai ales în Grecia şi vestul Turciei, oraşele înfloreau graţie industriei şi comerţului. Săpăturile arheologice dezvăluie că zone din Corint şi Atena, părăsite de secole, au redevenit active – s-au construit clădiri noi şi au înflorit industrii importante. La Corint se produceau textile, bumbac, în

---

[24] Skylitzes, 2010, pp. 262, 359, 365; Leo the Deacon, 2005, pp. 132-134; Matthew of Edessa, 1993, pp. 51-54; Kaldellis, 2017, pp. 142-152, 160- 163, 191-192.

[25] Stephenson, 2000, pp. 80-83.

şi mătase şi exista şi un mare atelier de sticlărie. Atena se concentra pe vopseluri şi săpun. Teba era renumită pentru mătăsurile de înaltă calitate, lucrate cu mult meşteşug. Tesalonicul, cel de-al doilea oraş al imperiului, găzduia un târg anual care atrăgea negustori din toate părţile lumii mediteraneene, fiind în acelaşi timp centru al producţiei de mătase şi metal.[26] În Asia Mică, principala bogăţie provenea mai mult din agricultură decât din comerţ sau manufacturi, dacă existau condiţii paşnice în care să poată fi din nou cultivate suprafeţe mai întinse. Şi aici existau semne de expansiune şi de reînnoire în oraşe. Ikonion, de pe câmpia întinsă a Anatoliei, a înflorit graţie târgurilor organizate, iar Filadelfia, din teritoriul fertil al vestului Asiei Mici, era descrisă de contemporani ca „oraş mare şi prosper". În nord-vest, principalul centru regional era Niceea, loc de importanţă istorică unde se organizaseră două sinoade ecumenice ale Bisericii în 325 şi 787, dar şi punct de popas în drumul spre est şi piaţă pentru produsele agricole şi peştele din lacul de acolo. Această prosperitate dobândită în provincii se reflecta în mozaicurile şi decoraţiunile interioare bogate ale mănăstirilor Dafni, de lângă Atena, şi Hosios

---

[26] Choniates, 1984, p. 253; Harvey, 1990, pp. 213-237; Kazhdan şi Epstein, 1985, p. 31.

Loukas (Cuviosul Luca), din Grecia Centrală, indicând disponibilitatea unor patroni avuţi de a face asemenea donaţii.[27]

În general vorbind, la mijlocul secolului al XI-lea, Bizanţul reprezenta, aşadar, o societate probabil mai prosperă şi mai aşezată decât ţările fragmentate şi limitate din Apus. Dar acestei comparaţii nu trebuie să i se atribuie o valoare exagerată. Hărţile moderne care înfăţişează zonele vaste dintre frontiere nu ţin seama că autoritatea centrală nu se exercita peste tot uniform. Cu cât creştea distanţa faţă de capitală, cu atât localnicilor le revenea mai multă putere. Aristocraţia – arhonţii – din estul Asiei Mici ori din Balcanii de Vest se bucura de un grad mai mare de independenţă, de multe ori conducându-şi armatele în bătălii. Pe frontiere, conducătorilor locali li se permitea adesea să-şi exercite în continuare atribuţiile, cu condiţia să recunoască autoritatea împăratului bizantin.[28] Lăsând deoparte aceste realităţi de zi cu zi, Bizanţul deţinea, în opinia contemporanilor, o poziţie aparte faţă de alte state creştine, având o capitală şi un centru de guvernare fix. Era vorba de Constantinopol, Istanbulul modern, situat

---

[27] Akropolites, 2007, p. 277; Harvey, 1990, pp. 208-213; Foss, 1996, pp. 29-39; Kazhdan şi Epstein, 1985, p. 38; Angold, 1997, pp. 86-87; Cormack, 2000, pp. 145-150, 163-170.

[28] Neville, 2004, pp. 5-11; Stephenson, 2000, pp. 123-130.

strategic la întretăierea dintre provinciile europene şi cele asiatice, întemeiat în anul 330 de împăratul Constantin I, pe locul mai vechiului oraş numit Byzantion. Bizantinii erau extrem de mândri de el: era pentru ei un loc atât de important, încât rareori îi rosteau numele, preferând să apeleze la denumiri ca „Regina Cetăţilor”, „Marele Oraş” sau pur şi simplu „Oraşul”.[29] Şi nu era vorba doar de patriotism local, deoarece şi vizitatorii străini lăudau Constantinopolul cu formule extravagante. Un preot francez vorbea cu entuziasm despre „minunatul şi frumosul oraş”, iar un vizitator arab afirma că acel loc îşi depăşeşte reputaţia. Un medic evreu se minuna de „nenumăratele edificii”. Scandinavii îl numeau Micklagard, „marele oraş”, iar ruşii – Ţarigrad, „cetatea imperială”.[30]

---

[29] Choniates, 1984, p. 317; Psellos, 1966, p. 114; Attaleiates, 2012, p. 21.

[30] Fulcher of Chartres, 1969, p. 79; El Cheikh, 2004, pp. 204-207; Benjamin of Tudela, 1907, p. 13; Ciggaar, 1996, p. 102; Obolensky, 1971, pp. 374-375; Macrides, 2002, pp. 193-212.

ILUSTRAȚIA 1. Zidurile continentale ale Constantinopolului la Blachernae.

Mândria pe care Constantinopolul o inspira cetăţenilor lui şi respectul şi uimirea provocate celor veniţi din afară se bazau pe o serie de motive. În primul rând, oraşul era inexpugnabil. Se bucura de o excelentă poziţie defensivă naturală, fiind situat pe un promontoriu îngust, mărginit de Cornul de Aur şi de Bosfor la nord şi de Marea Marmara la sud. În partea continentală, împăraţii construiseră un formidabil sistem de ziduri întărite, de la Cornul de Aur până la Marea Marmara, de circa 9 metri înălţime şi 4, 5 metri grosime. De-a lungul zidurilor se înălţau nouăzeci şi

şase de turnuri, cu platforme largi pentru arcaşi şi catapulte. În faţa zidurilor era un şanţ lat, pe care oricine se încumeta la asalt trebuia să-l traverseze sub tirul nimicitor venit de pe metereze. Fortificaţiile se continuau şi pe zonele de ţărm, descurajând şi atacurile dinspre mare.[31] Graţie acestor fortificaţii, Constantinopolul rezistase la numeroase asedii de-a lungul secolelor. Unul dintre cele mai periculoase fusese pus la cale de persani şi de avari în 626, când instituiseră blocada simultan dinspre est şi dinspre vest. Arabii încercaseră şi ei în două rânduri, susţinuţi de flote puternice. Dar aceste trei mari asedii s-au dovedit neputincioase în faţa unei apărări de neclintit. Apoi îşi încercaseră puterile şi ruşii, şi bulgarii, dar tot fără succes. După ultimul atac rusesc, pornit dinspre mare, în 1043, au fost numărate circa 15000 de cadavre ale inamicilor, aduse de valuri pe ţărmul Bosforului. Turnurile de apărare ale Constantinopolului erau primele văzute de orice călător sosit pe uscat sau pe ape. Unii se arătau plini de dispreţ, remarcând că zidurile duceau lipsă de reparaţii, dar alţii erau cuprinşi de un fior la vederea lor.[32]

---

[31] Skylitzes, 2010, p. 37; Choniates, 1984, p. 117; Harris, 2017, pp. 43-47.

[32] Skylitzes, 2010, pp. 405-406; Villehardouin, 2008, p. 34; Odo of Deuil, 1948, p. 69.

ILUSTRAȚIA 2. Interiorul Catedralei Hagia Sofia, Constantinopol.

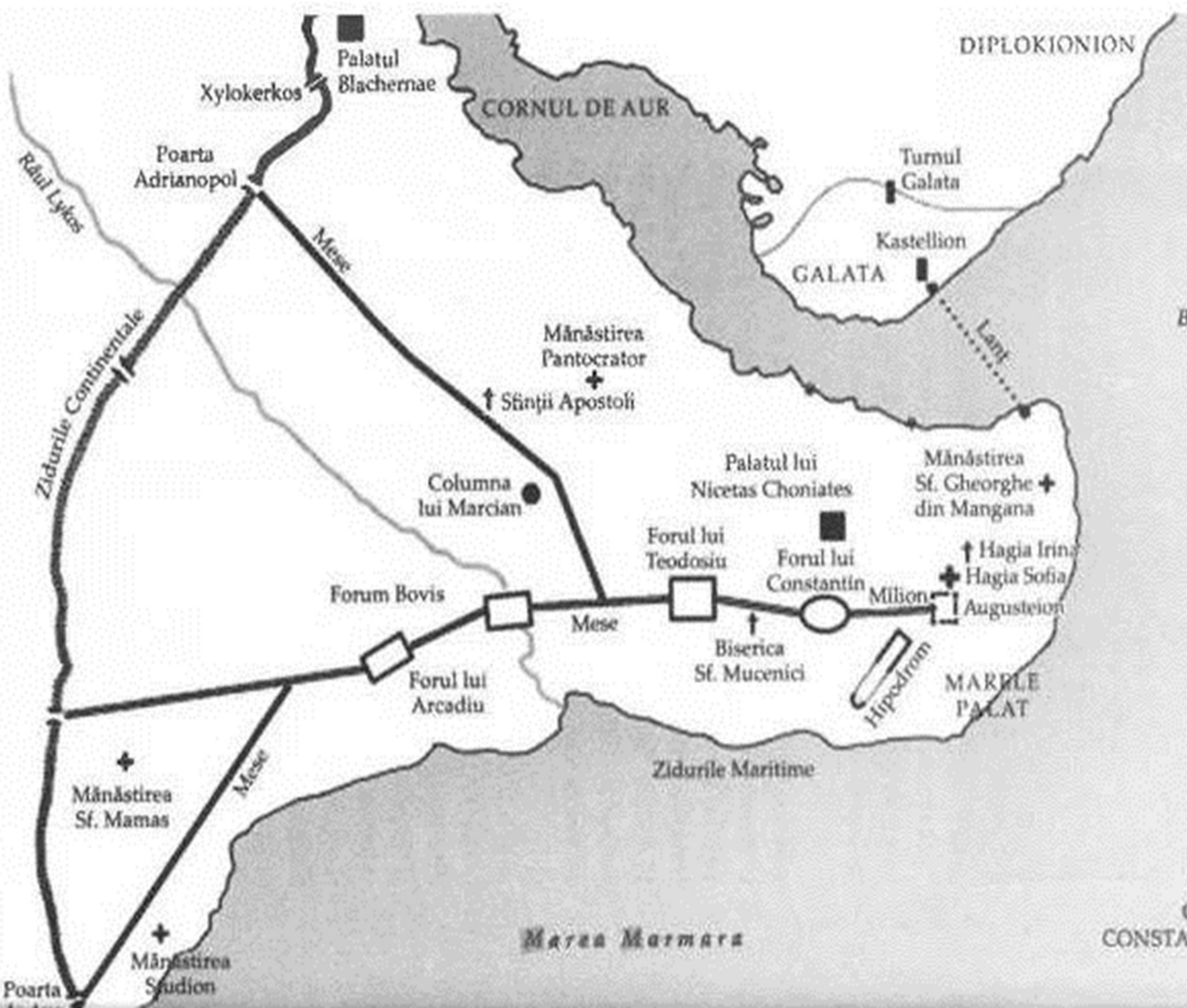
Constantinopol se distingea şi prin dimensiunile lui, deoarece, judecând după standarde medievale, era un oraş enorm, cu siguranţă cel mai mare din lumea creştină. Roma, atât de întinsă şi de puternică odinioară, suferise un declin în secolul al XI-lea şi rămăsese doar o umbră a ceea ce fusese pe vremuri, cu întinse zone pustii, nelocuite, chiar în interiorul zidurilor. Londra încă nu începuse să crească, iar în ajunul invaziei normande din 1066 nu depăşea probabil 12.000 de locuitori. Spre comparaţie, potrivit estimărilor, Constantinopolul avea cel puţin 375.000 de locuitori, adică de peste treizeci de ori mai mulţi, depăşind de fapt numărul total al englezilor din regatul de la sud de Humber.[33] Oraşe de dimensiuni

[33] Ralph of Coggeshall, 1875, p. 150; Andrea, 2000, p. 285; Harris, 2017, p. 2.

comparabile se găseau doar în lumea islamică. În Spania, Cordoba avea probabil cam aceleaşi dimensiuni, iar Bagdadul era considerabil mai mare. Ca în multe mari oraşe de astăzi, populaţia Constantinopolului era multirasială, reflectând atât compoziţia etnică a statului în general, cât şi lumea din jur. Vorbitorii de greacă reprezentau majoritatea, dar existau în număr mare şi armeni, ruşi şi georgieni. Exista şi o numeroasă comunitate de evrei, concentrată mai ales în suburbia Galata, de cealaltă parte a Cornului de Aur, şi chiar şi un mic grup de arabi, majoritatea negustori, care aveau şi o moschee. Erau acolo şi negustori italieni din oraşele Amalfi, Veneţia, Genova şi Pisa, dar şi mercenari din Europa Occidentală şi Scandinavia. Patternul se repeta şi în provincii. Greaca era limba oficială, dar armeana şi slavona erau şi ele larg răspândite, mai ales în zonele de frontieră. Trăiau în Asia Mică şi comunităţi de slavi, iar în Balcani, şi de armeni, ca urmare a politicii de mutări forţate impuse de împăraţi de-a lungul vremii (Harta 2).[34]

---

[34] Komnene, 2009, p. 424; Ciggaar, 1996, p. 47; Harris, 2017, pp. 96, 138-143.

Harta 2.
CETATEA
CONSTANTINOPOLULUI

Şi bogăţia Constantinopolului revenea adesea în comentariile localnicilor şi ale străinilor. Cetăţenii se lăudau că două treimi din bogăţiile lumii se concentrau acolo, iar nou-veniţii erau copleşiţi de opulenţa care îi înconjura, în special de abundenţa de aur, argint şi mătase.[35] O parte era generată de manufacturile din Constantinopol, faimoase pentru măiestria lor în metal. Aurarii şi argintarii aveau o zonă rezervată în jurul pieţei principale, Augusteion, iar multe lucrări erau exportate, mai ales în Italia. Tot în capitală se prelucra şi se vopsea mătasea, se confecţionau veşminte de mătase, se fabricau parfumuri, săpun şi lumânări. Activitatea bancară şi de împrumut monetar era şi ea înfloritoare, totul fiind strict reglementat.[36] Dar principala sursă de bogăţie era comerţul. Graţie poziţiei geografice între Europa şi Asia, cartierul de pe Cornul de Aur era în mod firesc un punct perfect de schimb al mărfurilor venite de peste tot. Arabii aduceau mirodenii, porţelanuri şi bijuterii, italienii – cositor şi lână, ruşii – ceară, chihlimbar, miere şi blănuri. Ele erau vândute sau schimbate cu alte produse, transportate apoi şi vândute pe pieţele din ţările lor. Deşi o bună parte din tranzacţii erau în mâna negustorilor străini,

---

35 Robert of Clari, 1936, p. 101; Liudprand of Cremona, 2007, p. 50.

36 Choniates, 1984, p. 68; Harris, 2017, pp. 100-102.

autoritățile bizantine beneficiau de pe urma lor prin perceperea taxei vamale, *kommerkion,* adică 10% din valoarea tuturor importurilor şi exporturilor, iar oraşul în întregime se îmbogăţea pe seama circulaţiei de negustori, mărfuri şi materii prime.[37]

Prosperitatea Constantinopolului se vădea prin edificii – publice, private sau ecleziastice. Fapt neobişnuit în rândul oraşelor medievale, construite în neorânduială, cetatea fusese plănuită cu grijă, cu spaţii rezervate evenimentelor publice şi ceremoniilor. Cele mai multe clădiri şi spaţii publice erau concentrate în partea de est, fiind legate de zidurile continentale din vest de lunga stradă principală, numită Mese. Aceasta pornea din extremitatea sudică a zidurilor continentale, la Poarta de Aur, o intrare impozantă, ornată cu patru mari elefanţi de bronz, prin care, potrivit tradiţiei, îşi făceau apariţia împăraţii victorioşi după campanii militare. De aici, strada mergea spre est, printr-o serie de pieţe publice, şi se termina la Augusteion, care era dominat de Catedrala Hagia Sofia şi de uriaşa statuie ecvestră din bronz a împăratului Iustinian I, din secolul al VI-lea. Împăratul stătea cu faţa spre răsărit, ţinând globul încoronat într-o mână, iar cu cealaltă ridicată

---

[37] Benjamin of Tudela, 1907, pp. 12-13; Harris, 2017, pp. 103-106.

amenințător spre dușmani.[38]

La sud de Augusteion se afla Hipodromul, lung de 400 de metri, unde încăpeau 100.000 de persoane. Inițial, fusese destinat curselor de care, fiind prevăzut cu o linie centrală și cu o pistă de alergări în jurul ei. Zona din mijloc era decorată cu statui și sculpturi antice, aduse ca trofeu din întreaga lume a Mediteranei de împărații de dinainte, cu singurul scop de a împodobi orașul. În secolul al XI-lea, Hipodromul era locul de desfășurare a multor evenimente publice, de la execuții la spectacole de mers pe frânghie. Împăratul însuși asista din loja imperială, *kathisma,* unde primea aclamațiile mulțimii înainte de începutul reprezentației. La fel ca arenele moderne de fotbal, nici Hipodromul nu era scutit de accidente. În vara anului 967, un spectacol de lupte între soldați înarmați a degenerat într-o învălmășeală teribilă, după ce s-a răspândit zvonul că „actorii” aveau să întoarcă armele împotriva publicului, și mulți oameni au pierit călcați în picioare.[39]

În acea zonă publică dominată de piețe și spații deschise existau și splendide reședințe private,

---

[38] Skylitzes, 2010, p. 249; Robert of Clari, 1936, p. 107-109; Harris, 2017, pp. 12-16.
[39] Leo the Deacon, 2005, p. 112; Skylitzes, 2010, pp. 264-265; Constantine VII Porphyrogenitos, 2012, p. 365; Borelli și Toniato, 1979, pp. 127-128; Harris, 2017, p. 13.

aparţinând celor mai prosperi cetăţeni, mai ales de-a lungul şi în imediata apropiere a arterei Mese. Clădirile erau înălţate în jurul unei curţi centrale, înzestrate cu capele private şi băi proprii. Curteanul şi istoricul Nicetas (Niketas) Choniates avea două: una, „de mari dimensiuni şi de incomparabilă frumuseţe”, după cum spunea el, în cartierul Sphorakion, la nord-est de Forul lui Constantin, iar o alta aproape de Catedrala Hagia Sofia. Deşi un observator atrăgea atenţia că asemenea clădiri umbreau strada, lăsându-i pe cei sărmani să trăiască în mizerie şi beznă, vizitatorii rămâneau în general extrem de plăcut impresionaţi de dimensiunile şi numărul lor.40

Cât despre împăraţi, ei locuiau în două mari palate. Cel vechi era Marele Palat, alcătuit dintr-un complex întins de clădiri, la care aproape fiecare împărat mai adăuga câte ceva. Intrarea principală era Poarta de Bronz din Augusteion, deasupra căreia se găsea mica biserică închinată Mântuitorului. Urma imediat Magnavra, o bazilică încăpătoare, înzestrată cu trei naosuri, unde erau întâmpinaţi diplomaţii şi demnitarii. Exista multă preocupare pentru decoraţiunile interioare ale clădirilor destinate oaspeţilor. Pereţii parterului erau placaţi cu marmură

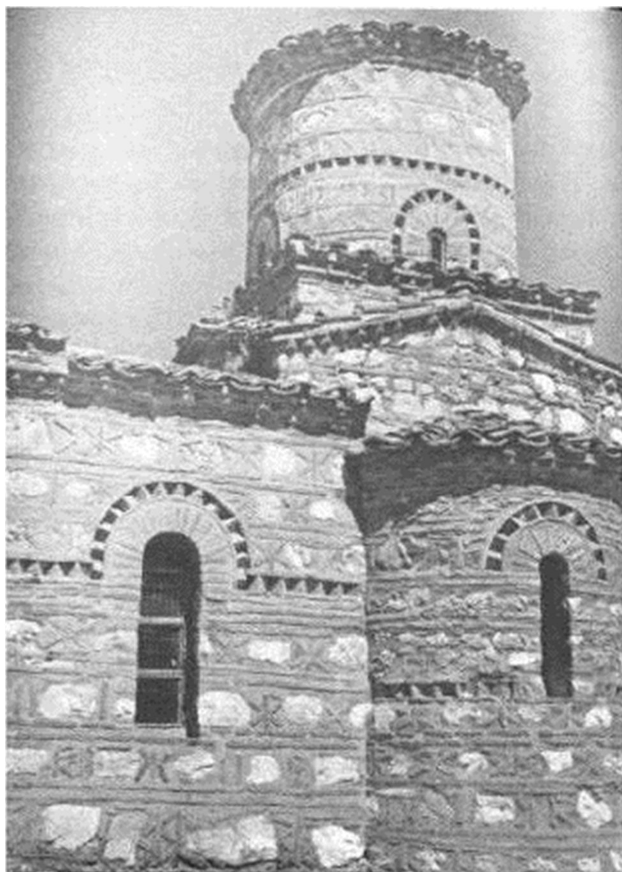
[40] Choniates, 1984, p. 323; Robert of Clari, 1936, p. 105; Harris, 2017, pp. 72-74.

de diverse culori, iar cei ai nivelurilor superioare şi tavanele, cu mozaicuri strălucitoare, reprezentând nenumărate teme, de la triumfuri imperiale la păsări şi animale, naturale sau mitologice. În jur erau grădini bine îngrijite, cu suprafeţe întinse rezervate peluzelor şi teraselor. Centrul Marelui Palat era Boukoleon, o zonă zidită, cu un port propriu unde acosta galera imperială. Numele venea de la basorelieful clasic reprezentând un leu care atacă un bou, plasat pe zidul portului. Apartamentele private ale familiei imperiale se găseau în acest sanctuar interior, care mai cuprindea *Porphyra,* Camera de Purpură, rezervată naşterii copiilor împăratului în funcţie.[41] Spre sfârşitul secolului al XI-lea, Marele Palat şi-a pierdut din importanţă şi împăraţii dinastiei Comnenilor au locuit în Palatul Blachernae, de la celălalt capăt al oraşului, la extremitatea de nord a zidurilor continentale. Mai restrâns şi mai compact decât Marele Palat, Blachernae era probabil mult mai confortabil şi oferea privelişti minunate spre oraş, spre Cornul de Aur şi în afara zidurilor.[42]

---

[41] Theophanes Continuatus, 2011, pp. 283-301; Theophanes Continuatus, 2015, pp. 201-211; Psellos, 1966, p. 252; Skylitzes, 2010, pp. 12, 51; Choniates, 1984, p. 117.

[42] Komnene, 2009, p. 81; Odo of Deuil, 1948, p. 65; Benjamin of Tudela, 1907, p. 13.

ILUSTRAȚIA 3. Biserica Sfintei Fecioare Koubelidiki, Kastoría, în nordul Greciei, începutul secolului al X-lea.

Constantinopolul era la fel de bine înzestrat cu edificii ecleziastice. Printre sutele de mănăstiri, cea mai faimoasă era Sfântul Ioan de la Studion, ridicată cu vreo cinci sute de ani mai înainte. Alte asemenea lăcaşuri se aflau în afara zidurilor, printre care cel închinat Sfinţilor Cosma şi Damian, numit Kosmidion,

nu departe de Blachernae.[43] Dacă mănăstirile se remarcau prin număr, bisericile Constantinopolului erau vestite pentru dimensiunile şi frumuseţea lor. Cea dintâi era marea catedrală Hagia Sofia, „Sfânta înţelepciune”, situată la nord de Augusteion şi de Hipodrom. Construit în secolul al VI-lea la porunca lui Iustinian I, pe o fundaţie rectangulară şi cu o cupolă enormă, cu diametrul de 32 de metri, edificiul domina probabil prin dimensiuni toate acoperişurile oraşului, vârful cupolei fiind vizibil de pe navele din largul mării. În interior, mozaicurile acopereau întreaga boltă, iar galeriile erau susţinute de coloane de marmură de culori diferite, producând un efect extraordinar sub efectul razelor de soare care pătrundeau pe ferestrele de sus. Bizantinii erau îndreptăţiţi să fie mândri de catedrală, pe care preferau să o numească, simplu, „Marea Biserică”. Se întâmpla rareori ca ea să nu stârnească reacţii din partea vizitatorilor, care nu aveau cum să fi văzut structuri de asemenea grandoare şi care rămâneau uluiţi de splendoarea ceremoniilor liturgice desfăşurate acolo.[44]

Dar mai existau multe alte biserici aproape la fel de impresionante. Un contemporan sublinia „forma

---

[43] Komnene, 2009, p. 62; Harris, 2017, pp. 80-83.

[44] Choniates, 1984, p. 132; Cross şi Sherbowitz-Wetzor, 1953, pp. 110-111.

mândră” a Bisericii Sfinţii Patruzeci de Mucenici. Biserica Sfântului Gheorghe din Mangana, din interiorul complexului Marelui Palat, a inspirat o altă frumoasă descriere care preaslăvea „măreţia bisericii, simetria admirabilă, armonia dintre părţi, varietatea şi ritmul alcătuirii ei minunate”. Monumentalul edificiu al Bisericii Sfinţii Apostoli era aşezat pe o înălţime, chiar în inima Constantinopolului. Adăpostea mormintele multor împăraţi, inclusiv pe cele ale lui Constantin cel Mare şi Iustinian, şi superbe mozaicuri. Spre deosebire de Hagia Sofia, baza în formă de pătrat de la Sfinţii Apostoli era încununată de cinci cupole mai mici, structură care avea să exercite o puternică influenţă în arhitectura ecleziastică bizantină.[45]

Forţa, dimensiunea, bogăţia şi frumuseţea reprezentau elemente ale prestigiului de care se bucura Constantinopolul în imperiu şi în afara graniţelor. Însă semnificaţia lui era mult mai profundă din punctul de vedere al contemporanilor: Constantinopolul era privit ca oraş sfânt. Alături de Roma, Ierusalim, Antiohia şi Alexandria, era unul dintre cele mai prestigioase cinci Scaune ale lumii creştine, unde episcopii purtau prin tradiţie titulatura de „Patriarh”. Desigur, cetatea nu

---

[45] Mesarites, 2017, pp. 92-99; Choniates, 1984, p. 183; Harris, 2017, pp. 7-8.

avea cum pretinde că Hristos ori Apostolii Petru şi Pavel ar fi fost vreodată prezenţi fizic între zidurile ei, aşa ca la Ierusalim şi la Roma. În schimb, în secolul al XI-lea, se impusese convingerea că Biserica de la Constantinopol era întemeiată de Apostolul Andrei.[46] Dovezile pe care se baza erau în cel mai bun caz sărace, dar asta nu avea cu adevărat însemnătate câtă vreme aura spirituală a Constantinopolului se sprijinea nu atât pe o legătură directă cu evenimentele relatate în Noul Testament, ci pe ceea ce se petrecuse între timp.

Respingerea cu succes a unor asedii, de multe ori din partea unor forţe numeric superioare ale necredincioşilor şi în condiţiile unor şanse minime de reuşită, fusese interpretată ca dovadă limpede a bunăvoinţei divine. „Oraşul aflat sub paza lui Dumnezeu" a devenit o altă metaforă cu care era descris Constantinopolul, şi se considera că se bucură de protecţia specială a Sfintei Fecioare. Cronicarii au consemnat intervenţiile ei personale salvatoare. O mărturie palpabilă a protecţiei sale, icoana făcătoare de minuni *Hodighitria* („îndrumătoarea"), care se presupunea că fusese pictată după original de Evanghelistul Luca, se păstra într-una dintre mănăstirile din oraş. Pe cât de mare şi de grea, icoana

---

[46] Dvornik, 1979, pp. 85-87.

era scoasă la vreme de primejdie şi purtată pe ziduri, zădărnicind invariabil, după cum se spunea, invazia duşmanilor.[47]

Dăinuirea Constantinopolului peste secole, când atâtea alte oraşe creştine de seamă fuseseră ocupate şi jefuite, a permis păstrarea între zidurile sale a multor obiecte care altfel ar fi fost pierdute ori distruse, în special relicve, care erau preţuite şi venerate deoarece se credea că sunt legate într-un fel oarecare de Iisus Hristos şi de sfinţi. Printre cele mai remarcabile se numărau două bucăţi din Sfânta Cruce – numită frecvent „Adevărata Cruce" –, cea pe care fusese răstignit Hristos. Crucea ar fi fost descoperită de Elena, mama lui Constantin I, în pelerinajul din Ţara Sfântă şi o parte din ea a fost adusă în oraşul nou întemeiat de fiul ei. La fel şi Mandylionul de la Edessa, o imagine a chipului lui Hristos întipărită pe o bucată de pânză, trimisă, potrivit legendei, chiar de Iisus regelui din Edessa. Fusese luată ca pradă din Siria de un general bizantin, în 944, şi adusă în triumf la Constantinopol. Până în secolul al XI-lea, Adevărata Cruce şi Mandylionul se păstraseră într-o capelă anume din interiorul Marelui Palat. Tot aici se afla şi cămaşa purtată de Hristos în timpul Patimilor, precum şi

---

[47] Skylitzes, 2010, p. 38; Wolff, 1948, pp. 319-328; Harris, 2017, pp. 39-41.

Cununa de Spini, Sfânta Suliţă cu care L-au împuns, un flacon cu ceea ce se credea că ar fi picături din Sângele Lui, parte din veşmântul Sfintei Fecioare şi capul Sfântului Ioan Botezătorul.[48]

Existau şi alte astfel de relicve răspândite peste tot în oraş. În Catedrala Hagia Sofia se putea vedea capacul de piatră al fântânii unde Hristos se aşezase ca să stea de vorbă cu femeia din Samaria. Biserica Sfinţii Apostoli se mândrea cu stâlpul de care fusese legat Hristos ca să fie biciuit şi cu mormintele Sfinţilor Andrei, Luca şi Timotei. La Biserica Maicii Domnului din Blachernae (Vlaherne), de lângă zidurile continentale, se găsea Maphorionul, vălul Sfintei Fecioare. Şi sanctuarele mai mici aveau propriile lor relicve, aşa ca barba Sfântului Ioan Botezătorul din Biserica Mântuitorului de deasupra Porţii de Bronz. Altele adăposteau icoane cu puteri miraculoase, ca icoana lui Hristos de la Biserica Patruzeci de Mucenici, care l-a luat prin surprindere pe un împărat vorbindu-i şi mustrându-l pentru păcate.[49]

Chiar şi unele clădiri din Constantinopol dispuneau, la rândul lor, de o aură spirituală în sine, datorată nu numai obiectelor păstrate în ele, cărora de obicei li se

---

[48] Guscin, 2009, pp. 177 183; Ciggaar, 1996, pp. 47-49; Harris, 2017, pp. 6-7, 62-63.
[49] Mesarites, 2017, p. 124; Leo the Deacon, 2005, pp. 208-209; Choniates, 1984, p. 183.

atribuiau puteri miraculoase. Între ele se distingea Hagia Sofia, care de-a lungul secolelor devenise subiect pentru numeroase mituri şi legende. Generaţiilor mai noi nu le venea să creadă că o asemenea structură a putut să fie înălţată fără intervenţie divină şi afirmau că, în timpul lucrărilor, cupola fusese susţinută cu un lanţ de aur coborât din cer. Se considera că fiecare coloană din catedrală avea puterea de a vindeca de o boală anume, dacă suferindul se lipea de ea. În afara locurilor specific creştine, multe dintre străvechile statui şi columne aflate peste tot în Constantinopol dobândiseră mitologii proprii. Sculpturile de la baza columnelor, spre exemplu, aveau reputaţia de a prevesti evenimente, deşi înţelesul lor devenea limpede abia după ce faptele se consumau. O asemenea acumulare de relicve, obiecte sfinte şi legende conferea Constantinopolului caracterul de „oraş sfânt" şi loc de pelerinaj în toată puterea cuvântului, şi nu doar de popas în drum spre Sfântul Mormânt din Ierusalim.[50]

Puterea şi dimensiunile, bogăţia, frumuseţea şi sfinţenia Constantinopolului erau slăvite şi admirate de localnici şi de străini deopotrivă. Însă bizantinii mergeau mai departe decât alţi creştini, şi mai ales decât cei din apusul Europei, prin încrederea că oraşul

---

[50] Robert of Clari, 1936, pp. 106, 110-111; Harris, 2017, pp. 14-15.

avea şi o semnificaţie spirituală deosebită. Din perspectiva lor, Constantinopolul ocupa o poziţie supremă în lumea creştină, mai presus de Roma, Ierusalim sau oricare alt loc, doctrină cunoscută ca *translatio imperii,* „transferul [puterii] imperiului”, cu referire la Imperiul Roman, având un profund înţeles pentru bizantini. Ei considerau că nu era deloc o întâmplare că domnia primului împărat roman, Augustus, a coincis cu naşterea Mântuitorului lumii, Iisus Hristos. Evident, ambele evenimente făceau parte din planul lui Dumnezeu de izbăvire a omenirii. Dacă sufletele credincioşilor urmau să fie salvate prin credinţa în Hristos, prosperitatea lor pe pământ era asigurată prin *Pax Romana* care se instalase după preluarea puterii de către Augustus. Devenea limpede că intenţia Domnului era ca toţi cei cu credinţă în Hristos să trăiască într-un singur stat, condus de împăratul roman. Părea că Hristos însuşi ar fi susţinut acea convingere când ceruse celor ce-L întrebaseră: „Daţi-i dar cezarului cele ce sunt ale cezarului şi lui Dumnezeu cele ce sunt ale lui Dumnezeu”, vrând să spună că era de datoria creştinilor să-l asculte pe împărat, aşa cum se cuvenea să-L asculte pe Dumnezeu. Acelaşi îndemn a fost rostit şi de Apostolul

Petru către creştini: „Temeţi-vă de Dumnezeu, cinstiţi-l pe împărat."[51] Porunca a fost şi mai necesară după 313, când Constantin I a fost cel dintâi împărat roman convertit la creştinism. Teologii acelor vremuri s-au grăbit să profite de avantajul schimbării şi să integreze oficiul imperial într-o perspectivă creştină asupra lumii. Potrivit lor, imperiul pământesc reflecta împărăţia Cerurilor. În aceeaşi logică, şi conducătorul pământesc era o oglindire a celui ceresc, un fel de supleant pus să apere interesele oamenilor lui Dumnezeu pe pământ.[52]

O altă măsură a lui Constantin a fost considerată aproape la fel de importantă ca adoptarea de către el a creştinismului. Până în ultimul sfert al secolului al III-lea d. Hr., capitala Imperiului Roman fusese, desigur, Roma. Însă, pe măsura creşterii presiunii asupra frontierelor, Roma s-a dovedit o bază nepotrivită. Împăraţii romani din epoca târzie au stat de aceea în oraşe mai aproape de graniţele ameninţate: Milano, Ravenna ori Trier în Apus, Nicomedia ori Antiohia în Răsărit. Şi Constantin alesese Byzantion tot ca pe un avanpost. Probabil nu avea nicio intenţie să înalţe Constantinopolul la rangul de nouă capitală, dar

---

[51] Matei 2, 21; 1 Petru 2, 17.

[52] Eusebius of Caesarea, 1976, pp. 87-88, 120; Nicol, 1988a, pp. 52-53.

aşa au ales să interpreteze gestul său generaţiile următoare de bizantini. În vremea cruciadelor, Anna Comnena era convinsă că „puterea de la Roma a fost transferată în ţara noastră şi în Regina Cetăţilor”[53].

Ca urmare a hotărârii lui Constantin, Constantinopolul era considerat cel mai important oraş al lumii creştine, o nouă Romă şi un al doilea Ierusalim.[54] Împăraţii care domneau acolo erau de drept cei de care trebuia să asculte toţi creştinii prin porunca lui Hristos şi a Sfântului Petru. Natura solemnă a poziţiei imperiale se reflecta în titlul oficial de „împărat şi Autocrat al Romanilor”. Termenul utilizat de bizantini când vorbeau despre ei înşişi era *romaioi,* „romei”: „bizantin” şi „bizantini” sunt termeni prin care au fost desemnaţi doar relativ recent. În aceeaşi logică, statul lor era Imperiul Roman, structură politică căreia trebuia să i se supună toţi creştinii. Însă, de multe ori, era cunoscut numit printr-un termen care sugera că el reprezintă cu mult mai mult decât un banal principat pământesc *oikoumene,* cuvânt practic intraductibil, dar având sensul larg de „lume civilizată”. Nu avea nicio importanţă că imperiul se redusese drastic faţă de dimensiunile lui din zilele lui

---

[53] Komnene, 2009, p. 39; Constantine VII Porphyrogenitos, 1967, p. 113.

[54] Komnene, 2009, p. 392; Attaleiates, 2012, p. 13. Choniates, 1984, p. 326; John Mauropous, în Kazhdan şi Epstein, 1985, p. 255.

Constantin, jumătatea de vest, din Italia până în Britania, fiind pierdută în secolul al V-lea, iar provinciile răsăritene Egipt, Siria şi Palestina, în cel de-al VII-lea. Doctrina rămânea total ruptă de întinderea geografică, căci pentru bizantini idealul însemna realitate. După cum pierderile teritoriale nu schimbau nimic, tot aşa nici noile achiziţii nu aveau însemnătate. Aşa cum afirma, intransigent, un călugăr bizantin: „Împărăţia noastră este cea a lui Hristos.”[55]

Ţinând seama de doctrina militant creştină, ar fi fost de aşteptat ca bizantinii să dezvolte o teorie a „războiului sfânt” cu mult înainte de cruciade. În sensul acceptat astăzi, „război sfânt” înseamnă violenţă promovată şi aprobată de autoritatea religioasă care promite participanţilor o răsplată spirituală. În cazul cruciadelor, autoritatea a fost papa, iar răsplata a constat în „indulgenţă” – o asigurare că participanţilor avea să li se ierte păcatele, iar dacă mureau în campanie, urma să fie primiţi de îndată în paradis. Dacă bizantinii ar fi crezut cu adevărat că statul lor era o reflectare a împărăţiei Cerurilor pe pământ, atunci cu siguranţă lupta pentru a-l apăra ar fi fost o faptă dreaptă, care să merite aprobarea ecleziastică şi o răsplată spirituală. Dar în Bizanţ nu au existat practic

---

55 Obolensky, 1971, p. 104; Haldon, 1999, pp. 13-17; Papageorgiou, 2016, p. 37.

semne ale unei asemenea gândiri, lipsind atât aprobarea din partea autorităţii, cât şi răsplata. Biserica bizantină nu s-a implicat niciodată direct în ostilităţi şi se întemeia în această privinţă pe învăţătura Sfântului Vasile din Cezareea, Părinte al Bisericii din secolul al IV-lea. Confirmând că şi pentru creştini era uneori necesar să pună mâna pe arme în apărarea patriei şi a credinţei, Vasile spunea că uciderea semenilor nu poate fi o faptă de laudă şi nici nu aduce cu sine vreo răsplată spirituală. Recomanda ca ucigaşii din război să se oprească de la împărtăşanie vreme de trei ani. Dar poveţele lui nu erau unanim acceptate. În anii 960, împăratul Nicefor (Nikephoros) al II-lea a cerut ca oştenii căzuţi în lupta împotriva musulmanilor să fie declaraţi martiri şi răsplătiţi prin intrarea în rai. Patriarhul Constantinopolului l-a refuzat ferm.[56]

Nicefor se afla în minoritate. Spre deosebire de Europa apuseană, unde bravura în bătălie aducea statut şi onoare, se pare că majoritatea bizantinilor educaţi considerau violenţa în cel mai bun caz o necesitate dezagreabilă. Cu două generaţii mai devreme, împăratul Léon al VI-lea insista că recurgerea la război era ultima soluţie de a reacţiona la o

56 Skylitzes, 2010, p. 263; Dennis, 2001, pp. 32-33; Kolia-Dermitzaki, 2019, pp. 61-64.

agresiune. Despre Constantin al IX-lea se spune că a încheiat pace cu pecenegii, în 1053, deoarece nu voia să îngăduie ca Bizanţul „să fie ciopârţit, începând cu tinerii lui”[57]. Alţii reacţionau cu nedumerire şi dezgust la ideea ca un cleric să predice războiul şi să promită recompense spirituale. Anna Comnena s-a arătat şocată când papa Grigore al VII-lea, fiu al păcii[58], s-a pus în fruntea unei armate împotriva împăratului german. Concluzia ei a fost că „obiceiurile latine, în ce îi priveşte pe preoţi, se deosebesc de ale noastre”. În 1137, împăratul german Lothar al III-lea a ţinut papei Inocenţiu al II-lea şi Curţii sale un lung discurs despre erorile acelei instituţii, printre care organizarea şi participarea la războaie. Asta nu însemna desigur că bizantinii nu porneau la luptă. O făceau adesea şi cu destul succes. Însă se angajau în război în moduri total diferite de coreligionarii lor apuseni. Cât de diferite – vom explora în următorul capitol.

2
Puterea din spatele tronului (900-1050)

În capitolul anterior am stabilit că Bizanţul secolului

---

57 Leo VI, 2010, pp. 3-5, 35; Attaleiates, 2012, p. 77.

58 Luca 10, 6 (n. tr.).

al XI-lea era un stat bogat şi puternic, de mare întindere, dar care nu se definea doar în aceşti termeni. Mai degrabă doctrina politică şi spirituală, minuţios elaborată, în care credeau cetăţenii lui era ceea ce îl deosebea de naţiunile înconjurătoare. Însă, ca în majoritatea societăţilor omeneşti, teoria şi practica erau deseori în dezacord la Bizanţ, iar în multe cazuri atitudinea doctrinară masca o realitate frustă. Iar asta mai cu seamă în cazul împăratului, din câte se pare. Se aştepta din partea lui să imite starea divină, dovedind evlavia şi generozitatea cuvenite în îndeplinirea menirii lui de a asigura poporului lui Dumnezeu bunăstarea pe această lume. Inutil să o spunem, puţini dintre deţinătorii titlului imperial s-au ridicat la înălţimea aşteptărilor.

Nicăieri nu era mai mare distanţa dintre ideal şi realitate ca atunci când se punea în discuţie natura absolută a puterii împăratului. El era, în teorie, cu nimic mai prejos decât reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ. Îşi trăgea puterea direct din Cer, o idee reflectată în arta bizantină prin reprezentarea lui Hristos sau a Sfintei Fecioare încoronându-l pe împărat cu un nimb. Nu trebuia să dea nimănui socoteală şi el singur „cârmuia treburile de jos”, după cum formula

un teoretician mai vechi.[59] În realitate, împăratul nu guverna câtuşi de puţin singur. Un portret imperial dintr-un manuscris din secolul al XI-lea, aflat acum la Paris, ne lămureşte cum stăteau lucrurile. Împăratul stă pe tron, însoţit de figuri alegorice reprezentând Adevărul şi Justiţia, dar nu este lăsat singur cu aceste manifestări ale graţiei divine. În spatele lui, în picioare, sunt reprezentate patru personaje mai mărunte, cu veşminte lungi şi turban pe cap. De-a dreapta sa se află *protovestiarios,* cu rol de seamă în guvernare şi administraţie. Lângă *protovestiarios* e secretarul imperial, cel care redacta scrisorile şi documentele. De-a stânga împăratului sunt alţi doi demnitari având funcţia de *proedros,* „preşedinte”. Aceştia erau sfetnicii împăratului, membri ai serviciului imperial civil.[60]

ILUSTRATIA 4. Monedă bizantină de aur (nomisma), care îl prezintă pe împăratul Roman al III-lea (1028–1034) primind binecuvântarea Sfintei Fecioare.

Existenţa unei birocraţii laice era unul dintre multele

[59] Eusebius of Caesarea, 1976, p. 87; Alexander, 1962, pp. 348-354; Angelov, 2007, p. 79.

[60] Mathews, 1998, p. 72.

aspecte din viaţa bizantină care o diferenţiau de Europa apuseană din aceeaşi perioadă. În Occidentul medieval timpuriu, regii se bizuiau pe preoţi pentru îndeplinirea puţinelor îndatoriri administrative, existând oricum puţini laici cu nivelul de instrucţie necesar. Natura complexă a societăţii bizantine pretindea mai mult – o elită laică, educată, pregătită să îndeplinească muncile administrative. Puţini împăraţi domneau fără ajutorul lor; se spune că Vasile al II-lea ar fi procedat astfel în anii târzii de domnie, dar asta a fost suficient de neobişnuit încât să provoace comentarii de uimire, ca abatere de la norme.[61] Această stare de fapt a avut urmări profunde asupra felului în care se luau decizii politice în Bizanţ. Politica nu era formulată de un individ, sub impulsul momentului, ca reacţie la nevoi imediate, ci era un act dezvoltat de-a lungul secolelor şi de multe ori consemnat în documente de un grup coerent de administratori, care păstrau, studiau şi elaborau pe baza experienţei trecutului. În vreme ce împăraţii veneau şi plecau, atât obiectivele, cât şi metodele politice puteau fi transmise din generaţie în generaţie, menţinând o remarcabilă continuitate.

Când luăm în discuţie, aşadar, interacţiunea dintre Bizanţ şi cruciade, în miezul chestiunii se găsesc mai

[61] Psellos, 1966, pp. 43-44.

mult educaţia şi doctrina serviciului civil imperial, decât firea fiecărui împărat în parte. Trebuie să înţelegem cine erau membrii acestei elite politice, modurile în care se defineau pe sine şi se distingeau de cei din afară, principiile adoptate de ei când îi consiliau pe împăraţi în chestiunea politicii externe şi metodele la care recurgeau pentru a-şi atinge ţintele. Doar în acest fel se poate emite vreo apreciere cu privire la politicile adoptate de ei, dacă acestea au fost judicioase şi de succes, sau dacă s-au dovedit inerent greşite şi conducând inevitabil spre dezastru.

Pătrunderea în elita politică şi în serviciul civil bizantin era asigurată unei persoane de un număr de factori. Oricât ar părea de straniu, unul dintre ei era castrarea în copilărie. De vreme ce funcţiona interdicţia ca eunucii să ocupe tronul imperial, li se acorda mai multă încredere. Zece funcţii la Curte care presupuneau un contact strâns cu împăratul le erau rezervate în mod expres.[62] Însă nu toţi funcţionarii bizantini erau eunuci, desigur, aşadar pătrunderea în acel cerc ales depindea de două condiţii indispensabile: educaţia şi patronajul. Ambele aveau implicaţii profunde legate de cine alcătuia elita şi cum se priveau

---

[62] Psellos, 1966, p. 28; Tougher, 2008, pp. 54-67.

membrii ei pe sine şi slujba lor.

Educaţia la nivel avansat reprezentase dintotdeauna cheia de pătrundere spre nivelurile superioare ale serviciului civil. Cu mult timp în urmă, în anul 360, împăratul poruncise ca nimeni să nu deţină un post în administraţie dacă nu „este atât de desăvârşit pe tărâmul literelor, încât cuvintele să iasă din mâna lui fără greşeli supărătoare”. Asta însemna parcurgerea unui program de învăţământ superior cu tradiţie, în care să fie studiată literatura Greciei antice, în special cea clasică de la Atena, care, considerau bizantinii, întruchipa modelul perfect în versuri şi proză. Printre autorii studiaţi se numărau poeţii Homer şi Hesiod, filosofii Platon şi Aristotel şi oratorii Demostene şi Lisias.

După citirea acestor opere, urma însuşirea limbajului şi imitarea lor. Cel mai obişnuit exerciţiu al studenţilor consta, de regulă, în redactarea unor dialoguri în stilul lui Platon sau Lucian, formulate în frazeologia arhaică a anticilor. Asta avea în minte împăratul când vorbea de „desăvârşire pe tărâmul literelor”[63].

Drept urmare, birocraţii bizantini din vremea cruciadelor erau în general oameni de înaltă cultură. Un asemenea exemplu era cu siguranţă Mihail Psellos,

---

[63] Wilson, 1996, pp. 2-4; Neville, 2018, pp. 21-25.

personaj dominant la Curtea bizantină în mijlocul secolului al XI-lea. În tinereţe, avusese reputaţia că învăţase pe dinafară întreaga *Iliadă,* iar apoi a scris numeroase cărţi de filosofie şi pe alte subiecte. Împăratul Constantin al IX-lea fusese atât de impresionat de elocinţa şi de stilul lui literar, încât şi l-a făcut secretar şi unul dintre cei mai apropiaţi sfetnici, lansându-i într-o carieră care avea să dureze peste treizeci de ani. La fel şi Nicetas Choniates, înalt funcţionar sub împăraţii dinastiei Anghelos, între 1185 şi 1204, care a fost trimis de mic la Constantinopol din oraşul lui natal Chonai, din Asia Mică, pentru a urma studii superioare, iar mai târziu a scris lucrări teologice şi istorice. Georgios Akropolites, sfetnic al împăraţilor din secolul al XIII-lea, educat în acelaşi sistem, a devenit autor şi învăţat, pe lângă rolul de sfătuitor politic.[64]

Educaţia superioară prin care trecuseră toţi aceştia era disponibilă înainte de 1204 doar la Constantinopol, iar de ea beneficiau extrem de puţini bizantini. Cei educaţi alcătuiau un fel de castă închisă, care se deosebea de restul populaţiei prin nivelul superior al cunoaşterii dobândite.

---

[64] Psellos, 1966, pp. 178-179, 334; Neville, 2018, pp. 137-146; Akropolites, 2007, pp. 5-18.

Această diferență a fost ilustrată într-o povestire relatată chiar de Mihail Psellos. Într-o zi, Constantin al IX-lea mergea prin palat însoțit de amantă şi de o ceată de curteni. Unul dintre ei, vrând să se remarce în fața suveranului, a murmurat atât cât să se audă: „Nu e păcat!” – suficient ca prin colegii lui curteni să treacă un fior de admirație. Erau cu toții educați şi au recunoscut de îndată aluzia la *Iliada:* „Nu e păcat că de mult două neamuri, Troienii şi Aheii, pentru o femeie ca asta se luptă şi patimi îndură”[65], o trimitere la Elena din Troia şi la frumusețea ei de poveste. Din nefericire, gestul de curtoazie a rămas fără efect, deoarece ținta lui, amanta împăratului, nu avea cum pătrunde înțelesul şi a trebuit să i se dea explicații. Aceasta era prăpastia dintre cei educați şi cei fără carte.[66]

Oricât de erudiți erau aceşti bărbați, carierele lor depindeau, în ultimă instanță, de patronaj, care putea veni din partea unei rude ajunse într-o poziție influentă. Psellos a reuşit să dobândească titlul de *protospatharios* pentru viitorul lui ginere, Elpidios, în schimbul a 20 de livre de aur. Unchiul unui tânăr pe nume Simeon s-a folosit fără îndoială de aceeaşi cale ca nepotul său să fie numit *spatharokoubikoularios,* chiar

---

[65] Din traducerea lui A. Murnu (n. tr.).

[66] *Iliad,* III, 156-157; Psellos, 1966, p. 185.

dacă Simeon a renunţat mai târziu şi s-a călugărit. Însă cel mai eficient patronaj era chiar acela al împăratului în persoană. Astfel, Vasile Lekapenos, eunuc şi prim-sfetnic imperial, şi-a obţinut rangul nu graţie educaţiei, ci faptului că era fiul nelegitim al fostului împărat.[67] La fel, schimbarea monarhului putea să însemne o dramatică întoarcere a roţii. Psellos a pornit cariera de succes deoarece l-a impresionat pe Constantin al IX-lea, dar, odată cu accesiunea lui Roman (Romanos) al IV-lea Diogenes, în 1068, s-a văzut tras pe linie moartă. Una dintre primele acţiuni ale lui Alexie I Comnenul ca împărat, în 1081, a fost să-l înlăture pe discipolul lui Psellos, Ioan Italos, sub acuzaţia de erezie. Lovitura care l-a adus la putere pe Alexie al V-lea Murtzuphlos (Murţuflos), în 1204, a fost imediat urmată de demiterea lui Choniates din postul de *logothetes tōn sekretōn.*[68]

Drept urmare a capriciilor patronajului imperial, elita bizantină acorda o maximă importanţă titlurilor, deoarece marcau cât se poate de limpede nivelul exact din ierarhie atins de o persoană şi nivelul favorii imperiale de care se bucura. În secolele al IX-lea şi al X-lea, erau alcătuite cu autentică pasiune numeroase

[67] Psellos, 1966, p. 28; Tougher, 2008, p. 138.

[68] Psellos, 1966, p. 351; Choniates, 1984, p. 311; Komnene, 2009, pp. 146-152.

liste oficiale (*taktika)* de titluri şi funcţii cuprinzând şi uniforma, însemnele şi îndatoririle corespunzătoare. Este posibil ca listele să fi fost o încercare de a codifica întregul sistem, cu riscul de a deveni inutile, de vreme ce titlurile îşi modificau înţelesul şi importanţa pe cât de des se schimbau şi împăraţii. Funcţia de *protospatharios* fusese cândva militară, dar în secolul al XI-lea rămăsese o funcţie de la Curte. *Protovestiarios,* o funcţie de maximă importanţă în vremea Cruciadei I, consta iniţial în supravegherea garderobei. Funcţia de *logothetes* asigura controlul asupra unui departament din administraţie, însă departamentele, la fel ca titlurile, aveau o importanţă variabilă. Alexie I a introdus un set cu totul nou de titluri cu care îşi onora susţinătorii şi probabil îi cobora în rang pe deţinătorii vechilor titluri.[69]

Odată cu titlurile veneau pensii anuale în aur şi veşminte de mătase, ambele pe măsura importanţei funcţiei. Existau veşminte specifice fiecărei funcţii de la Curte. *Magistros* avea dreptul să poarte haină albă cu broderii de aur, iar *kouropalates,* haină roşie şi cingătoare. Cât despre bani, exista o ceremonie specială de şapte zile, în săptămâna de dinaintea Duminicii

---

[69] Constantine VII Porphyrogenitos, 2012, p. 708; Pseudo-Kodinos, 2013, pp. 275-280.

Floriilor, când fiecare oficial se înfăţişa înaintea împăratului ca să primească ce i se cuvenea. Onorariile unor oficiali superiori erau într-atât de generoase, încât aduceau cu ei oameni să-i ajute la căratul sacilor grei cu aur.[70]

Importanţa educaţiei, a titlurilor şi a recompenselor pentru susţinerea nevoii de consideraţie şi de etos a elitei nu este nicăieri mai evidentă decât în dispreţul şi indignarea cu care îşi copleşea rivalii care, după părerea sa, nu întruneau condiţiile esenţiale. Psellos, înlăturat temporar din poziţia de consultant imperial, punea la îndoială că altcineva ar fi mai îndreptăţit la funcţie, pe motiv că nu avea „calificări bine întemeiate în domeniul literaturii sau oratoriei". Choniates tuna şi fulgera împotriva judecătorilor numiţi de Manuel I, deoarece „grăiau într-o greacă stricată şi le curgeau balele odată cu vorbele". Akropolites se simţea umilit când un împărat acorda titluri pompoase unor „bărbaţi jalnici, care nu valorau nici doi bani". Ceea ce îi irita mai mult ca orice era pornirea stăpânilor lor imperiali de a încerca să răstoarne sistemul, inventând noi slujbe şi titluri pe care le ofereau apropiaţilor, scăzând în acelaşi timp valoarea celor de tradiţie prin conferirea

---

[70] Liudprand of Cremona, 2007, pp. 200-202; Constantine VII Porphyrogenitos, 2012, p. 710.

lor oricui şi oricând. Era totuna cu distribuirea de onoruri „la întâmplare, la o mulţime de oameni” ori cu vânzarea de funcţii „după cum se vinde marfa la tarabă”[71].

Judecând după antipatia faţă de străinii necalificaţi, putem trage concluzia că membrii elitei educate se considerau cei mai potriviţi pentru funcţiile pe care le ocupau. La nivelurile inferioare, activităţile se refereau la servicii ca strângerea impozitelor, guvernarea oraşelor provinciale şi judecăţile. Şi comandanţii militari proveneau din rândul lor eunucul Eustathios, având funcţia de *kanikleios* (sau *chartoularios tou kanikleiou),* a devenit mai târziu amiral al flotei.[72] Li se încredinţa adesea conducerea delegaţiilor la curţile străine, deoarece educaţia şi forţa retorică se considerau calificări esenţiale pentru această însărcinare. Ioan Grămăticul a fost ales să plece în misiune la Bagdad în secolul al IX-lea, deoarece era înzestrat cu „formidabil talent în dezbateri”, iar sute de ani mai târziu, Nicetas Choniates scria cu entuziasm cum confratele său, intelectualul Mihail Italikos, l-a fermecat pe suveranul Germaniei cu elocvenţa. Fără îndoială, aceleaşi raţiuni au determinat alegerea lui

---

[71] Psellos, 1966, pp. 170-171, 263-264; Attaleiates, 2012, p. 31; Akropolites, 2007, p. 298.

[72] Choniates, 1984, pp. xii, xiii, 221; Komnene, 2009, p. 326.

Ioan Anthypatos, în 946, ca ambasador la Damasc, unde şi-a impresionat gazdele cu cunoştinţele sale de istorie şi filosofie.[73]

Funcţionarii plasaţi în cele mai înalte poziţii de la Curte nu erau în general trimişi să comande armatele sau să farmece vizitatorii străini. Principala lor îndatorire era să-l sfătuiască pe împărat şi să formuleze politica internă şi externă. Unii deţinători de funcţii erau, desigur, mai influenţi decât alţii şi se străduiau mereu să o arate deschis. Psellos afirma că unii împăraţi îi urmau sfaturile fără să ezite, sugerând că unul dintre ei chiar abdicase la sugestia lui. Mihail Attaliates a relatat minuţios cum împăratul Roman al IV-lea îi ceruse în mod special părerea. În realitate, bineînţeles, diversele facţiuni de la Curte se luau la întrecere să obţină atenţia imperială. Nicetas Choniates făcea parte dintr-un grup care a reuşit să-l convingă pe Isaac al II-lea Anghelos să-şi schimbe politica faţă de Cruciada a III-a în 1190, probabil răzgândindu-se în privinţa sfaturilor primite mai înainte. Putea fi periculos să nimereşti într-un grup căzut în dizgraţie: Georgios Akropolites a fost bătut la porunca împăratului din cauza unui dezacord legat de un tratat cu bulgarii. Oricum, indiferent de relaţiile unui oficial

---

[73] Theophanes Continuatus, 2015, pp. 138-143; Canard, 1964, p. 41.

sau ale unei facţiuni cu un împărat sau altul, curtenii erau consideraţi, ca grup, cei mai potriviţi să dea îndrumări politice.[74]

Privind în urmă peste secole, pare absurdă convingerea elitei bizantine că educaţia clasică asigura toate aptitudinile necesare pentru asumarea răspunderilor dificile. Psellos a mers până acolo încât a pretins că Roman al IV-lea, general cu experienţă, pierduse bătălia de la Manzikert din 1071 deoarece îi ignorase părerea. Probabil că Psellos nu fusese în viaţa lui pe un câmp de bătălie, dar citise despre asta în scrierile vechilor autori cu autoritate. Acelaşi punct de vedere reiese dintr-o scrisoare trimisă guvernului de la Genova, în 1199. Cel care a redactat-o nu a rezistat să nu facă o aluzie la Hesiod, fără îndoială convins că o asemenea paradă de erudiţie îi va impresiona pe destinatari.[75]

Iscusinţa literară reprezenta, fără îndoială, o parte extrem de importantă din rolul elitei educate în guvernare şi politică externă, de vreme ce membrii ei elaborau documentele care articulau, apărau şi uneori chiar criticau ţintele politice ale stăpânilor lor imperiali.

---

[74] Psellos, 1966, pp. 335-336; Attaleiates, 2012, pp. 235-237; Choniates, 1984, p. 225; Akropolites, 2007, p. 307; Angelov, 2006, pp. 49-68.

[75] Psellos, 1966, p. 353; Miklosich şi Muller, 1860-1890, III, p. 46; Koutrakou, 1995, pp. 9-10.

Spre exemplu, schiţau scrisorile şi tratatele cu puterile străine. Ca de obicei, Psellos se considera strălucit în acest domeniu şi i s-a încredinţat redactarea mesajelor care urmau să fie transmise califilor fatimizi şi probabil şi conceperea tratatului dintre Mihail al VII-lea Ducas şi Robert Guiscard, ducele normand de Apulia şi Calabria, în 1074.[76]

Numeroasele manuale de tactică militară şi politică externă care s-au păstrat sub numele unor împăraţi, ca *De administrando imperio* şi alte tratate puse pe seama lui Constantin al VII-lea, împărat din secolul al X-lea, au fost probabil opera „la negru” a unor membri ai elitei. Ei erau păstrătorii unei înţelepciuni, acumulate peste secole, despre aspecte cum ar fi primirea ambasadorilor străini sau grăbirea capitulării unei cetăţi asediate, contribuind în acest fel la menţinerea unei anumite continuităţi a politicii imperiale.[77] Curtenii bizantini mai prezentau şi explicau această politică în public prin intermediul discursurilor încărcate de laude, susţinute în zile de sărbătoare în elina oficială, ridicându-l în slăvi pe împăratul în funcţie şi realizările lui. Aceste discursuri aduceau de fiecare dată elogii hiperbolice suveranului,

---

[76] Psellos, 1966, p. 253; Bibicou, 1959, p. 44.

[77] Câteva exemple: Leo VI, 2010; Chatzelis şi Harris, 2017; Constantine VII Porphyrogenitos, 2012.

asigurându-l că pe pământ nu exista nimeni mai asemănător lui Dumnezeu decât el. În spatele slugărniciei şi al frazeologiei pompoase, aceste panegirice puteau totuşi fi folosite ca să se comunice critici voalate sau să se susţină o schimbare de politică.[78]

Poate mai importantă decât toate celelalte era istoriografia. Mihail Psellos, Nicetas Choniates şi Georgios Akropolites au scris, toţi, cronici de primă importanţă ale vremurilor lor, în elina clasică în care se pregătiseră. La fel şi Mihail Attaliates, care a slujit împăraţilor Roman al IV-lea şi Nicefor al III-lea (Nikephoros) Botaniates, şi Ioan Kinnamos, secretarul lui Manuel I. Există o succesiune aproape neîntreruptă de birocraţi-istorici, mergând până la Nicefor (Nikephoros) Gregoras, în secolul al XIV-lea. La această listă trebuie adăugată şi Anna Comnena, autoare a unei biografii a tatălui ei, Alexie I. Ca prinţesă, nu făcea parte din corpul de elită al funcţionarilor, dar beneficiase de aceeaşi categorie de studii, după ce mai întâi luase lecţii în secret cu eunucii palatului, înainte de a urma planul de studii tradiţional. Din poziţia ei, era cât se poate de autorizată să prezinte intenţiile din

---

78 Magdalino, 1993, p. 437; Angold, 1997, p. 136.

spatele politicii bizantine în epoca lui Alexie.[79]

Aceste istorii sunt deosebit de importante deoarece, spre deosebire de panegirice, puteau fi critice fără rezerve. După cum observa laconic Anna Comnena: „Toţi îl flatează pe suveranul în funcţie, dar nimeni nu iroseşte vreo laudă exagerată pentru cei plecaţi.” Majoritatea istoriilor erau scrise cu o întârziere oarecare faţă de evenimentele descrise, asigurându-le autorilor libertatea şi siguranţa să spună ce doreau. Chiar şi aşa, Mihail Psellos a fost pus într-o poziţie jenantă scriindu-şi cronica, fiind conştient că urma să consemneze multe dintre linguşirile aruncate de-a valma în elogiile adresate unui împărat acum dispărut.[80] Producţiile literare ale elitei bizantine, fie ele tratate, scrisori, manuale, panegirice ori istorii, sunt cele care ne pun la dispoziţie dovezi despre principiile pe care suveranii Bizanţului îşi întemeiau legăturile diplomatice cu puterile străine şi, în ultimă instanţă, cu cruciadele şi statele cruciate. În cele ce urmează vom examina aceste principii.

Atunci când formula politica externă şi îi consilia pe împăraţi, elita politică bizantină acţiona în contextul

---

[79] Tornikios şi Tornikios, 1970, pp. 244-245, 262-263; Komnene, 2009, p. 3.
[80] Komnene, 2009, p. 421; Psellos, 1966, pp. 167-168.

unei doctrine politice bine definite, la care subscriau toţi membrii ei, indiferent de neînţelegerile dintre facţiunile sau partidele în care se găseau. Teoria, după cum am văzut, era cea din *translatio imperii.* Capitala romană fusese mutată de Constantin la Constantinopol şi, drept urmare, împăratul bizantin era împărat roman, autocrat suprem al lumii creştine prin acord divin, recunoaşterea acestui fapt fiind de datoria tuturor creştinilor. Putem judeca seriozitatea cu care elita politică bizantină privea această teorie prin reacţia violentă ori de câte ori era pusă la îndoială de oameni din afară. În 968, nişte nefericiţi trimişi papali au sosit la Constantinopol cu o scrisoare adresată „împăratului grecilor”, şi nu „al romanilor” Curtenii bizantini prezenţi au fost indignaţi şi au ameninţat că, dacă solii ar fi fost de rang mai înalt şi mai vrednici de atenţie, ar fi sfârşit direct în mare. După cum a explicat unul dintre curteni mai târziu:

Sfântul Constantin a transferat aici simbolurile imperiale şi a adus întregul senat şi toată cavalerimea romană, fără să lase nimic la Roma, în afara poporului de rând, adică pescari, vânzători ambulanţi de mâncare, vânători de păsări, bastarzi, plebei şi sclavi.[81]

---

[81] Liudprand of Cremona, 2007, pp. 267-270.

Ioan Kinnamos mărturisea că îi dădeau lacrimile când se gândea la cei ce „se pripesc să afirme că imperiul de la Bizanţ este diferit de cel de la Roma”, iar un patriarh al cetăţii înfiera „îngustimea şi sminteala” oricui refuza să accepte că statul condus de la Constantinopol era chiar Imperiul Roman, cu tot cu protecţia divină pe care o presupunea.[82] După 800, când diverşi monarhi din Apus şi-au revendicat titlul de „împărat al romanilor”, bizantinii au făcut tot ce se putea ca să evite recunoaşterea faptului. O scrisoare trimisă de la Constantinopol împăratului francilor Ludovic cel Pios, în 824, i se adresa tăios cu „glorios rege al francilor şi al lombarzilor”, adăugând imediat: „care este numit de ei împărat”. Trimisul împăratului german Otto I îi raporta mânios stăpânului său, în 968, cum cancelarul bizantin „v-a numit nu «împărat», *basileus* pe limba lui, ci «rege», *rex* într-a noastră”[83].

Statutul unic al împăratului bizantin era marcat în corespondenţa diplomatică şi în tratate. Psellos se lăuda că în schimbul de mesaje cu califul fatimid evidenţia rangul stăpânului său împăratul şi denigra subtil pe cel al rivalului islamic. Tratatul redactat de el

---

[82] Kinnamos, 1976, pp. 165-166; Philotheos (Filotei), în Nicol, 1988a, p. 60.
[83] Lemerle, 1965, pp. 255-297, 255; Liudprand of Cremona, 2007, pp. 239-240.

cu ducele normand Robert Guiscard, în 1074, era mult mai mult decât o enumerare seacă de obligaţii, deoarece cuprindea şi o pledoarie atent întocmită a oficiului şi drepturilor împăratului bizantin, asigurându-l pe duce că „vorba unui împărat cucernic era o adevărată pecete de aur”, cerându-i, desigur, şi supunerea cuvenită. Statutul imperial era înscris şi în legea bizantină, care stabilea nu numai că împăratul trebuia să asigure bunăstarea poporului său pe această lume, ci şi că avea îndatorirea adâncă de a „păzi şi garanta, prin priceperea sa, puterile de care dispunea [şi] de a le reface, prin neadormită preocupare, pe cele pierdute”[84].

Şi nu era o retorică goală. Atitudinea principială exprimată de Psellos şi de alţi curteni era factorul-cheie în stabilirea obiectivelor politicii externe bizantine. În practică, aceste obiective erau cuprinse în două preocupări de căpetenie. Cea dintâi era siguranţa statului bizantin, *oikoumene,* adică a măreţului Constantinopol. Cea de-a doua însemna asigurarea recunoaşterii în lumea largă a principiilor bizantine: statul lor era Imperiul Roman, iar conducătorul lui avea un statut special acordat de Hristos.

---

[84] Psellos, 1966, p. 253; Bibicou, 1959, p. 44; Barker, 1957, p. 89; Obolensky, 1971, p. 357.

La prima vedere, ideea că politica externă ar putea fi motivată de un ideal metafizic pare neconvingătoare: uneori este tentant să considerăm pretenţiile imperiale bizantine drept un simplu subterfugiu pentru „preocupări autentice”, cum ar fi anexarea de teritorii sau obţinerea de avantaje economice. Chiar termenii „imperiu” şi „imperial”, folosiţi pentru a descrie Bizanţul, sugerează că pentru un stat este cu atât mai bine, cu cât este mai cuprinzător, singura lui ţintă fiind propria-i extindere. Dar, deşi ar putea să sune ilogic, politica externă bizantină nu urmărea asemenea ţinte, dar nici cruciadele, al căror scop era să ocupe şi să menţină cetatea Ierusalimului, fără valoare strategică, însă plină de semnificaţie spirituală. Apărarea unei teorii constituia chiar miezul interacţiunii bizantine cu lumea din jur, ceea ce şi explică de ce acţiunile lor erau de obicei defensive, nu acaparatoare.

Pentru a înţelege acest punct de vedere, este suficient să luăm în considerare relaţiile dintre bizantini şi popoarele slave de la nord. Dacă faimosul Vasile al II-lea, „Bulgaroctonul”, a cucerit şi a anexat în cele din urmă Bulgaria, în 1018, asemenea acţiuni drastice erau foarte neobişnuite. Bizantinii se mulţumeau în general cu o recunoaştere a suzeranităţii împăratului lor. În 874, spre exemplu, la Constantinopol a sosit o delegaţie sârbă, probabil în vederea încheierii unei alianţe. Un

oficial de la Curte a consemnat momentul interpretându-l prin prisma principiilor bizantine. Trimişii, susţinea el, au cerut „să se supună jugului blând al autorităţii romane”. Cererea a fost acceptată cu bunăvoinţă şi „autoritatea împăratului asupra ţării lor a fost pe deplin restabilită”. Dar asta nu însemna că Serbia era încorporată în imperiu. Delegaţia s-a întors, în schimb, cu preoţi bizantini care au trecut la convertirea şi botezarea populaţiei. Sârbii au fost conduşi în continuare de domnitorii lor.[85] Evenimentul şi modul în care l-a prezentat cronicarul au fost revelatoare. Pentru bizantini, acceptarea creştinismului constantinopolitan echivala cu acceptarea autorităţii împăratului. Logica era impecabilă: dacă împăratul era conducătorul creştinătăţii lăsat de Dumnezeu, atunci toţi creştinii îi datorau ascultare. Ficţiunea era menţinută prin faptul că împăratul le „îngăduia” sârbilor să fie conduşi de propriii lor domnitori. Ei erau adesea numiţi „fii” ai împăratului, semn inconfundabil al naturii relaţiei lor, care în acelaşi timp îi aşeza în ordinea ierarhică a lumii, avându-l în frunte pe împăratul de la Constantinopol. Era prevăzut în protocoale ca din acel moment corespondenţa imperială trimisă domnitorilor sârbi să poarte pecete

85 Theophanes Continuatus, 2011, pp. 194-197.

de aur, reflectând statutul lor de fii ascultători.[86] Aranjamentul avea şi o componentă practică, deoarece îl scutea pe împărat de nevoia de a-i ţine la respect pe sârbi prin forţa armelor.

Bizantinii aveau preocupări asemănătoare cu vecinii lor musulmani de la est, care stăpâneau de multă vreme provincii pierdute de bizantini, ca Siria, Palestina şi Egipt. Există nenumărate episoade de război înverşunat purtat de bizantini împotriva puterilor musulmane din regiune – fie Emiratul Hamdanid de la Alep, fie Califatul fatimid din Egipt –, de vreme ce împăratului roman, potrivit percepţiei bizantine, îi revenea rolul să îi apere pe creştini împotriva necredincioşilor. În 975, împăratul Ioan I Tzimiskes a purtat o campanie în Siria şi Palestina, ajungând până departe în sud, la Cezareea. Dar nu era un război de cucerire: principala grijă a împăratului a fost să smulgă mari sume de bani de la oraşele lipsite de apărare din Siria, înainte de a se retrage în spatele frontierei. Ioan mai era interesat în achiziţia de relicve pentru colecţia din Marele Palat şi, cu acest prilej, s-a întors cu sandalele lui Hristos şi o parte din barba Sfântului Ioan Botezătorul. Şi, oricât ne-am strădui să ne-o imaginăm aşa, expediţia nu a fost o cruciadă. Deşi

---

[86] Constantine VII Porphyrogenitos, 2012, p. 691; Shepard, 2006, pp. 19-20.

armata bizantină a ajuns foarte aproape de Ierusalim şi împăratul s-a lăudat într-o scrisoare către regele Armeniei că spera să elibereze Sfântul Mormânt, totuşi el nu a încercat să ocupe cetatea.[87]

Dacă anexarea de zone întinse de teritoriu arab nu a constituit în general ţinta împăraţilor bizantini, în schimb îşi doreau recunoaşterea de capi ai lumii creştine, la fel de mult din partea „necredincioşilor" arabi, dar şi din partea sârbilor creştini. În 1027, s-a încheiat un tratat între împărat şi califul fatimid al Egiptului, care domnea peste sudul Siriei şi Palestina. Actul i-a permis împăratului să reconstruiască Biserica Sfântului Mormânt şi să-l numească pe patriarhul Ierusalimului. În schimb, bizantinii au promis să repare moscheea din Constantinopol, care exista spre folosul negustorilor arabi veniţi în oraş. Urma ca moscheea să aibă propriul său muezin, iar rugăciunile de vineri să fie rostite în numele califului fatimid şiit, şi nu al rivalului său abbasid de la Bagdad.[88] Tratatul a fost reînnoit în 1035, în 1047 şi iarăşi în 1063, când împăratul a negociat un statut legal special pentru cartierul patriarhului de la Ierusalim şi a plătit

---

[87] Leo the Deacon, 2005, pp. 207-209; Matthew of Edessa, 1993, pp. 28-33; Ikonomopoulos, 2009, pp. 21-22; Dennis, 2001, pp. 34-37.

[88] Hamdani, 1974, p. 173; Runciman, 1946-1948, pp. 207-215; Anderson, 2009, pp. 100-101.

ridicarea unui zid în jurul lui.[89] Aceste tratate au asigurat împăratului bizantin rolul de protector al Locurilor Sfinte şi al intereselor creştinilor aflaţi sub dominaţie musulmană, fiind, prin urmare, considerate un mare succes. Nu era nevoie să fie ocupat Ierusalimul, după cum avea să o facă, în 1099, Cruciada I.

Dacă ţintele şi doctrina bizantinilor rămâneau stabile, mijloacele folosite de ei pentru a le realiza se dovedeau deseori de o infinită adaptabilitate. Forţa armată, sau cel puţin ameninţarea ei, rămânea mereu o opţiune. În 864, bizantinii şi-au deplasat o armată spre nord, prin Balcani, şi au trimis o flotă de-a lungul ţărmului de vest al Mării Negre. Scopul nu era anexarea Bulgariei învecinate, ci forţarea hanului Boris să accepte creştinarea cu clerici bizantini, renunţând la alianţa cu regele francilor răsăriteni, şi recunoaşterea autorităţii împăratului. Odată ce hanul a consimţit, trupele s-au retras.[90] În general, după cum am văzut, bizantinii se abţineau de la folosirea forţei şi priveau războiul nu ca pe un scop glorios în sine, ci ca pe o ultimă soluţie indezirabilă. Însă această abţinere nu trebuie

---

[89] Bar Hebraeus, 1932, p. 195; William of Tyre, 1943, I, pp. 406-407.

[90] Symeon the Logothete, 2019, pp. 183-184.

confundată cu pacifismul. Principala obiecţie faţă de război venea din cauza primejdiei înfrângerii. „Nu vă lăsaţi niciodată atraşi într-o bătălie deschisă”, avertiza împăratul Léon al VI-lea, căci „succesul este mai curând o chestiune de noroc, decât o demonstraţie de curaj”. Dacă exista orice altă cale de atingere a ţintei, ea trebuia urmată – iar Léon nu avea nicio îndoială despre ce fel de cale era vorba:

Veţi obţine adesea victorii împotriva duşmanilor voştri fără un război propriu-zis, ci folosindu-vă de bani. Dacă, la rândul lor, au duşmani care îi pândesc de undeva, banii i-ar putea convinge pe acei oameni să pornească la război împotriva adversarilor voştri.[91]

Era o alegere pe care împăraţii bizantini aveau privilegiul deosebit de a putea să o facă uşor graţie grămezilor de bani de care dispuneau oricând. Spre deosebire de suveranii din Apus, dintre care mulţi se alegeau cu servicii în natură din partea vasalilor, împăraţii bizantini domneau peste o societate în care moneda circula intens. Prin urmare, puteau impune un sistem de taxe atât conaţionalilor, cât şi celor aflaţi în trecere, care să le umple trezoreria. Exista *kommerkion,*

---

[91] Leo VI, 2010, pp. 555, 589.

menţionat mai înainte, un impozit impus negoţului desfăşurat prin portul Constantinopol. Un călător din secolul al XII-lea socotea că fiscul imperial se alegea cu circa 20000 de galbeni pe zi din taxele vamale, din chiriile pentru pieţe şi magazine. În provincii, gospodăriile fără pământ plăteau un impozit pe vatră („fumărit”), iar cele cu proprietăţi funciare plăteau un impozit combinat pe vatră şi pe pământ, toate în aur. Din aceste surse provenea un venit anual estimat la circa şapte milioane de galbeni, iar în 1025, vistieria dispunea de un surplus uriaş, ca rezultat al gospodăririi prudente a lui Vasile al II-lea. Nu-i de mirare că Mihail Psellos considera bogăţia, alături de sistemul de ranguri şi onoruri, unul dintre stâlpii gemeni ai „hegemoniei romeilor”[92].

Existau nenumărate moduri practice în care se putea recurge la această bogăţie aparent de nesecat pentru a ajunge la o înţelegere cu popoarele de dincolo de graniţe. În cazurile de urgenţă, banii puteau servi pur şi simplu pentru a evita atacul. Alexie I l-a sfătuit în mod expres pe fiul său, Ioan, să adune bunuri de valoare cu scopul de a „pune stavilă lăcomiei” naţiunilor din jur. Această practică nu se bucura însă de aprobare

---

[92] Psellos, 1966, pp. 45, 170; Benjamin of Tudela, 1907, p. 13; Harvey, 1990, pp. 103-105.

unanimă, fiind criticată că ar fi un semn de slăbiciune.[93] Aşadar, aurul putea fi folosit mai constructiv pentru a angaja mercenari străini care să completeze armatele bizantine, adesea din rândul popoarelor turcice din Asia Centrală, spre exemplu khazari sau unguri, atestaţi în secolul al X-lea, şi „turcopoli”, probabil pecenegi sau cumani, care apar în armatele bizantine în secolul al XI-lea.[94] Putea fi folosit şi pentru a plăti o naţiune străină puternică să o atace pe alta. În 967, ca să nu-şi bată capul cu un război, bizantinii l-au plătit pe marele cneaz al Kievului, Sviatoslav, să îl atace pe incomodul lor vecin din nord, Bulgaria. Sau, mai economic, bizantinii puteau să ameninţe doar că o vor face. În 968, oficialii bizantini l-au pisat pe trimisul lui Otto I, avertizându-l că „cu banii noştri, care ne dau putere, vom convinge toate naţiunile să îl atace [pe Otto] şi îl vom sfărâma ca pe un vas de lut”[95].

Existau însă şi moduri mai subtile de utilizare a bogăţiei, nu atât pentru a cumpăra securitatea imediată a Constantinopolului, ci pentru a-i impresiona pe cei din afară cu natura specială a împăratului, a oraşului şi a imperiului său. O tactică era de a copleşi prin măreţie.

---

93 Psellos, 1966, p. 53; Maas, 1913, p. 357; Chrysostomides, 2001, p. 94.

94 Constantine VII Porphyrogenitos, 2012, p. 576; Liudprand of Cremona, 2007, p. 266; Attaleiates, 2012, p. 285; Fulcher of Chartres, 1969, p. 83; Hill, 1962, p. 9.

95 Leo the Deacon, 2005, pp. 111-112; Liudprand of Cremona, 2007, p. 271.

La mijlocul secolului al X-lea, Olga, văduva prinţului rus al Kievului, a vizitat Constantinopolul şi a primit botezul creştin. Dornici ca ea să-şi îndemne poporul în aceeaşi direcţie, bizantinii au invitat-o împreună cu însoţitorii săi la o serie de banchete somptuoase la Marele Palat. Oaspeţii au fost întâmpinaţi de împărăteasă, în acorduri de orgă, înainte de a fi conduşi printr-o serie de săli strălucitoare până în faţa împăratului Constantin al VII-lea. După conversaţii politicoase, toată lumea s-a aşezat la masă, în cântări susţinute de grupuri de la Hagia Sofia şi Biserica Sfinţii Apostoli. Tuturor oaspeţilor li s-au împărţit săculeţi cu monede de argint, însă Olga le-a primit pe cele cinci sute ale ei pe un platou de aur incrustat cu pietre preţioase. Şi episcopul italian Liudprand de Cremona s-a bucurat de onoruri asemănătoare în timpul vizitei sale din 949, ca trimis al aliatului Bizanţului din Italia. A fost primit de împărat în Sala Magnavra din Marele Palat, iar la plecare a primit în dar o livră de aur.[96]

O mare importanţă era acordată şi implicării străinilor în ceremonialul de la palat. Constantin al VII-lea susţinea că puterea imperiului se dovedea şi prin ceremonii şi că, asistând la ele, străinii aveau să fie

---

[96] Constantine VII Porphyrogenitos, 2012, p. 594; Liudprand of Cremona, 2007, pp. 197-198.

mai atenţi să îşi îndrepte purtările. Existau indicaţii anume ca aliaţii străini şi deţinătorii de titluri să asiste la sărbători şi ceremonii la Constantinopol, fără îndoială pentru a observa şi pentru a face relatări despre parada de splendoare şi bogăţie la care asistau. La fel ca darurile, ceremoniile la care participau străinii erau impregnate de o semnificaţie masivă şi clară. Conform procedurii, suveranii aflaţi în vizită primeau un scaun plasat cu grijă mai jos decât tronul împăratului. Pentru a se asigura totuşi că mesajul nu va trece neobservat, tronul împăratului bizantin dispunea de un sistem mecanic capabil să-l înalţe până aproape de tavan, de unde suveranul îşi putea privi de sus umilul oaspete.[97]

Surplusul de aur era folosit şi ca dar diplomatic, căruia i se acorda adesea şi o adâncă semnificaţie principială. O coroană de aur, dăruită, se pare, de Mihail al VII-lea regelui Geza I al Ungariei, pe la 1074, era împodobită cu portretul lui Mihail şi al fiului său Constantin, amândoi purtând nimbul obişnuit, cel dintâi fiind identificat ca „împărat al romanilor". Geza este şi el reprezentat, dar fără nimb şi cu privirea fixată respectuos asupra împăratului, fiind identificat,

---

[97] Constantine VII Porphyrogenitos, 2012, pp. 3-4, 568-569; Kinnamos, 1976, p. 157; Liudprand of Cremona, 2007, p. 198; Shepard, 1992, p. 62; Chrysostomides, 2001, p. 98.

simplu, drept „crai” sau „domnitor” *(krales)* al Ungariei. Astfel, locul său din ordinea lucrurilor era precizat limpede şi fără ambiguităţi. Un alt cadou obişnuit consta în mătăsuri, iar Constantin al VII-lea recomanda ca împăraţii să ia mereu cu ei în campanii o provizie suficientă, ca să facă faţă nevoilor. Raritatea unor asemenea lucruri în ţările din care veneau acei oaspeţi nerafinaţi contribuia la afirmarea reputaţiei Constantinopolului drept centru al bogăţiei şi al puterii. Uneori erau trimise în dar relicvarii din aur, cu moaşte – de pildă, regelui englez Eduard Mărturisitorul şi împăratului apusean Henric al IV-lea, în a doua jumătate a secolului al XI-lea. Şi acum vorbim de o semnificaţie mai adâncă: relicvele reprezentau o legătură între împăratul care le dăruia şi împărăţia Cerurilor, sursa puterii şi demnităţii lui, fiind un element vital în atingerea ţelurilor politicii externe.[98]

Cum spuneam, curteanul şi istoricul Mihail Psellos considera avuţia unul dintre cei doi stâlpi ai supremaţiei bizantine. Celălalt era sistemul onorurilor. Am putea crede că se referea exclusiv la chestiunile interne din Marele Palat şi că reflecta obsesia tipică a funcţionarului civil bizantin legată de rang. Însă

---

[98] Komnene, 2009, p. 103; Muthesius, 1992, pp. 237-248; Mathews, 1998, pp. 142-143.

treptele titlurilor şi ale onorurilor reprezentau o categorie tot atât de vitală a abordării bizantine a relaţiilor externe, pe cât erau în structura ierarhiei de la Curte. Astfel, sub presiunea intensă a pecenegilor, din anii 1050, şi dorind să încheie pace cu ei, bizantinii le-au invitat pe căpeteniile acestui trib de stepă supărător la Constantinopol, unde li s-au oferit nu doar daruri, ci şi titluri şi funcţii imperiale. Tratatul din 1074 cu liderul normand Robert Guiscard îi conferea unuia dintre fiii lui titlul de *kouropalates*.[99] La fel ca în cazul oficialilor bizantini, deţinătorii de funcţii străini se puteau aştepta la o alocaţie anuală în aur şi la un veşmânt corespunzător din mătase, ceea ce contribuia fără îndoială la strălucirea titlului.

Suveranii Bizanţului erau cât se poate de conştienţi că, pentru ca acordarea unor astfel de titluri şi veşminte să aibă efect deplin, trebuia ca ambele să fie întâlnite cât mai rar. De aceea, îşi luau toate măsurile ca anumite categorii de straie din mătase să nu fie prea răspândite. Negustorii care vindeau unor străini mătăsuri puse sub interdicţie riscau să fie biciuiţi, iar când episcopul Liudprand a încercat să plece cu asemenea lucruri, i-au fost confiscate de oficiali imperiali. După cum avertiza un cleric din secolul al XIII-lea, ţesăturile de mătase cu

---

[99] Attaleiates, 2012, p. 77; Bibicou, 1959, p. 46.

fir de aur erau „sângele romeilor”[100].

În afara celor doi stâlpi gemeni ai banilor şi onorurilor, bizantinii excelau şi prin genurile de strategii la care au apelat diplomaţii de-a lungul vremii ca să-şi manipuleze prietenii şi să îşi neutralizeze inamicii. Spre exemplu, într-un rând s-au folosit de tactica „recompensei şi pedepsei” ca să ameninţe triburile de la graniţe. Teofilact, episcopul Ohridei, l-a lăudat într-un panegiric pe Alexie I, care s-a ocupat de pecenegi în 1087, mustrându-i mai întâi „cu vorbe scurte şi tăioase, iar apoi adresându-le cuvinte blânde ca fulgii de zăpadă”[101]. Era vorba de principiul „dezbină şi stăpâneşte”. Constantin al VII-lea şi-a sfătuit fiul să se asigure că pecenegii nu vor avea niciodată relaţii de prietenie cu ruşii, altfel s-ar fi unit împotriva Constantinopolului. Bizantinii pescuiau în mediul complex al afacerilor dintre oraşele-stat din nordul Italiei ca să le împiedice să se unească împotriva lor.[102] În sfârşit, erau maeştri în însuşirea obiceiurilor străinilor ca să-i manevreze tocmai pe ei spre avantajul *oikoumene*-i. Un asemenea instrument era jurământul la care se apela în mod obişnuit pentru a asigura

---

[100] Liudprand of Cremona, 2007, pp. 271-272; Constantine VII Porphyrogenitos, 1967, pp. 66-69; Pachymeres, 1984-2000, I, pp. 61-63; Muthesius, 1992, p. 246.

[101] Theophylact of Ochrid, 1980, pp. 222-225; Shepard, 1985, pp. 236-237.

[102] Constantine VII Porphyrogenitos, 1967, pp. 48-55; Choniates, 1984, p. 113.

loialitatea aliaţilor şi mercenarilor străini. Bizantinii erau suficient de flexibili să-i lase să depună acest jurământ potrivit propriilor tradiţii. Când câţiva recruţi turci s-au legat prin jurământ faţă de Nicefor al III-lea, spre exemplu, au făcut-o încrucişându-şi mâinile pe piept, după cum probabil că erau obişnuiţi. Când Alexie I le-a cerut unor turci înrolaţi în armata sa să depună jurământ, ei au făcut-o „după propriul lor obicei”[103]. Pe scurt, împăraţii bizantini şi sfetnicii lor ştiau ce îi îndemnase Constantin al VII-lea, în secolul al X-lea: să cunoască obiceiurile şi stilul de viaţă al vecinilor şi cum să se folosească de ele spre propriul avantaj.[104]

Prin urmare, acestea erau o parte dintre metodele folosite de suveranii din Bizanţ în vederea realizării celor două ţeluri esenţiale ale politicii lor externe: siguranţa Constantinopolului şi recunoaşterea caracterului imperial roman. Dar să stabilim cât succes au avut în urmărirea acestor scopuri. Privind în urmă spre perioada dintre secolele al IX-lea şi al XI-lea, trebuie să remarcăm că au reuşit în mare măsură, atât în ce priveşte relaţiile cu slavii din nord, cât şi cu arabii

---

[103] Komnene, 2009, p. 65; Attaleiates, 2012, p. 485.
[104] Constantine VII Porphyrogenitos, 1967, pp. 45-47.

musulmani din est. Succesele lor diplomatice au depăşit cu mult câştigurile efemere aduse de victoriile militare ale lui Vasile al II-lea şi ale altor „împăraţi-soldaţi”. În ce îi priveşte pe slavi, bizantinii au reuşit nu numai să neutralizeze ameninţarea bulgarilor şi ruşilor asupra Constantinopolului, dar prin convertirea lor la creştinism au creat un „Commonwealth bizantin” în estul Europei, unde popoarele îl considerau pe împărat cap al lumii creştine ortodoxe.[105] În cazul arabilor, bizantinii înfruntau o putere superioară, cu o religie şi principii la fel de convingătoare ca ale lor. Cu toate astea, au reuşit să scape de primejdia iminentă de răsturnare a statului lor, la sfârşitul secolului al VII-lea, şi să stabilească un modus vivendi cu puternicii vecini. Mai mult, chiar dacă nu se întrezărea nici cea mai vagă posibilitate ca musulmanii să recunoască orice fel de autoritate a împăratului asupra lor, erau totuşi gata să accepte că imperiul lui ocupa un loc în ordinea divină a lucrurilor şi că avea unele drepturi ca protector al creştinilor aflaţi sub stăpânirea lor.[106]

În pofida acestor succese din trecut, în secolele al XI-lea şi al XII-lea, elita bizantină a întreţinut o situaţie

---

105 Obolensky, 1971, pp. 262-263.

106 El Cheikh, 2004, pp. 83-89; Chrysostomides, 2001, pp. 99-100.

care în cele din urmă s-a soldat cu un dezastru pentru oraşul şi statul ei, în 1204. Pentru a explica ce s-a petrecut, unii comentatori moderni au invocat că, prin chiar natura ei, clasa conducătoare bizantină era, într-un fel, responsabilă de catastrofă, fiind cât se poate de nepregătită să se ocupe de afacerile externe. Sistemul de educaţie exclusivist în care se formaseră a justificat catalogarea lor ca fiind stăpâniţi de o „mândrie vecină cu îngâmfarea". În ce priveşte politica externă, „complexul de superioritate" de care ar fi suferit şi tendinţa lor de a rămâne în „cochilia protectoare a propriilor tradiţii" i-au făcut să-i dispreţuiască „pe toţi străinii, considerându-i brutali şi barbari"[107]. Este adevărat că în scrierile lor se refereau adesea la străini numindu-i „barbari" şi că îi descriau în termeni aparent denigratori sau încărcaţi de dispreţ. Anna Comnena nu s-a abţinut să râdă de manierele normandului Robert Guiscard şi se plângea că numele imposibile ale şefilor pecenegilor îi stricau stilul prozei. Ioan Kinnamos nota, pe un ton superior, că „în condiţii de prosperitate barbarul tinde să fie exaltat şi să se laude peste măsură, dar în situaţii dificile se lasă afectat mai mult decât s-ar cuveni şi se umileşte peste poate". Par să nu aibă cunoştinţă nici măcar de numele

---

[107] Nicol, 1967, pp. 315, 329; Magdalino, 1984, pp. 58-78.

popoarelor străine, vorbind despre ei în termeni iremediabil depăşiţi: turcii erau numiţi „persani”, iar normanzii, „celţi”.[108] În cazul în care conducătorii imperiului adoptau cu adevărat această linie în relaţiile lor de zi cu zi cu popoarele străine, este foarte posibil ca exclusivismul şi îngustimea lor să fi provocat prăbuşirea relaţiilor cu Apusul şi, implicit, dezastrul din 1204.

Dar, dacă a fost aşa cu adevărat, lunga supravieţuire a Bizanţului şi succesele din secolele anterioare sunt extrem de greu de justificat. De fapt, atitudinea studiată faţă de străini, descrisă în istoria literară a Annei Comnena şi a lui Ioan Kinnamos, este derutantă, nefiind însă o urmare a dispreţului ori a ignoranţei. Stilul literar clasicizant în care scriau aceşti autori pretindea ca despre prezent să se vorbească în limbajul trecutului şi să se marcheze o linie strictă între „ei” şi „noi”, urmând despărţirea clasică dintre greci şi barbari.[109] Există dovezi din abundenţă că, în practică, membrii elitei demonstrau cunoaştere şi înţelegere a culturilor străine. Manuale ca *De administrando imperio,* al lui Constantin al VII-lea, sunt pline de informaţii adunate cu grijă despre stilul de viaţă al celor de

---

[108] Komnene, 2009, pp. 122, 182; Kinnamos, 1976, pp. 67, 226; Roche, 2018, 143-173.

[109] Nicol, 1967, p. 317; Harris, 2000, p. *27.*

dincolo de frontiere. Până şi în istoriile literare, masca firesc clasicizantă cade suficient de des pentru a arăta că autorii erau bine informaţi despre anumite popoare străine şi uneori le considerau posesoarele unor abilităţi superioare celor bizantine. Anna Comnena nu a găsit o cale mai sugestivă de a lăuda priceperea de a călări a unui soldat bizantin decât spunând că aproape ai fi putut crede că era normand.[110]

Chiar şi în cazul arabilor musulmani, cu care se aflaseră, secole întregi, într-un război aproape permanent, bizantinii educaţi au fost conştienţi de importanţa înţelegerii limbii şi culturii inamicului. Fotie, învăţat şi birocrat bizantin tipic, purta un schimb de scrisori amicale cu conducătorii arabi în secolul al IX-lea, iar Ioan Anthypatos, trimis la Damasc ca ambasador în 946, a purtat dialoguri academice cu intelectualii locali. Drept urmare, bizantinii erau bine informaţi în legătură cu lumea islamică şi, dacă altfel elaborau polemici aprige împotriva islamului, rareori comiteau greşeala latinilor de a-l considera politeism sau idolatrie.[111]

Această cunoaştere şi înţelegere a popoarelor străine se poate vedea în acţiune în practica diplomatică

---

110 Komnene, 2009, p. 268.

111 Nicholas Mystikos, 1973, p. 14; Chrysostomides, 2001, pp. 99-100.

bizantină. Crearea unui grup de state în jurul Bizanţului a fost în mare măsură rezultatul aplicării cu folos a acelor informaţii, permiţând slavilor recent creştinaţi să aibă Liturghie şi Scripturi în limba lor, în loc să încerce să le impună o limbă străină, aşa cum procedaseră misionarii occidentali. La fel, în 1189, când de la Constantinopol a fost trimisă o delegaţie la Curtea lui Saladin (Salah ad Din), bizantinii au reuşit să găsească un vorbitor fluent de arabă care să o conducă. Dacă nimeni de la Curte nu ştia limba, în fruntea delegaţiei era pus un băştinaş. Aşa se face că, în 1110, Wulfric de Lincoln a fost trimis în Anglia.[112]

Prin urmare, ideea conflictului dintre bizantini şi cruciaţi, apărut din cauza îngustimii clasei conducătoare bizantine, se bazează pe puţine argumente. Există totuşi motive de a căuta cauze ale conflictului în natura şi doctrina acestui grup, mai ales în ce priveşte priorităţile lor de politică, adică, după cum am văzut, în primul rând securitatea Constantinopolului şi a *oikoumene*-i, iar în al doilea, asigurarea recunoaşterii conducătorului lor ca împărat creştin suprem. Aceste ţeluri erau considerate atât de înalte şi de absolute, încât aproape orice acţiune care avea darul să le promoveze era nu doar legitimă, ci şi

---

[112] Baha al-Din ibn Shaddad, 2001, p. 121; Obolensky, 1971, pp. 185-189.

categoric demnă de laudă. În secolul al X-lea, Léon al VI-lea remarcase că modul cel mai sigur şi mai profitabil de a-i aduce daune inamicului era „înşelăciunea”. Asemenea precepte aveau un aer vag modern, aducând aminte de recomandarea lui Machiavelli că un principe „nu trebuie să se ferească de viciile necesare pentru a pune la adăpost un stat”[113]. Ele erau întipărite în gândirea păturii conducătoare împreună cu educaţia lor clasică, fiind privite nu ca o duplicitate, ci ca o măsură a sofisticării, un semn de superioritate faţă de cei lipsiţi de instruire şi cultură. Un iniţiat descria cum studenţii erau învăţaţi „să ţeasă pânze de fraze şi să transforme sensul scris în ghicitori, una să le iasă pe gură şi altceva să ascundă în minte”[114].

Aplicarea practică a acestor puncte de vedere se reflecta şi în politica externă, şi în diplomaţie. Psellos se lăuda că în scrisorile adresate califului fatimid poate redacta textul în aşa fel încât să pară că spune un lucru şi, de fapt, să sugereze cu totul altceva. Un alt curtean a reuşit să îl deruteze intenţionat pe conducătorul bulgarilor renunţând la punctuaţie şi introducând duble negaţii.[115] Se recurgea deseori la trucuri, cum ar fi răspândirea de informaţii false prin scrisori secrete

---

[113] Leo VI, 2010, pp. 555, 589. *Cf.* Machiavelli, 1999, p. 50 (cap. XV).

[114] Mesarites, 2017, p. 88.

[115] Psellos, 1966, p. 253.

contrafăcute lăsate să „scape” în mâini străine sau trimiţând „dezertori” în tabăra duşmană.[116] Felul cum i-au tratat bizantinii pe ereticii paulicieni în 1083 reprezintă un excelent exemplu de duplicitate permisibilă în acţiune. Paulicienii erau aşezaţi într-un teritoriu imperial din Tracia şi, deşi teoretic erau supuşi ai împăratului, constituiau o ameninţare pentru zona înconjurătoare. Nedorind să rişte un război deschis cu ei, împăratul i-a convocat să se adune într-un anume loc, unde s-a dus personal, deosebit de prietenos, spunându-le că voia să-i înregistreze în vederea serviciului militar. Odată ce suspiciunile le-au fost alungate, liderii au fost arestaţi şi oamenii de rând dezarmaţi. Familiile lor au fost alungate din case, proprietăţile fiind redistribuite ofiţerilor loiali împăratului. Modul detaliat în care Anna Comnena relata povestea arăta limpede că nu considera deloc dezonorant acest şiretlic, ci doar încă o faptă de vitejie în apărarea *oikoumene*-i. „Victoria – spunea ea – înseamnă unul şi acelaşi lucru, însă mijloacele prin care generalii ajung la ea sunt variate.”[117]

Pentru cei din afara cercului restrâns de la Curte, plasarea intereselor statului mai presus de orice putea

---

[116] Chatzelis şi Harris, 2017, pp. 111-114; Shepard, 1985, pp. 233-293.

[117] Komnene, 2009, pp. 155-156, 437.

fi interpretată într-o lumină foarte diferită. După cum remarca amar clericul francez Eudes (Odo) de Deuil, bizantinii credeau că „tot ce se face pentru sfântul imperiu nu poate fi considerat sperjur”. Ceea ce Anna Comnena numea „firească inventivitate” din afară arăta exact ca o şmecherie, ca o ipocrizie. Un rus nemulţumit se plângea că „grecii au rămas vicleni până în ziua de azi”, iar cronicile occidentale din secolele dinaintea cruciadei erau pline de observaţii defăimătoare la adresa pornirii bizantinilor de a înfrânge prin înşelăciune pe cine nu puteau supune prin forţă.[118]

Acolo se găseau germenii conflictului dintre politica externă a Imperiului Bizantin şi idealurile cruciadei. Una dintre doctrine considera că ţelul omenesc suprem al creştinului pios era să păstreze *oikoumene* sub conducerea împăratului, fiind gata să adopte orice mijloc să-şi atingă acest scop. Potrivit celeilalte, ţelul era războiul împotriva necredincioşilor pentru a ocupa şi a apăra Oraşul Sfânt, Ierusalimul, considerând bravura în bătălie una dintre cele mai înalte virtuţi. După cum avea să arate timpul, aplicarea metodelor bizantine diplomatice tradiţionale în relaţiile cu

---

118 Odo of Deuil, 1948, p. 57; Thietmar of Merseburg, 2001, p. 102; Shepard, 1985, pp. 235-237.

papalitatea, cu cruciaţii şi cu statele cruciate avea să producă urmări neprevăzute şi nefericite.

3
Răspunsul la criză (1050-1095)

Ciocnirea dintre Imperiul Bizantin şi cruciade îşi are originile la mijlocul secolului al XI-lea, când, după mai bine de o sută cincizeci de ani în care bizantinii se aflaseră în ofensivă împotriva duşmanilor externi, graniţele lor au fost din nou luate cu asalt. La Dunăre, tribul pecenegilor, venit din stepe, începea să facă incursiuni în Balcani. În Armenia, turcii selgiucizi efectuau raiduri peste frontiere, iar în sudul Italiei normanzii cucereau treptat provinciile Apulia şi Calabria. Situaţia s-a înrăutăţit apoi, mai ales în Asia Mică, şi nici tratatul încheiat cu turcii selgiucizi în 1055 nu a dus la oprirea raidurilor, care loveau tot mai adânc în provinciile răsăritene. În 1058, a fost prădat oraşul Melitene, urmat la scurt timp de Sebastia. Şase ani mai târziu, sultanul selgiucid Alp Arslan a ocupat Ani, anexat de bizantini cu doar douăzeci de ani mai înainte. În 1067, a fost prădată Cezareea, cetate departe de graniţe, care ar fi putut să se considere în siguranţă. A fost profanată inclusiv Catedrala Sfântul Vasile. Era limpede că trebuia să se ia măsuri drastice şi, în august

1071, o mare armată comandată chiar de împăratul Roman al IV-lea Diogenes a pornit spre Armenia. Roman s-a ciocnit lângă oraşul Manzikert nu cu bande izolate de turci, după cum se aştepta, ci cu armata principală comandată chiar de Alp Arslan. Trupele împăratului au fost risipite în bătălie, iar rezistenţa lui înverşunată alături de escortă nu a făcut decât să fie izolat şi luat prizonier de turcii victorioşi.

După ce a fost martor la tot acel haos ca participant în bătălie, lui Mihail Attaliates nu i-a rămas decât să deplângă „potrivniciile teribile, ruşinea fără margini şi cea mai cumplită catastrofă care s-a abătut asupra romeilor"[119]. Dincolo de cuvintele lui Attaliates, înfrângerea în sine nu a fost un dezastru. Condiţiile dictate de sultanul învingător au fost generoase, deoarece principalul lui scop era să-şi reia campania împotriva duşmanilor săi celor mai periculoşi, fatimizii şiiţi din nordul Siriei. Prin urmare, a ridicat puţine pretenţii teritoriale şi l-a pus în libertate pe Roman după doar câteva zile. Generozitatea sultanului şi faptul că avea alte preocupări ar fi trebuit să le permită bizantinilor un răgaz ca să se refacă după înfrângere. Din nefericire însă, în timp ce Roman era luat prizonier de sultan, Mihail Psellos şi aliaţii lui din

---

[119] Attaleiates, 2012, p. 291.

Constantinopol, familia Ducas, l-au proclamat pe Mihail al VII-lea Ducas împărat legitim. La întoarcerea lui Roman din captivitate, a izbucnit războiul civil dintre cei doi împăraţi rivali, din care Roman a ieşit înfrânt. Dar Mihail al VII-lea nu s-a putut bucura în tihnă de tron. Poziţia sa a fost constant contestată prin revolte şi tentative de uzurpare, până când s-a reuşit detronarea lui, în 1078. Succesorul, Nicefor al III-lea Botaniates, a domnit mai puţin de trei ani, după care a fost răsturnat de Alexie Comnenul.[120]

În confuzia provocată de aceste convulsii interne, autoritatea centrală din Armenia şi Asia Mică s-a năruit şi diverse grupuri s-au grăbit să umple vidul format. Când a fost trimisă o armată bizantină să restabilească ordinea, în 1073, Roussel de Bailleul, mercenar normand, a dezertat împreună cu câteva sute de acoliţi şi şi-a întemeiat o formaţiune independentă în zona din jurul oraşului Amasia.[121] Miniregatul lui Roussel a fost lichidat doi ani mai târziu de Alexie Comnenul, dar nu departe, în aceeaşi regiune, alţii au reuşit să preia teritoriul bizantin în forme de organizare mai stabile. În sud-est, un general armean numit Filaret (Philaretos), care îi slujise cu credinţă împăratului Roman al IV-lea

---

120 Angold, 1997, pp. 44-48, 117-120; Kaldellis, 2017, pp. 248-270.

121 Attaleiates, 2012, pp. 333-351; Komnene, 2009, pp. 9-10.

până la înfrângerea de la Manzikert, a considerat că nu mai are niciun motiv să fie loial noului regim de la Constantinopol. Prin urmare, s-a instalat ca stăpân independent peste Cilicia, zona ţărmului de sud-est al Asiei Mici, ocupând Antiohia în 1078.[122] Alte zone au fost preluate de bande de turci care acţionau în afara autorităţii sultanului selgiucid. Regiunea din jurul oraşului Sebastia a fost preluată de Danişmend şi oamenii lui, în vreme ce un alt grup a pătruns spre vest sub conducerea lui Suleiman Kutulmuş, văr al lui Alp Arslan. Suleiman nu s-a luptat cu bizantinii, dimpotrivă, a acordat asistenţă unei părţi sau alteia în războaiele civile din anii 1070. Aşa a intrat, în 1078, în posesia oraşului Niceea, la nici 100 de kilometri distanţă de Constantinopol. În 1084 i-a alungat pe armeni şi a dobândit Antiohia, oraş de importanţă strategică. În sud, Smirna, de pe ţărmul Mării Egee, a fost luată de un emir semiindependent numit Tzachas (Çaka Bei), astfel încât, în 1090, practic întreaga Asie Mică era în mâinile unor căpetenii războinice, fie turci sau armeni. Bizantinii controlau doar două mici enclave: una mai în interior faţă de Calcedon, vizavi de Constantinopol, cealaltă în jurul Trapezuntului, la

---

[122] Komnene, 2009, pp. 169-170.

Marea Neagră.[123]

ILUSTRAȚIA 5. Histamenon, monedă emisă de Alexie I Comnenul între 1081 și 1092.

Împăraţii de la Constantinopol ar fi putut să pună capăt acestui proces dacă nu ar fi trecut printr-o criză la fel de gravă în provinciile apusene. În 1053, fuseseră siliţi să ajungă la o înțelegere cu pecenegii şi să accepte ca ei să se aşeze pe pământ imperial la sud de Dunăre, dar asta nu a pus capăt atacurilor. În 1090, pecenegii au înaintat până sub zidurile continentale ale Constantinopolului. În sudul Italiei, situaţia ajunsese în punctul de unde nu se mai putea face nimic – în 1071, normanzii conduşi de Robert Guiscard îşi încheiaseră cucerirea ocupând Bari şi punând capăt sutelor de ani de dominaţie bizantină în acea regiune. Zece ani mai târziu, Guiscard şi fiul său, Bohémond, au mers mai departe şi au lansat un atac asupra Balcanilor bizantini de dincolo de Adriatică. În octombrie 1081, la Dyrrachion, i-au provocat lui Alexie I o înfrângere cu

---

[123] Kaldellis, 2017, pp. 254-266; Beihammer, 2017, pp. 176-185, 200-224.

mult mai severă decât la Manzikert. De data asta împăratul, „plin de colb şi stropit cu sânge, cu capul descoperit şi cu părul lui roşu-aprins atârnându-i în dezordine peste ochi”, a scăpat să cadă prizonier, dar numai după o teribilă cursă în galop, după ce l-a ucis pe unul dintre urmăritorii normanzi. Acum exista pericolul foarte real ca normanzii să îşi continue campania prin Tesalonic, spre Constantinopol.[124]

Mihail Psellos considera că această bruscă schimbare a destinului Bizanţului a fost nici mai mult, nici mai puţin decât „un potop distrugător”[125], dar, oricât de gravă era situaţia, existau doi factori atenuanţi. Mai întâi, în ciuda repeziciunii ameţitoare cu care veneau şi plecau împăraţii între 1055 şi 1081, birocraţia civilă a rămas la locul ei şi a putut recurge la tezaurul de înţelepciune ca să se ocupe de problemele de zi cu zi. Apoi, acea înţelepciune spunea că situaţia nu era defel fără precedent. O cercetare prin cronici şi manuale ar fi dezvăluit că, în august 917, pentru a da un singur exemplu, o armată bizantină fusese distrusă la Anchialos, în Tracia, de hanul bulgarilor, Simeon, înfrângere în urma căreia cea mai mare parte a

---

[124] Komnene, 2009, pp. 125-127.

[125] Psellos, 1966, p. 159.

Balcanilor a încăput pe mâna hanului, ajuns cu armatele sub zidurile Constantinopolului. Bizanţul supravieţuise şi se refăcuse după această lovitură nu învingându-l pe Simeon în bătălie, ci prin diplomaţie abilă şi daruri generoase în aur. Simeon plănuia să cucerească oraşul, dar ştia că pentru asta avea nevoie de susţinere navală. Prin urmare, a trimis soli la suveranii fatimizi din nordul Africii pentru a negocia o alianţă. Când ambasadorii au pornit spre casă împreună cu trimişi ai fatimizilor care să confirme pactul, au fost interceptaţi de corsari din Calabria. Dar se pare că piraţii ar fi fost agenţi plătiţi ai bizantinilor, deoarece i-au trimis imediat pe captivi la Constantinopol. Împăratul i-a aruncat în închisoare pe diplomaţii bulgari, în schimb, a cerut ca solii africani să fie escortaţi cu amabilitate până acasă, plătindu-l generos pe suveranul lor ca să rupă alianţa, să păstreze neutralitatea şi să-şi ţină flota în port. Între timp, au întins tentaculele diplomaţiei şi spre nord, unde inamicii lui Simeon, sârbii şi croaţii, au fost plătiţi să îl atace, abătându-i atenţia de la Constantinopol. Cu asemenea tactici, hanul bulgar a avut bătaie de cap până în 927, când a suferit un atac de cord fatal, la momentul potrivit. Cum sub succesorul lui hanatul nu a mai dovedit aceeaşi pricepere militară, bizantinii au avut prilejul să-şi refacă poziţia în Balcani şi să

recupereze teritoriile pierdute.[126]

Într-o situaţie asemănătoare, spre sfârşitul secolului al XI-lea, conducătorii *oikoumene*-i au recurs la tactici aproape identice, aruncându-şi năvodul diplomatic până departe şi folosindu-se de bogăţii ca să-i convingă pe alţii să le atace inamicii. În anii 1050, l-au abordat pe califul fatimid al Egiptului în vederea unei alianţe împotriva turcilor selgiucizi, folosind de astă dată nu aur, ca în alte ocazii, ci un transport de grâu care să înlăture o criză de alimente.[127] Diplomaţia bizantină a fost la fel de activă şi în Apus, în încercarea de a neutraliza ameninţarea normanzilor din sudul Italiei. Cu pragmatismul lor tipic, primul impuls al bizantinilor a fost să încerce o împăcare direct cu normanzii. În august 1074, cu asistenţa lui Mihail Psellos, împăratul Mihail al VII-lea a încheiat un tratat cu Robert Guiscard, consolidat apoi prin căsătoria dintre fiul său, Constantin, şi fiica lui Robert. Textul documentului era un exemplu clasic de diplomaţie bizantină, care punea la bătaie cei doi stâlpi, al onorurilor şi al banilor, de care dispunea Psellos: Robert urma să primească titlul de *nobelissimos* (νωβελίσσιμος, în greaca bizantină), unul dintre fiii săi

---

[126] Skylitzes, 2010, pp. 214, 253-254; Constantine VII Porphyrogenitos, 1967, pp. 156-157.

[127] Hamdani, 1974, p. 175.

pe cel de *kouropalates,* iar lui Robert i se mai alocau patruzeci şi trei de alte titluri pe care să le împartă suitei lui, fiecare titlu presupunând, desigur, plata unei sume anuale în aur şi veşmintele de mătase corespunzătoare. În schimb, dobândeau un aliat. Robert urma să recunoască şi să apere frontierele bizantine, ceea ce sugera că Mihail al VII-lea se gândea la obţinerea ajutorului său împotriva pecenegilor şi a turcilor. Tratatul mai urmărea să asigure recunoaşterea statutului împăratului. Robert urma să confirme înţelegerea printr-un jurământ solemn şi să fie de acord să-i arate împăratului „supunerea şi bunele intenţii” pe care le datora.[128]

Însă detronarea lui Mihail al VII-lea, în 1078, a făcut acest tratat nul de drept. Robert Guiscard a avut astfel un pretext să traverseze Adriatica şi să pornească invazia din Balcanii bizantini, în 1081. Prin urmare, Alexie I a căutat o altă alianţă şi a trimis o delegaţie la împăratul din Apus, Henric al IV-lea, duşmanul de moarte al lui Robert. Termenii propuşi au fost asemănători celor negociaţi cu normanzii, mai puţin alianţa matrimonială. Diplomaţii bizantini s-au dus înarmaţi cu 144.000 de galbeni, 100 de pânze de mătase purpurie, diverse relicve şi alte cadouri. Mai exista şi

---

[128] Bibicou, 1959, pp. 44-18; McQueen, 1986, pp. 429-432.

promisiunea de încă 216.000 de galbeni şi salariile pentru 20 de titluri onorifice pe care Henric le putea acorda după voie. Titlul imperial al lui Henric făcea ca Alexie să nu poată fi la fel de hotărât în ce priveşte solicitarea recunoaşterii statutului său. Însă preciza în scrisoare, aşa cum a rămas consemnat de Anna Comnena, că restul banilor vor fi înmânaţi doar după ce Henric va depune jurământ potrivit unei formule explicate lui de reprezentanţii bizantini. Este de presupus că jurământul cuprindea o promisiune de atac asupra teritoriilor normande din sudul Italiei şi poate o referire la demnitatea imperială a lui Alexie, la fel ca acela redactat pentru Robert Guiscard.[129]

Încă o dată, tratatul nu a adus ajutorul aşteptat. Henric al IV-lea a invadat Italia în 1081, dar a fost mai interesat să ocupe Roma şi să-l pedepsească pe papă, cu care se certase în legătură cu chestiunea învestirii episcopilor. Pe de altă parte, un pact încheiat cu o altă putere avea să se dovedească foarte util după ce normanzii au năvălit în Balcani. Situată în punctul de nord al Adriaticii, republica maritimă Veneţia era un aliat ideal în acele circumstanţe, fiindu-i la îndemână să folosească flota puternică a lui Robert pentru a tăia linia de asigurare din sudul Italiei spre capul de pod din

[129] Komnene, 2009, pp. 102-103; Bernold of St Blasien, 2008, p. 274.

Balcani, cu tot cu oameni şi materiale. Termenii propuşi de bizantini pentru acest tratat, încheiat probabil în 1082, cuprindeau aceeaşi combinaţie de aur şi titluri cu care fuseseră ademeniţi mai devreme Robert Guiscard şi Henric al IV-lea. Vistieria bizantină urma să asigure un dar anual de douăzeci de livre de aur, urmând să se împartă între bisericile Veneţiei. Primul magistrat al oraşului, dogele, şi succesorii lui au primit titlul perpetuu de *protosebastos,* rang rezervat de obicei membrilor familiei imperiale. Mai mult, la fel ca în tratatul cu Robert Guiscard, existau prevederi de păstrare a demnităţii cuvenite împăratului. Era precizat în mod expres că veneţienii se vor bucura de aceste drepturi atât timp cât „arată o mare bunăvoinţă şi o atitudine corectă faţă de Romania [adică Imperiul Bizantin] şi faţă de Majestatea Sa Imperială”. În schimb, alte clauze ale tratatului erau formulate anume spre avantajul Veneţiei, reflectând interesul acestui aliat faţă de comerţul maritim dintre Constantinopol şi Apus. Negustorilor veneţieni li s-a acordat dreptul de a face comerţ cu tot felul de mărfuri peste tot în teritoriul bizantin, cu scutire de *kommerkion* şi de alte impozite şi de taxe portuare, fiind apoi împroprietăriţi pe Cornul de Aur, regiune care avea să devină baza unui cartier

comercial propriu.[130]

De astă dată, tratatul a adus rezultate. Veneţienii au atacat flota normandă pe când traversa trupe de la porturile din Apulia către capul de pod de lângă Dyrrachion. Deşi nu au reuşit să blocheze cu totul trecerea normanzilor şi la un moment dat au suferit o înfrângere severă, veneţienii au provocat pierderi semnificative flotei şi liniilor de aprovizionare ale lui Guiscard, ceea ce i-a permis lui Alexie să se refacă după înfrângerea de la Dyrrachion şi, până în 1085, să-i respingă pe normanzi din Balcani.[131]

Negocierile cu Robert Guiscard, cu Henric al IV-lea şi cu veneţienii au atras unele critici din partea contemporanilor, deoarece au fost făcute de frică, sub presiunea împrejurărilor, şi cu prea multă generozitate. Anna Comnena a fost oripilată de disponibilitatea lui Mihail al VII-lea de a contracta o înţelegere cu Robert Guiscard, în 1074, considerând că această „extraordinară" concesie i-ar fi dat lui Robert ideea invaziei în Balcani. Oroarea ei reflecta perspectiva bizantină, articulată de Constantin al VII-lea, potrivit căreia membrii familiei imperiale nu trebuie să se

[130] Tafel şi Thomas, 1856-1857, I, pp. 51-53; Komnene, 2009, pp. 161-162.
[131] Komnene, 2009, pp. 112-113; Nicol, 1988b, pp. 57-63; Stephenson, 2000, pp. 168-171.

căsătorească cu străini.[132] După cum susţinea Ioan Kinnamos, concesiile comerciale din tratatul lui Alexie I cu veneţienii au dus la „îmbogăţirea şi fanfaronada lor nemăsurată”. Unii istorici mai noi au adoptat ideea, blamându-l pe Alexie pentru înstrăinarea unei proporţii semnificative din veniturile sale din taxe şi aşezarea veneţienilor într-o poziţie din care au reuşit să monopolizeze comerţul constantinopolitan.[133]

De fapt, niciuna dintre concesiile acceptate prin tratatele din 1074 şi 1082 nu era fără precedent. Alianţa matrimonială propusă de Mihail al VII-lea era prefigurată de cele două încheiate mai înainte de împăratul Roman I Lekapenos. În octombrie 927, el înlăturase ameninţarea asupra Constantinopolului venită dinspre bulgari căsătorindu-şi nepoata cu ţarul Petru, fiul lui Simeon care decedase de curând. În 944, a abordat în acelaşi mod ameninţarea francilor din Italia, căsătorindu-şi nepotul cu fiica lui Hugues de Provence. În 988, când cneazul rus Vladimir ataca posesiuni bizantine din Crimeea, Vasile al II-lea şi-a asigurat liniştea oferindu-i lui Vladimir mâna surorii sale, Anna.[134] Existau precedente şi în privinţa concesiilor comerciale largi din tratatul cu Veneţia. Bizantinii

---

132 Komnene, 2009, p. 30; Constantine VII Porphyrogenitos, 1967, pp. 70-75.
133 Kinnamos, 1976, p. 210.
134 Skylitzes, 2010, pp. 215-216, 223, 319; Obolensky, 1971, pp. 158, 253.

aleseseră în trecut o soluţie asemănătoare, la scară cu mult mai restrânsă, pentru a obţine susţinerea navală venețiană. În 992, le acordaseră veneţienilor o reducere a taxelor vamale în schimbul acordului lor de a transporta trupe bizantine în Italia, atunci când li s-ar fi cerut.[135] Asemenea concesii fuseseră folosite şi pentru a-i cumpăra pe inamici. În 911, în faţa ameninţării agresiunii ruse de la nord, bizantinii acordaseră avantaje asemănătoare şi negustorilor ruşi: scutire totală de taxe vamale, debarcader propriu, loc de aşezare pe Bosfor, lângă Diplokionion, şi o îndemnizaţie lunară pentru proviziile necesare pe o perioadă de şase luni. Asemenea condiţii generoase erau acordate doar pentru că bizantinii se găseau într-o poziţie delicată. Odată ce situaţia s-a schimbat radical, după înfrângerea severă a flotei ruse în 944, tratatul a fost renegociat. Taxele vamale au fost din nou impuse şi aşezarea de pe Bosfor interzisă. Este posibil ca Alexie să fi privit concesiile făcute veneţienilor în acelaşi fel, ca pe un avantaj care trebuia acordat în prezenta situaţie extremă, pentru ca să poată fi retrase mai târziu. Pe de altă parte, Veneţia era un foarte vechi aliat, având puternice legături culturale şi politice cu Constantinopolul. Dogele din vremea tratatului din

---

[135] Tafel şi Thomas, 1856-1857, I, pp. 36-39; Nicol, 1988b, pp. 40-45.

1082, Domenico Selvo, era căsătorit cu o soră a împăratului Mihail al VII-lea, prin urmare se putea considera rudă îndepărtată a lui Alexie I. Se poate ca împăraţii de mai târziu să fi acceptat continuarea concesiilor deoarece veneţienii aveau în acest fel posibilitatea să dezvolte comerţul intern şi să stimuleze prosperitatea.[136]

Prin urmare, reacţia bizantină la criza secolului al XI-lea a urmat, în general, un model dezvoltat de generaţiile anterioare. Însă nu întru totul. A existat o diferenţă subtilă, dar şi remarcabilă. Pe lângă căutarea unor puteri străine cu rol de aliaţi, s-a pus mai mult accent pe recrutarea mercenarilor care să servească în armatele bizantine. Există două motive posibile ale acestei schimbări. Mercenarii de sub comandă bizantină directă erau poate consideraţi mai de încredere decât trupele aliate sub comandă proprie. La urma urmei, în 917, aliaţii pecenegi care ar fi trebuit să dea sprijin împotriva lui Simeon al Bulgariei nu îşi făcuseră apariţia pe câmpul de bătălie.[137] În al doilea rând, în secolul de dinainte, împăraţii şi sfetnicii lor îşi pierduseră tot mai mult încrederea în armatele provinciale, cu baza în unităţile teritoriale militare

---

136 Kinnamos, 1976, p. 210; Obolensky, 1971, pp. 244-247; Nicol, 1988b, p. 52.

137 Skylitzes, 2010, p. 198

cunoscute sub numele de „theme”. Erau îngrijoraţi ca nu cumva un general din fruntea unei asemenea armate să pornească spre Constantinopol, să-l răstoarne pe suveranul din dinastia macedoneană şi să se instaleze pe tron. După o serie de revolte din anii 970 şi 980, Vasile al II-lea fusese avertizat să nu-i lase pe generalii porniţi în campanii cu prea multe resurse la îndemână, ca să nu se folosească de trupe pentru a încerca să obţină tronul. Constantin al IX-lea Monomahul mersese şi mai departe în anii 1040, demobilizând complet o armată cu baza în Armenia.[138] Împăratul se bizuia, în schimb, pe mercenari, care, fiind plătiţi direct de el, puteau să fie consideraţi mai de nădejde. În 989, Vasile al II-lea a adus mercenari ruşi în confruntarea cu generalul rebel Bardas Focas. Prin urmare, pe măsură ce creştea primejdia, în cea de-a doua jumătate a secolului al XI-lea, era de aşteptat ca împăraţii să o preîntâmpine prin încercarea de a recruta mai mulţi mercenari. În 1083, în acţiunile împotriva normanzilor din Balcani, Alexie a desfăşurat 7000 de turci, trimişi de Suleiman Kutulmulş. Iar în faţa primejdiei pecenege din 1090, a convocat mercenari „de prin tot locul”[139].

---

[138] Psellos, 1966, p. 43; Skylitzes, 2010, p. 444; Angold, 1997, pp. 62-63.

[139] Komnene, 2009, pp. 140, 220; Ibn al-Qalanisi, 1932, p. 80; Frankopan, 2012, p. 47.

Dacă în trecut mercenarii proveneau de obicei din rândul ruşilor, al khazarilor sau al altor popoare turcice, pe parcursul secolului al XI-lea tot mai mulţi dintre ei erau creştini apuseni, „latini”, după cum îi numeau bizantinii. Această evoluţie avea două motive principale. Mai întâi, ameninţarea pecenegilor şi a turcilor selgiucizi îi făcea pe bizantini să nu mai aibă aceeaşi încredere ca în trecut în trupele turcice. Primejdia folosirii mercenarilor împotriva unor inamici dintr-un neam înrudit cu ei devenise ameninţătoare cu puţin timp înaintea bătăliei de la Manzikert, în 1071, când un contingent de turci oguzi a dezertat, trecând de partea selgiucizilor.[140] Apoi, europenii din Apus au ajuns deodată cu mult mai vizibili la Bizanţ, drept rezultat al creşterii pelerinajului spre Ierusalim. Cuceririle bizantine din Siria şi înţelegerea încheiată cu fatimizii care stăpâneau Ierusalimul, în 1027, au făcut ca ruta pe uscat către Palestina să devină mult mai sigură, ceea ce a atras mai mulţi pelerini occidentali. Prin urmare, în acel secol au trecut prin Constantinopol din ce în ce mai mulţi călători occidentali aflaţi în drum spre Oraşul Sfânt Printre ei, clerici şi laici de rangul cel mai înalt, ca Robert, duce de Normandia, şi Sweyn, fiul contelui Godwin de Wessex. În 1064, a sosit un grup de

---

[140] Attaleiates, 2012, p. 287.

circa 12.000 de germani, condus de mai mulţi episcopi. Pelerinii erau primiţi cu căldură la Constantinopol, fiind deseori onoraţi cu daruri. Episcopul de Orléans, aflat la Constantinopol între 1025 şi 1028, a plecat cu o bucată din Adevărata Cruce şi perdele de mătase. Episcopul de Toul a primit un alt fragment din Adevărata Cruce, iar Robert de Normandia a fost onorat cu aur şi materiale de preţ.[141]

Fără îndoială că această generozitate era motivată, în parte, de susţinerea imaginii împăratului ca şef al lumii creştine, patron şi protector al pelerinilor şi al tuturor creştinilor. Dar mai exista un motiv: episcopul de Orléans nu era simplu pelerin. Era şi ambasador care aducea daruri din partea regelui Robert al II-lea al Franţei. Subiectul precis al negocierilor dintre împărat şi episcop nu este cunoscut, dar o întâmplare de mai târziu ne lasă să ghicim ce ar fi putut fi. În jurul anului 1090, Robert I Frisianul, conte de Flandra, se întorcea din pelerinajul său la Ierusalim. Călătorind prin teritoriul bizantin, l-a întâlnit pe împăratul Alexie I lângă Tesalonic. În urma discuţiei, Robert i-a promis că îi va trimite 500 de cavaleri care să-i servească împăratului drept aliaţi. Iar acei călăreţi au ajuns acolo

---

[141] Rodulfus Glaber, 1989, pp. 202-203; Waitz, 1848, p. 647; William of Jumieges, 1992-1995, II, pp. 82-85; Ciggaar, 1996, pp. 45-77; Giesebrecht şi Oefele, 1868, pp. 815-817.

şi au slujit direct sub comanda împăratului.[142] Este limpede că împăraţii şi sfetnicii lor profitau de pelerinii aflaţi în trecere ca să recruteze mercenari pentru armata bizantină.

Nevoia era atât de stringentă, încât nu s-au mulţumit să stea aşteptând potenţiali mercenari apuseni, sosiţi ca pelerini. În 1051, un oficial bizantin, Argyros, a fost trimis în sudul Italiei încărcat cu stimulentele obişnuite constând din aur şi mătăsuri, ca să recruteze cavaleri normanzi. Şi se pare că asemenea eforturi au căpătat amploare cu timpul. Au fost trimise scrisori ducelui de Normandia, Wilhelm Cuceritorul, iar tentaculele diplomaţiei bizantine s-au întins până dincolo de Canalul Mânecii, în Anglia. O delegaţie în toată regula a ajuns acolo în jurul anului 1110, probabil tot pentru recrutări, însă indiciile ne lasă să bănuim că bizantinii încercaseră cu mult mai înainte să atragă mercenari anglo-saxoni.[143] Şi se pare că aceste iniţiative şi-ar fi atins scopul. Normanzii se remarcau în mod deosebit în armatele bizantine din secolul al XI-lea, iar după 1066, au apărut din abundenţă voluntari englezi, refugiaţi după ce normanzii le-au cucerit ţara. Ei au constituit o parte importantă din forţele comandate de

---

[142] Rodulfus Glaber, 1989, pp. 202-203; Komnene, 2009, pp. 199, 202, 220.

[143] William of Apulia, 1961, pp. 134-136; Ciggaar, 1982, pp. 78-96; Egan, 2007, pp. 111-117.

Alexie I împotriva lui Robert Guiscard la Dyrrachion, în 1081, servind şi ca varegi, corpul de gardă al împăratului.[144]

Ca politică, recrutarea de mercenari latini nu funcţiona deloc rău. Însă au fost şi situaţii în care nu au slujit împăratului în cel mai loial mod. În 1069, un cavaler normand din serviciul bizantin, pe nume Robert Crispin, nemulţumit de plată, a început să jefuiască perceptori de impozite locali. Roussel de Bailleul, care în anii 1070 a încercat să-şi întemeieze un principat propriu în Asia Mică, fusese iniţial mercenar în serviciul bizantin.[145] În general însă, mercenarii occidentali au ajuns să fie văzuţi drept cei mai eficienţi şi mai demni de încredere soldaţi din serviciul împăratului. Varegilor li se încredinţa apărarea vieţii şi persoanei lui şi, potrivit Annei Comnena, ei socoteau „devotamentul faţă de împăraţi şi protejarea lor drept o tradiţie de familie, un fel de convingere sacră şi de moştenire transmisă din generaţie în generaţie”. Şi cei care serveau în unităţile de luptă propriu-zise erau lăudaţi de bizantini. Mihail Attaliates îşi aminteşte cu

---

[144] Orderic Vitalis, 1969-1980, IV, p. 16; Geoffrey of Malaterra, 2005, pp. 157-159; Komnene, 2009, pp. 120-122; Van Houts, 1985, pp. 544- 559; Shepard, 1993, pp. 283-288.

[145] Bryennios, 1975, pp. 146-149; Komnene, 2009, p. 10; Shepard, 1993, pp. 297-300.

admiraţie cum, în 1054, un soldat apusean a distrus singur o balistă a turcilor, în timpul asediului de la Manzikert. Prin urmare, nu a fost deloc o greşeală în sine a elitei bizantine să aducă mercenari apuseni, ci mai degrabă o continuare logică a politicii de căutare a ajutorului din afară ca răspuns la o ameninţare gravă. Funcţionase perfect în trecut şi în linii mari continua şi în prezent, la fel ca mai toate tacticile folosite de conducătorii bizantini.[146] A existat un singur caz în care procedura standard a mers prost şi bizantinii au pierdut controlul asupra ţintelor lor politice. Şi s-a întâmplat când au căutat ajutorul papal.

Se poate ca, în Bizanţ, cercurile conducătoare să fi avut sentimentul că ştiau totul despre papalitate. La urma urmei, era o instituţie străveche, bine stabilită înainte de întemeierea Constantinopolului. Biserica de la Roma, condusă de papă, era una dintre cele cinci patriarhii, fiind considerată cea mai venerabilă şi cu mai multă autoritate, înfiinţată nu de unul, ci de doi apostoli, Sfinţii Petru şi Pavel. Prin urmare, papa era tratat în general cu mare respect de bizantini. Anna Comnena îl descria ca deţinător al unui „nobil oficiu",

---

[146] Komnene, 2009, pp. 71-72; Orderic Vitalis, 1969-1980, IV, pp. 16-17; Attaleiates, 2012, p. 83.

iar scrisorile trimise lui i se adresau cu „Preasfinte Părinte al străvechii Rome”. Protejarea Romei, la fel ca a Ierusalimului, era considerată un punct esenţial al rolului împăratului roman, chiar dacă, după secolul al VIII-lea, ea se situa în afara teritoriului controlat de el. Legaţii papali veneau cu regularitate la Constantinopol, iar ambasadorii imperiali mergeau frecvent la Roma. Darurile duse de ei erau însă mai degrabă evangheliare şi vase de cult, decât galbeni şi veşminte de mătase.[147]

Dar asta nu înseamnă că relaţiile dintre Roma şi Constantinopol au rămas mereu cordiale. De-a lungul secolelor, a apărut o diferenţă doctrinară în ce priveşte oficiul împăratului roman. În anul 800, papa a organizat o ceremonie la Bazilica Sfântul Petru de la Roma, în cadrul căreia l-a încoronat pe regele Carol cel Mare al francilor şi l-a proclamat „împărat al romanilor”. Gestul avea, fără îndoială, menirea să consolideze poziţia suveranului franc de protector şi susţinător al papalităţii. Era justificat pe baza unui document fals, cunoscut sub numele de *Donatio Constantini,* care pretindea că atunci când Constantin I pornise spre răsărit să-şi întemeieze noul oraş, în 324,

---

[147] Nicholas Mystikos, 1973, p. 286; Duchesne, 1955-1957, II, pp. 147-148; Komnene, 2009, p. 38.

renunţase la autoritatea sa imperială din Apus în favoarea papalităţii. Prin urmare, papii pretindeau că pot delega acea autoritate oricărui ales al lor, iar succesorii lui Carol cel Mare, în calitate de împăraţi romani de apus, printre care Otto I în 962, efectuau în general călătoria la Roma pentru ca titlul imperial să le fie conferit în acest fel. Aceste încoronări reprezentau o provocare directă faţă de pretenţia împăraţilor bizantini de unici deţinători de drept ai titlului roman. Potrivit convingerii lor, Constantin I transferase irevocabil puterea imperială la Constantinopol – aşa-numita *translatio imperii.* Bizantinii nu au recunoscut niciodată titlul adoptat de rivalii lor occidentali şi nici dreptul papei de a-l acorda. Un funcţionar civil a mers până acolo încât să afirme că pontiful era „sărac cu duhul şi incompetent” pentru că nu înţelegea că singurul împărat al romanilor se afla la Constantinopol.[148]

Între Biserica de la Roma şi cea de la Constantinopol au existat mai multe neînţelegeri acute legate de chestiuni de teologie şi doctrină. Una dintre cele mai recente era legată de formularea Crezului de la Niceea. În secolul al IX-lea, clericii bizantini au observat că

---

[148] Liudprand of Cremona, 2007, p. 270; Alexander, 1963, pp. 11; Nicol, 1967, pp. 320-321.

versiunea latină a Crezului, aşa cum era folosită în unele părţi din Biserica Apuseană, suferise o modificare. Versiunea originală, formulată de Sinodul de la Niceea din 325 şi de următoarele sinoade ale Bisericii, stabilise că Sfântul Duh purcede de la Tatăl. În varianta latină, care circula în toată Europa apuseană, fusese adăugată formula *Filioque* („şi de la Fiul”). Bizantinii obiectau faţă de această inovaţie din două motive. Mai întâi, era greşită teologic, lăsând impresia că subordonează pe cea de-a treia persoană a Treimii celorlalte două. Şi mai important era că, de vreme ce Crezul fusese elaborat de sinoadele ecumenice ale întregii Biserici, nu putea fi schimbat decât tot de un asemenea sinod, şi nu de Biserica Apuseană singură. Dezacordul asupra acestei chestiuni a provocat scurta „schismă fotiană” dintre Biserica Răsăriteană şi cea Occidentală, din 867, când papa şi patriarhul de la Constantinopol s-au excomunicat reciproc. În 1009, un alt patriarh înlăturase numele papei din dipticul din Hagia Sofia – lista celor pentru care trebuia să te rogi în timpul slujbei –, deoarece acesta trimisese o scrisoare însoţită de Crez în forma modificată.[149]

Indiferent cât de furtunoase puteau să devină uneori relaţiile, chestiunea încoronării imperiale şi Crezul nu

---

[149] Despre relaţiile dintre bizantini şi roma, vezi: Dvornik, 1979, pp. 27-123.

au întrerupt în practică relaţiile dintre Constantinopol şi Roma. Chiar dacă bizantinii insistau să-i numească „regi” pe împăraţii papei, ei erau bucuroşi să şi-i facă aliaţi, ca Alexie pe Henric al IV-lea, în 1081. *Filioque* era trecut cu vederea tacit de cele mai multe ori. În orice caz, mare parte a secolului al X-lea şi începutul următorului, papalitatea s-a aflat într-o situaţie lamentabilă, nefiind disponibilă să se angajeze în dispute teologice. Oficiul papal căzuse pradă facţiunilor aristocratice romane, care se întreceau să-şi plaseze candidaţii pe tronul Sfântului Petru. Pontifii nevrednici au provocat nenumărate scandaluri care au erodat prestigiul moral al papalităţii. Bizantinii au avut o dovadă directă a situaţiei de la Roma în 974, când un episcop a sosit la Constantinopol căutând azil şi pretinzând că fusese ales papă, cu numele Bonifaciu al VII-lea, dar fusese alungat de un rival. Bonifaciu s-a întors la Roma în 984 şi l-a răsturnat pe un alt pontif efemer, Ioan al XIV-lea, asasinat mai târziu la Castel Sant’ Angelo. Bonifaciu a rămas apoi în scaun cincisprezece luni, când a avut o soartă asemănătoare, cadavrul său fiind târât pe străzi de o gloată de romani.[150]

Toate astea erau în bună măsură irelevante din

---

[150] Duchesne, 1955-1957, II, p. 259.

perspectiva curţii bizantine. Papii puteau să aibă opinii dezagreabile, să fie înclinaţi spre uşurătate morală şi partizanat politic, însă rămâneau în continuare aliaţi utili pentru protejarea provinciilor bizantine din sudul Italiei. În ultimă instanţă, ei erau capi ai statelor papale de la nord de Apulia şi Calabria şi aveau acelaşi interes de protejare a regiunii faţă de invadatori. În trecut, cooperaseră cu bizantinii să o apere de arabii din nordul Africii care îşi stabiliseră acolo un cap de pod, culminând cu o victorie semnificativă în 915, când o forţă bizantino-papală luase cu asalt o fortăreaţă arabă.[151]

Aşadar, în căutarea de aliaţi împotriva ameninţării normande din a doua jumătate a secolului al XI-lea, se pare că papa era o opţiune evidentă. Avea toate motivele să privească activităţile lui Robert Guiscard la fel de alarmat ca bizantinii şi să se teamă de consecinţe dacă normanzii puneau sub control întreaga zonă. În 1051, reprezentantul bizantin Argyros a fost trimis la Roma să negocieze o alianţă cu papa Léon al IX-lea. S-a stabilit un plan de acţiune comună, însă de data asta alianţa nu a avut succes. Înainte de a apuca să facă joncţiunea cu aliaţii bizantini, armata lui Léon a fost

---

151 Liudprand of Cremona, 2007, p. 99; Constantine VII Porphyrogenitos, 1967, p. 129.

pusă pe fugă de Robert Guiscard şi normanzii lui la Civitate, în iunie 1053. Normanzii victorioşi au fost oarecum puşi în încurcătură că l-au luat prizonier şi pe papă.[152] După această decepţie, bizantinii şi-au continuat totuşi politica de a căuta o alianţă cu papa împotriva normanzilor. După cum avea să se dovedească, ar fi fost mai bine să nu facă asta, deoarece reluarea negocierilor cu papa a avut un deznodământ total neprevăzut.

Probabil că Argyros şi cei care l-au trimis nu erau conştienţi că papalitatea sub Léon al IX-lea şi succesorii lui era o instituţie foarte diferită de cea cu care avuseseră de-a face în trecut, graţie unor schimbări fundamentale desfăşurate în ultimii ani dinaintea bătăliei de la Civitate. În urma scandalului alegerii celor trei papi rivali, în 1045, împăratul apusean Henric al III-lea a intervenit pentru a restabili ordinea, convocând Conciliul de la Sutri, în 1046, şi i-a destituit pe cei trei pretendenţi, înlocuindu-i cu o succesiune de papi germani fără nicio legătură cu facţiunile aristocraţilor romani. Léon al IX-lea, unul dintre ei, era născut în Alsacia şi rudă cu Henric al III-lea.

Odată refăcut prestigiul papal, Léon al IX-lea şi un grup de cardinali energici, dintre care s-au remarcat

---

[152] William of Apulia, 1961, pp. 135-136, 143-147; Robinson, 2004, pp. 150-152.

Petrus Damianus din Ostia şi Humbert de Silva Candida, şi-au asumat refacerea moralei Bisericii Apusene, concentrându-se asupra înlăturării a ceea ce considerau ei păcatele deosebit de grave ale căsătoriei clericilor şi simoniei (cumpărarea funcţiilor bisericeşti). Spre deosebire de predecesori, Léon a călătorit mult, convocând şi prezidând concilii în locuri departe de Roma şi destituind episcopi consideraţi nedemni de funcţie.

Pentru a fi mai bine pregătiţi în vederea acestei reforme totale şi pentru a preveni orice acuzaţie de imixtiune neautorizată în treburile bisericilor locale, Léon al IX-lea şi cercul său au pus accent pe doctrina supremaţiei papale. În Evanghelia după Matei, Sfântul Petru este descris de Hristos ca piatra pe care va zidi Biserica Sa şi omul căruia îi va încredinţa cheile împărăţiei Cerurilor.[153] Pe baza acestui text, cardinalul Humbert şi alţi susţinători au afirmat că Biserica de la Roma, întemeiată de Apostolul Petru, reprezenta „capul şi mama” Bisericii. Papa, ca succesor al Sfântului Petru, moştenea puterile lăsate de Hristos şi avea autoritate asupra întregii Biserici, nu numai la Roma. Odată cu puterea şi autoritatea, la fel ca în cazul împăratului bizantin, veneau şi mari îndatoriri. Papa

---

[153] Matei 16, 18-19.

era răspunzător de sănătatea spirituală a Bisericii, deci a întregii creştinătăţi. „Vigoarea ei – scria Humbert – corespunde vigorii Bisericii Romane şi se bucură sau lâncezeşte în unire cu ea.”[154] Această doctrină nu era câtuşi de puţin o noutate, însă acum era afirmată mai deschis ca oricând. Ca urmare a acestor evoluţii, bizantinii negociau de astă dată cu o putere care, spre deosebire de bulgari, normanzi ori arabi, ridica propriile pretenţii la conducerea universală în cadrul creştinătăţii, cerinţă care devenea cu repeziciune element central al relaţiilor externe ale papalităţii. Aproape instantaneu, elita bizantină a primit un avertisment despre schimbarea petrecută.

Pe când se afla în captivitate printre normanzi, la începutul lui 1054, papa Léon al IX-lea a primit două scrisori. Una era de la împăratul bizantin Constantin al IX-lea, care îl îndemna să reînnoiască alianţa, iar cealaltă de la patriarhul Constantinopolului, Mihail Cerularie (Keroularios), care îi propunea să-l introducă din nou în diptic. În pofida conţinutului necontroversat, scrisoarea patriarhului a avut exact acelaşi efect asupra lui Léon şi anturajului său ca primirea la Constantinopol a scrisorii adresate „împăratului grecilor”, în 968. Papa şi cardinalii au fost

---

[154] Humbert of Silva Candida, 1929, p. 128; Ullmann, 1952, p. 112.

revoltaţi că patriarhul Mihail se adresa papei ca „frate”, şi nu ca „părinte”, şi că semna ca „Patriarh Ecumenic”. Tradus în latină ca „Patriarh Universal” *(Patriarcha Universalis),* titlul suna ca o pretenţie din partea patriarhului de la Constantinopol exact la acea autoritate universală la care era îndreptăţit numai urmaşul Sfântului Petru. Adevărul este că formula avea pur şi simplu sensul de „patriarh al *oikoumene*-i”, adică al Imperiului Bizantin, însă reflecta şi teoria politică bizantină de bază potrivit căreia domeniul lui coincidea cu întreaga lume creştină, teorie a cărei apărare reprezenta unul dintre principalele ţeluri ale politicii imperiale externe. Astfel, în atmosfera acestei perioade de reformă papală, principiile bizantine puteau trece drept o provocare directă la adresa supremaţiei papale.[155]

În atmosfera jignirii provocate de scrisoarea patriarhului, alianţa antinormandă a rămas în bună măsură uitată, Léon şi cercul său concentrându-se asupra unei serii de chestiuni ecleziastice care despărţeau atunci Bisericile Romei şi Constantinopolului. Patriarhul Mihail Cerularie se plânsese că normanzii, aparent cu aprobare papală, impuneau obiceiuri ecleziastice occidentale, în special

---

155 Harris, 2014, pp. 15-16.

folosirea pâinii nedospite la euharistie, populaţiei greceşti în zonele din sudul Italiei aflate acum sub controlul lor. În 1052, drept răzbunare, Cerularie închisese bisericile latine din Constantinopol. Ca răspuns, Léon al IX-lea a hotărât, în vara anului 1054, să trimită o legaţie la Constantinopol, condusă chiar de cardinal Humbert, care să-l aducă pe calea cea dreaptă pe patriarhul căzut în greşeală în ce priveşte autoritatea Scaunului roman. Cardinalul şi oamenii săi s-au dus la Cerularie înarmaţi cu o scrisoare agresivă, care îi amintea baza biblică a supremaţiei papale:

Cât de deplorabilă şi cu adevărat lamentabilă este acea uzurpare blasfematoare atunci când vă declaraţi „Patriarh Universal” peste tot, în scriere şi în vorbire, când orice om apropiat de Dumnezeu ar tremura să fie onorat fiind numit în acest fel: şi cine după Hristos ar putea fi mai vrednic să fie distins cu acest calificativ decât cel desemnat chiar prin glasul divin: „Tu eşti Petru şi pe această piatră voi zidi Biserica Mea”? Dar cum nu s-a aflat [ca Sfântul Petru] să fi fost numit „Apostol Universal”, chiar dacă i s-a spus „Prinţ al Apostolilor”, nici măcar unul dintre urmaşii lui nu a acceptat să i se atribuie un titlu cu asemenea greutate.[156]

---

[156] Leo IX, 1882, col. 773-774.

Pentru a da şi mai multă forţă atacului, Cerularie era acuzat în scrisoare că îşi obţinuse scaunul prin mijloace incorecte, unul dintre principalele abuzuri pe care urmărea să le elimine reforma papală.

Deşi legaţii au rămas la Constantinopol câteva săptămâni după ce îşi înmânaseră misiva, Cerularie nu şi-a retras critica la adresa practicilor latine şi nici măcar nu a discutat chestiunea cu ei. Prin urmare, la 16 iulie, Humbert şi oamenii lui au intrat în Catedrala Hagia Sofia şi, mergând în altar, au aşezat pe sfânta masă bula de excomunicare împotriva lui Mihail Cerularie şi a clerului lui. Deloc surprinzător, Cerularie a răspuns cu aceeaşi monedă, convocând sinodul şi pronunţând excomunicarea membrilor legaţiei papale.[157]

Au existat numeroase dezbateri despre semnificaţia excomunicărilor reciproce din 1054. La un nivel, acestea puteau fi considerate începutul unei situaţii de schismă între Bisericile Romei şi Constantinopolului care continuă să despartă şi astăzi pe ortodocşi de catolici. Însă pare o interpretare extremă. Humbert a indicat limpede că excomunicarea se adresa doar lui Cerularie şi prietenilor lui, nu împăratului şi

[157] Robinson, 2004, pp. 148-149; Will, 1861, pp. 155-168.

bizantinilor în general, declaraţi de el „buni creştini şi ortodocşi”[158]. Mult mai semnificativă era reacţia elitei bizantine la aceste evenimente – sau mai degrabă lipsa ei totală. Nu există nicio menţionare anume a vizitei cardinalului Humbert şi a excomunicării rostite de el în scrierile rămase de la Mihail Psellos sau oricare alt membru al Curţii, deşi, ca sfetnic apropiat al împăratului, Psellos nu avea cum să nu fie la curent. Singura referire limpede apare în discursul ţinut de Psellos la funeraliile lui Cerularie din 1059, în care lăuda rezistenţa eroică a fostului patriarh în faţa doctrinelor greşite.[159] Prin urmare, ar fi poate mai prudent să tragem concluzia că Psellos şi alţii nu şi-au dat seama că de atunci înainte aveau să întâmpine greutăţi în încercarea de a se folosi de papalitate ca mijloc de susţinere a celor două ţeluri ale politicii externe bizantine. Orice tentativă de a angaja papalitatea spre promovarea primului ţel, siguranţa Constantinopolului, avea toate şansele să producă repercusiuni în ce îl privea pe cel de-al doilea: asigurarea recunoaşterii statutului special al împăratului.

Aşadar, împăraţii bizantini şi sfetnicii lor au

[158] Harris, 2014, pp. 2-4; Shepard 2017, pp. 141-142; Kaldellis, 2019, pp. 9-24.
[159] Kaldellis, 2019, p. 12.

continuat politica de căutare a unei înţelegeri cu papalitatea. Constantin al IX-lea se gândea probabil la reînnoirea propunerii unei alianţe antinormande în discuţiile cu cardinalul Humbert de la Constantinopol, din iunie 1054. Putem fi siguri că i-a întâmpinat pe diplomaţi cu toată căldura, găzduindu-i într-un palat imperial, chiar în afara Porţii Pege din zidurile continentale. Când un călugăr prea zelos de la Mănăstirea Sfântul Ioan de la Studion a periclitat negocierile punând în circulaţie un pamflet împotriva practicilor ecleziastice latine, Constantin l-a obligat să facă o retractare publică în faţa legaţilor şi a dat poruncă să fie ars pamfletul ofensator. L-a încurajat chiar pe Humbert să redacteze un tratat de expunere a poziţiei occidentale legate de subiectul *Filioque*.[160] Cu toate eforturile lui Constantin, excomunicarea lui Cerularie şi plecarea precipitată a legaţilor au pus capăt oricăror tratative în vederea alianţei.

În anii următori, situaţia din sudul Italiei s-a schimbat dramatic. Văzându-se obligat să lupte cu o grupare locală pentru controlul asupra Romei, papa Nicolae al II-lea a căzut la înţelegere cu normanzii, învestindu-l pe Robert Guiscard cu ducatul Apulia şi

---

[160] Humbert of Silva Candida, 1924, pp. 97-111.

Calabria în 1059.[161] Bizantinii nu au renunţat nici atunci. În mai 1062, trei reprezentanţi au sosit la Roma cu scrisori ale împăratului Constantin al X-lea Ducas. Momentul fusese calculat cu grijă. Cu un an în urmă, se desfăşuraseră alegeri papale controversate. După ce un grup de cardinali îl alesese pe episcopul de Lucca drept papa Alexandru al II-lea, un altul l-a promovat pe Pietro Cadalo (Petrus Cadalus), episcop de Parma, ca Honorius al II-lea, care tocmai pusese mâna pe Roma. La Constantinopol nu trecuse neobservat faptul că Honorius se bucura de susţinerea împăratului apusean Henric al IV-lea, care se opunea înverşunat şi normanzilor. Prin urmare, existau motive să se presupună că putea fi convins de o schimbare a politicii şi de o reînnoire a alianţei antinormande. Încercarea de a profita de o schismă papală nu a avut niciun rezultat, căci la scurt timp susţinătorii lui Alexandru al II-lea l-au gonit pe Honorius din Roma.[162] Următoarea încercare a avut loc în 1073, când împăratul Mihail al VII-lea a trimis doi călugări la succesorul lui Alexandru al II-lea, papa Grigore al VII-lea, dar din nou fără rezultat.[163] La detronarea lui Mihail al VII-lea, în 1078,

---

[161] Bonizo of Sutri, 1865, pp. 642-643; William of Apulia, 1961, pp. 153-155.

[162] Benzo of Alba, 1996, pp. 224-228 (traducere în Anexa 1); Cowdrey, 1982, pp. 38-39.

[163] Gregory VII, 2002, p. 20.

Grigore l-a excomunicat pe succesorul lui Nicefor al III-lea ca uzurpator şi a reînnoit sentinţa la instalarea lui Alexie I, în 1081. Chiar în aceste condiţii, Alexie a încercat, încă din primele luni de domnie, să îl convingă pe Grigore al VII-lea să nu-l mai susţină pe Robert Guiscard, până când papa a asigurat sprijin moral invaziei lui Robert Guiscard în Balcani. Oricum, între timp, Grigore era implicat într-un război cu împăratul apusean Henric al IV-lea.[164] Pentru moment, nu exista nicio speranţă de ajutor de la Roma.

Această lacună în relaţiile bizantino-papale a reprezentat un bun prilej de explorare a mutaţiei semnificative a dialogului lor, aşa cum putea fi perceput în anii 1060 şi 1070. Pentru început, subiectul principal în discuţie era alianţa împotriva normanzilor, prima condiţie pentru pornirea dialogului fiind restabilirea bunelor relaţii ecleziastice. Apoi, a început să se insinueze un nou element: se pare că bizantinii ar fi încercat obţinerea asistenţei papei în efortul lor de a recruta mercenari apuseni care să se lupte cu ceilalţi inamici ai lor, necreştini. Abordarea lui Honorius al II-lea din mai 1062 a fost un exemplu. Scrisorile aduse de diplomaţi nu s-au păstrat, dar există un rezumat al

---

164 Komnene, 2009, pp. 101, 135; Gregory VII, 2002, pp. 280-282.

lor făcut de Benzo, episcop de Alba, prezent la Roma în acea perioadă ca trimis al împăratului Henric al IV-lea. Potrivit acestui text, Constantin al X-lea îl măgulea pe papă amintindu-i că amândoi erau „romani” şi chiar îi oferea pe unul dintre fiii săi drept ostatic, înainte de a-i cere papei ajutorul pentru a „şterge mizeria normanzilor”. Dar asta nu era totul, împăratul îi adăuga pe „păgâni” în rândul inamicilor cu care trebuia să se înfrunte şi apoi îl îndemna pe Honorius al II-lea să pornească o expediţie care să elibereze Ierusalimul şi Sfântul Mormânt de sub stăpânirea necredincioşilor.[165]

Dar e straniu de ce împăratul a legat alianţa împotriva normanzilor din Italia de opoziţia faţă de alţi inamici ai bizantinilor de la sute de kilometri distanţă de Balcani şi de Asia Mică. Şi mai surprinzătoare era însă invocarea neaşteptată a Ierusalimului. Este posibil ca Benzo să fi denaturat, să fi trunchiat sau să fi înţeles greşit sensul exact al mesajului împăratului. Pe de altă parte, nu era nici naiv, nici neinformat şi nici nu avea motive să falsifice acest mesaj. Prin urmare, s-ar părea că scrisoarea din 1062 reprezenta un exemplu timpuriu care arată în ce fel bizantinii profitau de imensa putere a papei. Deşi nu dispunea de o forţă militară

---

165 Benzo of Alba, 1996, p. 226 (traducere în Anexa 1).

formidabilă, papa avea enormă influenţă morală în toată Europa Occidentală, de care se putea folosi, de pildă, ca să îndemne cavalerii apuseni să se angajeze ca mercenari în armatele bizantine. Dar pentru a-l convinge să o facă, susţinerea împăratului bizantin trebuia să reprezinte mult mai mult decât o slujbă bine remunerată. De vreme ce majoritatea inamicilor, în afara normanzilor din sudul Italiei, erau necredincioşi sau păgâni, acel angajament trebuia să ia şi caracterul de act de credinţă. Dar poate şi mai mult de atât Era imposibil ca bizantinii să nu fi fost conştienţi ce anume îi atrăgea cel mai mult pe creştinii apuseni spre Răsărit. Judecând numai după numărul pelerinilor care treceau prin Constantinopol, era evident că Ierusalimul şi Sfântul Mormânt exercitau o atracţie extraordinară asupra imaginaţiei apusene. Era locul de pe pământ cel mai apropiat de paradis, unde orice păcat, oricât de greu, putea fi iertat, ceea ce făcea să merite tot disconfortul şi pericolul călătoriei. Invocarea Ierusalimului trebuie să fi fost cât se poate de tentantă în acea campanie de recrutare a latinilor, ştiut fiind că majoritatea occidentalilor habar nu aveau la ce distanţă se afla Oraşul Sfânt de Constantinopol.[166]

Este posibil ca o abordare asemănătoare să fi fost

---

[166] Morris, 2005, pp. 143-146.

folosită şi în 1073, când împăratul Mihail al VII-lea a luat legătura cu papa Grigore al VII-lea. Din nou, conţinutul precis al scrisorii nu este cunoscut şi nu poate fi dedus decât din răspunsul lui Grigore, care oricum nu spune prea mult, deoarece s-a mulţumit cu fraze vagi despre dorinţa lui de a vedea refăcută vechea armonie dintre Bisericile Romei şi Constantinopolului, afirmând că principala chestiune va fi comunicată de mesagerul său. Pare totuşi puţin probabil ca Mihail să-i fi scris doar ca să discute chestiuni legate de unirea ecleziastică, câtă vreme în 1073 bizantinii pierduseră rapid controlul asupra Asiei Mici. Ar fi fost un moment potrivit pentru Mihail să-i ceară papei să se folosească de autoritatea sa morală pentru a-i îndemna pe cavalerii apuseni să se înroleze în serviciul bizantin, ceea ce explică şi următoarea mutare făcută de Grigore. În februarie 1074, i-a scris contelui Guillaume al Burgundiei Superioare, cerându-i să adune un corp de cavaleri care mai întâi să restaureze pacea în Italia şi apoi să traverseze marea la Constantinopol, ca să-i ajute pe creştinii de acolo. O lună mai târziu, primind de la pelerinii întorşi de acolo ştirea deteriorării situaţiei în Asia Mică, Grigore a emis o enciclică adresată tuturor credincioşilor, prin care îi avertiza că turcii se aflau practic în faţa zidurilor Constantinopolului, îndemnându-i pe creştini să

pornească spre est ca să-l ajute pe împăratul bizantin în lupta împotriva lor.[167] La sfârşitul anului a venit o nouă chemare a papei, care de data asta se oferea să conducă el însuşi armata spre Răsărit. Între timp şi sfera de acţiune crescuse, deoarece Grigore îi mărturisise împăratului Henric al IV-lea că spera să-şi conducă partizanii „până la Mormântul Domnului nostru”. Este imposibil de stabilit în ce măsură aceste planuri reprezentau un răspuns direct la iniţiativele împăratului bizantin. Totuşi, ar fi fost util pentru reuşita recrutării ca Grigore să poată prezenta apărarea Constantinopolului ca pe o îndatorire de credinţă, legând-o de Ierusalim şi de Sfântul Mormânt, chiar dacă în acel stadiu nu se vorbea de o răsplată spirituală anume.[168]

Aceeaşi legătură se poate discerne şi în apelurile bizantinilor către alţi suverani, nu numai în cele adresate papei.

Deşi normanzii au fost goniţi din Balcani în 1083, în iarna anului 1090 situaţia era critică din nou, Constantinopolul devenind ţinta atacului dat de pecenegi dinspre uscat şi de emirul turc al Smirnei, Tzachas, dinspre mare. Potrivit relatărilor

---

167 Gregory VII, 2002, pp. 20, 50-51, 54-55; Cowdrey, 1982, pp. 29-31.

168 Gregory VII, 2002, pp. 122-124, 127-128; Cowdrey, 1982, pp. 34-36.

contemporane, un val de scrisori şi de delegaţii s-a pornit spre vest, „cerşind în lacrimi ajutorul întregului popor creştin şi promiţând recompense cât se poate de generoase celor ce vor da ajutor”[169]. Printre conducătorii laici abordaţi s-au numărat contele Robert I de Flandra, care, pe drumul de întoarcere de la Ierusalim, nu demult, se întâlnise cu împăratul Alexie I.[170] Încă o dată, scrisoarea iniţială trimisă de Alexie în jur de 1090 nu s-a păstrat, ci doar o versiune latină care trebuie să fi fost „prelucrată”, abătându-se de la original, cu tot felul de absurdităţi flagrante. Alexie se descria ca „împărat al Constantinopolului” şi povestea cum nu a putut stăvili înaintarea inamicilor, fiind nevoit să fugă dintr-un oraş în altul ca să scape cu viaţă. Este puţin probabil ca scrisoarea lui Alexie să fi fost formulată în asemenea termeni. După cum am discutat, statutul superior al împăratului era cheia corespondenţei diplomatice bizantine. Până şi tratatul încheiat cu Robert Guiscard în 1074, care făcea concesii de anvergură după o înfrângere suferită de bizantini, adopta un ton semeţ, de superioritate.[171]

Pe de altă parte, scrisoarea nu poate fi considerată o pură invenţie şi clasată pe loc. Ştim dintr-o altă sursă că

---

169 Shepard, 2005, p. 304.

170 Komnene, 2009, p. 199; Gilbert of Mons, 2005, p. 25.

171 Bibicou, 1959, pp. 44-48.

a fost trimisă.[172] Mai mult, textul, aşa cum a supravieţuit, păstrează elemente bine atestate în alte locuri. Spre exemplu, promitea generoase recompense băneşti pentru cavalerii înrolaţi în serviciul împăratului, argumentul forte al diplomaţiei bizantine. Apoi, existau unele afirmaţii asemănătoare abordării din 1062 faţă de Honorius al II-lea. Este de presupus că împăratul Alexie prezenta serviciul în armata bizantină ca pe un război drept, descriind năvala pecenegilor şi îndemnându-i pe fraţii creştini să-i sară în ajutor „pentru mântuirea sufletelor lor”. Evidenţia apoi firea sălbatică a duşmanului şi relata în culori teribile atrocităţile comise împotriva unei populaţii iubitoare de pace. Trecea în revistă relicvele legate de Patimile lui Hristos, pe care recruţii aveau să le găsească la Constantinopol, şi avertiza faţă de pericolul ca ele să cadă în mâna necredincioşilor. Iar în finalul scrisorii intra în scenă şi Ierusalimul, cu avertismentul că, dacă s-ar întâmpla să cadă Imperiul Bizantin, Sfântul Mormânt ar pieri odată cu el.[173]

Este tentant să respingem evocarea unui război drept şi menţionarea Ierusalimului, considerând că au fost adăugate mai târziu, fără nicio legătură cu scrisoarea

---

172 Gilbert of Mons, 2005, p. 25.

173 Robert the Monk, 2005, pp. 219-222; Joranson, 1949-1950, pp. 811-832.

originală ieşită din mâinile lui Alexie. Nimeni, niciodată, nu va şti cu certitudine adevărul. Însă ideea că Alexie manipula sentimentele religioase apusene pentru a-i încuraja pe cavaleri să vină în est se corobora în parte cu o cronică bizantină atribuită lui Teodor Skoutariotes, episcop de Cizic, care descria acţiunile lui Alexie după ce a plănuit să recucerească Asia Mică de la turci şi cum a fost „o ocazie venită din cer” faptul că latinii „nu puteau admite ca persanii să stăpânească Ierusalimul şi dătătorul de viaţă Mormânt al Mântuitorului nostru Iisus Hristos”. El s-a folosit de acest argument, pretinde cronica, pentru a-i convinge pe războinicii latini să vină în Răsărit ca să-l ajute.[174] Cronica lui Skoutariotes trebuie tratată cu oarecare precauţie, fiind scrisă cu circa două sute de ani după evenimentele din anii 1090. Dar, şi aşa, s-ar putea să reprezinte o reproducere fidelă a unei surse contemporane de informaţii, acum pierdută.

Asta nu înseamnă totuşi că Alexie a plănuit şi a orchestrat Cruciada I.[175] Faptul că el spunea cu folos poveşti cumplite şi exploata forţa de atracţie a Ierusalimului este în deplină armonie cu eternele strategii bizantine, în care Alexie I excela. Avea chiar şi

---

174 Charanis, 1949, pp. 33-34.

175 Frankopan, 2012, p. 6.

în rândul bizantinilor reputaţia de personaj şiret şi ascuns, dornic să iasă învingător prin subtilitate, şi nu prin forţă. Era expert în cercetarea deopotrivă a prietenilor şi a duşmanilor şi în exploatarea spre propriul avantaj a calităţilor şi defectelor lor. În 1087, le băgase frica în oase unor trimişi ai tribului cumanilor prezicând cu exactitate o eclipsă de soare.[176] Nu era omul căruia să-i scape ocazia de a spori numărul mercenarilor folosindu-se de credinţele cele mai scumpe ale latinilor şi profitând de poveştile venite dinspre Ierusalim despre maltratările la care erau supuşi pelerinii de autorităţile musulmane.[177] Dacă aşa stăteau lucrurile, s-ar părea că Alexie s-a implicat în elaborarea unei noi pagini de strălucită diplomaţie tipic bizantină, manevrându-şi subtil potenţialii aliaţi împotriva a numeroşi inamici. Era şi un tribut adus abilităţii elitei bizantine de a pătrunde şi exploata valorile unei alte culturi. Şi, la fel ca în 1054, tactica strălucită avea să se întoarcă împotriva iniţiatorilor când a fost aplicată papalităţii reformate.

Contactul diplomatic dintre împăratul bizantin şi papă avea să se reia la sfârşitul anilor 1080. Grigore al

---

[176] Komnene, 2009, pp. 54, 190, 367; Choniates, 1984, p. 6.

[177] Jotischky, 2008, p. 52; Frankopan, 2012, pp. 89-93.

VII-lea nu a ieşit bine din ciocnirea cu împăratul apusean Henric al IV-lea. În 1084, Henric a intrat în Roma şi a trebuit ca Robert Guiscard să îl salveze pe Grigore şi să îl ducă în exil la Salerno, în sudul Italiei. Henric l-a declarat destituit pe Grigore şi a numit un nou papă, Clément al III-lea. Susţinătorii lui Grigore au refuzat ferm să-l recunoască pe Clément, iar după moartea lui Grigore au ales pe cont propriu o serie de succesori. Unul dintre ei, Urban al II-lea, a reuşit să se întoarcă la Roma, unde a avut nevoie stringentă de aliaţi. Prin urmare, a hotărât să restabilească bunele relaţii cu Constantinopolul. Ajuns papă, în 1089, pentru început a ridicat excomunicarea lui Alexie dată de Grigore al VII-lea şi a cerut, în schimb, ca latinii creştini să-şi poată redeschide bisericile din Constantinopol. Alexie a răspuns convocând un sinod care să discute căile de refacere a prieteniei dintre Biserica Răsăriteană şi cea Apuseană.[178]

Primul pas fusese făcut, însă situaţia lui Urban era extrem de precară. Roma nu era un loc sigur pentru el, deoarece mulţi de acolo nu-l recunoşteau ca papă, preferându-l pe candidatul lui Henric al IV-lea, Clément al III-lea. Situaţia era atât de volatilă, încât Urban era silit să-şi ia cu el o gardă puternică ori de

[178] Bernold of St. Blasien, 2008, p. 298; Frankopan, 2012, pp. 19-21.

câte ori ieşea din palat. În toamna anului 1094, a părăsit oraşul şi s-a mutat în nord, alegând Piacenza ca loc de desfăşurare a unui conciliu, un gest de sfidare calculat, atât timp cât acel oraş se afla în Lombardia, provincia lui Henric al IV-lea. Tot aici l-a găsit în martie 1095 o altă delegaţie bizantină.

Din păcate, la fel ca în 1062 şi 1073, scrisorile primite de Urban al II-lea de la reprezentanţii lui Alexie nu s-au păstrat. Întâlnirea nu a fost amintită nici de Anna Comnena, nici de Ioan Zonaras şi de nicio altă sursă bizantină contemporană ori apropiată în timp. Prin urmare, este imposibil să ştim cu certitudine ce anume i-au comunicat papei bizantinii. Aşa se face că a rămas mult loc pentru interpretări şi dezacorduri târzii în legătură cu natura abordării lui Alexie faţă de Urban. Vreme îndelungată s-a crezut că împăratul bizantin pur şi simplu i-a cerut papei să-l ajute în recrutarea de mercenari, fără să aibă nici cea mai vagă idee unde va duce solicitarea lui inocentă.[179] Însă comentatorii de mai târziu au pus la îndoială această perspectivă şi chiar au sugerat că omisiunea Annei Comnena de a menţiona acea vizită a fost o încercare deliberată de a ascunde rolul lui Alexie la originea Cruciadei I.[180]

---

[179] Runciman, 1951-1954, I, p. 104.

[180] Thomas, 1991, pp. 274-276; Angold, 1997, p. 159; Shepard, 1997, p. 109.

Aceste argumente nu sunt cu totul convingătoare. Faptul că istoricii bizantini nu menţionează abordarea lui Urban al II-lea nu înseamnă nimic. Ei consemnează extrem de puţine dintre numeroasele contacte diplomatice atestate cu Occidentul în secolul al XI-lea. Într-o categorie de scrieri care punea accent mai întâi de toate pe evenimentele de la Constantinopol şi din *oikoumene,* relatările unor întâmplări petrecute mai departe erau rare sau, când apăreau, erau adesea confuze şi neconcludente. Scopul recrutării de mercenari corespunde practicilor bizantine mai vechi. Aparent, Urban îndeplinise şi mai înainte acest rol: în timpul campaniei pecenegilor din 1090-1091, lui Alexie i se alăturase un grup de mercenari trimişi de la Roma.[181] Mai mult de atât, spre 1095, venise timpul să se reconsidere controlul bizantin în Asia Mică şi se poate ca misiunea diplomatică să fi fost legată şi de acest aspect. Criza se mai potolise întrucâtva. În 1091, pecenegii fuseseră zdrobiţi în bătălia de la Muntele Levounion şi în Balcani domnea pacea în mare măsură. Şi turcii din Asia Mică îşi mai pierduseră din vigoarea ofensivă, deoarece, după moartea lui Suleiman Kutulmuş în 1086, se implicaseră într-o serie de complicate lupte pentru putere între sultanul selgiucid

---

181 Komnene, 2009, p. 224.

şi căpeteniile războinice din Siria.[182] Prin urmare, probabil că trimişii lui Alexie au ajuns în Italia într-o vizită de rutină, pentru a-i cere papei să ajute la recrutarea de mercenari. Astfel, se poate presupune că diplomaţii lui Alexie au făcut apel la aceleaşi sensibilităţi religioase ca predecesorii lor în 1062 şi 1073. Ceea ce a dat semnificaţie colosală misiunii bizantine a fost că, din motive de el ştiute, papa a recepţionat apelul şi l-a reinterpretat din propria sa perspectivă, nu din motivaţie antibizantină, ci ca reacţie pe fundalul conflictului său cu împăratul apusean.

Sub presiunea evenimentelor, partida reformei papale răspunsese la provocarea împăratului apusean cu o mai intensă retorică a autorităţii papale. Merseseră mult mai departe în pretenţiile lor decât Petrus Damianus şi Humbert, în anii 1040 şi 1050. În 1075, Grigore al VII-lea promulgase *Dictatus Papae,* o serie de declaraţii legate de puterile papale, de pildă că ar putea detrona împăraţi. Documentul nu a beneficiat probabil de o circulaţie largă, în schimb a avut implicaţii importante. Sensul lui era că papa îşi revendica autoritatea asupra tuturor conducătorilor laici, fie ei împăraţi, şi chiar împăraţi romani. Autoritatea

[182] Beihammer, 2017, pp. 244-251.

supremă în lumea creştină, prin urmare, era cea a papei. Prin faptul că îşi desfăşura conciliul la Piacenza, pe teritoriul împăratului apusean, Urban afirma public că autoritatea lui nu avea graniţe.[183]

Această agendă s-a reflectat în două cronici monastice, una scrisă de Ekkehard, abate la Aura, şi cealaltă de Bernold din St. Blasien, care reprezintă singurele relatări contemporane ale evenimentului din 1095. Potrivit acestora, trimişii au citit împăratului scrisoarea, care zugrăvea în culori sumbre situaţia din Răsărit. Se pare că Alexie se plângea din nou că necredincioşii ajunseseră până sub zidurile Constantinopolului şi implora să primească ajutor de la coreligionarii creştini. Până în acest punct, relatările lui Ekkehard şi Bernold sunt cu totul credibile, reflectând scrisoarea lui Alexie către Henric al IV-lea, din 1081, în care cerea ajutor împotriva „criminalilor şi păcătoşilor duşmani ai lui Dumnezeu şi ai creştinilor". Credibilă este şi remarca unui alt cronicar, Guibert de Nogent, că Urban a primit daruri de la Alexie. Toate aceste elemente se regăsesc în alte exemple de practică diplomatică bizantină.[184]

Într-o altă privinţă însă, tonul ambasadei, după

---

[183] Bernold of St Blasien, 2008, pp. 316, 323; Gregory VII, 2002, pp. 149-150.

[184] Ekkehard of Aura, 2014, p. 146; Bernold of St Blasien, 2008, p. 324; Komnene, 2009, p. 102; Guibert of Nogent, 1997, p. 40.

descrierea făcută de Bernold şi Ekkehard, a fost foarte diferit de cel obişnuit. Bernold susţinea că împăratul implora „umil” ajutorul papei şi Ekkehard spunea că „se lamenta că nu are forţe suficiente să apere bisericile din Răsărit”[185]. Alexie era prezentat într-o postură de solicitant servil, dar bine pregătit să-şi recunoască neputinţa în rolul de protector al creştinilor. Cuvintele lui Ekkehard şi Bernold erau un ecou straniu al versiunii măsluite a scrisorii către contele de Flandra, în care Alexie s-ar fi plâns că nu putea face nimic, doar să aştepte sosirea duşmanilor şi apoi să fugă.[186] Aşa cum spuneam, nu acesta era modul în care se prezentau împăraţii bizantini în corespondenţa lor diplomatică externă, ceea ce demonstrează că intervenise o anumită denaturare.

Deformarea era provocată de perspectiva scriitorilor latini. Bernold din St. Blasien era susţinător al papalităţii reformate şi prin urmare reflecta pretenţiile vehemente de autoritate universală ridicate de papi în acele momente. Ekkehard se afla în tabăra lui Henric al IV-lea, fiind, desigur, mai puţin favorabil ambiţiilor papale. Dar a participat la cel de-al treilea val al Cruciadei I, pornit spre Răsărit în 1101. Nu era un

---

185 Ekkehard of Aura, 2014, p. 146; Bernold of St Blasien, 2008, p. 324.

186 Robert the Monk, 2005, p. 220; Joranson, 1949-1950, pp. 814-815.

prieten al împăratului bizantin, pe seama căruia a pus o mare parte din vina eşecului expediţiei. Aşa se explică părtinirea arătată de el în relatarea acţiunii diplomatice din 1095, mai ales sublinierea detaliului că Alexie promisese că va asigura provizii pentru toţi cruciaţii. Pe scurt, din motive personale, Ekkehard şi Bernold au întors pe dos politica externă bizantină. Dacă bizantinii se considerau îndreptăţiţi să apere ferm pretenţiile de universalitate ale împăratului lor, Alexie era acum prezentat ca solicitant umil dispus să-şi cedeze imperiul unor apuseni mai merituoşi.

Urban însuşi avea să reinterpreteze public apelul lui Alexie într-o predică ţinută la câteva luni după întâlnirea de la Piacenza. În noiembrie 1095, într-un alt conciliu bisericesc desfăşurat la Clermont, în Franţa, papa s-a adresat unei mulţimi enorme aflate sub cerul liber, deoarece nicio clădire din oraş nu era suficient de încăpătoare. Nu există o relatare contemporană incontestabilă despre discursurile ţinute, iar cuvintele lui Urban trebuie reconstituite pe baza rezumatelor făcute de patru cronicari latini din acea vreme, care prezintă mici diferenţe între ele. În pofida acelor diferenţe, conţinutul predicii poate fi în linii mari stabilit în mod convingător. Probabil la fel ca în apelurile de până atunci ale împăraţilor bizantini, Urban a descris atrocităţile comise de turcii invadatori

şi a chemat publicul să meargă împotriva lor în ajutorul creştinilor din Răsărit. În unele versiuni, ca o reflectare a practicilor diplomatice bizantine, a menţionat chiar şi câştigul material cu care aveau să se aleagă cei care răspundeau chemării.[187]

După aceea însă, mesajele au început să intre în dezacord cu apelul. Este foarte posibil ca împăraţii bizantini să fi prezentat serviciul mercenarilor din armatele lor ca pe un fel de îndatorire creştină, însă, ca om al Bisericii, papa putea merge mult mai departe, asigurând că participanţii aveau să-şi primească indulgenţa: anularea penitenţei cuvenite pentru păcatele comise şi „darul gloriosului martiriu” rezervat celor căzuţi pentru cauză. Scopul expediţiei arăta cele mai mari nepotriviri. Dacă unele versiuni ale predicii se refereau la Constantinopol şi la Imperiul Bizantin, niciuna nu-l menţiona pe împăratul Alexie. În schimb, în trei dintre cele patru, Ierusalimul, şi nu Constantinopolul, trebuia salvat de hoardele necredincioşilor. Apelurile împăraţilor bizantini din vechime menţionau Ierusalimul pentru a face mai atrăgătoare călătoria spre Răsărit, însă Urban l-a adus direct în centrul atenţiei. Nu şi-a făcut niciun scrupul că miza pe emoţiile acelor oameni, lamentându-se că

[187] Fulcher of Chartres, 1969, pp. 62-67; Robert the Monk, 2005, pp. 79-82.

Oraşul Sfânt fusese „înrobit de cei care nu aveau habar de căile urmate de poporul lui Dumnezeu”, îndemnându-i să ţină seama că „providenţa atotputernică putea să îi aleagă chiar pe ei pentru misiunea de a salva Ierusalimul”[188].

Prezentând tot demersul ca pe un pelerinaj de penitenţă la Sfântul Mormânt, Urban transformase planul lui Alexie de a atrage occidentali care să contribuie la apărarea *oikoumene*-i în ceva cu totul diferit, afirmându-şi în acelaşi timp pretenţia de autoritate deplină în lumea creştină. Astfel, ca să folosim cuvintele lui Bernold din St. Blasien, „papa a fost cel dintâi autor al acestei expediţii”[189]. Cât despre Alexie şi sfetnicii lui, ei s-au văzut de departe depăşiţi de evenimente. Mult încercatele tactici ale aurului şi onorurilor pentru a atrage state şi războinici vest-europeni care să acorde susţinere împotriva acestor duşmani noi şi primejdioşi funcţionaseră bine până atunci, dar, aplicate papalităţii reformate, ele au fost interpretate în mod total diferit, în concordanţă cu o teorie a papalităţii aflată în evoluţie rapidă. Drept urmare, suveranii de la Bizanţ aveau să se confrunte în 1096 cu o situaţie cât se poate de nouă şi de aparte.

---

188 Baldric of Dol, 2020, pp. 46, 49; Guibert of Nogent, 1997, pp. 43-44.

189 Bernold of Sf Blasien, 2008, pp. 324, 329; Cowdrey, 1970, pp. 181-182.

4
Cruciada I

Cu greu ar fi putut Urban al II-lea să formuleze un apel mai convingător mulţimii adunate la Clermont, în noiembrie 1095. Autoritatea centrală din Europa apuseană era firavă în secolul al XI-lea, iar războaiele locale şi izbucnirile de violenţă se dovedeau inevitabile atât timp cât în interiorul clasei cavalerilor se purtau lupte pentru protejarea şi extinderea domeniilor. Prin urmare, mulţi nobili apuseni erau neliniştiţi de sângele care le păta mâinile şi de perspectiva osândei veşnice. De aceea atât de mulţi dintre ei porniseră în deceniile din urmă în pelerinaj la Ierusalim ca să-şi spele greşelile. Acestor războinici de elită, obsedaţi de consecinţele păcatului de moarte, dar care erau siliţi de circumstanţele sociale să îl comită, Urban le propunea acum un pelerinaj armat, în care aveau nu numai să participe în călătoria la Sfântul Mormânt, ci şi să-l elibereze de stăpânirea necredincioşilor şi în acelaşi timp să se mântuiască. Era o combinaţie irezistibilă. În momentul în care papa şi-a încheiat discursul, mulţi dintre cei prezenţi s-au jurat cu înflăcărare să se alăture expediţiei la Ierusalim, prinzându-şi cruci de postav pe umeri, ca semn al hotărârii luate. Succesul extraordinar

al predicii lui Urban s-a văzut în lunile următoare. În primăvara anului 1096, el a străbătut vestul Franţei, repetându-şi chemarea prin oraşele unde poposea şi trimiţând apeluri scrise în regiunile unde nu putea ajunge personal. Mai mulţi nobili de seamă au ridicat crucea, însă Urban a luat măsuri să nu treacă neobservat faptul că el se afla în fruntea acestei mişcări şi l-a numit pe Adhémar, episcopul din Le Puy, reprezentant al său în expediţie. S-a plănuit ca voluntarii, majoritatea din Franţa şi Italia, să formeze mai multe armate separate, care să pornească pe rute diferite şi să ajungă în punctul comun de întâlnire, la Constantinopol. De acolo, armata combinată urma să traverseze în Asia Mică prin Bosfor, de unde începea următoarea etapă a călătoriei spre Ierusalim.

Aşa se face că bizantinii au dat piept cu rezultatul neaşteptat al vizitei de rutină făcute la Piacenza sub forma a trei valuri de armate cruciate venind spre Constantinopol. Cel dintâi a sosit în vara anului 1096 – o armată pestriţă, prost echipată şi aparent indisciplinată, numită de unii cruciada „ţăranilor”, a „săracilor” sau „a poporului”, condusă de Petru Eremitul şi Gautier cel Sărac. Cel de-al doilea val cuprindea un număr de armate independente. Vârful de lance era Hugues, conte de Vermandois, fratele regelui Filip I al Franţei, care a traversat din sudul

Italiei la Dyrrachion. Era urmat de un contingent condus de Godefroy de Bouillon, duce al Lorenei Inferioare, alături de fraţii săi, Eustache, conte de Boulogne, şi Balduin, care au intrat pe teritoriul bizantin traversând Dunărea şi au ajuns la Constantinopol în decembrie. Bohémond de Taranto şi însoţitorii săi au urmat ruta lui Hugues de Vermandois, peste Adriatică, şi au sosit la 10 aprilie 1097. Raimond de Saint-Gilles, conte de Toulouse, şi armata sa de provensali au ajuns în capitala bizantină la câteva zile după Bohémond. Iar corpul de armată al contelui Ştefan de Blois a sosit în mai. Acest al doilea val a fost cel care mai târziu avea să treacă prin Asia Mică, ocupând Antiohia şi în cele din urmă şi Ierusalimul. Cel de-al treilea val, format din trupe din Lombardia, Franţa şi Bavaria, a sosit în primăvara şi la începutul verii anului 1101, traversând Asia Mică spre susţinerea forţelor ajunse înaintea lor în Ţara Sfântă.

Urban al II-lea i-a scris lui Alexie, probabil la începutul verii anului 1096, ca să-l înştiinţeze că oastea lui Petru Eremitul era pe drum, urmată de cea a lui Godefroy de Bouillon.[190] Chiar şi aşa, factorilor de decizie de la Constantinopol le-a rămas prea puţin timp înainte de apariţia lor ca să mai poată hotărî cum să

---

[190] Urban II, 1853, p. 485.

reacţioneze, ceea ce nu le-a uşurat deloc situaţia: manualele nu spuneau nimic despre o eventuală invazie în masă a unor aliaţi. Pe de o parte, armatele cruciate veneau în Răsărit pasămite ca să îi asiste pe bizantini împotriva duşmanilor musulmani. Pe de alta, nu intenţionau să se pună sub comanda împăratului, ci sub propriii lor lideri, sub autoritatea nominală a papei, reprezentat de legatul lui, Adhémar. Mai mult de atât, erau înspăimântător de numeroşi: circa 60.000 doar în primele două valuri. Având în vedere mentalitatea bizantină, nu era deloc surprinzător că Alexie şi apropiaţii lui îi priveau cu circumspecţie pe acei presupuşi oşteni ai lui Hristos, considerându-i o potenţială primejdie chiar la adresa Constantinopolului. Vestea atacurilor lansate de unele trupe asupra comunităţilor de evrei din Renania şi de pe teritoriul Ungariei se poate să fi ajuns în capitala bizantină înaintea celui de-al doilea val de cruciaţi.[191] Prin urmare, nu era deloc de mirare că bizantinii au adaptat tehnici verificate şi de încredere pentru a preveni primejdia percepută de ei. S-au împărţit cadouri, s-au conferit titluri şi s-au obţinut jurăminte de respectare a drepturilor împăratului, dar în acelaşi timp s-a apelat şi la viclenie, s-a profitat de neînţelegeri

---

191 Albert of Aachen, 2013, I, pp. 35-40.

şi s-a recurs şi la forţă, când nu a existat altă soluţie. Aceste tactici s-au dovedit, din multe puncte de vedere, de mare succes şi le-au permis bizantinilor să profite de trecerea armatelor cruciate pentru a recuceri vestul Asiei Mici. Însă altfel aveau să deschidă calea conflictului legat de cetatea Antiohia şi să pună bazele proastei reputaţii de care urmau să sufere mai târziu bizantinii din perspectiva vest-europenilor.[192]

Nu există însă nicio sursă de informaţii bizantină din acea perioadă. Evenimentele au fost descrise în greacă doar de doi istorici, câteva decenii mai târziu. Unul dintre ei, Ioan Zonaras, ar fi putut foarte bine să consemneze punctul de vedere al elitei bizantine, ţinând seama că ocupase o funcţie însemnată în anii târzii de domnie ai lui Alexie I. Însă relatarea sa despre cruciadă – sau „mişcare”, după cum o numea el – este atât de scurtă, încât devine aproape inutilă. Cuprinde erori demonstrabile, ca afirmaţia că Niceea ar fi fost ocupată de cruciaţi pe cont propriu, în 1097, şi apoi vândută bizantinilor.[193] În aceste condiţii, Anna Comnena, fiica lui Alexie I, a rămas singura care să reprezinte punctul de vedere bizantin despre Cruciada

---

[192] Vezi şi Shepard, 1996, pp. 68-132; Frankopan, 2012, pp. 127-137.

[193] Zonaras, 1999, pp. 262-263; Macrides, 2000, pp. 72-75.

I. Spre deosebire de Zonaras, ea a realizat o cronică vie şi detaliată în *Alexiada,* biografia dedicată tatălui său. Este o operă extraordinară, plină de detalii descriptive frapante şi schiţe de caracter pătrunzătoare. Comnena, la fel ca mulţi alţi autori bizantini, avea obiceiul captivant de a interveni personal în istorie, mărturisindu-i la un moment dat cititorului: „În timp ce scriu aceste cuvinte, aproape s-a făcut vremea când se aprind lămpile; pana alunecă mai încet pe hârtie şi mă simt aproape prea toropită ca să mai adun cuvintele ce par să mi se risipească."[194]

Lăsând deoparte meritele literare, opera sa a fost criticată din mai multe motive, fiind considerată cronica evenimentelor din 1096-1100 cel mai puţin vrednică de încredere. La urma urmei, Comnena scria despre întâmplări petrecute când era copil, de care nu avea cum să-şi amintească în amănunt. Relatarea ei este influenţată şi de privirea retrospectivă, ţinând seama că scria imediat după ce normanzii ocupaseră Antiohia, în 1098, ceea ce explică probabil şi de ce deseori cronologia ei o ia – lucru demonstrabil – razna. Exista şi o prăpastie culturală. Ea nu avea nicio simpatie faţă de ideologia „războiului sfânt" care îi impulsionase pe cruciaţi să plece spre Răsărit, susţinând că nu era decât

[194] Komnene, 2009, p. 373.

un pretext pentru un asalt asupra Constantinopolului, şi îşi exprima oroarea faţă de participarea preoţilor.[195] Avea tendinţa să-i privească pe cruciaţi printr-o prismă clasică şi să-i prezinte ca pe nişte barbari imprevizibili a căror sosire între graniţele bizantine prezenta o primejdie cumplită la adresa ordinii şi civilizaţiei.[196] În ultimul rând, şi poate cel mai important, opera ei abundă în elogii dincolo de orice limită, autoarea afirmându-şi menirea de a susţine reputaţia postumă a lui Alexie I şi de a-l ridica aproape la rang de erou homeric. În plus, probabil că urmărea şi să discrediteze realizările succesorilor lui, căci Comnena nu avea nicio simpatie pentru fratele ei, Ioan al II-lea, nici pentru nepotul său, Manuel I. Prin urmare, ea interpreta relaţiile lui Alexie într-o lumină personală.[197]

Indiferent cât de grave ar fi aceste defecte, ele nu scad cu nimic importanţa *Alexiadei* ca declaraţie de atitudine a cercurilor conducătoare din Constantinopol faţă de trecerea Cruciadei I. Dacă Anna Comnena nu făcea parte din acele cercuri în 1096, în anii următori a avut nenumărate prilejuri să discute cu cei care fuseseră

---

[195] Komnene, 2009, pp. 277, 279, 283; France, 1984, pp. 21-22.

[196] Komnene, 2009, pp. 274-275, 290; Thomas, 1991, p. 273; Roche, 2018, pp. 143-173.

[197] Magdalino, 2000, pp. 24-29; Shepard, 1997, p. 109; Thomas, 1991, pp. 293-296; France, 1984, p. 31; Frankopan, 2012, pp. 9-10; Neville, 2018, pp. 174-185.

acolo şi, potrivit propriei declaraţii, a obţinut o mulţime de informaţii. Unul dintre ei, Georgios (Gheorghe) Paleolog, era unchiul său, care fusese de faţă când Alexie I a discutat viitoarea strategie împreună cu cruciaţii, la Pelekanon, în iunie 1097. Un altul era soţul ei, Bryennios, care luase parte la ciocnirea cu armata lui Godefroy de Bouillon în faţa zidurilor Constantinopolului, de Joia Mare, în 1097. Anna susţinea că ar fi ascultat conversaţiile dintre Paleolog şi Alexie despre probleme de stat şi că ar fi inclus în istoria ei materiale culese de Bryennios. Astfel, oricât de tendenţioasă ar fi *Alexiada* în chestiuni de cronologie, interpretare şi ton, poate fi totuşi considerată un ghid de nădejde în ce priveşte perspectiva şi atitudinile.[198]

Comnena spunea limpede de la bun început pe ce anume se fundamenta politica bizantină. Alexie şi sfetnicii lui vedeau în cruciada care se apropia nu sosirea unor aliaţi de mult aşteptaţi, ci mai degrabă o ameninţare potenţială faţă de *oikoumene.* Sosirea lor era „temută” şi declaraţia conducătorilor cruciadei că se îndreaptă spre Palestina ca să elibereze Sfântul Mormânt era privită cu oarecare scepticism, ca acoperire a planului de a ocupa chiar

---

[198] Komnene, 2009, pp. 286-288, 304-305, 421; Macrides, 2000, pp. 70-71.

Constantinopolul. Suspiciunile erau agravate de prezenţa în fruntea uneia dintre armate a lui Bohémond de Taranto, normand din sudul Italiei, care jucase un rol de seamă în invazia din 1081 a tatălui său, Robert Guiscard. Afirmaţiile Annei Comnena au fost adeverite de preotul francez Fulcher de Chartres, care a călătorit alături de armata lui Ştefan de Blois şi care mai târziu şi-a amintit că împăratul „se temea că am putea pune la cale un rău oarecare împotriva lui”[199]. Comnena sublinia deopotrivă că cruciada era privită nu numai ca o ameninţare, ci şi ca un prilej favorabil. Organizate aşa cum se cuvine, aceste armate puternice puteau să provoace mari pierderi inamicilor răsăriteni ai Bizanţului: „Puteau distruge oraşele ismailiţilor sau îi puteau sili să ajungă la o înţelegere cu suveranii romani şi să extindă în acest fel hotarele teritoriului roman”[200]. Astfel, în pregătirea sosirii armatelor cruciate, Alexie şi sfetnicii lui încercau să risipească primejdia şi totodată să întoarcă situaţia spre propriul avantaj.

Cum puteau fi atinse aceste două scopuri? Înţelepciunea tradiţională dicta ca atunci când forţele inamice erau mai slabe decât cele adunate de bizantini,

---

[199] Komnene, 2009, pp. 277, 279, 285, 292; Fulcher of Chartres, 1969, p. 78.

[200] Komnene, 2009, pp. 400-401.

trebuia să fie puse la respect printr-o demonstraţie de putere militară. Când erau vădit mai puternice, lupta deschisă trebuia evitată cât mai mult cu putinţă, recurgând în schimb la alte mijloace.[201] Este posibil ca armatele cruciate să fi fost percepute undeva la mijloc între cele două posibilităţi, fiind vorba, după cum spune Comnena, despre o situaţie fără precedent: erau mari şi bine înarmate, dar în teorie aliate, şi nu duşmane. Prin urmare, s-ar părea că politica adoptată a fost un fel de compromis ce presupunea simultan recompensă şi ameninţare. La frontierele balcanice au fost trimise forţe însoţite de tălmaci, cu instrucţiuni să întâmpine armatele cruciate amical şi să li se ofere provizii. Aveau însă datoria să le urmărească îndeaproape în marşul lor spre Constantinopol şi să intervină dacă ar fi încercat să prade zona rurală, adică să facă tot posibilul ca diversele armate şi comandanţii lor să rămână la distanţă, ca să nu se unească împotriva bizantinilor. Ca să împiedice coordonarea lor în afara Constantinopolului, fiecare armată urma să fie traversată în Asia Mică, peste Bosfor, cât mai repede cu putinţă.[202]

În cazul primului val, constituit din grupul destul de

---

[201] Chatzelis şi Harris, 2017, p. 35.

[202] Komnene, 2009, pp. 276, 285, 289.

disparat condus de Petru Eremitul şi Gautier cel Sărac, recompensele au lăsat curând loc măsurilor mai radicale. Când Petru şi partizanii lui au ajuns la Constantinopol, relata Comnena, Alexie i-a sfătuit iniţial să aştepte pe malul european al strâmtorii până la sosirea celorlalte contingente. Dar Petru a ignorat sfatul, nota ea, şi a traversat Bosforul. Acolo, forţele sale au intrat repede într-o confruntare cu o armată turcă, lângă Niceea, şi au fost distruse aproape în totalitate. Alexie a trimis trupe care să-i salveze pe supravieţuitori şi i-a ţinut lui Petru o prelegere despre prostia de a ignora un sfat înţelept.[203] Relatarea Annei Comnena devine suspectă în acest punct, în măsura în care contrazice propria ei afirmaţie, făcută în alt moment, conform căreia Alexie îşi dorea mai mult ca orice să evite ca armatele cruciate să se coordoneze între ele pe malul european. Retrospecţia joacă, desigur, rolul ei în acest context, deoarece Comnena încerca să-l apere pe Alexie de acuzaţiile ce i-au fost aduse mai târziu, care susţineau că acesta îl dăduse pe Petru pe mâna turcilor. O cronică occidentală, *Gesta Francorum (Faptele francilor),* a oferit o versiune mai convingătoare a evenimentelor. De cum a ajuns Petru la Constantinopol, însoţitorii lui au început să prade

[203] Komnene, 2009, pp. 277-279.

suburbiile, smulgând plumbul de pe acoperişuri ca să-l vândă. Prin urmare, Alexie a fost cel care, pe drept cuvânt, a insistat să fie purtaţi pe celălalt mal al Bosforului.[204] Siguranţa Constantinopolului avea întâietate faţă de cea a lui Petru şi a armatei sale indisciplinate.

În timpul celui de-al doilea şi al treilea val, Comnena a descris cum Alexie şi curtea sa au aplicat o politică mai sofisticată, căutând să tragă foloase de pe urma cruciaţilor şi, în acelaşi timp, să neutralizeze ameninţarea pe care ei o reprezentau. În înaintarea lor prin teritoriul bizantin spre Constantinopol, armatele erau supravegheate strict de cetele de mercenari pecenegi din serviciul bizantin. Când ajungeau la porţile oraşului, nu li se permitea să intre, ci erau convinse să-şi facă tabăra în zonele din extremitatea nordică a Cornului de Aur, în apropierea Mănăstirii Kosmidion, în afara zidurilor, dar aproape de reşedinţa lui Alexie din Palatul Blachernae.[205] Unele dintre metodele de a menţine sub control această hoardă de temut erau dure, ca să nu spunem mai rău. Pentru a preveni ca armatele să nu facă joncţiune, mesagerii care circulau între ele erau interceptaţi. Când Hugues de

---

[204] Hill, 1962, pp. 2-5; Morris, 1997, pp. 23-24.

[205] Komnene, 2009, pp. 284, 290. *Cf.* Hill, 1962, p. 6.

Vermandois a ajuns pe ţărmul bizantin al Adriaticii cu doar câţiva însoţitori, după ce flota îi fusese risipită de o furtună, guvernatorul bizantin din Dyrrachion l-a pus sub escortă şi l-a dus la Constantinopol ca pe un prizonier.[206] Odată impus un asemenea control, se putea adopta o linie mai blândă. Fiecărui comandant i s-a cerut să depună un jurământ, descris de Anna Comnena ca „legământul obişnuit al latinilor", care cuprindea promisiunea de a ceda lui Alexie orice oraş ocupat din cele care aparţinuseră Imperiului Bizantin. După ce toţi s-au supus acestei cerinţe, atmosfera primirii s-a schimbat radical. Alexie a împărţit cu generozitate cantităţi de aur, argint şi pânze scumpe ca semn al bunăvoinţei sale, umplând o încăpere întreagă de la Kosmidion cu daruri pentru Bohémond. În plus, se pare că unora dintre lideri li s-a atribuit calitatea de membri onorifici ai familiei imperiale, fiind adoptaţi ca fii ai lui Alexie.[207]

Descrierea Annei Comnena nu aducea nimic nou. Supravegherea strictă fusese dintotdeauna aplicată numeroşilor străini aflaţi în trecere. În tratatele lor cu ruşii încheiate în urmă cu un secol, bizantinii se îngrijiseră să prevadă ca oamenii lor să fie obligaţi să

---

[206] Komnene, 2009, pp. 279-281, 285; Hill, 1962, pp. 5-6; Albert of Aachen, 2013, I, pp. 48-49.

[207] Komnene, 2009, pp. 281, 285, 289, 293; Albert of Aachen, 2013, I, pp. 54-55.

intre în Constantinopol doar printr-o anumită poartă, neînarmaţi şi în grupuri de cel mult cincizeci, întotdeauna supravegheaţi de un ofiţer bizantin. Aşa cum spuneam, devenise o tradiţie ca străinii să depună un jurământ. Mihail Attaliates procedase la fel cu mercenarii turcici din armata bizantină în ajunul bătăliei de la Manzikert, din 1071, pentru a se asigura de fidelitatea lor. De puţin timp, li se ceruse şi lui Robert de Flandra, Robert Guiscard şi Henric al IV-lea să depună un jurământ când au încheiat o înţelegere cu împăratul. Şi tot atunci „barbarilor" avizi li s-au făcut daruri constând în aur, argint şi mătăsuri. Nici adoptarea unora dintre liderii lor ca fii nu era o noutate – se mai procedase în acest fel cu hanul bulgar Boris, în 865. Erau practici standard în vederea neutralizării ameninţărilor externe şi întoarcerea lor spre folosul *oikoumene*-i.[208]

În multe privinţe, judecând după expunerea făcută de Anna Comnena, Alexie şi sfetnicii lui au avut succes cu aceste tactici. În mai 1097, când cel de-al doilea val de cruciaţi traversase în Asia Mică, ţinta lor era oraşul Niceea, aflat în mâinile turcilor din 1078. Latinii au asediat oraşul dinspre uscat, în vreme ce o escadrilă de vase bizantine a fost lansată pe marele lac ce mărginea

---

208 Attaleiates, 2012, p. 289; Bibicou, 1959, p. 47; Obolensky, 1971, pp. 118, 245.

Niceea la vest, ca să împiedice aprovizionarea pe acea cale. Când armata venită în ajutor, sub conducerea sultanului turc Kilij Arslan I, nu a reuşit să pătrundă, garnizoana a capitulat în faţa împăratului bizantin, la 19 iunie 1097. În aceeaşi lună, armatele cruciate au pornit să traverseze Asia Mică, însoţite de o modestă forţă bizantină, şi au dat o lovitură severă turcilor selgiucizi în bătălia de la Dorylaion. În 1097 şi 1098, Alexie a profitat de deruta provocată în rândul turcilor de venirea acestor adversari noi şi redutabili şi l-a trimis pe cumnatul său, marele duce Ioan Ducas, cu o armată în vestul Asiei Mici, împotriva emirului independent turc Tzachas, stabilit la Smirna. Luând cu el pe fiica lui Tzachas, care fusese ostatică la Niceea, Ducas a purtat o campanie de succes, ocupând Smirna, Efesul şi Filadelfia, unde a instituit din nou stăpânirea bizantină. Alte izbânzi au urmat trecerii celui de-al treilea val de cruciaţi, în 1101. Un contingent a pătruns în nord-estul Anatoliei. Deşi a înregistrat puţine succese împotriva turcilor, acesta a ocupat Ankyra (Ankara), oraşul fiind predat lui Alexie, potrivit promisiunilor făcute la Constantinopol. Drept urmare, bizantinii au reuşit mai târziu să-şi reafirme controlul asupra unei bune părţi din ţărmul Mării Negre.[209]

---

[209] Komnene, 2009, pp. 298-302, 309-312, 319; Albert of Aachen, 2013, II, pp.

Modul cum au abordat Cruciada I Alexie şi sfetnicii săi poate fi considerat, aşadar, încă un exemplu de aplicare cu succes a unei înţelepciuni acumulate de secole, care le-a permis bizantinilor nu numai să blocheze orice încercare de a ocupa Constantinopolul, ci şi să recupereze o parte substanţială din Asia Mică. Însă Anna Comnena tot se lamenta că ostenelile lui Alexie legate de cruciadă „nu aduseseră niciun avantaj Imperiului Roman”[210]. Privind, aşa cum făcea ea, de la mijlocul secolului al XII-lea, era uşor de constatat că evenimentul se soldase cu ocuparea Antiohiei de normanzi şi cu propaganda antibizantină care circula în Europa Occidentală. Ea punea eşecul pe seama unui complot sinistru ticluit chiar de autorul faptei, Bohémond de Taranto, pe care îl descria ca pe un „pungaş de profesie”, gata să pună mâna pe teritoriul bizantin de cum i se oferea prilejul. De prisos să o spunem, dincolo de presupusele slăbiciuni de caracter ale lui Bohémond, cauzele situaţiei încordate erau mult mai adânci.[211]

Indiferent cât de impresionante şi de reuşite fuseseră în trecut procedurile bizantine de politică externă, ele

---

63-64; Lilie, 1993, pp. 67-68; Roche, 2009, pp. 135-153; Kaldellis, 2017, pp. 297-299.

[210] Komnene, 2009, p. 401.

[211] Komnene, 2009, p. 294.

erau proiectate să asigure acceptarea pretenţiei împăratului lor de supremaţie asupra lumii creştine. Aceste strategii fuseseră dezvoltate în mare măsură spre a fi aplicate în relaţiile cu popoare care acceptau fără greutate acest fapt. Este adevărat, apăruseră modificări legate de relaţiile cu puterile musulmane, dar ele nu se împotriveau să recunoască hegemonia împăratului asupra creştinilor. În schimb, în cazul cruciaţilor, la fel ca al papalităţii, apărea problema că aveau propria lor doctrină creştină, foarte greu de reconciliat cu perspectiva bizantină asupra lumii. Ei se considerau soldaţi ai lui Hristos, împuterniciţi chiar de Dumnezeu, prin papa Urban, să elibereze Ierusalimul de necredincioşi. Nu avea cum să existe o cauză mai înaltă, mai nobilă pentru creştinul pios. După cum spunea Guibert de Nogent, cruciaţii erau oastea Domnului, purtând un război „cum nu se poate mai legitim" în apărarea Sfintei Biserici. Însuşi Dumnezeu îi conducea şi se lupta prin ei. Astfel, tratamentul precaut de care au avut parte cruciaţii odată ce au ajuns în Imperiul Bizantin şi purtarea lui Alexie, care a pus interesele propriului său stat mai presus de ocuparea Ierusalimului, au venit ca un şoc. Este puţin probabil ca acei cruciaţi să fi fost de acord cu punctul de vedere al unui istoric recent, care susţine că preocuparea lui Alexie de a redobândi vestul Asiei Mici, mai degrabă

decât să pornească spre Ierusalim, reprezenta o parte a obiectivelor expediţiei.[212]

Acestea fiind zise, se poate ca neînţelegerile de la început să nu fi fost consecinţa politicilor puse la cale pe coridoarele puterii de la Constantinopol. Ca în toate statele medievale, cuvântul scris al împăratului bizantin îşi pierdea din putere pe măsură ce se adresa unor supuşi aflaţi tot mai departe. Subordonaţii lui Alexie, ducii din fruntea provinciilor de frontieră, pentru care prezenţa unor armate de mari dimensiuni la graniţe echivala de obicei cu o invazie, au preferat să aplice mai degrabă măsurile de restricţie. Când armatele cruciate au început să pătrundă pe teritoriul bizantin, fie pe uscat, fie pe mare, s-a constatat că acestea erau urmărite îndeaproape de cete bizantine şi curând s-au iscat şi ciocniri. Contingentul de normanzi din sudul Italiei, condus de Bohémond, a fost atacat fără avertisment de mercenari pecenegi la traversarea unui râu. În timpul luptelor, normanzii au capturat mai mulţi pecenegi care, întrebaţi de ce atacaseră, au spus că aşa le ordonase împăratul. Raimond de Aguilers şi Pierre Tudebode au povestit cum contele Raimond de Toulouse şi armata sa provensală, după ce fuseseră atacaţi de slavi când coborau pe coasta dalmată, au

---

[212] Guibert of Nogent, 1997, pp. 28, 43, 73; Kaldellis, 2017, p. 297.

considerat, ajunşi în oraşul bizantin Dyrrachion, că se aflau în siguranţă pe teritoriul creştin. Însă hărţuielile au continuat din partea pecenegilor, care se pare că l-au atacat şi l-au prădat pe legatul papal, Adhémar de Le Puy. Cronicarii apuseni s-au simţit deosebit de jigniţi de acest tratament, deoarece contrasta flagrant cu scrisorile prietenoase din partea împăratului sosite în acelaşi timp, care vorbeau de pace, frăţie şi alianţă: probabil că Alexie încerca pur şi simplu să se distanţeze de acţiunile subalternilor lui prea zeloşi.[213] Dacă aşa era, nu a reuşit. Un cronicar latin îl acuza de „permanentă urzeală plină de ură în inima lui împotriva oştirii lui Hristos”[214].

Nu au funcţionat bine nici ordinele de la Constantinopol despre furnizarea de hrană pentru cruciaţi. Potrivit Annei Comnena, împăratul a poruncit să fie aprovizionaţi „din abundenţă cu merinde adunate de peste tot, de-a lungul traseului lor”. Practic, hrana a existat cu intermitenţe, ceea ce nici nu era de mirare, ţinând seama de numărul de guri care aşteptau să fie săturate. Corpul de armată condus de Godefroy de Bouillon a fost bine aprovizionat când a ajuns la Niş şi Filipopolis, dar altor grupuri nu le-a mers la fel de

---

[213] Hill, 1962, pp. 8-9; Ralph of Caen, 2005, pp. 26-28; Raymond of Aguilers, 1968, pp. 18-21; Peter Tudebode, 1974, pp. 22, 27-28; Stephenson, 2000, pp. 174-179.
[214] Baldric of Dol, 2020, p. 57.

bine. Multe oraşe îşi închideau porţile la apropierea cruciaţilor şi refuzau să vândă mâncare, nelăsându-le latinilor decât opţiunea de a prăda ce le ieşea în cale. Armata lui Raimond de Toulouse a ajuns chiar să ocupe şi să prade Roussa, oraş din Tracia.[215]

Odată ce armatele ajungeau lângă Constantinopol, împăratul putea să controleze mai bine evenimentele şi să asigure provizii. Şi atunci, în urma cererii lui Alexie ca toţi liderii să-i facă jurământ, a început să se adâncească o prăpastie principială. Unii ca Bohémond de Taranto, Robert al II-lea al Flandrei şi Ştefan de Blois au consimţit fără proteste: este posibil să fi fost bine informaţi şi ştiau de la bun început că li se va cere asta. Alţii s-au opus vehement, protestând că o asemenea pretenţie era „nevrednică de noi"[216]. Acesta pare să fie motivul care a provocat, între decembrie 1096 şi aprilie 1097, mai multe ciocniri între trupele bizantine şi cele ale lui Godefroy de Bouillon în afara zidurilor Constantinopolului, deşi până la urmă Godefroy a jurat, dar fără nicio tragere de inimă.[217] Nepotul lui Bohémond, Tancred, s-a străduit să evite momentul şi a

---

[215] Komnene, 2009, p. 276; Albert of Aachen, 2013, I, pp. 47-48; Hill, 1962, p. 17; Raymond of Aguilers, 1968, p. 21; Peter Tudebode, 1974, p. 26; Bell, 2010, pp. 38-71.

[216] Hill, 1962, p. 11.

[217] Albert of Aachen, 2013, I, pp. 50-51; Hill, 1962, pp. 6-7; Baldric of Dol, 2020, pp. 57-58.

traversat în secret Bosforul împreună cu oamenii săi. Mai târziu, când a fost convocat de Alexie să se conformeze, a protestat vehement că nu-şi dorea un alt suzeran în afara unchiului său şi totul s-a încheiat cu o jenantă încăierare cu Georgios Paleolog, cumnatul împăratului, înainte de a consimţi şi el să jure.[218] Cel mai hotărât s-a opus Raimond de Toulouse, care a insistat că se jurase înaintea lui Dumnezeu, făcând referire probabil la jurământul de a se alătura expediţiei la Ierusalim, şi nu a cedat decât după mari insistenţe din partea celorlalţi lideri. Chiar şi aşa, a acceptat doar o versiune modificată: a promis fie să nu păteze viaţa sau onoarea lui Alexie, fie să nu atenteze la viaţa sau posesiunile împăratului, în funcţie de cum a fost tradusă latina cronicilor.[219] Este verosimil ca jurămintele din 1096-1097, la fel ca acela făcut de Robert Guiscard în 1074, să fi cuprins un angajament care să arate „supunerea şi bunele intenţii” cuvenite împăratului.[220] Poate că acest element, şi nu promisiunea de a ceda oraşele cucerite, justifica întreaga ostilitate.

---

[218] Ralph of Caen, 2005, pp. 33-34, 40-41; Hill, 1962, p. 13; Kom- nene, 2009, pp. 304-305.

[219] Raymond of Aguilers, 1968, pp. 23-24; Hill, 1962, p. 11; Hill şi Hill, 1952-1953, p. 322.

[220] Albert of Aachen, 2013, I, p. 55; Komnene, 2009, p. 293. *Cf.* Bibicou, 1959, p. 45.

Întregul episod pare să fi provocat mari nemulţumiri, fiind privit ca o umilinţă nemeritată. Poveştile Annei Comnena despre îngâmfarea şi aroganţa conducătorilor cruciadei, deşi fără îndoială exagerate, probabil că reflectau indignarea şi nevoia de recunoaştere a unor oameni aflaţi departe de casă, cu sentimentul că au fost denigraţi şi înjosiţi. Într-o zi, pe când Alexie primea câţiva lideri în Palatul Blachernae, unul dintre ei, căruia Comnena îi atribuia numele neplauzibil „Latmus”, a comis afrontul de a se aşeza pe tronul lui Alexie, încălcând flagrant regula care dicta ca toată lumea să rămână în picioare în prezenţa împăratului.[221] Conducătorii cruciadei simţeau desigur că nu le erau cu nimic mai prejos bizantinilor, iar uneori adoptau o atitudine de dispreţ faţă de darurile oferite de amfitrioni celor care se conformau voinţei imperiale. Unii se plângeau că primiseră prea puţin. Raimond de Aguilers bombănea că, din cauza încăpăţânării legate de jurământ, cota stăpânului său, Raimond de Toulouse, fusese drastic redusă. Albert din Aachen avea sentimentul că nici nu se puteau numi daruri, deoarece se întorceau direct în vistieria lui Alexie când erau folosite pentru a cumpăra mâncare chiar din pieţele împăratului. Cadourile oferite de

[221] Komnene, 2009, pp. 291, 305.

Alexie după capturarea oraşului Niceea, în 1097, au fost considerate o recompensă insuficientă faţă de ce ar fi fost de câştigat dacă armatei i-ar fi fost permis să prade oraşul. Până şi cei trataţi cu generozitate se puteau simţi insultaţi. Bohémond a trimis iniţial înapoi bogăţiile ce îi fuseseră aduse de servitorii împăratului, iar Tancred a considerat cele primite de el „lucruri neînsemnate”, ridicând pretenţii, în schimb, la cortul lui Alexie, bogat ornamentat.[222] Într-o privinţă cât se poate de importantă, cea a măiestriei militare, cruciaţii se considerau evident superiori. Comnena îl punea pe „Latinus” să declare cu mândrie că nu a fost niciodată învins în lupta cu un singur adversar, în vreme ce relatările occidentale îi criticau făţiş pe bizantini, consideraţi „molâi şi efeminaţi”[223].

O altă pricină de resentimente a fost modul în care, aparent, împăratul adopta uneori o atitudine mai prietenoasă faţă de musulmani, duşmanii credinţei, decât faţă de oştenii lui Hristos. După ce au ocupat Niceea, în iunie 1097, cruciaţii au rămas şocaţi de tratamentul indulgent aplicat de împărat soldaţilor din garnizoană, cărora li s-a dat să aleagă între a fi lăsaţi să se întoarcă la ei în ţară şi a se înrola în armata bizantină.

---

[222] Raymond of Aguilers, 1968, pp. 24, 26-27; Ralph of Caen, 2005, p. 41.

[223] Anna Komnene, p. 291; Albert of Aachen, 2013, I, p. 136; Guibert of Nogent, 1997, p. 38.

Apusenii au suspectat că urma ca turcii să fie folosiţi mai târziu împotriva lor.[224] Şi nu se înşelau cu totul. Deşi Alexie nu-şi dorea în mod deosebit să asiste la eşecul cruciadei, el nu intenţiona nici să rămână în proaste relaţii cu vecinii musulmani dacă, după cum era probabil, acţiunea se împotmolea. După victoria cruciaţilor de la Dorylaion, din iulie 1097, împăratul a răscumpărat mulţi prizonieri turci şi i-a adus la Constantinopol. Fără îndoială, li s-au oferit aceleaşi condiţii ca garnizoanei de la Niceea. Alexie a considerat şi că nu avea niciun motiv să întrerupă contactele amicale stabilite în timp de predecesorii lui cu fatimizii din Egipt, care stăpâneau în acel moment Ierusalimul. Le-a scris chiar, avertizându-i de apropierea cruciadei. Probabil că în 1101 i-a alertat şi pe turcii danişmendizi şi selgiucizi de venirea celui de-al treilea val. Desigur, Alexie nu făcea decât să urmărească interesele sale de stat prin toate mijloacele posibile, însă, potrivit standardelor ideologice ale cruciadei, asemenea gesturi puteau fi uşor considerate acte de trădare.[225]

Oricât de adâncă ar fi fost mânia conducătorilor cruciadei, ar fi greşit să îi acordăm prea multă

---

[224] Komnene, 2009, pp. 303-304; Hill, 1962, p. 17; Raymond of Aguilers, 1968, pp. 26-27.

[225] Al-Azimi, 1938, p. 370; Neocleous, 2010, pp. 257-259; Beihammer, 2017, pp. 320-321.

semnificaţie pe termen lung. În primul rând, se pare că frustrarea nu era generală în rândul liderilor cruciadei. După cum erau dispuşi să recunoască unii, hărţuirea la care erau supuse armatele lor din partea trupelor bizantine, în Balcani, era mai mult decât compensată de stricăciunile şi jafurile comise de oamenii lor. În Ungaria, asemenea acţiuni ale unor cruciaţi provocaseră un răspuns pe măsură din partea autorităţilor de acolo.[226] Cât despre şederea la Constantinopol, unii nu au avut deloc sentimentul că primirea ar fi fost neprietenoasă ori înjositoare. Atât Ştefan, conte de Blois, cât şi Fulcher de Chartres, preot în armata sa, ne-au lăsat relatări strălucitoare, lăudându-l pe Alexie pentru generozitate şi afirmând că acea călătorie nu ar fi putut să se desfăşoare fără ajutorul lui.[227]

În cazul celor care avuseseră motive de nemulţumire, nu existau raţiuni ca neînţelegerile şi tensiunile din 1096 şi 1097 să nu fie date uitării mai târziu. Cu siguranţă aşa stăteau lucrurile în cazul lui Raimond de Toulouse. Deşi trupele lui au dat unele dintre cele mai aprige bătălii cu forţele bizantine din Balcani şi deşi fusese contestatarul cel mai încăpăţânat al

[226] Peter Tudebode, 1974, p. 29; Albert of Aachen, 2013, I, pp. 43-47.

[227] Barber şi Bate, 2010, p. 15; Fulcher of Chartres, 1969, p. 80.

jurământului, după cucerirea Ierusalimului, în 1099, Raimond s-a întors la Constantinopol şi a devenit aliat loial al lui Alexie. Schimbarea sa de atitudine era, fără îndoială, motivată de teama faţă de intenţiile camarazilor săi cruciaţi Bohémond şi Tancred şi de tensiunile apărute între ei, în 1098. Bizantinii erau întotdeauna bucuroşi să poată profita de asemenea rupturi în rândul inamicilor.[228]

Prin urmare, niciunul dintre resentimentele exprimate de unii dintre conducători referitor la modul cum fuseseră trataţi de bizantini nu ar fi trebuit să reprezinte mai mult decât un episod trecător de furie. Însă, la doar câţiva ani după cucerirea Ierusalimului, el a ajuns baza unei virulente propagande antibizantine în Europa Occidentală. A fost urmarea unui alt efect neprevăzut al politicii bizantine faţă de Cruciada I, mai exact reacţia la anexarea Antiohiei înfăptuită de Bohémond.

Atât cruciaţii, cât şi gazdele lor bizantine ştiau probabil, în iarna şi primăvara dintre 1096 şi 1097, că, pentru a ajunge la Ierusalim, armata occidentală trebuia mai întâi să ocupe Antiohia. Oraşul se găsea la

---

[228] Fulcher of Chartres, 1969, p. 165; Anna Komnene, 2009, pp. 295-296, 317-318; Hill, 1962, p. 72; William of Tyre, 1943, I, p. 298; Lilie, 1993, pp. 66-70.

mijlocul căii principale din Asia Mică spre Siria şi Palestina, fiind prevăzut cu solide fortificaţii. Era imposibil să fie lăsat în urmă, ca punct de rezistenţă al turcilor din spatele liniilor. Deşi se aflase sub stăpânire musulmană pentru o lungă perioadă, între secolele al VII-lea şi al X-lea, în 969 revenise sub dominaţia bizantină. A revenit din nou turcilor selgiucizi relativ recent, în 1084, când îl preluaseră de la armeanul Filaret.[229] Alexie îl considera, desigur, parte integrantă a teritoriului său şi deci cuprins în jurământul făcut de liderii cruciadei. Potrivit Annei Comnena, fiecare dintre ei promisese „ca oraşele, ţările ori fortăreţele care iniţial aparţinuseră Imperiului Roman şi care ar fi fost cucerite [în cruciadă] să fie predate ofiţerului desemnat de împărat în acest scop”[230].

Aceşti conducători se simţeau, cu siguranţă, obligaţi de jurământul făcut, deoarece în lumea lor legătura solemnă dintre suveran şi supus constituia o bază esenţială a obligaţiei sociale, iar încălcarea unui jurământ însemna, pentru ei, un păcat de moarte. Pe de altă parte, din prezentarea făcută de Anna Comnena jurământului, el pare mai degrabă unilateral. În mod normal, liderii ar fi trebuit să se aştepte ca, în schimbul

---

[229] Komnene, 2009, pp. 169-170; Beihammer, 2017, pp. 231-234.

[230] Komnene, 2009, pp. 289, 321; William of Tyre, 1943, I, p. 327.

ascultării, seniorul lor, Alexie, să-şi îndeplinească la rândul său angajamentul, adică să-şi protejeze şi să-şi ajute vasalii, acordându-le sfatul şi ajutorul lui în momentele grele. Autorul anonim al cronicii *Gesta Francorum* exprimă acest punct de vedere, afirmând că Alexie a spus că va garanta securitatea expediţiei, că o va însoţi spre Ierusalim şi îi va asigura aprovizionarea în călătorie.[231] După cum ştie toată lumea, acordul nu a fost consemnat niciodată în scris. Este posibil ca asemenea angajamente din partea împăratului să fi fost mai degrabă subînţelese, şi nu formulate explicit. După toate probabilităţile, curtenii bizantini vorbiseră în fraze bine construite, însă ambigue, pentru a întări impresia de sprijin, fără a face niciun angajament precis. Fapt cert este că o scrisoare trimisă papei din Antiohia de conducătorii cruciadei, în prima jumătate a anului 1098, vorbind despre înţelegerea cu împăratul nu face nicio referire la angajamentele revendicate mai târziu în *Gesta Francorum.* Scrisoarea menţionează doar că Alexie promisese că „niciun pelerin, în drumul său spre Sfântul Mormânt, nu va avea de suferit”: nu se face nicio menţiune la vreo promisiune de a însoţi sau de a aproviziona expediţia. Totuşi, evenimentele ce au urmat ne lasă să înţelegem că liderii cruciadei credeau

---

[231] Hill, 1962, p. 12.

că Alexie ar fi avut obligaţia să-i ajute direct.[232]

Orice discuţie concretă despre Antiohia, din primăvara anului 1097, a fost rezervată de Alexie lui Bohémond, fostul său duşman, pe care se presupunea că îl suspecta profund. Potrivit unui pasaj straniu din *Gesta Francorum,* Bohémond a fost chemat la împărat şi i s-a promis că, dacă va face jurământul cerut, i se va da „pământ, începând de la Antiohia cale de cincisprezece zile de călătorie, iar în lăţime opt”. Acest pasaj, copiat în mai multe cronici, se aşază foarte ciudat în textul *Gestei,* intervenind într-o relatare despre cât a fost de regretabil şi de umilitor pentru Bohémond şi ai săi să li se ceară jurământul. Este motivul pentru care a fost deseori respinsă ca fiind o interpolare adăugată mai târziu cronicii, cu scopul de a justifica hotărârea lui Bohémond de a ocupa Antiohia.[233] Cu toate astea, pare posibil ca Alexie să fi încercat să ajungă la un acord oarecare cu Bohémond, poate legat de Antiohia, în urma căruia bizantinii să se poată folosi de serviciile lui. Anna Comnena consemna că la întâlnirea dintre Alexie şi Bohémond, normandul a pretins să fie învestit cu oficiul de *megas domestikos,* comandant al armatelor din Răsărit, care operase în trecut din baze de la

---

232 Barber şi Bate, 2010, p. 25; Lilie, 1993, pp. 24-25; Pryor, 1984, pp. 111-132.

233 Hill, 1962, p. 12; Peter Tudebode, 1974, p. 30; Krey, 1928, pp. 57-78.

frontieră, cum era şi Antiohia. Alexie, spunea ea, nici nu a acceptat, nici nu a respins cererea, încântându-i pe normand cu speranţe şi invocând că încă nu sosise momentul. Aparent, Comnena nu a redat acolo întreaga poveste. Alte dovezi arată că Bohémond se considera, fără discuţie, în serviciul bizantinilor. Când Raimond de Toulouse a refuzat hotărât să jure, Bohémond a fost cel care a ameninţat că îi va lua partea împăratului, obligându-l pe conte să se conformeze. În mai 1097, tot Bohémond a fost cel care a organizat aprovizionarea armatei cruciate, ceea ce era îndatorirea împăratului, care fusese probabil delegată.[234]

Purtarea lui Bohémond ar sugera că Alexie urma politica obişnuită de recrutare a mercenarilor pentru armata imperială. Încercarea de a recruta un fost inamic nu era câtuşi de puţin neobişnuită: pe pecenegii înfrânţi îi integrase la el în armată, în 1091. Mai mult, nu se străduia să-l angajeze doar pe Bohémond. În iunie 1097, s-a oferit să-i plătească pe cei din oastea cruciată care nu doreau să-şi continue drumul spre Ierusalim, ca să rămână de strajă la Niceea. Nepotul său, Manuel I, avea să facă oferte similare în vremea Cruciadei a II-a. Termenii în care au fost obţinute

[234] Komnene, 2009, pp. 294-295; Zonaras, 1999, pp. 268-267; Hill, 1962, pp. 13-14. Shepard, 1988, pp. 185-277; Pryor şi Jeffreys, 2012, pp. 31-86.

serviciile lui Bohémond nu vor fi, desigur, niciodată cunoscuţi, însă cuvintele de tergiversare ale lui Alexie, relatate de Comnena, l-au făcut poate pe normand să creadă că era, într-un fel oarecare, îndreptăţit la Antiohia.[235]

Indiferent dacă era sau nu aşa, desfăşurarea evenimentelor după ocuparea cetăţii Niceea, în iunie 1097, avea să transforme Antiohia într-un măr al discordiei. După victorie, Alexie a convocat o întâlnire a conducătorilor cruciadei la Pelekanon, între Niceea şi Constantinopol. Adunarea era menită, în parte, să se asigure ca toate personalităţile care luau parte la expediţie şi încă nu depuseseră jurământul să o facă chiar atunci.[236] Acela a fost momentul în care cruciaţii l-au îndemnat pe împărat să li se alăture, pornind în fruntea lor în marş spre Ierusalim, dar el s-a arătat deosebit de evaziv. După cum i-a mărturisit lui Raimond de Toulouse, era îngrijorat ca imperiul său să nu fie invadat de duşmani străini dacă el nu se va mai afla în capitală. Anna Comnena nota că tocmai prezenţa în număr atât de mare a cruciaţilor l-a determinat să nu li se alăture. Indiferent de scuza reală, s-a convenit că, la plecare spre Ierusalim, oştirea

---

[235] Komnene, 2009, p. 305; Pryor şi Jeffreys, 2012, pp. 85-86.

[236] Komnene, 2009, pp. 304-305.

cruciaţilor va fi însoţită doar de un mic detaşament aflat sub conducerea unui general bizantin, Tatikios, a cărui îndatorire era „să-i ajute şi să-i protejeze tot timpul şi, de asemenea, să preia de la ei toate oraşele ocupate”[237]. Încă o dată, Alexie punea pe primul plan propria sa strategie şi investea cât mai puţine resurse în ceea ce i se părea, mai mult ca sigur, un demers îndoielnic. Aşadar, când armata cruciată a pornit spre Asia Mică, în vara lui 1097, Alexie şi grosul forţelor sale au rămas în spate. Înfrângerea trupelor turceşti trimise să îi împiedice la Dorylaion, în iulie 1097, s-a realizat aproape fără contribuţie bizantină. Cu toate astea, cruciaţii au continuat să-şi respecte cuvântul. În septembrie, când au eliberat oraşul Komana, chiar la sud de Cezareea, care se afla sub asediul turcilor danişmendizi, un cavaler provensal a fost lăsat cu o garnizoană să ţină oraşul pentru Alexie şi liderii cruciadei.[238]

Înţelegerea a început să se destrame abia la Antiohia. Oastea a ajuns în faţa cetăţii în octombrie 1097, dar a constatat cât de greu era de ocupat acel loc. Principala problemă era lungimea foarte mare a zidurilor, ceea ce le-a făcut cruciaţilor imposibil să le blocheze în

---

[237] Raymond of Aguilers, 1968, p. 23; Komnene, 2009, pp. 296, 305.

[238] Hill, 1962, pp. 25-26; Raymond of Aguilers, 1968, pp. 36-37.

întregime şi, implicit, să împiedice aprovizionarea garnizoanei turce aflate sub asediu. Cruciaţii, pe de altă parte, duceau mereu lipsă de provizii, fiind siliţi să îndure mari greutăţi în iarna dintre 1097 şi 1098. În acel răstimp, a dispărut aproape total cooperarea, oricum limitată, a bizantinilor cu cruciaţii. Prin februarie 1098, Tatikios a abandonat armata cruciată şi a plecat în Cipru. În izvoare se găsesc motive extrem de diferite legate de dezertarea lui. Profitând de faptul că putea privi în urmă la cele petrecute, Anna Comnena spunea că totul a fost pus la cale de Bohémond, care ştia că dacă ar fi ocupat Antiohia ar fi fost silit de jurământ să o predea lui Alexie. Prin urmare, a hotărât să scape de Tatikios, spunându-i că ceilalţi lideri complotau să-l asasineze. Generalul bizantin, în orice caz istovit după o lungă perioadă de foamete, nu era deloc convins că Antiohia va fi cucerită, prin urmare a ales să se retragă discret, după cum fusese sfătuit. Sursele latine, inspirându-se din *Gesta Francorum,* susţineau că Tatikios s-a speriat aflând de apropierea unei armate turce şi a plecat spre Cipru, sub pretextul că de acolo se va întoarce cu provizii. Niciuna dintre versiuni nu este deosebit de convingătoare, deşi poate rămâne semnificativ faptul că Alexie nu s-a arătat deloc nemulţumit de acţiunea generalului său care îşi părăsise postul, iar la scurt timp l-a numit la comanda

flotei bizantine. Ţinând seama de cele ce s-au întâmplat câteva luni mai târziu, Alexie nu ar fi avut cum să-şi învinuiască subordonatul pentru că alesese să fugă dintr-o situaţie aparent fără ieşire.[239]

Antiohia a căzut în cele din urmă, la 3 iunie 1098, după aproape nouă luni de la începerea asediului. Meritul principal i-a revenit lui Bohémond. Luase legătura cu un renegat armean din cetate, care, într-o noapte, a lăsat să atârne o frânghie de pe ziduri şi aşa au reuşit să pătrundă mai mulţi cruciaţi. În lupta care a urmat au fost ucişi mulţi locuitori ai Antiohiei, precum şi guvernatorul turc, Yaghi-Siyan. Dar acest triumf nu a pus capăt calvarului cruciaţilor, pentru că, odată ce au invadat oraşul, garnizoana turcă s-a refugiat în fortăreaţa plasată la circa 300 de metri deasupra lui. Au rezistat până la apariţia unei mari forţe venite să-i salveze, sub comanda lui Kerbogha, atabegul Mosulului, cavalerii occidentali văzându-se acum la rândul lor asediaţi la Antiohia, în faţa unui număr copleşitor mai mare de musulmani. Lipsa alimentelor i-a dus la disperare pe cruciaţi, ei fiind prinşi între fortăreaţă şi armata lui Kerbogha, prin urmare lipsiţi de posibilitatea de a face raiduri în zona din jur. Au ajuns

---

239 Komnene, 2009, pp. 307, 323; Hill, 1962, pp. 34-35; Raymond of Aguilers, 1968, p. 37.

să mănânce scaieţi şi frunze şi să gătească şi din piei de cai şi de măgari. Le rămăsese o singură speranţă: ca împăratul Alexie să le vină în ajutor cu armata sa.[240]

Ştirea acestor evenimente a ajuns la Constantinopol şi, potrivit Annei Comnena, Alexie *„a* fost foarte preocupat să le dea personal ajutor” cruciaţilor.[241] De altfel, şi el spunea acelaşi lucru într-o scrisoare către abatele Mănăstirii Montecassino din Italia, care îl îndemnase cu toată tăria să le sară în ajutor:

Sfinţia Voastră să aibă toată încrederea în această privinţă, căci prin voia noastră ne-am pus la dispoziţia lor şi îi vom ajuta şi îi vom sfătui în toate aspectele: cu adevărat, am cooperat cu ei după toate puterile noastre, nu ca prieten sau rudă, ci asemenea unui părinte. Şi am cheltuit, în ce îi priveşte, mai mult decât poate număra oricine altcineva. Iar de nu am fi fost Noi să lucrăm împreună cu ei şi să le dăm sprijin, cine altcineva şi-ar fi îngăduit să le vină în ajutor? Şi nu este împovărător pentru Noi să ajutăm şi a doua oară.

---

240 Hill, 1962, pp. 62-63.

241 Komnene, 2009, p. 309.

ILUSTRAȚIA 6. Fortăreața Antiohiei.

Această producţie înflorită, tipică pentru cancelaria bizantină, era însoţită de un la fel de tipic îndulcitor, sub forma unui dar din aur.[242] Însă, în pofida afirmaţiilor din scrisoare, în iarna dintre 1097 şi 1098 se făcuse foarte puţin. Navele bizantine încercaseră cu adevărat să ajungă la Antiohia cu provizii, dar povestea că Alexie l-ar fi trimis pe Edgar Aethling cu o flotă şi maşini de război pentru cruciaţi nu era adevărată.[243] Nu existau nici semne că împăratul s-ar fi grăbit să ajungă personal în Antiohia. Scrisoarea către abatele de la Montecassino a fost trimisă de la Constantinopol în iunie 1098, indicând că încă nu pornise, la luni de zile după începerea asediului şi chiar când armata cruciată înfrunta cea mai mare primejdie.

---

[242] Hagenmeyer, 1901, pp. 152-153; Bloch, 1946, p. 222.

[243] Raymond of Aguilers, 1968, p. 88; Runciman, 1951-1954, I, pp. 226-227.

Nu încape dubiu că Alexie avea priorităţile lui, în primul rând să asigure securitatea pentru *oikoumene.* Anna Comnena spunea că Alexie a rămas acasă din cauza pagubelor făcute pe ţărmul bizantin de piraţii turci care acţionaseră la ordinele emirului Tzachas din Smirna. Chiar în timpul asediului Antiohiei, în sezoanele de campanie din 1097 şi 1098, Alexie a lăsat o mare parte din forţele sale armate sub comanda marelui duce Ioan Ducas şi l-a trimis să se bată cu Tzachas şi să readucă sub control bizantin o bună parte din Asia Mică.[244]

Abia la începutul verii anului 1098, Alexie însuşi a pornit, în fruntea unor forţe considerabile, în marş spre Antiohia. A ajuns până la Philomelion, aproximativ la jumătatea distanţei dintre Constantinopol şi cruciaţii asediaţi. Acolo i-au întâmpinat contele Ştefan de Blois şi doi cavaleri latini care, la fel ca Tatikios, ajunşi la disperare, abandonaseră armata împresurată la Antiohia. L-au pus la curent pe împărat cu situaţia extremă în care ajunseseră camarazii lor şi au declarat sub jurământ că armata creştină era la un pas de capitulare. Mai mult, în tabăra bizantină circulau zvonuri că o uriaşă armată turcească era pe cale să-l

---

[244] Komnene, 2009, pp. 309-312; Roche, 2009, p. 151; Frankopan, 2012, pp. 145-146.

împiedice pe împărat să facă joncţiunea cu fraţii creştini din Antiohia. Având în vedere aceste informaţii, probabil că Alexie nu a stat mult pe gânduri, deşi Comnena lăsa impresia că s-a frământat îndelung asupra deciziei finale. Principalul considerent a fost că „ar putea pierde şi Constantinopolul, pe lângă Antiohia”. Nu avea cum să fi uitat că Roman al IV-lea pierduse bătălia de la Manzikert, în 1071, după ce înaintase, neţinând seama de sfaturi, ca să înfrunte o mare forţă turcească. Prin urmare, a decis să se retragă, evacuând odată cu el populaţia creştină din acea zonă. Era cea mai logică soluţie, care în esenţă ţinea seama de interesele *oikoumene*-i, dar imediat ce a fost luată, Alexie i-a părăsit intenţionat pe cruciaţi, lăsându-i în voia sorţii.[245]

Soarta s-a dovedit însă cu totul diferită faţă de cea la care se aşteptau, căci evenimentele de la Antiohia au luat deodată o turnură extraordinară. Un preot din armata lui Raimond de Toulouse, numit Pierre Barthélemy, a povestit că Sfântul Andrei i s-a arătat în vis. Apostolul i-a dezvăluit că sub un altar din Catedrala Sfântul Petru din Antiohia se găsea Sfânta Suliţă cu care centurionul împunsese coasta lui Hristos

---

[245] Komnene, 2009, pp. 312-313; Hill, 1962, pp. 63-65; Ralph of Caen, 2005, pp. 96-97.

în timpul Răstignirii, iar descoperirea ei va fi un semn al Domnului arătat cruciaţilor că vor triumfa asupra duşmanilor. Treisprezece bărbaţi au fost trimişi la catedrală să cerceteze cele afirmate de Petru şi, după o zi de trudă, au scos la lumină suliţa. Nu toţi s-au lăsat convinşi de descoperirea miraculoasă. Fulcher de Chartres bănuia că relicva fusese special plasată acolo. Anna Comnena, care ştia că Sfânta Suliţă se afla la loc sigur, în Marele Palat, a numit relicva lui Pierre Barthélemy „Sfântul Piron”, ca şi cum ar fi fost cu totul altceva. Însă, pentru majoritatea cruciaţilor, descoperirea a avut un efect impresionant asupra moralului şi i-a motivat să pregătească un contraatac disperat împotriva turcilor.[246]

La 28 iunie 1098, după trei zile de post, slujbe şi procesiuni religioase, cruciaţii au ieşit din Antiohia ordonaţi în şase linii de bătaie, executând un atac furibund împotriva armatei turce a lui Kerbogha. Deşi mult mai puţini la număr şi slăbiţi de post şi de lipsuri, soldaţii creştini aveau enormul avantaj al credinţei că Dumnezeu lupta alături de ei. Mai târziu, mulţi cruciaţi au afirmat că în fruntea oştirii văzuseră făpturi călare pe cai albi: fără îndoială, erau Sfântul Gheorghe şi alţi sfinţi militari trimişi în ajutor de Domnul. Chiar şi

---

246 Fulcher of Chartres, 1969, pp. 99-101; Hill, 1962, pp. 59-60, 65-66.

Anna Comnena recunoştea că „o forţă divină s-a manifestat în susţinerea creştinilor”. Descurajaţi de atacul năvalnic, turcii lui Kerbogha s-au risipit, lăsând în urmă tabăra şi proviziile. De la înălţimea fortăreţei Antiohiei, comandantul garnizoanei turce a fost martor al dezastrului şi a înţeles imediat consecinţele. S-a predat fără întârziere, lăsându-i pe cruciaţi stăpâni incontestabili ai întregului oraş – un deznodământ neanticipat de nimeni.[247]

Acum se punea problema ce o să se întâmple cu Antiohia. Potrivit acordului făcut la Constantinopol, ar fi trebuit predată bizantinilor, fapt imposibil în absenţa lui Tatikios. Chiar în timp ce asediul mai era în desfăşurare, Bohémond, poate pe baza unei vagi înţelegeri a sa cu Alexie, îi îndemnase pe ceilalţi lideri să-i îngăduie să preia guvernarea oraşului.[248] Dar jurământul faţă de Alexie nu fusese uitat, iar în acel moment era puţin probabil ca aceşti conducători să fi aflat că Alexie se întorsese de la Philomelion, când ei aveau atâta nevoie de ajutor. Prin urmare, Hugues de Vermandois şi contele Balduin de Hainaut au fost

---

[247] Hill, 1962, pp. 67-71; Komnene, 2009, pp. 314; Fulcher of Chartres, 1969, pp. 103-107.

[248] Hill, 1962, pp. 44-45; Komnene, 2009, pp. 307-308; Albert of Aachen, 2013, I, pp. 144-145.

trimişi la Constantinopol, în iulie 1098, ca să îl invite pe împărat să vină să ia în stăpânire Antiohia, dar şi să-i sugereze să respecte ceea ce cruciaţii considerau promisiunea sa de a-i ajuta să cucerească Ierusalimul. O anume exasperare era evidentă din formularea mesajului încredinţat lui Hugues. Cruciaţii afirmau în mod expres că vor considera nul acordul în cazul în care împăratul nu li se alătura.[249]

Inexplicabil, Alexie nu s-a grăbit să dea un răspuns delegaţiei conduse de Hugues şi cu atât mai puţin să se deplaseze la faţa locului. Abia în martie 1099 reprezentanţii săi i-au prins din urmă pe liderii cruciadei, care ajunseseră departe, la sud de Antiohia, la Arqa (Arka), în Siria, în următoarea etapă a călătoriei lor spre Ierusalim.[250] Între timp, situaţia se schimbase radical. De-a lungul întregii toamne care trecuse, Bohémond făcuse multe demersuri pentru a i se permite să ia în stăpânire Antiohia. Era atât de încrezător de succes, încât chiar încheiase o înţelegere cu genovezii, promiţându-le concesiuni comerciale în oraş şi în zona înconjurătoare. Cel care i s-a împotrivit ferm a fost Raimond de Toulouse, pe motiv că ar fi fost o încălcare a jurământului făcut împăratului. În vreme

---

249 Hill, 1962, p. 72; William of Tyre, 1943, I, p. 298; Asbridge, 2000, pp. 34-46.

250 William of Tyre, 1943, I, pp. 326-328; Raymond of Aguilers, 1968, pp. 105-106.

ce alţi lideri erau mai puţin ostili, l-au prevenit pe Bohémond să-şi retragă trupele din portul învecinat Laodiceea (din Siria sau *ad Mare),* care îi aparţinea de drept împăratului. S-a ieşit din impas la sfârşitul anului 1098, la scurt timp după ce armata cruciată a cucerit oraşul sirian Maara. Bohémond părăsise armata şi se întorsese cu oamenii săi în nord, la Antiohia. Acolo a alungat garnizoanele instalate de Raimond în unele turnuri de fortificaţie şi a preluat controlul total.[251]

ILUSTRAŢIA 7. Cupola Bisericii Pammakaristos din Constantinopol (astăzi moscheea Fetiye), întemeiată de Adrian, fratele lui Alexie I.

Când trimişii lui Alexie au sosit la Arqa în primăvara următoare, probabil trecuseră prin Antiohia şi ceruseră fără succes ca oraşul să le fie predat. Tot ceea ce le mai

[251] Caffaro, 2013, p. 169; Hill, 1962, pp. 75-76, 80; Albert of Aachen, 2013, I, pp. 192-193; Fulcher of Chartres, 1969, p. 113; William of Tyre, 1943, I, pp. 312-313; Komnene, 2009, p. 315.

rămăsese de făcut a fost să se plângă amarnic de Bohémond. În faţa lui Godefroy de Bouillon, Raimond de Toulouse şi a celorlalţi conducători, au declarat că, ocupând în continuare Antiohia, Bohémond încălcase acordul de a retroceda împăratului toate oraşele recuperate. Nu li s-a răspuns cu multă simpatie. Liderii au ridicat obiecţia că Alexie nu-şi respectase jurământul, atât timp cât nu îi urmase imediat cu o armată şi nu le asigurase provizii. Într-o încercare de a-i câştiga de partea lor, diplomaţii au împărţit darurile obişnuite şi i-au rugat pe lideri să aştepte până în iulie continuarea expediţiei spre Ierusalim, deoarece atunci împăratul avea să sosească cu armate. Doar Raimond de Toulouse a susţinut această propunere. Ceilalţi au votat să nu ţină seama de ea şi să-şi continue imediat marşul spre sud, către portul Tripoli, trimişii fiind siliţi să plece cu mâinile goale. Inutil să adăugăm, armata bizantină promisă nu a sosit, mai exact nici măcar nu a pornit la drum.[252]

Lipsa de interes arătată de majoritatea conducătorilor cruciadei faţă de plângerea lui Alexie nu părea de mirare, deoarece în acel moment oamenii erau hotărâţi să-şi atingă ţelul suprem, sfânta cetate a Ierusalimului. Nereuşind să cucerească fortăreaţa Arqa, cruciaţii au

---

[252] William of Tyre, 1943, I, pp. 326-328; Raymond of Aguilers, 1968, pp. 105-106.

pornit spre sud, în mai 1099, ajungând la Tripoli şi apoi la Cezareea. La 7 iunie, oastea se afla în faţa zidurilor Ierusalimului.[253] Din luna august a anului 1098, oraşul se găsea sub controlul fatimizilor din Egipt şi era cât se poate de pregătit pentru atac. Cruciaţii au început asediul, dar, la fel ca la Antiohia, asaltul s-a împotmolit curând. Zidurile erau prea lungi şi cruciaţii prea puţini ca să poată înconjura complet oraşul, iar hrana şi apa erau greu de găsit; apa trebuia cărată de la izvoare aflate la peste zece kilometri. În tabăra creştină au început să circule zvonuri de rău augur: califul fatimid s-ar fi aflat în marş spre nord, în fruntea unei armate. Prin urmare, conducătorii s-au străduit să reînvie entuziasmul religios care se dovedise atât de eficient la Antiohia, ordonând desfăşurarea unei procesiuni solemne în jurul zidurilor şi a unui post, invocând ajutorul lui Dumnezeu. În atacul asupra Ierusalimului, care a urmat la 15 iulie 1099, doi cavaleri din Tournai, care făceau parte din forţele lui Godefroy de Bouillon, au reuşit să ocupe un punct de sprijin pe ziduri, sărind pe metereze de pe un turn de asediu din lemn, şi au deschis calea cruciaţilor care s-au revărsat în cetate.[254]

Nu se ştie în ce fel a fost primită la Constantinopol

---

[253] Hill, 1962, pp. 85-87; Ralph of Caen, 2005, pp. 128-130.

[254] Hill, 1962, pp. 87-93.

vestea căderii Ierusalimului, dar se poate bănui că nu cu entuziasmul cuvenit unui extraordinar triumf creştin. Anna Comnena îi acorda doar câteva rânduri şi nota dezaprobator că „mulţi sarazini şi evrei din oraş au fost masacraţi”[255]. Fără îndoială că la Curtea bizantină ajunseseră relatări despre cum evreii care se refugiaseră în sinagogă au pierit arşi şi cum imamii, învăţaţii şi pelerinii din moscheea Al Aqsa au fost ucişi la întâmplare.[256] Oricât de lipsiţi de scrupule şi de vicleni puteau fi deseori bizantinii, erau foarte conştienţi de efectul posibil primejdios şi destabilizator al fanatismului religios asupra relaţiilor internaţionale.

Lipsa de interes a Annei Comnena faţă de căderea Ierusalimului mai reflecta şi obsesia Curţii bizantine în privinţa pierderii Antiohiei. Dezamăgirea ei vizavi de deznodământul Cruciadei I era, aşadar, absolut de înţeles. Deşi o parte din Asia Mică fusese retrocedată puterii imperiale, cel mai important oraş făcea excepţie. Însă ceea ce nu recunoştea Comnena era că tocmai metodele la care apelaseră Alexie şi sfetnicii lui contribuiseră la instalarea acelei situaţii. Stârniseră resentimente în rândul liderilor cruciaţi prin susţinerea, aparent călduţă, dată cruciadei. Judecând după modul

---

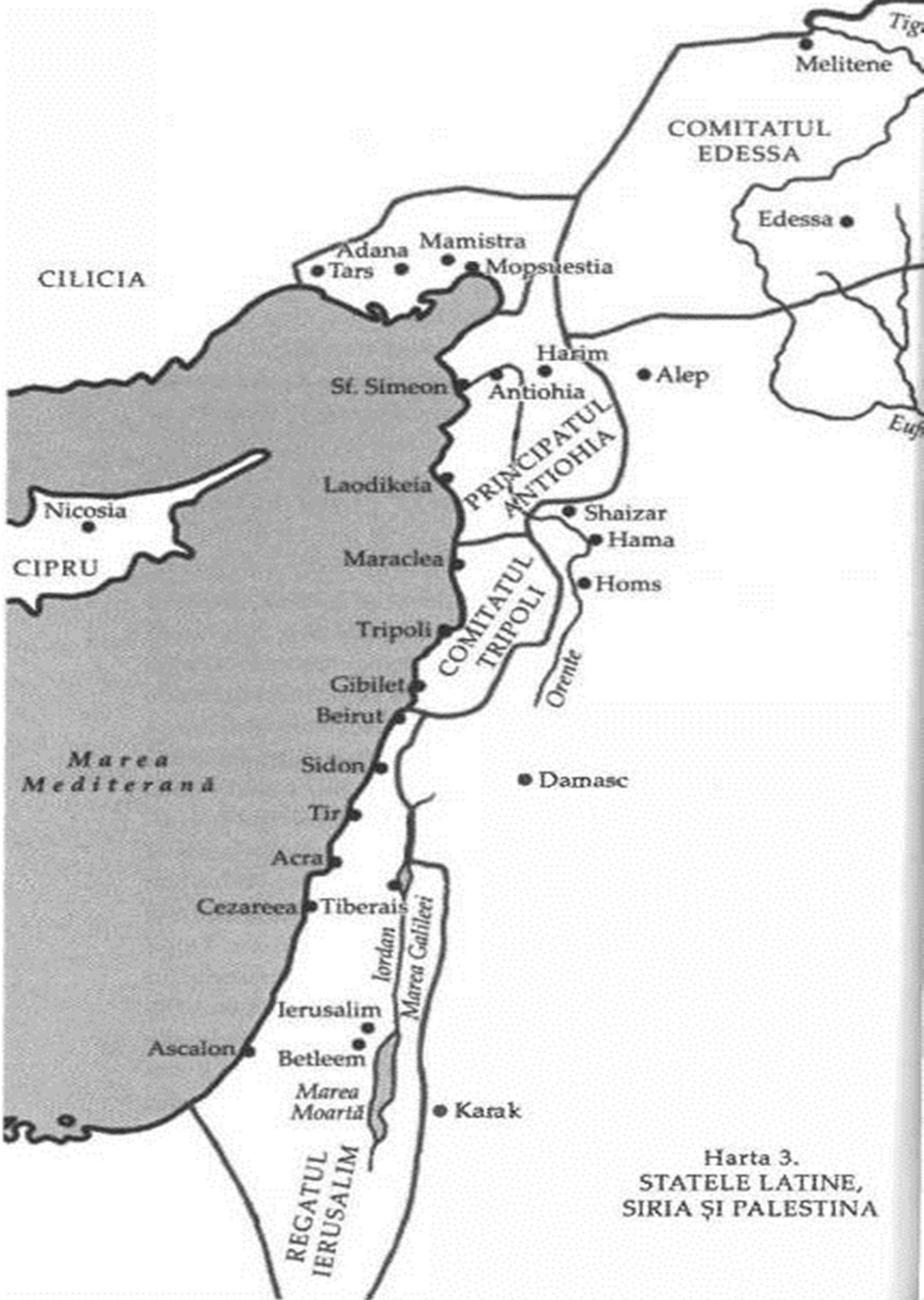
[255] Komnene, 2009, p. 315.

[256] Ibn al-Qalanisi, 1932, p. 48; Ibn al-Athir, 2006-2008, I, pp. 21-22.

tăios în care fuseseră trataţi trimişii lui Alexie la Arqa, acesta fusese şi pretextul ocupării Antiohiei. Iar statutul pe care urma să-l aibă oraşul avea să dicteze relaţiile Bizanţului cu Occidentul în anii următori.

5
Ierusalim şi Antiohia (1100-1143)

Dacă decidenţii politicii externe bizantine trataseră Cruciada I în singurul mod cunoscut de ei şi obţinuseră un succes limitat în atingerea ţelurilor, problemele stârnite de expediţie nu s-au stins după 1099. Deşi cruciada în sine venise şi trecuse, ea a lăsat în urmă o moştenire sub forma a patru noi state creştine în Siria şi Palestina, stabilind baza prezenţei apusene, care avea să dureze până în 1291. Primul înfiinţat dintre aceste state a fost comitatul Edessa. A fost întemeiat de Balduin de Boulogne care, în vreme ce restul oştirii asedia Antiohia, la sfârşitul anului 1097, a plecat cu trupele la Edessa în urma invitaţiei armenilor creştini din oraş, luând în stăpânire şi zona din jur. După Edessa a urmat principatul Antiohia, în

Harta 3.
STATELE LATINE,
SIRIA ȘI PALESTINA

urma refuzului lui Bohémond de a preda oraşul cucerit lui Alexie I, în 1098. La sud, Raimond de Toulouse, dezamăgit de eşecurile suferite când a încercat să obţină mai întâi Antiohia şi mai târziu Ierusalimul, a cucerit până în 1104 mare parte din ţărmul dintre Gibelet şi Maraclea şi a întemeiat comitatul Tripoli. Cel mai întins şi mai însemnat stat latin a fost regatul Ierusalim. Odată ce Oraşul Sfânt a ajuns în mâna creştinilor, Godefroy de Bouillon a fost ales să îl conducă, dar s-a abţinut să adopte titlul de „rege”, mulţumindu-se cu cel de „protector” *(advocatus)* sau „principe”[257]. În 1100, când a murit, i-a urmat fratele său, Balduin de Boulogne, care a venit de la Edessa şi nu şi-a făcut scrupule să devină cel dintâi rege al Ierusalimului. Victoria cruciaţilor asupra armatei fatimizilor, în august 1099, şi campaniile următoare au consolidat regatul care, la sfârşitul domniei lui Balduin, se întindea din Beirut până în deşertul Negev. Deşi coloniştii occidentali din regatul Ierusalimului şi din alte state cruciate erau în număr mult mai mic decât noii lor supuşi musulmani şi creştini răsăriteni, alcătuind un avanpost izolat de creştinătate într-o regiune a lumii dominată de Islam, ei au reuşit să reziste graţie câtorva aspecte interesante. Lipsa de

---

[257] Hill, 1962, p. 92; Fulcher of Chartres, 1969, p. 124; Murray, 2000, pp. 63-77.

unitate dintre musulmani a fost poate cel mai de seamă, însă fără îndoială că a jucat un rol şi programul intens de construire a unor castele care au alcătuit o reţea de fortăreţe inexpugnabile, menţinând controlul asupra zonelor rurale din jur. Templierii şi ospitalierii, două ordine cavalereşti organizate potrivit principiilor monahismului, au asigurat forţa permanentă care a apărat castelele şi care a ieşit la luptă deschisă cu armatele musulmane. Toţi aceşti factori au făcut ca statele cruciate să nu rămână un fenomen trecător şi ca şirul de împăraţi bizantini şi sfetnicii lor să decidă politica faţă de ele vreme de aproape două sute de ani.

Ar fi fost de aşteptat ca membrii Curţii bizantine să vadă cu ochi buni întemeierea acestor state creştine în regiune. Se aflau dincolo de teritoriul din Asia Mică ocupat de diverse grupuri în anii de după Manzikert: armenii în Cilicia, turcii danişmenizi în zona din jurul oraşului Sebastia şi turcii selgiucizi care, după ce pierduseră Niceea în 1097, îşi concentraseră puterea în oraşul Ikonion. Aceştia erau duşmanii pe care ar fi trebuit să-i supună bizantinii ca să-şi refacă dominaţia asupra întregii Asii Mici, iar latinii le erau potenţiali aliaţi. Este cert că bizantinii nu şi-au exprimat nicio obiecţie atunci când Balduin de Boulogne a preluat cetatea Edessa, chiar dacă ea aparţinuse Bizanţului recent, în 1087, şi cuprindea o populaţie considerabilă

vorbitoare de greacă, loială împăratului. În ce priveşte ambiţiile lui Raimond de Toulouse în zona Tripoli, Alexie l-a susţinut activ în cucerirea regiunii, ordonând guvernatorului bizantin al Ciprului să-l ajute pe conte să construiască o fortăreaţă pe aşa-numitul Mons Peregrinus. A menţinut relaţii cordiale şi cu Bertrand, succesorul lui Raimond.[258]

Cu totul alta a fost însă linia adoptată faţă de principatul Antiohia şi regatul Ierusalimului, dictată în parte de caracteristicile curţii bizantine de la începutul secolului al XII-lea. Alexie I venise la putere în urma unei lovituri militare, într-un moment de criză naţională. Pentru a-şi legitima poziţia, a pus accent pe rolul său de salvator al statului, care a restabilit valorile tradiţionale abandonate, pretindea el, de predecesorii slabi şi incapabili. Una dintre primele sale acţiuni după preluarea Constantinopolului, în 1081, a fost să o aducă pe formidabila lui mamă, Anna Dalassena, să refacă atmosfera morală de la palat. Potrivit Annei Comnena, reşedinţa imperială fusese „scena unei depravări absolute”, însă sub regimul impus de Anna Dalassena a început să semene cu o mănăstire şi se pare că s-a desfăşurat şi o epurare în rândul funcţionarilor de la

[258] Albert of Aachen, 2013, II, pp. 105-106, 154-155; Saunders, 1995, pp. 301-304; Lille, 1993, p. 70.

palat. Dacă intelectualul Mihail Psellos dominase viaţa politică aproape în totalitate în anii 1050, 1060 şi 1070, discipolul său, Ioan Italos, a fost acuzat de erezie şi a intrat în dizgraţie la câteva luni după întronarea lui Alexie. Apoi, Alexie îşi alegea deseori sfetnicii din rândul propriei familii, născocind noi titluri şi onoruri pentru a-şi promova rudele peste oficialii existenţi.[259] Într-o asemenea atmosferă, politica externă adoptată de Alexie nu avea cum să fie decât tradiţională, în cel mai bun caz, şi lipsită de imaginaţie, în cel mai rău, iar fiul şi succesorul său, Ioan al II-lea, avea să urmeze aceeaşi cale. În relaţiile cu statele latine, aveau să urmărească aceleaşi ţeluri ca predecesorii lor şi să folosească aceleaşi metode. Micile formaţiuni nu reprezentau o primejdie directă pentru Constantinopol, prin urmare scopul nu era protejarea marelui oraş. Relaţia cu Ierusalimul şi Antiohia a fost dictată mai degrabă de celălalt mare obiectiv al politicii externe, cel de asigurare a recunoaşterii statutului împăratului.

În ce priveşte Ierusalimul, chiar dacă nu mai conduseseră direct oraşul de sute de ani, împăraţii se străduiseră întotdeauna să-şi asigure recunoaşterea ca protectori ai Sfântului Mormânt şi ai altor locuri sacre de acolo din partea oricui se întâmpla să le stăpânească.

---

[259] Komnene, 2009, pp. 87-88, 96, 147; Angold, 1997, pp. 136-156.

În secolul al XI-lea, ei încercaseră să-şi atingă scopul prin negocieri cu fatimizii din Egipt. Odată cu plecarea fatimizilor, urma inevitabil, mai devreme sau mai târziu, să se caute aceeaşi recunoaştere din partea regilor franci ai Ierusalimului care şi-l însuşiseră.[260] Cât despre Antiohia, atitudinea autorităţilor bizantine era mai complexă. La un anumit nivel, se pare că ar fi considerat oraşul şi zona din jur pur şi simplu ca parte a teritoriului lor smuls pe nedrept de Bohémond, pe care doreau să-l recupereze. La urma urmei, spre deosebire de Ierusalim, Antiohia se păstrase în memoria vie ca parte a Bizanţului, fiind ocupată de turci abia în 1084. Mai mult, poziţia strategică şi faptul că se afla pe ruta comercială dintre Asia şi Marea Mediterană îi conferea o importanţă deosebită. Totuşi, unii comentatori moderni au fost nedumeriţi de ce bizantinii s-au implicat atât de adânc în disputa din jurul Antiohiei, mergând până la alocarea de trupe şi de resurse care, am putea considera, ar fi fost mai bine utilizate pentru recucerirea Anatoliei centrale de la turci.[261]

Singurul mod de a înţelege politica bizantină în Antiohia este să o situăm în cadrul tradiţiilor şi

---

[260] Hamdani, 1974, p. 173; Runciman, 1946-1948, p. 207; Ikonomopoulos, 2009, pp. 20-22.

[261] Angold, 1997, p. 164; Treadgold, 1997, pp. 636-637.

concepţiei elitei bizantine, care, după cum am văzut, preţuia ideologia revendicării de teritorii cu mult mai mult decât dobândirea lor. Pe acea scară a valorilor, recucerirea podişului golaş al Anatoliei nu avea niciodată să ocupe un loc de frunte pe agenda lor.[262] Antiohia, pe de altă parte, purta o semnificaţie spirituală care cântărea de departe mai mult decât avantajele militare sau comerciale, ceea ce reiese din două comentarii păstrate ale lui Nicefor al II-lea Focas, împăratul în timpul căruia fusese recuperată cetatea, în 969. Nicefor descria Antiohia ca pe cel de-al treilea oraş al lumii, depăşit ca însemnătate doar de Constantinopol şi Roma. Iar Saxonia, vatra împăratului apusean Otto I, „nu intră în vederile noastre”, după cum îi replicase Nicefor tăios episcopului italian Liudprand de Cremona. Antiohia nu era o simplă bucată de teritoriu, ca Saxonia ori Anatolia. Ocupa un loc de seamă în *Faptele Apostolilor,* iar biserica ei, la fel ca a Romei, fusese întemeiată de Sfântul Petru. Era una dintre cele cinci patriarhii ale lumii creştine, prin urmare „oraş sfânt”, la fel ca Ierusalimul sau Constantinopolul.[263]

Ocuparea Ierusalimului şi a Antiohiei de către

---

[262] Treadgold, 1997, pp. 626-627.

[263] Leo the Deacon, 2005, pp. 123-124; Liudprand of Cremona, 2007, p. 251.

cruciaţi a avut aproape instantaneu un impact negativ asupra influenţei şi prestigiului bizantin, în special în privinţa Bisericilor de acolo. Un şir de împăraţi bizantini reuşiseră să negocieze cu puterile islamice în aşa fel încât să dispună de influenţă în numirea patriarhilor de la Ierusalim şi Antiohia. În 1099, patriarhul Ierusalimului era Simeon al II-lea, care locuia însă de mai multă vreme în insula bizantină Cipru, din cauza neliniştilor din cetatea lui de scaun. De acolo, a semnat, împreună cu Adhémar de Le Puy, o scrisoare în care îi îndemna pe cavalerii occidentali să vină şi să intre în bătălia pentru Antiohia, iar în 1099 a trimis provizii constând în fructe, carne şi vin cruciaţilor care asediau Ierusalimul.[264] La scurt timp după cucerirea Oraşului Sfânt, Simeon a murit fără să mai ajungă în acel loc. Clericii care însoţeau cruciada l-au ales să administreze Biserica din Ierusalim în calitate de cancelar pe unul dintre ei, Arnulf de Chocques, însă scaunul patriarhal a rămas, pentru moment, vacant. În decembrie 1099, liderii cruciadei, mai ales la imboldul lui Bohémond, au decis să numească un patriarh al lor, Dagobert (Daimbert), arhiepiscopul Pisei.[265] Când Bohémond s-a întors la

---

[264] Albert of Aachen, 2013, I, p. 234; Barber şi Bate, 2010, pp. 17-18.

[265] Fulcher of Chartres, 1969, p. 132; Ralph of Caen, 2005, p. 156; Hamilton, 1980, pp. 12.

Antiohia după pelerinajul la Ierusalim din primăvara anului 1100, a făcut acelaşi lucru şi acolo. Patriarh al Antiohiei era Ioan al IV-lea Oxites, bizantin numit de împărat în 1091. În timpul asediului din 1097-1098, guvernatorul turc l-a întemniţat şi, din când în când, îl atârna în frânghii prinse de zidurile cetăţii în aşa fel încât să-l vadă cruciaţii asediatori. Eliberat după cucerirea oraşului, în iunie 1098, Ioan şi-a reluat iniţial funcţia de patriarh, dar poziţia lui a devenit tot mai nesigură după decembrie 1098, Bohémond considerându-l potenţial spion al lui Alexie. În 1100, Ioan a fost silit să părăsească Antiohia şi să se retragă la Constantinopol, unde a abdicat. Alexie l-a înlocuit cu un nou titular, dar, între timp, Bohémond îl instalase pe Bernard de Valence, cleric latin. De atunci, au existat câte doi pretendenţi la funcţia de patriarh din Antiohia şi Ierusalim, unul latin, celălalt grec, acesta din urmă rămânând la Constantinopol sub aripa împăratului.[266] Uzurparea controlului exercitat de împăratul bizantin asupra acestor numiri a reprezentat o provocare deschisă la adresa pretenţiei lui de conducător al lumii creştine şi aşa se justifică şi hotărârea cu care Alexie I şi succesorii lui s-au străduit să aducă la ascultare

---

[266] Albert of Aachen, 2013, I, p. 177; William of Tyre, 1943, I, p. 297; Hamilton, 1980, p. 16.

principatul Antiohiei şi să-şi afirme autoritatea asupra regatului Ierusalimului.

Cel dintâi prilej a venit în primăvara anului 1101. La Constantinopol a sosit un al treilea val de cruciaţi, format dintr-un amestec de lombarzi şi franci, printre care Ştefan, conte de Blois, dornic să facă uitată fuga lui de la Antiohia. Nou-sosiţii abia aşteptau să se lanseze în bătălie după ce aflaseră de cucerirea Ierusalimului, iar Alexie a căutat să se folosească de avântul lor belicos spre propriul avantaj, prin vechile metode: le-a cerut să depună aceleaşi jurăminte ca liderii celui de-al doilea val, iar un general bizantin, Tzitas, a primit misiunea să însoţească armata cruciată cu o trupă. A existat însă o mică diferenţă, căci Alexie l-a trimis în această campanie şi pe Raimond de Toulouse. Raimond devenise între timp duşman aprig al lui Bohémond şi revenise la Constantinopol după umilinţa de la Antiohia, când oamenii lui Bohémond îi alungaseră pe partizanii săi din oraş. După toate probabilităţile, Alexie spera ca, odată ce valul al treilea ajungea în Siria, Raimond să-i scoată pe normanzi din Antiohia şi să pună din nou oraşul sub stăpânire imperială. Dar nădejdea sa avea să se dovedească iluzorie. Armata s-a îndreptat spre nordul Asiei Mici, ocupând Ankyra, masacrând un grup de creştini localnici, ieşiţi în întâmpinarea lor. În august, cruciaţii au întâlnit o

puternică rezistenţă a turcilor, la nord-est de Ankyra, armata lor fiind risipită. Tzitas, Raimond şi Ştefan de Blois au reuşit să scape şi să se întoarcă la Constantinopol, însă mulţi alţii au fost ucişi sau luaţi prizonieri. Rămăşiţele armatei au traversat, lipsite de glorie, spre Ţara Sfântă pe nave bizantine.[267]

Un alt grup, condus de ducele Welf de Bavaria şi de Guillaume al IX-lea, duce de Aquitania, a pornit în marş spre Antiohia în septembrie. Printre ei, Hugues de Vermandois, care se întorcea în Răsărit deoarece nu-şi îndeplinise jurământul de a se duce la Sfântul Mormânt, şi cronicarul Ekkehard din Aura. Nici această armată aquitano-bavareză nu s-a descurcat mai bine. După traversarea Bosforului, s-a despărţit în două, o jumătate călătorind direct spre Ţara Sfântă, pe mare. Se pare că Ekkehard din Aura s-ar fi aflat în acest grup. Ceilalţi au traversat Asia Mică până la Herakleia, unde au fost prinşi într-o ambuscadă de sultanul de la Ikonion, Kilij Arslan. Guillaume şi Welf au scăpat, dar armata a suferit pierderi grele şi Hugues de Vermandois a fost rănit de moarte. Supravieţuitorii au ajuns în cele din urmă la Antiohia.[268] Aceste dezastre au pus capăt oricăror eventuale speranţe ale lui Alexie

---

[267] Komnene, 2009, pp. 318-320; Albert of Aachen, 2013, II, pp. 62-73.

[268] Albert of Aachen, 2013, II, pp. 79-81; Ekkehard of Aura, 2014, pp. 165-166.

să profite de noile expediţii pentru a dicta termenii săi normanzilor din Antiohia şi latinilor din Ierusalim. Nu peste mult, avea să renunţe la orice alte mijloace în favoarea forţei militare.

La sosirea în Antiohia a supravieţuitorilor expediţiilor din 1101, Bohémond personal nu se mai afla acolo. În august 1100, pornise cu trupe spre nord pentru a ocupa Melitene. Normanzii au căzut într-o ambuscadă a turcilor danişmendizi şi Bohémond a fost luat prizonier. Auzind de asta, Alexie a negociat cu emirul danişmendid să plătească recompensa şi Bohémond să fie pus în libertate, fiind probabil predat împăratului. În acest fel, Antiohia ar fi putut reveni în mâinile bizantinilor, însă propunerea împăratului a fost respinsă şi, în absenţa unchiului său, Tancred a preluat stăpânirea la Antiohia.[269] Tancred era conştient că pentru existenţa principatului era vital să aibă ieşire la mare, prin urmare era dornic să ocupe Laodiceea. Dar Raimond de Toulouse i-a luat-o înainte şi a predat portul flotei bizantine venite din Cipru. Drept răspuns, Tancred a declanşat asediul şi ostilităţile dintre Bizanţ şi normanzii din Antiohia.[270] Laodiceea era solid

---

[269] Fulcher of Chartres, 1969, pp. 134-135, 150-151; Ibn al-Athir, 2006-2008, I, p. 32.

[270] Komnene, 2009, p. 317; Ralph of Caen, 2005, pp. 159-160.

fortificată, astfel încât şi după ce s-a plătit răscumpărarea lui Bohémond şi el a reuşit să se întoarcă în Antiohia, asediul a continuat. Laodiceea a capitulat abia în 1103, iar Tancred a consimţit fără tragere de inimă să o predea lui Bohémond.[271]

Pentru Alexie, pierderea Laodiceei a fost picătura care a umplut paharul. La scurt timp, au fost trimişi soli la Bohémond înarmaţi cu scrisori care, dacă este să îi dăm crezare Annei Comnena, săreau peste obişnuitele înflorituri şi îl invitau direct la luptă:

Aveţi ştiinţă de jurămintele şi promisiunile pe care le-aţi făcut personal Imperiului Roman, la fel ca toţi ceilalţi conţi. Acum sunteţi cel dintâi care le încalcă. V-aţi însuşit Antiohia şi prin viclenie aţi intrat şi în posesia altor puncte fortificate, printre care şi Laodiceea. Vă invit să vă retrageţi din Antiohia şi din toate celelalte locuri, procedând aşa cum se cuvine, şi să nu încercaţi să vă atrageţi noi ostilităţi şi bătălii.[272]

Bohémond a trimis un răspuns sfidător, acuzându-l pe Alexie că nu şi-a respectat jurământul de a-i urma pe cruciaţi la Antiohia, cu provizii şi forţe masive. Prin

---

[271] Komnene, 2009, p. 318; Fulcher of Chartres, p. 175; Tibble, 2020, pp. 46-17.
[272] Komnene, 2009, pp. 320-322.

urmare, ambele tabere erau hotărâte să lupte, iar Alexie a trimis din Cipru o flotă care a recuperat Laodiceea, în 1104. Bohémond i-a cerut, printr-un mesaj, comandantului bizantin să cedeze portul şi a primit o ripostă tipic bizantină: „Aliaţii noştri îşi iau banii pentru a-şi dovedi vitejia în bătălie."[273]

În cele din urmă, nu a fost nicio luptă. Bohémond începuse să-şi dea seama cât de vulnerabil era principatul abia întemeiat de el, prins la mijloc între bizantini şi emiratele turceşti. În mai 1104, el şi nepotul său suferiseră o mică înfrângere din partea emirului de la Mosul şi fuseseră siliți să fugă. Acum, când şi bizantinii se aflau în ofensivă, se spune că Bohémond i s-ar fi plâns lui Tancred că „Răsăritul ne înspăimântă dinspre uscat, iar Apusul, dinspre uscat şi mare"[274]. Aşadar, şi-a schimbat brusc tactica. I-a încredinţat Antiohia lui Tancred şi a plecat cu o mică flotă din portul Sf. Simeon, ferindu-se cu atenţie de navele de război bizantine care patrulau în larg. Bizantinii povesteau că, pentru a nu fi urmărit şi luat prizonier, el a călătorit tot drumul într-un coşciug, pe pieptul său fiind aşezat un cocoş mort şi în putrefacţie, pentru a-i ţine departe pe curioşi. După plecarea lui, Tancred a

---

273 Komnene, 2009, p. 328; Lilie, 1993, pp. 63-65; Asbridge, 2000, pp. 47-53.

274 Ibn al-Qalanisi, 1932, pp. 60-61; Ralph of Caen, 2005, p. 168.

reluat asediul la Laodiceea, recucerind portul în 1106.[275]

Ajuns cu bine în Apulia, Bohémond a pornit într-un lung turneu prin Franţa şi Italia. Poveştile despre isprăvile sale în Cruciada I ajunseseră acolo înaintea lui. Peste tot a fost întâmpinat ca un erou, iar regele Franţei, Filip I, a fost bucuros să-i dea mâna fiicei sale, Constance. Un motiv al vizitei era pelerinajul la mormântul Sfântului Léonard din Limousin, ca Bohémond să-şi respecte jurământul făcut pe când era prizonier al danişmendizilor. Şi mai jurase că va chema voluntari la o nouă cruciadă la Ierusalim – şi o mulţime s-au adunat sub steagul său. Însă, după cum trebuie să fi fost evident, expediţia propusă avea un alt obiectiv. Era însoţit în turneul său de mai mulţi membri ai familiei bizantine Diogenes, rude ale fostului împărat Roman al IV-lea. În 1094, unul dintre fiii lui Roman, Nicefor, eşuase într-o tentativă de lovitură împotriva lui Alexie şi mulţi mai aveau încă sentimentul că pretenţiile la tron ale acestei familii erau mai justificate decât ale Comnenilor. Când Robert Guiscard a dat atacul din 1081, a afirmat că acţionează în numele lui Mihail al VII-lea cel detronat. Bohémond pregătea, cu siguranţă, un pretext asemănător pentru propria sa

---

[275] Ralph of Caen, 2005, p. 170; Komnene, 2009, pp. 329, 335; Zonaras, 1999, pp. 270-271.

încercare de a regla conturile cu Alexie I, nefiind ultima dată când împotriva Constantinopolului urma să se întreprindă o acţiune în numele câte unui pretendent nedreptăţit la tronul bizantin.[276]

Astfel, când Bohémond a pornit în expediţie, în octombrie 1107, ţinta iniţială nu au fost duşmanii musulmani ai statelor cruciate. Armata sa a traversat Marea Adriatică şi a debarcat la Avlona, pe teritoriu bizantin, pornind apoi spre nord ca să asedieze portul Dyrrachion. Călcând în acest fel pe urmele tatălui său, ne putem imagina că Bohémond a sperat, la fel ca Robert Guiscard, să ocupe ţărmul adriatic înainte de a porni în marş spre Siria. În acel moment, ameninţarea trebuie să fi părut la fel de gravă ca aceea din 1081, dar în cele din urmă a fost risipită prin aceleaşi utile şi încercate instrumente ale politicii externe bizantine: evitarea bătăliei, stratageme viclene şi folosirea judicioasă a aurului. Dyrrachion era solid fortificat şi bine adăpostit, iar lui Bohémond nu i-a rămas decât să împresoare locul şi să aştepte, pe măsură ce toamna lui 1107 trecea şi se instala iarna. La rândul său, Alexie nu s-a grăbit să îi înfrunte direct pe invadatori, ca în 1081. Prima lui reacţie după primirea ştirii acestei debarcări, în timp ce se întorcea de la o vânătoare, a fost să

---

[276] Suger, 1992, pp. 43-46; Orderic Vitalis, 1969-1980, VI, pp. 69-71.

poruncească prânzul, cu calm. Poate se baza şi pe profeţia făcută de pustnicul Chiril din Filea că „trufaşul şi cufundatul în visare” Bohémond avea să fie răsplătit după fapte. Apoi şi-a adunat armata şi s-a deplasat spre vest, încercuind forţele lui Bohémond, care asediau Dyrrachionul, şi apelând la vechile lui tehnici.[277] A pus la cale un plan de a semăna discordie în tabăra inamică prin scrisori măsluite, chipurile din partea lui Alexie către nobili din armata lui Bohémond, care ajungeau intenţionat în mâna lui, cu mesaje care lăsau să se înţeleagă că el ar fi gata să se alăture împăratului. Tactica nu a funcţionat însă, deoarece Bohémond şi-a dat uşor seama că este un şiretlic şi nu şi-a acuzat apropiaţii de trădare. În săptămânile care au urmat însă, odată cu împuţinarea proviziilor, armata lui Bohémond a început să înregistreze dezertări. Guillaume de Clarelès a trecut în tabăra împăratului cu alţi cincizeci de cavaleri, primind obişnuitele daruri şi titluri. Robert de Montfort şi până şi fratele vitreg al lui Bohémond, Guy, s-au lăsat seduşi în aceeaşi manieră. Drept urmare a acestor mişcări, Bohémond s-a văzut silit să ceară pacea şi, în septembrie 1108, s-a încheiat un acord.[278]

---

[277] Komnene, 2009, p. 356; Abrahamse, 1986, p. 194; Fulcher of Chartres, 1969, p. 192.

[278] Komnene, 2009, pp. 367-369, 378-379; Orderic Vitalis, 1969-1980, VI, p. 103

Spre deosebire de jurămintele din 1096 şi 1097, care probabil nu au existat niciodată în formă scrisă, termenii exacţi ai aşa-numitului Tratat de la Devol dintre Alexie şi Bohémond s-au păstrat, fiind consemnaţi cuvânt cu cuvânt de Anna Comnena. Punctele principale erau următoarele: acordul făcut la Constantinopol în 1097, pe care Bohémond recunoştea că l-a încălcat, a fost anulat. Însă un aspect din el era păstrat – Bohémond se declara supus şi vasal împăratului şi fiului acestuia, Ioan. S-a angajat să-l silească pe Tancred să retrocedeze împăratului toate celelalte oraşe ocupate de el, inclusiv Laodiceea, şi să-l accepte ca patriarh al Antiohiei pe cel numit de Alexie. În schimb, Alexie îi dădea în stăpânire lui Bohémond Antiohia şi alte câteva zone vecine, pe durata vieţii, deşi aceste drepturi puteau oricând fi retrase. A mai consimţit să-i plătească anual lui Bohémond 200 de galbeni.[279]

Aceste prevederi se pretează la o varietate de interpretări. Potrivit unei şcoli de gândire, Tratatul de la Devol era o nouă abordare în diplomaţia bizantină. El reprezenta un progres faţă de jurămintele privite cu neplăcere în timpul Cruciadei I şi era formulat în lumina practicilor legale apusene. Acea influenţă a fost

---

279 Komnene, 2009, pp. 385-396.

deslușită în utilizarea unei traduceri directe în greacă *(lizios)* a termenului occidental *homo ligius* pentru a defini relația dintre Bohémond și Alexie și în prevederile legate de relația dintre vasalii proprii ai lui Bohémond și împărat.[280] Însă această variantă este puțin convingătoare. Indiferent de influența occidentală asupra detaliilor tratatului, în cele din urmă acesta era, la fel ca metodele care îl aduseseră pe Bohémond la masa negocierii, un exemplu standard de politică externă bizantină. Clauza care prevedea ca Bohémond să acorde asistență militară împăratului nu era atât obligația unui vasal față de suzeran, ci preocuparea cunoscută a împăraților bizantini de a-și înrola dușmanii înfrânți în rândul mercenarilor, la fel cum procedase Alexie în cazul turcilor din Niceea în 1097. Altfel, nu ar fi fost nevoie să cadă de acord să-i plătească lui Bohémond o sumă anuală, care, fără îndoială, reprezenta simbria pentru serviciile pe care urma să le presteze normandul. La fel, și indulgența tratatului arăta că recuperarea fizică a Antiohiei nu era principala preocupare.

Scopul era mai degrabă asigurarea recunoașterii cuvenite a poziției împăratului, textul fiind presărat de

---

[280] Lilie, 1993, pp. 76-77. Asbridge, 2000, p. 97 nu este de acord cu această abordare.

referinţe specifice la natura funcţiei lui Alexie: „Împăratul divin orânduit" şi suveran al Imperiului Roman. Din această perspectivă, Tratatul de la Devol îl reflecta pe cel încheiat de Mihail al VII-lea cu tatăl lui Bohémond, în 1074, când ducele normand promitea să-i arate împăratului „supunerea şi bunele intenţii" cuvenite. Asta explică şi introducerea clauzei că patriarhul Antiohiei avea să fie numit de împărat, şi nu de Bohémond.[281] Asigurarea recunoaşterii supremaţiei imperiale era, evident, considerată suficientă, nefiind nevoie să fie revendicată şi posesia fizică a Antiohiei. Cu siguranţă, exista un precedent. În timpul secolului al X-lea şi la începutul celui de-al XI-lea, împăraţii bizantini transformaseră Emiratul de la Alep din Siria într-un fel de stat clientelar. Conducătorii lui musulmani plăteau tribut anual, însă nu a existat vreo încercare de anexare a oraşului.[282] Aşadar, până la urmă, Bohémond a primit ceea ce ar fi putut foarte bine să ceară de la început la Constantinopol în 1097.

În acea vreme, Tratatul de la Devol a fost considerat probabil un triumf pentru Alexie, atât timp cât vechiul lui inamic fusese obligat să-şi pună sigiliul pe un document care arăta foarte limpede natura sublimă a

---

[281] *Cf.* Bibicou, 1959, p. 45.

[282] William of Tyre, 1943, II, pp. 208, 212; La Monte, 1932, pp. 253-264.

oficiului imperial bizantin. Împăratul îşi putea permite acum să fie generos, îngăduindu-le însoţitorilor înfrânţi ai lui Bohémond să ierneze (în 1108-1109), înainte de a hotărî în primăvară încotro doreau să meargă. Bohémond însuşi s-a întors pe mare în Apulia. Punctul slab al acordului era, desigur, ca Tancred să îl accepte, ceea ce era greu de crezut că se va întâmpla. Bohémond promisese prin tratat că îşi va obliga nepotul să o facă, dar nu a mai apucat să se întoarcă în Antiohia, murind în Italia în primăvara anului 1111. Eşecul său în această privinţă nu înseamnă neapărat că nu şi-a respectat cuvântul. Poate pur şi simplu slăbiciunea l-a cuprins înainte de a porni la drum. Nu este lipsit de semnificaţie că mausoleul său de lângă catedrala de la Canosa, în Apulia, pare să fi avut drept model Biserica Sfinţii Apostoli din Constantinopol, o acceptare vizuală a rolului conducător al cetăţii imperiale.[283]

Moartea lui Bohémond a lăsat în seama lui Alexie să pună presiune pe Tancred ca să accepte înţelegerea de la Devol. Mai mulţi soli au plecat, cu ameninţări, spre Antiohia şi, după ce au fost respinşi, s-au trezit abordaţi de regele Ierusalimului şi de contele de la Tripoli, acum Bertrand, fiul lui Raimond de Saint-Gilles. Propunerea era cea obişnuită: sume

---

283 Orderic Vitalis, 1969-1980, VI, p. 105; Gadolin, 1982, pp. 124-153.

generoase de bani în schimbul asistenţei militare împotriva lui Tancred. Negocierile s-au prelungit, fără să se ajungă la un acord. O propunere similară i-a fost făcută, spre sfârşitul anului 1110 sau la început de 1111, şi marelui sultan selgiucid, însă tot fără rezultat.[284] Tancred a murit în 1112 şi a fost urmat în calitate de regent al micului Bohémond al II-lea de ruda sa, Roger de Salerno.[285] Astfel, normanzii rămăseseră stăpâni neclintiţi ai Antiohiei, când, în vara anului 1118, Alexie s-a îmbolnăvit grav, fiind dus de la Blachernae la spitalul Mănăstirii Sfântul Gheorghe din Mangana. Ironia face că, având în vedere ambiguitatea lui din 1097 faţă de cruciaţi, legată tocmai de acest aspect, mai mulţi călugări au afirmat că li s-ar fi descoperit prin inspiraţie divină că împăratul nu va muri înainte de a se ruga în Sfântul Mormânt de la Ierusalim. S-au înşelat: Alexie s-a stins la 15 august, în patul său de la Constantinopol.[286]

Succesorul lui Alexie, fiul său cel mare Ioan al II-lea Comnenul, era un bărbat foarte asemănător tatălui său. Şi el era soldat şi general capabil şi, tot ca Alexie,

---

[284] Komnene, 2009, pp. 400-406; Lilie, 1993, pp. 83-87; Hillenbrand, 1999, pp. 68-69.

[285] Fulcher of Chartres, 1969, p. 204.

[286] Zonaras, 1999, pp. 282-283; Komnene, 2009, p. 468; Choniates, 1984, pp. 5-6.

cultiva o aură de moralitate riguroasă, puritană chiar. Avea obiceiul să îi alinieze pe membrii casei sale şi să le inspecteze părul şi pantofii şi interzicea orice „exces alimentar sau de vestimentaţie” în palat.[287] Nu era genul de om care să declanşeze o reconsiderare dramatică a politicii, iar Alexie îi lăsase un adevărat testament politic, cunoscut sub numele de *Mousai.* Fostul împărat îi aducea aminte fiului său, de dincolo de mormânt, că ţinea „sceptrul Romei şi preabinecuvântatul lui tron” şi îl îndemna să strângă aur pe care să-l poată folosi ca să stăvilească lăcomia popoarelor ostile de dincolo de hotare. Mai presus de orice, Ioan trebuia să ţină seama că rolul său reprezenta o moştenire străveche, darul lăsat chiar de Dumnezeu. Prin urmare, se impunea ca Ioan al II-lea să îi forţeze pe stăpânitorii Antiohiei să recunoască autoritatea imperială şi să repună pe tapet pretenţia bizantină de protectorat asupra Locurilor Sfinte de la Ierusalim.[288]

În prima parte a domniei, Ioan a avut puţine ocazii să se preocupe de vreunul dintre aceste aspecte. Mai întâi, a trebuit să facă faţă unui complot menit să-l împiedice să-şi preia succesiunea, orchestrat de sora sa, Anna, şi de mama lor, Irina, care îşi doreau ca pe tron să ajungă

---

[287] Choniates, 1984, p. 27.

[288] Maas, 1913, pp. 356-358; Papageorgiou, 2016, pp. 38-39.

soţul Annei, Nicefor (Nikephoros) Bryennios. Pe când Alexie îşi petrecea ultimele clipe la mănăstirea din Mangana, Ioan a reuşit să obţină inelul cu sigiliu al tatălui său, pe care l-a arătat gărzii palatului, ca dovadă că el era succesorul ales.[289] Apoi au venit ani grei, de invazie şi război cu veneţienii, ungurii, turcii danişmendizi şi pecenegii. Abia după 1130 factorii de decizie politică de la Constantinopol au putut să-şi îndrepte atenţia către Răsăritul latin. Între timp, Ioan al II-lea îşi consolidase poziţia. Ieşise învingător din luptele cu pecenegii şi ungurii şi ajunsese la o înţelegere cu veneţienii. Probabil că veniturile sporite provenite din impozitele aplicate unei economii renăscute i-au asigurat mijloacele susţinerii unei mari armate pe care a condus-o în două mari expediţii în Siria, între 1137 şi 1138 şi între 1142 şi 1143.

Inevitabil, au apărut ciocniri de opinie legate de ce anume urmărea Ioan prin aceste campanii, care deseori au fost considerate încercări de a extinde frontierele până la Eufrat. Recuperarea de teritorii pierdute era, fără îndoială, un motiv. În campania din 1137-1138, Ioan i-a avut în vedere pe armenii care luaseră în posesie Cilicia în deceniile de după înfrângerea de la Manzikert. Tatăl său, Alexie, făcuse şi el mişcări în

---

289 Zonaras, 1999, pp. 284-285; Choniates, 1984, pp. 7-13.

vederea reocupării acelei zone, trimiţând o flotă care ocupase portul Seleucia, în 1099. Ioan a dus atunci la capăt acţiunea, înlăturându-l pe conducătorul armean, Léon, şi aducându-l ca prizonier la Constantinopol.[290] Cât despre Antiohia, din câte se pare, nu se punea problema anexării directe. Ioan şi sfetnicii lui au socotit probabil că ocuparea Antiohiei şi a zonei de dincolo de ea ar fi fost un pas îndrăzneţ, nesusţinut de suficiente resurse. Un incident revelator s-a petrecut în 1150, când soţia contelui Joscelin al II-lea a predat bizantinilor ceea ce mai exista din comitatul Edessa, în schimbul unei pensii generoase. Deşi în fortăreţele rămase s-au instalat garnizoane, noul teritoriu a fost pierdut, în mai puţin de un an, în faţa musulmanilor. Aşadar, se pare că Ioan al II-lea ar fi căutat mai ales recunoaşterea suzeranităţii împăratului, şi nu posesiunea propriu-zisă, continuând politica tatălui său, conturată de Tratatul de la Devol din 1108.

Această impresie este întărită dacă examinăm cu atenţie cele trei principale surse de informaţie despre expediţiile siriene ale lui Ioan. Din punctul de vedere al occidentalilor, există lucrarea lui Guillaume, arhiepiscop de Tir, iar din cel bizantin, cele lăsate de Ioan Kinnamos şi Nicetas Choniates. Aceşti autori sunt

[290] Komnene, 2009, p. 326; Lilie, 1993, pp. 138-141; Parnell, 2010, pp. 149-160.

cu toţii greu de interpretat şi au scris la mulţi ani după sfârşitul domniei lui Ioan. Guillaume de Tir şi-a compus istoria după 1170, la circa patruzeci de ani după evenimente, iar cei doi bizantini chiar mai târziu, Kinnamos după 1180 şi Choniates, în versiunea finală, probabil după 1204.[291] Prin urmare, este aproape sigur că de-a lungul anilor au apărut erori şi denaturări, ceea ce ar putea explica de ce diferă toate trei între ele, uneori frapant, ca atunci când relatează incursiunile lui Ioan în Siria şi ce anume le-a motivat. Mai există însă şi o altă explicaţie pentru diferenţe, în special pentru cele dintre Guillaume de Tir şi scriitorii bizantini, şi anume chestiunea perspectivei şi a interpretării.

Ca european apusean, cu toate că se născuse la Ierusalim, Guillaume de Tir era un produs al unei societăţi în care statutul se baza pe proprietatea asupra pământului. Drept urmare, dobândirea de teritoriu era un ţel important în sine, chiar şi în cadrul unui demers spiritual cum era o cruciadă. Guillaume caracteriza rezultatul Cruciadei I în aceşti termeni, remarcând cum latinii „au luat în posesie Ţara Făgăduinţei şi, practic, întreaga Sirie"[292]. Deloc surprinzător, el prezenta consecvent acţiunile lui Ioan ca şi cum ar fi urmărit

---

[291] Kinnamos, 1976, p. 4; Choniates, 1984, pp. xv-xvi; Hamilton, 2003, pp. 219-233.

[292] William of Tyre, 1943, I, p. 57.

cucerirea propriu-zisă a cetăţii Antiohia şi a regiunii din jur. Kinnamos şi Choniates făceau parte dintr-o societate în care statutul se întemeia pe poziţia ocupată la Curtea imperială, semnalat prin deţinerea de titluri şi onoruri. Politica externă era, în esenţă, o extindere a acelei ierarhii către naţiunile de dincolo de hotare, iar cucerirea de teritorii reprezenta doar un mijloc de atingere a acelui scop.

Prin urmare, cei trei autori nu au reuşit să se pună de acord ce anume l-a mânat pe Ioan să decidă campania din Antiohia din 1137. Choniates nu a propus nicio motivaţie şi a lăsat să se înţeleagă că Ioan a venit acolo doar împotriva armenilor din Cilicia, care ameninţau să ocupe din nou Seleucia. Deplasarea spre Antiohia doar după încheierea campaniei armene era prezentată aproape ca un gând apărut mai târziu în minte.[293] Guillaume de Tir şi Kinnamos, pe de altă parte, au legat expediţia de furia lui Ioan după o alianţă matrimonială ratată. În 1126, fiul lui Bohémond şi al lui Constance sosise în Antiohia să o guverneze ca principele Bohémond al II-lea, dar domnia sa nu a fost de durată. A căzut ucis într-o ambuscadă a armenilor în combinaţie cu turcii danişmendizi, în 1130, lăsând ca succesor doar pe fiica sa de doi ani, Constance. Ioan al

---

[293] Choniates, 1984, pp. 13-14.

II-lea a intrat în negocieri cu regenţa şi s-a ajuns la un acord de căsătorie între Constance şi fiul cel mic al lui Ioan, Manuel. Kinnamos sublinia că Ioan pregătise această unire dintre Manuel şi Constance deoarece îşi dorea controlul asupra Antiohiei. Avea să fie dezamăgit. În aprilie 1136, regenţa din Antiohia s-a răzgândit, acordând mâna fiicei lui Bohémond al II-lea unui fiu mai mic al ducelui de Aquitania, Raimond de Poitiers. Potrivit lui Guillaume de Tir, la auzul ştirii, Ioan al II-lea „a revendicat Antiohia cu toate provinciile adiacente ca proprietar de drept, dorind să le readucă sub jurisdicţia sa", invocând ca justificare înţelegerea dintre Alexie I şi cruciaţi din 1096-1097.[294] Prin urmare, odată ce şi-a încheiat socotelile cu armenii din Cilicia, şi-a continuat drumul în Răsărit, spre Antiohia.

Stilul imprecis al lui Guillaume de Tir şi Kinnamos lăsa deschisă întrebarea la ce fel de suveranitate se gândea Ioan. Indiferent care ar fi fost răspunsul, el era pregătit să recurgă la forţe considerabile pentru a-şi atinge ţelul.

Cei doi istorici au descris cum, ajunsă în Antiohia la sfârşit de august 1137, armata lui Ioan a recurs la formidabile maşini de asediu ca să lovească zidurile. În faţa unor forţe superioare, lui Raimond de Poitiers nu

---

[294] William of Tyre, 1943, II, p. 83; Kinnamos, 1976, pp. 22-23; Tibble, 2020, p. 75.

i-a rămas decât calea înţelegerii. Cât despre condiţiile convenite, informaţiile date de bizantini diferită radical de cele venite din partea lui Guillaume de Tir. Guillaume a prezentat detalii ale acordului redactat atunci. Raimond s-a declarat vasal al împăratului şi a depus un jurământ solemn că împăratul va putea să intre în Antiohia şi în fortăreaţa ei ori de câte ori va dori. În schimb, Raimond avea să primească oraşele Alep, Shaizar, Hama şi Homs. Acestea se aflau pentru moment sub stăpânire musulmană, însă, odată ce ar fi fost cucerite şi predate lui Raimond, el avea să îi transfere Antiohia lui Ioan „să o stăpânească de drept", în timp ce el avea să domnească la Alep.[295] Versiunea bizantină a tratatului, pe de altă parte, este mult mai vagă. Kinnamos nota doar că s-a convenit ca „împăratul să fie recunoscut şi proclamat domn [al Antiohiei], iar [Raimond] să fie protector al ei de drept prin autoritatea conferită". Choniates s-a arătat şi mai succint, afirmând doar că Ioan îl considera pe Raimond un vasal al său. Cel mai semnificativ este că niciunul nu a adus în discuţie vreun gest de predare a Antiohiei făcut de Raimond către Ioan.[296]

Acest dezacord dintre sursele greceşti şi latine ridică

---

[295] William of Tyre, 1943, II, pp. 92-93.

[296] Kinnamos, 1976, pp. 23-24; Choniates, 1984, p. 16.

întrebarea, aparent fără răspuns, pe cine trebuie să credem. Majoritatea expunerilor moderne au înclinat spre Guillaume de Tir, întrucât versiunea lui despre evenimente era mult mai amănunţită decât a lui Kinnamos sau Choniates şi scria într-un moment mai apropiat în timp.[297] Tot aici trebuie să luăm în considerare diferenţele de interpretare şi de perspectivă. Guillaume de Tir prezenta acordul ca şi cum ar fi presupus predarea propriu-zisă a Antiohiei, deoarece pornea de la presupunerea că asta căuta împăratul mai întâi de toate. Kinnamos şi Choniates, în schimb, impregnaţi de judecata de la Curtea bizantină, vedeau totul prin prisma recunoaşterii autorităţii împăratului bizantin. Nu avem niciun motiv să credem că detaliile prezentate de Guillaume ar fi neapărat false, ci doar că bizantinii nu le-ar fi interpretat neapărat la fel.

Dacă acceptăm acest punct de vedere, conduita lui Ioan al II-lea pe parcursul expediţiei din 1137-1138 este cu atât mai de înţeles. În urma acordului dintre Ioan şi Raimond, indiferent de termenii lui exacţi, în mai 1138 o armată combinată bizantino-francă a pornit spre Alep, alăturându-i-se şi trupe comandate de contele Joscelin al II-lea de Edessa. Desfăşurarea expediţiei ne

---

[297] Lilie, 1993, pp. 120-125; Phillips, 1996, pp. 68-71.

lasă să tragem concluzia că ţelul ei nu a fost în primul rând acela de a dobândi pământ pentru a-l compensa pe Raimond pentru pierderea Antiohiei, ci mai degrabă Ioan reafirma un alt aspect al rolului său de împărat roman, uzurpat de Cruciada I. Deşi evitarea războaielor, pe cât posibil, era un principiu de politică bizantină, o parte a rolului unui împărat era să îi protejeze pe creştini împotriva necredincioşilor, chiar şi prin confruntări armate. Ioan se pregătea acum să o facă apelând la toate mijloacele pe care le avea la dispoziţie. Un martor ocular arab a descris atunci spaima inspirată de maşinile de asediu ale lui Ioan, în stare să lanseze pietre de moară mai departe decât o săgeată pornită dintr-un arc, demolând case întregi dintr-o lovitură. Văzând oastea impresionantă a lui Ioan aflată în trecere prin Cilicia, un medic evreu a prezis, sigur pe el, că va intra curând în Damasc.[298]

[298] Usamah Ibn-Munqidh, 2000, pp. 143-144; Goitein, 1964, pp. 300, 303.

ILUSTRAŢIA 8. Marea Moschee din Damasc.

Cel dintâi obiectiv al armatei creştine era Alepul, al cărui stăpânitor musulman, Zengi, prezenta o ameninţare din ce în ce mai acută la adresa principatului Antiohia şi a comitatului Edessa. Atunci când fortificaţiile de la Alep s-au dovedit prea puternice chiar şi pentru forţele bine înzestrate ale lui Ioan, armata şi-a îndreptat atenţia spre sud, către oraşul Shaizar, de pe râul Oronte. Guillaume de Tir, care a prezentat campania ca pe o încercare de a-i pune la dispoziţie lui Raimond un principat alternativ, descria cum, în vreme ce Ioan se remarca prin energie şi curaj în timpul asediului de la Shaizar, Raimond se expunea cât mai puţin cu putinţă, poate pentru că victoria lui Ioan l-ar fi lipsit de Antiohia şi îşi petrecea mai tot timpul „practicând jocuri de noroc” alături de contele Joscelin. Ioan era într-atât de înfuriat de aceste purtări, încât a ridicat asediul după o lună, în schimbul

unei plăţi generoase din partea emirului din Shaizar.[299]

Kinnamos şi Choniates interpretau episodul într-un mod cu totul diferit, nepunând comportamentul lui Raimond pe seama faptului că Ioan abandonase asediul. Kinnamos spunea că Ioan acceptase despăgubirea din partea emirului deoarece pricepuse că îi era imposibil să ocupe cetatea. Choniates nota că Ioan renunţase la Shaizar deoarece auzise că Edessa era atacată şi s-a grăbit să-i vină în ajutor. Mai mult, cum amândoi erau influenţaţi de modul de gândire bizantin, considerau că împăratul câştigase ceva mult mai de preţ decât oraşul în sine. Ca parte a plăţii pentru a-l convinge pe Ioan să se retragă, locuitorii din Shaizar i-au predat o cruce săpată în marmură roşie, despre care se spunea că fusese făcută potrivit poruncii lui Constantin I. Fusese luată de la Roman al IV-lea după înfrângerea de la Manzikert, din 1071.[300] Împăraţii bizantini consideraseră dintotdeauna că lor le revenea rolul important de a recupera pentru creştini obiecte religioase şi relicve de preţ. În secolul dinainte, aduseseră din campaniile lor în Siria o şuviţă din părul Sfântului Ioan Botezătorul, sandalele lui Hristos, o placă pe care se imprimase în mod miraculos chipul lui

---

[299] William of Tyre, 1943, II, pp. 94-97.

[300] Kinnamos, 1976, pp. 24-25; Choniates, 1984, pp. 17-18.

Hristos şi faimosul Mandylion. Asemenea obiecte, adăugate la colecţia oricum impresionantă de la Constantinopol, sporeau prestigiul împăratului şi al capitalei lui, iar recuperarea lor justifica şi cheltuielile, şi încercările unei campanii.[301]

Versiunea lui Guillaume de Tir despre evenimentele ce au urmat decurge din motivul indicat de el al retragerii lui Ioan de la Shaizar. La întoarcerea în Antiohia, împăratul şi-a făcut o intrare triumfală, însoţit de procesiuni de preoţi şi popor, după care a cerut ca oraşul să-i fie totuşi predat, chiar dacă nu luase Alepul şi Shaizarul. Raimond a reuşit să evite acest pas, deoarece Joscelin al II-lea a stârnit o revoltă în rândul populaţiei latine din oraş, care nu dorea ca el să fie cedat bizantinilor. Împăratul, care îşi lăsase armata în faţa zidurilor, s-a văzut într-o poziţie cât se poate de dificilă şi pe loc şi-a retras cererea şi a părăsit oraşul. Îndată ce s-a aflat suficient de departe, Raimond a trimis soli în tabăra lui Ioan ca să-i domolească mânia şi chiar s-a oferit să-i cedeze citadela. Însă Ioan a refuzat şi s-a întors la Constantinopol.[302] Relatarea bizantină este cu mult mai laconică. Kinnamos a trecut cu totul peste orice episod al întoarcerii la Antiohia, iar Ioan a

---

[301] Matthew of Edessa, 1993, p. 32; Skylitzes, 2010, pp. 223, 259; Guscin, 2009, p. 179.

[302] William of Tyre, 1943, II, pp. 97-102; Lilie, 1993, pp. 128-130.

mers direct la Constantinopol. În schimb, Choniates a descris intrarea lui Ioan în Antiohia, punând, după cum era de aşteptat, un accent deosebit pe semnificaţia ideală, subliniind primirea caldă a poporului din Antiohia şi splendoarea întâmpinării lui Ioan. Încă o dată, relatarea greacă şi cea latină nu sunt deloc incompatibile, diferenţa ţinând doar de interpretare. Versiunea lui Guillaume se baza pe premisa că Ioan dorea neapărat să intre în posesia oraşului, iar Choniates o prefera pe cea a căutării recunoaşterii lui ca suzeran.[303]

Aceeaşi diferenţă de interpretare dintre relatarea latină şi cea greacă apare şi în cazul celei de-a doua expediţii a lui Ioan în Siria, din 1142-1143. La o primă vedere, istoricii bizantini par să lase să se înţeleagă că anexarea Antiohiei şi a zonei din jur a reprezentat principalul motiv al expediţiei. Kinnamos spunea că Ioan urmărea să transforme Antiohia împreună cu Cilicia, Attalia şi Cipru într-un apanaj pentru fiul său cel mic, Manuel. Choniates susţinea că Ioan avea dorinţa arzătoare „să alipească Antiohia de Constantinopol” şi să-şi extindă dominaţia asupra ei,

303 Choniates, 1984, p. 18.

aceasta fiind raţiunea secretă din spatele campaniei.[304] Ambele afirmaţii sunt doar la un pas de a vorbi direct despre o cucerire. Este improbabil ca Ioan să fi plănuit să separe o parte din teritoriul său ca să-l dea lui Manuel, aşa cum sugera Kinnamos. Ideea de a proceda în acest fel ar fi contrazis flagrant conceptele bizantine de indivizibilitate a puterii imperiale. Mai degrabă Ioan avea în vedere pentru Manuel o alianţă matrimonială, aşa ca înainte de 1137. Cât despre Choniates, cuvintele sale pot fi interpretate şi ca dorinţă de a forţa Antiohia să recunoască suzeranitatea Bizanţului, aducând-o în orbita lui.

Pe de altă parte, Guillaume de Tir, în naraţiunea lui mult mai detaliată, preciza mult mai limpede care erau ţelurile lui Ioan, după părerea lui. Descria cum împăratul s-a dus în Siria cu o oştire uriaşă „căreia, aparent, niciun regat din lume nu i-ar fi rezistat”. Împăratul a cerut din nou ca Raimond să cedeze Antiohia, împreună cu citadela şi fortificaţiile sale, potrivit acordului dinainte, în aşa fel încât Ioan să poarte războiul cu oraşele musulmane învecinate în condiţii mai prielnice. Deşi Raimond l-a invitat în mai multe rânduri pe Ioan să vină în oraş, nobilii şi poporul susţineau cu tărie să nu fie dat pe mâna „grecilor

[304] Kinnamos, 1976, pp. 26-27; Choniates, 1984, p. 22.

efeminaţi”. Prin urmare, o delegaţie condusă de patriarh a fost trimisă la Ioan, ca să-i comunice că Raimond nu avea puterea să predea Antiohia, forţându-l pe împăratul mânios să petreacă iarna, împreună cu armata, în Cilicia. Divergenţa era aceeaşi: obsesia latină de posesiune fizică şi dominaţie faţă cu preocuparea bizantină pentru recunoaşterea corectei ordini a lucrurilor.[305]

Însă expediţia din 1142-1143 a fost diferită de cea de dinainte dintr-un anumit punct de vedere. Aşa cum arată limpede sursele, Ioan şi-a extins obiectivele, cuprinzând şi protectoratul asupra Locurilor Sfinte din Ierusalim şi declarându-şi intenţia de a merge acolo în pelerinaj. Choniates susţinea că Ioan îşi dorise dintotdeauna să viziteze Sfântul Mormânt şi să-l împodobească cu daruri. Guillaume de Tir spunea că împăratul i-a trimis mai multe scrisori regelui Ierusalimului, Foulques, anunţându-i intenţia de a veni acolo, în fruntea armatei, iar regele s-a neliniştit, temându-se de o invazie bizantină. Astfel, i-a răspuns că regatul Ierusalimului nu era destul de bogat şi de cuprinzător să găzduiască armata împăratului, rugându-l să aducă doar 10.000 de oameni. Ioan a hotărât atunci să renunţe, deoarece „nu considera

---

[305] William of Tyre, 1943, II, pp. 123-125; Lilie, 1993, pp. 135-138.

potrivit pentru gloria sa imperială ca el, deprins dintotdeauna să umble însoţit de multe mii de supuşi, să pornească la drum cu o escorta atât de restrânsă"[306]. Insistenţa lui Ioan legată de acest punct, arătând cât era de interesat de semnificaţia spirituală a vizitei şi de refacerea rolului de protector al Locurilor Sfinte instituit de predecesorii săi din secolul al XI-lea prin tratatul cu fatimizii. Moartea prematură şi neaşteptată a lui Ioan a pus capăt negocierilor cu Antiohia şi cu Ierusalimul. În timpul unei vânători de mistreţi în pădurile din Cilicia, s-a tăiat din greşeală la mână într-o săgeată din tolbă. Rana s-a infectat şi el a murit, la 8 aprilie 1143. Fiul său Manuel s-a întors imediat cu armata la Constantinopol, ducând şi trupul împăratului decedat, care a fost în cele din urmă înhumat în Mănăstirea Pantokrator, întemeiată chiar de el.[307]

În pofida acestui sfârşit brutal, atât expediţiile lui Ioan în Siria, cât şi politica lui generală faţă de statele latine au părut contemporanilor bizantini un succes. Un discurs ţinut de Mihail Italikos la scurt timp după întoarcerea lui Ioan la Constantinopol, în 1138, ne permite să aruncăm o privire asupra gândirii celor din

---

306 Choniates, 1984, p. 22; William of Tyre, 1943, II, pp. 126-127.

307 Kinnamos, 1976, pp. 27-34; Choniates, 1984, pp. 23-29; William of Tyre, 1943, II, p. 128.

jurul tronului. Rezumând realizările lui Ioan din Răsărit, Italikos afirma că principele din Edessa îi oferise susţinerea lăncii sale, regele Ierusalimului îşi scosese coroana şi îl recunoscuse pe Ioan ca unic împărat, iar suveranitatea Constantinopolului se întinsese şi peste Antiohia.[308] Am putea obiecta că, având în vedere că oraţia se ţinuse aproape sigur în prezenţa împăratului, se depusese tot efortul ca el să audă ceea ce îşi dorea. Italikos nu făcea decât să dea expresia cea mai fericită unui demers ratat, flatându-l pe împărat, deşi se întorsese cu mâna goală, după ce nu reuşise să ajungă la premiul scontat. Cu toate astea, se pare că expediţia din 1137 ar fi fost considerată un succes de unul dintre adversarii politici ai lui Ioan. Sora sa, Anna Comnena, a scris că Ioan „îngenunchease cetatea Antiohia". Dacă Ioan ar fi ţintit să o cucerească şi ar fi eşuat, Anna nu ar fi scăpat prilejul să-l critice, mai ales că soţul ei, Nicefor Bryennios, murise în urma unei boli contractate în acea campanie. În alt loc deplânge cât de multe dintre realizările lui Alexie I au fost zădărnicite de „stupiditatea celor care i-au moştenit tronul"[309]. Campaniile în Siria întreprinse de Ioan pot, prin urmare, să fie comparate cu cea

---

[308] Italikos, 1972, pp. 243, 259-260.

[309] Komnene, 2009, pp. 4-5, 409; Magdalino, 2000, pp. 20-21.

împotriva Bulgariei din 864, cu scopul nu de a anexa ţara, ci de a-l sili pe hanul Boris să recunoască suveranitatea împăratului bizantin. Din această perspectivă, Ioan realizase mult din ceea ce îşi propusese.[310]

ILUSTRAȚIA 9. Domul Stâncii, Ierusalim.

Până şi unele surse latine lăsau să se înţeleagă acest lucru. Orderic Vitalis, care scria la doar câţiva ani după expediţia din 1137-1138, nu menţiona deloc acordul de cedare a Antiohiei lui Ioan, ci spunea că, după o ciocnire iniţială dintre trupele lui Ioan şi cele ale principelui Antiohiei, Raimond şi-a dat seama că pretenţiile bizantine asupra Antiohiei erau întemeiate şi prin urmare a devenit vasalul împăratului, primind Antiohia de la el împreună cu promisiunea de ajutor

---

310 Symeon the Logothete, 2019, pp. 183-184.

împotriva duşmanilor musulmani, o versiune a evenimentelor destul de asemănătoare cu aceea a istoricilor bizantini.[311] Un alt autor latin, Eudes (Odo) de Deuil, ne-a pus la dispoziţie o perspectivă a priorităţilor lui Ioan, consemnând că, atunci când a ocupat oraşele Tars şi Mamistra, în 1137, Ioan i-a expulzat pe episcopii latini găsiţi acolo, înlocuindu-i cu oameni de-ai săi.[312] Aceste atitudini contemporane fără îndoială că au constituit puncte de plecare pentru Kinnamos şi Choniates în relatările lor despre un împărat de care nu aveau cum să-şi amintească personal. Amândoi îi erau favorabili aproape fără rezerve, şi este uşor de înţeles de ce. Se considera că Ioan îşi îndeplinise toate îndatoririle de împărat roman. Apărase *oikoumene,* purtând campanii de succes împotriva duşmanilor de la est şi vest, şi susţinuse ordinea lumii divin rânduită prin impunerea recunoaşterii autorităţii sale. Prin urmare, pentru Choniates, Ioan era „cel mai distins monarh” dintre împăraţi, aşa cum îl înfăţişează imaginea păstrată pentru veşnicie în portretul său în mozaic din Catedrala Hagia Sofia.[313]

---

311 Orderic Vitalis, 1969-1980, VI, pp. 502-509.
312 Odo of Deuil, 1948, pp. 68-69.
313 Choniates, 1984, p. 45.

În vreme ce intelectuali bizantini ca Anna Comnena, Kinnamos şi Choniates puteau să privească înapoi cu nostalgie plină de admiraţie la domniile lui Alexie I şi Ioan al II-lea, ca împăraţi destoinici, este mai uşor ca, dintr-o perspectivă mai îndepărtată, să observi că politica lor faţă de statele cruciate era încărcată de primejdii. Dacă reputaţia în ochii propriilor supuşi era în creştere, imaginea lor din Apus, şi în special cea de la Curia Papală, era aproape neluată în seamă. Din această perspectivă, puteau fi percepuţi ca lucrând împotriva piosului ţel de a menţine prezenţa latină în Răsărit şi de a păstra Ierusalimul în mâinile creştinilor, o percepţie care şi-a croit drum până şi în lumea islamică, unde un trimis de la Alep în Bagdad îl mustra pe marele sultan selgiucid, spunându-i că împăratul bizantin făcea mai mult decât el pentru apărarea Islamului.[314] Cei ale căror interese vremelnice se ciocneau cu cele ale bizantinilor s-au grăbit să folosească această acuzaţie ca mod de a justifica înfruntările lor cu împăratul.

Cel dintâi care a făcut-o a fost Bohémond. Sosirea lui în Occident, în 1106, a reprezentat începutul unui război de propagandă, desfăşurat în vreme ce străbătea Italia şi Franţa adunând trupe pentru a sa „expediţie

[314] Ibn al-Athir, 2006-2008, I, p. 155.

peste mări”. La un moment dat, Bohémond i-a trimis o scrisoare papei Pascal al II-lea, în care lansa o serie de acuzaţii la adresa lui Alexie pentru a justifica atacul plănuit de el. Multe dintre învinuiri erau dintre cele folosite de obicei ca să legitimeze acţiunea militară în Evul Mediu. La fel ca tatăl său, Robert Guiscard, Bohémond pretindea că Alexie nu era împărat legitim, ci un uzurpator care venise la putere prin „oribile comploturi şi trădări” – referire la răsturnarea împăratului de dinaintea sa, Nicefor al III-lea, în 1081. Acuzaţia suna foarte grav în urechile apusenilor, deoarece însemna că Alexie îşi câştigase tronul răsculându-se împotriva seniorului său de drept, o încălcare a jurământului de credinţă pe care, presupuneau occidentalii, îl făcuse fostului împărat. Exact aceeaşi acuzaţie justificase invazia normandă în Anglia, din 1066.[315]

Alte acuzaţii puse în circulaţie de Bohémond lăsau să se înţeleagă că Alexie, deşi creştin, lucrase împotriva acţiunii „pioase” de „eliberare” a Ierusalimului, ţinând astfel partea necredincioşilor. După spusele Annei Comnena, când a sosit la Roma din Antiohia, Bohémond adusese câţiva mercenari pecenegi ai

---

315 Holtzmann, 1935, pp. 280-282. *Cf.* William of Poitiers, 1998, pp. 70-71, 76-79, 100-101.

bizantinilor prinşi de el, pe care i-a prezentat la Curtea papală ca dovadă că Alexie îi asmuţea pe păgâni împotriva creştinilor. Este posibil ca Bohémond să fi ştiut şi să-i fi spus papei că Alexie primise ajutor militar de la sultanul turc din Niceea în campaniile împotriva normanzilor din anii 1080.[316] Şi alte maşinaţiuni sinistre au fost puse pe seama împăratului. În scrisoarea către papă, Bohémond afirma criptic că Alexie se făcea răspunzător de „jefuirea şi înecarea unor pelerini"[317]. Probabil era o referire la primirea făcută de Alexie Cruciadei I şi momentele proaste avute de armatele cruciate la traversarea prin Balcani. Acuzaţia făcută în treacăt şi pieziş în scrisoare a fost dezvoltată într-o scurtă relatare latină anonimă a Cruciadei I, *Gesta Francorum,* care circula în Europa apuseană în vremea turneului de recrutare al lui Bohémond. Era aproape sigur opera unui cavaler sau cleric din armata lui Bohémond, prezentându-l pe liderul normand ca pe un mare războinic şi eroul incontestabil al întregii campanii. Portretul lui Alexie I, pe de altă parte, a rămas ostil cu consecvenţă, fiind descris ca un „împărat abominabil", fiecare faptă a sa transformându-se într-un complot sinistru în vederea

---

316 Komnene, 2009, pp. 140, 220, 352; Ibn al-Qalanisi, 1932, p. 80.

317 Holtzmann, 1935, p. 281.

nimicirii cruciaţilor. Iar insistenţa lui de a obţine un jurământ nu era decât o încercare de a-i „confisca viclean şi fraudulos pe aceşti cavaleri ai lui Hristos”. S-a bucurat când turcii i-au masacrat pe partizanii lui Petru Eremitul şi a uneltit cu ei spre pierzania cruciaţilor.[318] O altă istorie antibizantină care circula în Apus între 1106 şi 1107 îi aparţinea lui Ekkehard din Aura şi era despre cel de-al treilea val al Cruciadei I. Diversele grupuri aparţinând acelei expediţii, cum era cel însoţit de Tzitas şi Raimond de Toulouse, au dat de greu, fără excepţie, în Asia Mică în vara anului 1101, dezastru pe care Ekkehard, martor ocular şi participant, i l-a pus în cârcă lui Alexie. Una dintre acuzaţiile aduse de Ekkehard era că împăratul uneltise să-i înece pe cruciaţii care au traversat Bosforul în Asia Mică, poveste la care poate se referea şi Bohémond în scrisoarea către papa Pascal al II-lea.[319]

Oricât de eficientă şi de răspândită ar fi fost propaganda lui Bohémond, expediţia lui nu s-a bucurat de succes şi s-a încheiat prin umilirea Tratatului de la Devol. Însă eforturile sale au avut, fără îndoială, efectul imaginii copleşitor de negative a bizantinilor în literatura occidentală a vremii, în mare parte din cauza

---

[318] Hill, 1962, pp. 5, 7, 11, 12, 17; Krey, 1928, pp. 57-78; Wolf, 1991, pp. 211-215.

[319] Ekkehard of Aura, 2014, pp. 162-166.

influenţei exercitate de *Gesta Francorum.* Modul cum a zugrăvit Cruciada I a fost copiat de cei care nu călătoriseră niciodată în Răsărit – Robert Călugărul, Guibert de Nogent, Wilhelm de Malmesbury şi Orderic Vitalis. Au repetat cu toţii poveştile de groază din *Gesta* şi le-au adăugat şi altele. Alexie I era „şiret şi convingător în vorbe, un maestru prolific şi ingenios al artei înşelăciunii”, care a uneltit să-i otrăvească pe cruciaţi, să asmută asupra lor lei şi leoparzi sălbatici şi să-i îndrepte spre ambuscade pregătite de turci.[320] Pe parcursul secolului al XII-lea, descrierile deloc măgulitoare s-au extins de la Alexie asupra tuturor bizantinilor, acuzaţi de debilitate şi efeminare, fiind totodată mincinoşi şi trădători. Erau întotdeauna numiţi „greci” şi niciodată „romani”, refuzându-li-se implicit pretenţia de continuitate cu Imperiul Roman. Guibert de Nogent se îndoia chiar de fundamentul gândirii politice bizantine, de oficiul împărătesc, criticând cu asprime nebunia şi nestatornicia grecilor care azi ridică la putere un om, iar mâine îl trimit în surghiun. Unii îi comparau pe aceşti greci moderni cu strămoşii lor antici, constatând că bizantinii pierduseră toate virtuţile celor din vechime şi le moşteniseră doar

---

[320] Robert the Monk, 2005, pp. 97, 99; Orderic Vitalis, 1969-1980, pp. 46-47, 331-332.

viciile, ca parte a unui îndelung declin început după Războiul Troian.[321]

Ar fi greşit să atribuim prea multă importanţă acestor insulte. Bizantinii mai fuseseră ţinta unor asemenea diatribe din partea scriitorilor latini, în special din partea celor ale căror planuri fuseseră zădărnicite prin subtilele practici diplomatice bizantine. Papa Nicolae I dezaprobase vehement politica bizantină faţă de Bulgaria, din secolul al IX-lea, criticându-i pe împărat că i-a supus pe bulgari sub pretextul religiei. Liudprand de Cremona, care nu reuşise să încheie o alianţă matrimonială între Ottoni şi împăratul bizantin în secolul al X-lea, s-a dezlănţuit împotriva „poporului moale, efeminat, purtător de mâneci lungi, de diademe şi de glugi, mincinos, asexuat şi leneş", întâlnit de el la Constantinopol. Un cronicar german din secolul al X-lea îşi declara dezgustul faţă de faptul că grecii îi biruiau prin trucuri pe cei pe care nu îi războiau prin forţă.[322] După cum părerile negative nu erau o noutate, tot aşa nu erau nici universale. Cronicarul anglo-normand Orderic Vitalis, după ce a avut cuvinte aspre despre atitudinea lui Alexie faţă de Cruciada I,

---

[321] William of Tyre, 1943, II, pp. 461-462; Guibert of Nogent, 1997, pp. 30-31, 38, 60; Odo of Deuil, 1948, pp. 56-59; Ni Chleirigh, 2011, pp. 161-188.

[322] Nicholas I, 1925, p. 601; Liudprand of Cremona, 2007, pp. 272; Widukind of Corvey, 2014, p. 147; Obolensky, 1971, pp. 117-118.

după moartea lui din 1118 l-a descris ca pe „un bărbat de mare înţelepciune, milos faţă de cei săraci, un viteaz şi ilustru războinic, blând faţă de soldaţii lui, mărinimos şi cel mai sârguitor slujitor al legii divine”[323].

Poate cel mai important lucru dintre toate e că bizantinii erau conştienţi de primejdie. Se pare că înţeleseseră că ceea ce pentru ei reprezenta un demers legitim în apărarea *oikoumene*-i sau a poziţiei de drept a împăratului lor putea să primească o interpretare cu totul diferită în Apus. Chiar în timpul trecerii Cruciadei I, Alexie I şi sfetnicii lui înţeleseseră perfect necesitatea de a-şi prezenta acţiunile în aşa fel încât să evite părerea că nu ar fi susţinut un demers atât de îndreptăţit. Anna Comnena îşi amintea că Alexie dorea să obţină un succes oarecare pentru a creşte în ochii cruciaţilor şi scrisorile sale către abatele de la Montecassino din 1097 şi 1098 dovedesc o preocupare asemănătoare.[324] În urma cruciadei, Alexie a depus mari eforturi să infirme propaganda care circula în Apus. În vremea turneului de recrutări pornit de Bohémond, când şi-a dat seama că liderul normand îl denunţa ca pe „un duşman al creştinilor”, împăratul a

---

323 Orderic Vitalis, 1969-1980, IV, pp. 14-15.

324 Komnene, 2009, p. 296; Hagenmeyer, 1901, pp. 140-141, 152-153.

scris guvernărilor din Pisa, Genova şi Veneţia prevenindu-le să nu dea crezare versiunii evenimentelor aşa cum le prezenta Bohémond ori să se alăture expediţiei lui. Ca să se pună în lumina unui principe creştin cucernic, a mijlocit eliberarea unor cavaleri latini căzuţi în mâinile fatimizilor, i-a primit cum se cuvine la Constantinopol şi apoi i-a trimis înapoi în Italia, cu speranţa că vor contracara propaganda făcută de Bohémond.[325] Bizanţul mai avea prieteni în Occident, răul făcut nu trebuia neapărat să rămână permanent.

Mai exista însă o altă acuzaţie a lui Bohémond împotriva lui Alexie în scrisoarea către papă, care avea să se dovedească mai penetrantă şi mai insidioasă: că Alexie „îşi îndepărtase poporul de la unitatea în Biserica universală şi apostolică”, astfel încât „se despărţise de Biserica Romană”, un fapt pe care *Gesta Francorum* şi alte cronici nu îl pomenesc.[326] Bohémond a înţeles, sau i s-a spus, că exista o separare între Bisericile Bizantină şi Occidentală şi că nu se mai aflau în comuniune. Clericii erau mult mai conştienţi de asta decât laicii şi, pe măsura trecerii secolului al XII-lea, au fost produse în număr tot mai mare lucrări despre

---

[325] Albert of Aachen, 2013, II, pp. 141-142. *Cf.* Orderic Vitalis, 1969-1980, p. 351.

[326] Holtzmann, 1935, p. 281.

„rătăcirile” grecilor. Clerici de marcă, aşa ca Rupert von Deutz, tunau şi fulgerau împotriva refuzului bizantinilor de a accepta autoritatea universală a Scaunului Apostolic, împotriva pornirii lor iraţionale în chestiunea *Filioque* şi a utilizării pâinii dospite în euharistie. Omologii lor din Bizanţ, aşa ca fostul patriarh al Antiohiei, Ioan Oxites, au fost bucuroşi să răspundă.[327] O asemenea despicare a firului în patru în manieră teologică nu prezenta, în sine, nicio primejdie. Pericolul pentru Bizanţ consta în ideea, implicită în scrisoarea lui Bohémond, că atât timp cât bizantinii se găseau în schismă cu Biserica Romană, războiul cu ei era legitim. Şi este posibil să fi convins Curia Papală că aşa era, deoarece Bohémond a fost acompaniat în turul său de recrutare în Franţa de un legat papal, Bruno di Segni, sugerând binecuvântarea papei. Anna Comnena, la rândul ei, era convinsă că invazia din 1107 avea susţinerea papei.[328] O generaţie mai târziu, un papă avea să declare pe faţă că îl considera pe împăratul de la Bizanţ a nu fi un bun creştin. În martie 1138, când la Roma a venit vestea primei expediţii a lui Ioan al II-lea împotriva lui Raimond de Poitiers din Antiohia, papa Inocenţiu al II-lea (1130-1143) a fost

---

327 Guibert of Nogent, 1997, p. 31; Van Engen, 1983, p. 362.

328 Komnene, 2009, pp. 352-353; Suger, 1992, p. 45. Vezi şi Whalen, 2010, pp. 111-126.

indignat. A emis un edict chemând pe toţi latinii care slujeau în armatele bizantine să dezerteze, pe motiv că împăratul „se desparte de unitatea Bisericii”, adică era schismatic. În 1147, un episcop francez a mers şi mai departe, susţinând că atacul lui Ioan asupra Antiohiei arăta că bizantinii erau creştini doar cu numele, prin urmare era legitim chiar şi un atac asupra Constantinopolului. Şi declaraţiile clericilor din armata Cruciadei a IV-a, în aprilie 1204, au fost foarte asemănătoare.[329]

[329] Innocent II, 1885, col. 354-355; Odo of Deuil, 1948, pp. 68-71; Lilie, 1993, p. 131.

ILUSTRAȚIA 10. Vultur imperial pe zidul Mănăstirii Kosmosoteira de la Feres, în nordul Greciei, construită de Isaac Comnenul, fratele lui Ioan al II-lea.

Şi de data asta, Alexie I şi Ioan al II-lea au fost cât se poate de conştienţi de pericol şi au luat măsuri să stabilească punţi cu papalitatea. În 1112, Alexie a scris poporului din Roma, compătimindu-l pentru tratamentul aspru recent aplicat papei Pascal al II-lea de împăratul apusean Henric al V-lea. Puţin după aceea, când arhiepiscopul din Milano a trecut în drum spre Ierusalim prin Constantinopol, Alexie a organizat o serie de dezbateri despre chestiuni care divizau

Bisericile.[330] Ioan al II-lea a procedat la fel, trimiţând în 1124 o delegaţie la Roma cu propunerea întrunirii unui sinod ecleziastic în vederea rezolvării schismei şi organizând o dezbatere la Constantinopol în 1136 între reprezentanţi ai Bisericilor romană şi bizantină.[331] Dar aceste iniţiative nu au dus nicăieri. Schisma a continuat şi odată cu ea şi scuza potenţială a unei acţiuni militare împotriva Bizanţului. În concluzie, prin susţinerea punctului de vedere propriu asupra lumii, bizantinii îl încălcau inevitabil pe cel al papalităţii reformate şi al realizărilor ei: cruciadele şi statele latine din Răsărit. Când acţionau pentru a proteja rolul împăratului lor de conducător al creştinătăţii, puteau fi acuzaţi că sunt duşmani ai ei şi complici ai necredincioşilor. Abia în a doua jumătate a secolului al XII-lea, unele persoane de la Curtea bizantină au învăţat din greşeli şi s-au străduit să-şi prezinte politicile în moduri acceptabile din perspectiva occidentală.

6
Prietenul latinilor (1143-1180)

---

[330] Hoffman, 1980, p. 514; Bloch, 1946, pp. 222-223; Kazhdan şi Epstein, 1985, p. 188.

[331] Theiner şi Miklosich, 1872, pp. 1-3; Dvornik, 1979, pp. 144-147; Phillips, 2019b, p. 110.

Manuel I, succesorul lui Ioan al II-lea şi cel de-al treilea împărat al dinastiei Comnenilor, a venit la putere în urma unei lovituri în care nu a curs sânge. Era cel mai tânăr dintre cei patru fii şi, deşi doi dintre ei muriseră înaintea lui Ioan, era de presupus în mod firesc să urmeze Isaac, fiul mai mare supravieţuitor. Dar, la moartea lui Ioan, în Siria, Isaac se afla la Constantinopol, în vreme ce Manuel rămăsese alături de părintele său. Se spune că împăratul muribund l-ar fi desemnat succesor pe fiul lui cel mic, iar Manuel a fost cel care a comandat armata în drumul de întoarcere la Constantinopol. Susţinătorilor săi din capitală le-a trimis mai multe scrisori prin care le cerea să îl pună sub arest pe Isaac, în caz că se va hotărî să îi conteste succesiunea. Isaac a fost eliberat, acceptându-şi cu stoicism înfrângerea, abia după ce Manuel a revenit în oraş, în iunie 1143, şi şi-a asigurat poziţia. Ceea ce, oricum, nu i-a afectat popularitatea lui Manuel: poporul din Constantinopol nu era preocupat de o asemenea încălcare a dreptului primului născut şi i-a făcut noului împărat o primire tumultuoasă. Deşi nu-i lipseau detractorii, el şi-a cultivat cu grijă popularitatea, reuşind să o păstreze mare parte a domniei. La fel ca tatăl şi bunicul său, a fost un general capabil şi a avut grijă să-i fie bine cunoscute victoriile, ca aceea asupra sârbilor din 1149,

Harta 4.
IMPERIUL BIZANTIN,
ca 1150

organizând pompoase intrări triumfale în Constantinopol. Ştia bine valoarea gesturilor plăcute mulţimii. Când a fost adusă de la Efes o relicvă de preţ, lespedea de marmură pe care se credea că fusese aşezat trupul lui Hristos după răstignire, împăratul a aşteptat în port şi a purtat-o chiar el, în spate, până la Marele Palat, inspirând un imens devotament celor care îl slujeau. A fost eroul unei istorii scrise de secretarul său, Ioan Kinnamos, care i-a atribuit toate virtuţile posibile, nu numai curajul în luptă, ci şi inteligenţă, omenie şi chiar şi o bună cunoaştere a filosofiei şi medicinei. Un soldat bătrân care luptase sub comanda lui îl numea „binefăcător universal" (Harta 4).[332]

Mai surprinzător este că Manuel era bine privit şi în cronicile latine scrise în Occident şi în regatul Ierusalimului, ai căror autori îl ridicau în slăvi: „bărbat generos şi vrednic", „preaevlavios", „iubit de Dumnezeu", „un bărbat cu suflet mare şi cu forţă fără egal", a cărui „amintire va fi veşnic pomenită"[333]. Strălucita excepţie în tabloul general deloc măgulitor destinat „grecilor" pretinde o explicaţie. Ar fi tentant să considerăm că Manuel s-a rupt de politicile

---

332 Kinnamos, 1976, pp. 30, 33, 144, 168, 184, 207, 217; Choniates, 1984, pp. 26, 29, 53, 125; William of Tyre, 1943, II, p. 128; Phokas, 1988, p. 332.

333 William of Tyre, 1943, II, pp. 452, 461; Robert of Clari, 1936, p. 46; Caffaro, 2013, p. 143.

predecesorilor, fiind un inovator inspirat care a recurs la cooperare în locul confruntării în relaţiile cu Occidentul şi cu statele cruciate.[334] Dar trebuie să rezistăm acestei ispite. Chiar dacă Manuel a investit, fără îndoială, mai multă imaginaţie şi pricepere în acest domeniu al politicii externe decât tatăl şi bunicul său, nu trebuie să exagerăm capacitatea sa de inovaţie şi cooperare. Manuel nu a fost „prolatin": a fost, bineînţeles, probizantin. O examinare amănunţită a acţiunilor lui arată că el şi sfetnicii urmăreau aceleaşi ţeluri ca Alexie I şi Ioan al II-lea. Cu singura diferenţă că erau mai preocupaţi să-şi prezinte faptele într-un mod acceptabil, ca să evite să îi ofenseze pe conducătorii statelor cruciate şi pe susţinătorii lor din Apus, şi în special papalitatea. Mai mult, această abordare mai precaută s-a făcut simţită doar în anii târzii ai domniei lui Manuel, când învăţase din greşelile mai vechi. Lăsând deoparte aceste considerente, nu încape nicio îndoială că deschiderea sa faţă de opiniile occidentale i-a permis lui Manuel să-şi atingă în bună măsură scopul de a extinde suzeranitatea bizantină asupra statelor cruciate.

În anii de început ai domniei, atitudinea lui Manuel I

---

[334] Lilie, 1993, p. 141; Magdalino, 1993, pp. 44-46.

faţă de principatul Antiohia nu s-a distins de cea a predecesorilor a menţinut pur şi simplu direcţia lăsată de Ioan al II-lea în momentul morţii lui premature. Chiar înainte ca Manuel să intre în Constantinopol, însoţind coşciugul tatălui său, a fost ajuns din urmă de mesagerii lui Raimond de Poitiers. Simţind că Manuel se găsea într-o poziţie mai şubredă, înainte de a-şi fi asigurat controlul asupra capitalei, Raimond i-a cerut să cedeze acele zone din Cilicia, din vecinătatea Antiohiei, pe care le ocupase armata bizantină. Răspunsul lui Manuel a fost păstrat de Kinnamos. Se poate ca vorbele lui care au fost consemnate să nu fi fost exact cele rostite atunci, însă ele redau corect poziţia adoptată de Curtea bizantină în această chestiune. Manuel nu numai că a respins cererea, dar le-a amintit trimişilor că Antiohia însăşi „aparţine în primul rând statului nostru” Când Raimond a încercat să-şi impună pretenţia atacând oraşele deţinute de bizantini, Manuel a trimis o armată comandată de Andronic şi Ioan Kontostephanos, care a înaintat până sub zidurile Antiohiei. Aflat din nou în faţa unei forţe superioare, Raimond a fost obligat să vină la Constantinopol, în 1145, şi să facă pace. Pentru început, Manuel a refuzat să îl vadă pe vizitator, umilindu-l peste măsură. Abia după ce Raimond a făcut o vizită de ispăşire la mormântul lui Ioan al II-lea, din Mănăstirea

Pantokrator, i s-a permis să depună jurământul obişnuit ca să devină *lizios,* vasalul lui Manuel, la fel cum îi jurase lui Ioan al II-lea în 1137.[335]

Astfel, Manuel urma nu numai politica mai veche faţă de Antiohia, dar şi linia bizantină faţă de micile state învecinate, căutând de la ele recunoaşterea seniorieі împăratului şi a statutului său special. Serbia era un exemplu. În 1172, după înăbuşirea unei revolte a sârbilor, Manuel i-a acordat o audienţă conducătorului lor învins, Ştefan Nemania. În vreme ce împăratul stătea pe o estradă înaltă, Nemania s-a apropiat desculţ, cu o funie în jurul gâtului, cerşind îndurare. Scena a fost imortalizată mai târziu, spre consum public, într-un mozaic.[336] Când sultanul selgiucid Kilij Arslan al II-lea a vizitat Constantinopolul, în 1162, el venea nu ca duşman învins, aşa ca Nemania, ci pentru a cimenta o alianţă cu împăratul. Dar şi maniera în care a fost întâmpinat transmitea acelaşi mesaj, cu subtile îndreptări. În opinia lui Kinnamos, sultanul se afla acolo „în calitate de supus”. Din nou, împăratul îşi primea oaspetele aşezat pe un tron de aur foarte înălţat, cu veşmintele împodobite cu numeroase pietre scumpe şi perle şi purtând un rubin enorm la gât. Sultanul a

---

335 Kinnamos, 1976, pp. 32-33, 35-36; Choniates, 1984, p. 31; Lilie, 1993, p. 143.

336 Kinnamos, 1976, p. 215; Choniates, p. 90; Eustathios of Thessalonica, 2013, p. 108.

primit daruri bogate, care demonstrau generozitatea şi patronajul împăratului.[337]

Însă, la câţiva ani după ce Manuel a urcat pe tron, s-a petrecut ceva ce avea să îi trezească atenţia faţă de primejdiile aplicării acestor politici şi tactici vest-europenilor, cruciadelor şi avanposturilor lor din Siria şi Palestina. Este vorba de aşa-numita Cruciadă a 1I-a. Expediţia a fost iniţiată de papa Eugeniu al III-lea, în 1145. Bula emisă de el în vederea cruciadei, *Quantum praedecessores,* a fost o reacţie la ocuparea cetăţii Edessa, în 1144, de Zengi, atabeg al Mosulului şi al Alepului, şi la ameninţarea la adresa Răsăritului latin pe care o reprezenta victoria musulmană. Ca răspuns la chemarea papei, s-au alcătuit două mari armate, una condusă de regele francez Ludovic al VII-lea, cealaltă de împăratul occidental desemnat, Conrad al III-lea.[338] Spre deosebire de predica lui Urban al II-lea, din 1095, apelul lui Eugeniu nu a fost în niciun fel inspirat de un contact diplomatic cu împăratul bizantin, însă Bizanţul nu avea cum să evite implicarea, atât timp cât şi Ludovic al VII-lea, şi Conrad al III-lea hotărâseră să aleagă ruta Cruciadei I şi să îşi poarte armatele prin Balcani şi pe la Constantinopol.

---

337 Kinnamos, 1976, pp. 156-158; Choniates, 1984, pp. 67-68.

338 Phillips, 2007, pp. 37-60.

Replica lui Manuel a fost frapant de asemănătoare cu aceea a lui Alexie din urmă cu o jumătate de secol. Similitudinile sunt cu adevărat atât de pregnante, încât unii au fost tentaţi să considere că versiunea Annei Comnena despre evenimentele din 1096-1097 le-a avut drept model pe cele din 1147-1148, petrecute cam în aceeaşi perioadă cu aceea în care scria ea.[339] O asemenea explicaţie nu este neapărat utilă. Continuitatea politicii externe şi a perspectivei elitei bizantine reprezintă un motiv suficient pentru care cele două expediţii au fost abordate aproape identic. În ambele cazuri, a existat o puternică bănuială că sosirea armatelor cruciate reprezenta o primejdie. Ioan Kinnamos afirma chiar la începutul relatării că acea călătorie spre Ierusalim era doar un pretext, cucerirea Constantinopolului fiind adevăratul ţel. La apropierea acestor forţe, s-a instaurat o teamă profundă. Se spune că soţia unui curtean a visat că zidurile Constantinopolului erau din cărămidă, nu din piatră, iar pe străzile lui se plimbau bărbaţi blonzi, impunători.[340] Manuel şi apropiaţii săi se temeau probabil că din nou cruciada va fi exploatată de normanzii din sudul Italiei, şi nu fără temei. Este

[339] Stephenson, 2003, pp. 41-54; Magdalino, 2000, p. 16; Thomas, 1991, pp. 304-305.

[340] Kinnamos, 1976, p. 58; Tzetzes, 1972, pp. 87-88.

posibil să fi ştiut că planul iniţial al lui Ludovic al VII-lea fusese să călătorească prin Italia şi să-l întâlnească acolo pe suveranul normand, Roger al II-lea. Roger nu a luat parte la expediţie, dar în toamna anului 1147, chiar când Cruciada a II-a traversa teritoriul bizantin, a pornit un atac dincolo de Adriatică, la fel ca Robert Guiscard şi Bohémond în 1081 şi 1107. Flota lui a ocupat insula bizantină Corfu şi apoi s-a deplasat în Golful Corint, ca să prade prosperele oraşe Corint şi Teba. Acţiunea lui Roger a avut darul să crească tensiunea la Constantinopol, prin urmare Manuel trebuie să se fi simţit obligat să urmeze sfatul bunicului său de a proteja „oraşul râvnit" când naţiunile apusene se aflau în mişcare.[341]

Tactica aplicată era şi ea foarte asemănătoare cu abordarea în stil „recompensă şi pedeapsă" la care a recurs Alexie în 1096-1097, deşi se pare că, de data asta, bizantinii au fost mai bine informaţi şi pregătiţi pentru sosirea armatelor. Trimişi ai conducătorilor lor au venit la Constantinopol în toamna anului 1146, cu un an înaintea trupelor, ca să discute chestiunea atât de importantă a proviziilor. Vara următoare, la începerea marşului, soli bizantini au fost trimişi spre vest să-i

---

[341] Otto of Freising, 1953, pp. 69-70; Kinnamos, 1976, p. 76; Choniates, 1984, pp. 43-45; Odo of Deuil, 1948, pp. 11, 83; Maas, 1913, pp. 356-358; Magdalino, 1993, p. 28.

întâmpine. L-au întâlnit pe Ludovic al VII-lea în oraşul bavarez Regensburg şi i-au transmis acolo aceleaşi cereri făcute de Alexie liderilor Cruciadei I: ca regele francez să nu atace teritoriul împăratului şi să-i predea orice oraş capturat de la turci care îi aparţinuse mai demult. Dacă regele era dispus să jure în aceşti termeni, diplomaţii i-au promis că armatei franceze i se vor pune la dispoziţie proviziile necesare.[342]

Indiferent de planul întocmit cu grijă, odată ce primele corpuri de oaste au început să traverseze graniţa teritoriului bizantin, în vara anului 1147, s-a declanşat o serie de incidente neplăcute. Armata lui Conrad al III-lea a traversat prima Dunărea, îndreptându-se spre sud, către Niş şi Sofia, în vreme ce francezii lui Ludovic al VII-lea soseau din urmă, la câteva săptămâni. Necazurile au început când cruciaţii au încercat să cumpere alimente. Unii localnici nu au rezistat tentaţiei de a scoate un profit propunând un curs de schimb inechitabil pentru monedele de cupru ale cruciaţilor. Un alt truc era să rămână în spatele zidurilor şi să coboare coşuri în care occidentalii erau sfătuiţi să pună banii cuveniţi pentru achiziţie. Iar odată ce înhăţau banii, coborau de la înălţimea meterezelor coşuri cu alimente de calitate inferioară

---

342 Choniates, 1984, p. 36; Odo of Deuil, 1948, pp. 27-29.

pentru cruciaţii înfuriaţi, dar neputincioşi. Au fost şi momente când, în loc să plătească pentru provizii, cruciaţii le luau cu forţa. În momentul în care forţele germane au ajuns la Filipopolis, relaţiile cu localnicii bizantini ajunseseră, oricum, într-un punct critic. Câţiva germani beţi au fost deranjaţi de un spectacol cu şerpi dintr-o tavernă, crezând că era de fapt o stratagemă ca să fie otrăviţi, şi au incendiat o mulţime de construcţii din afara zidurilor oraşului. La Adrianopol, când un german care zăcea bolnav într-o mănăstire a fost asasinat de câţiva localnici răzbunători, nepotul lui Conrad, Frédéric Barbarossa, s-a simţit dator să facă dreptate şi a incendiat pe loc mănăstirea. La fel ca în Cruciada I, aceste incidente nu erau urmarea unei politici, ci a lipsei individuale de onestitate sau de bunăvoinţă. Mai mult, nu era vorba doar de ciocniri între bizantini şi cruciaţi: francezii şi germanii se încăierau de câte ori se întâmpla să se întâlnească în acelaşi oraş.[343]

Manuel şi sfetnicii lui au restabilit controlul asupra situaţiei abia la apropierea armatei germane de Constantinopol, în septembrie. Având în vedere incidentul de la Adrianopol, este de înţeles că

---

343 Kinnamos, 1976, pp. 60-61; Choniates, 1984, p. 37; Phillips, 2007, pp. 168, 185-191.

împăratul nu îi dorea pe germani în apropierea capitalei. Prin urmare, şi-a trimis un reprezentant în tabăra germană, rugându-i să se îndrepte spre Gallipoli şi să traverseze în Asia Mică prin Dardanele, şi nu prin Bosfor. Dar Conrad a refuzat, menţinând traseul spre Constantinopol. În această situaţie, confruntarea militară devenea inevitabilă, deşi Manuel şovăia să-i atace deschis pe germani din cauza „scopului lor aparent” de a călători spre Ţara Sfântă. Cu toate că pierduseră mulţi oameni şi echipament după ce tabăra le fusese inundată de o viitură, germanii au rămas ostili şi o luptă deschisă s-a desfăşurat în faţa zidurilor Constantinopolului. Potrivit lui Kinnamos, singura sursă care pune la dispoziţie detalii despre relaţiile lui Manuel şi Conrad din acel moment, germanii au fost înfrânţi de armata mai puţin numeroasă a împăratului, compusă în mare parte din mercenari turci şi cumani, pentru că bizantinii erau „superiori prin ştiinţa militară şi perseverenţa în bătălie” Kinnamos relata apoi cum Manuel a schimbat tactica, recurgând la obişnuitele „alte mijloace”. Lui Conrad cel deprimat şi umilit i s-a trimis o scrisoare cuprinzând o lecţie de teorie politică bizantină şi amintindu-i că avea de-a face cu Imperiul Roman: „Ţineţi seama că stăpânesc această ţară (...) şi domnesc peste voi şi peste orice alt neam de sub soare.” Principelui german i s-a pus apoi la dispoziţie o navă

care să-l treacă pe malul asiatic. La scurt timp, a fost trimisă după el şi armata sa, deoarece Manuel dorea să fie sigur că nu face joncţiunea cu francezii, care aveau să-i ajungă din urmă după câteva săptămâni. Înainte de a traversa, cavalerilor germani li s-au făcut oferte generoase pentru a intra în slujba bizantinilor. Unii dintre ei au acceptat cu bucurie, renunţând la jurământul de cruciat.[344]

Până la sosirea lui Ludovic al VII-lea, pe 4 octombrie, germanii plecaseră şi ordinea fusese restabilită. De data asta, nu s-a produs nicio ciocnire militară şi regelui francez i s-a făcut splendida şi cordiala primire, obişnuită pentru capetele încoronate aflate în vizită, dar care să nu-i lase niciun dubiu că se află într-o postură subordonată. A fost întâmpinat de împărat în Palatul Blachernae şi, ca de obicei, i s-a oferit să stea pe un scaun plasat mai jos decât tronul imperial. Apoi a fost condus într-o vizită prin oraş, trecând pe la relicvele Patimilor din capela Pharos de la Marele Palat. Apoi, după ce şi-a reînnoit jurământul şi i-a dat împăratului asigurări de prietenie şi alianţă, Ludovic şi armata lui au fost trecuţi peste Bosfor.[345]

În ce priveşte traversarea Asiei Mici, situaţia din 1147

---

[344] Kinnamos, 1976, pp. 62-67, 71.

[345] Kinnamos, 1976, pp. 68-69; Odo of Deuil, 1948, pp. 58-61, 67.

era diferită de cea din 1097, armatele cruciate urmând să mărşăluiască o vreme prin teritoriul bizantin înainte de a pătrunde pe pământul stăpânit de turcii selgiucizi de la Ikonion. Astfel, Manuel a luat asupra lui sarcina de a aproviziona trupele aflate în trecere prin estul ţării sale. Însă, la fel ca în 1101, cruciaţii francezi şi germani au întâmpinat rezistenţa înverşunată a turcilor când au avansat spre Ikonion. Conrad al III-lea s-a avântat în luptă fără să-i aştepte pe francezi şi trupele sale au suferit înfrângeri severe. Armatele s-au unit în cele din urmă, regrupându-se la Niceea, şi au reuşit să-şi croiască drum până în portul Attalia, în ianuarie 1148, de unde au plecat pe mare la Antiohia.[346]

La fel ca bunicul său, Manuel a izbutit să profite cumva de pe urma evenimentelor, nu recuperând vreun teritoriu, ci întărind o alianţă utilă. Când Conrad al III-lea s-a îmbolnăvit la Efes, în decembrie 1147, Manuel a trimis un vas şi l-a adus la Constantinopol. După cum declara chiar Conrad, Manuel „ne-a acordat mai multe onoruri decât a primit vreodată oricare dintre înaintaşii noştri”. În primăvara următoare, Conrad, însănătoşit, a plecat pe mare spre Ţara Sfântă

---

[346] Odo of Deuil, 1948, p. 77; Roche, 2006, pp. 85-97; Phillips, 2007, pp. 178, 195-203.

ca să-şi împlinească jurământul de cruciat.[347] Întors acasă tot pe mare, la sfârşitul lui 1148 ori la început de 1149, Conrad, însoţit de nepotul său Frédéric, s-a oprit ca să-l întâlnească din nou pe Manuel la Tesalonic, unde au încheiat un tratat de alianţă, pecetluit cu obişnuitul jurământ. Înţelegerea se îndrepta împotriva normanzilor din sudul Italiei, duşmani ai ambilor suverani. Alexie I şi Ioan al II-lea se adresaseră şi ei împăratului occidental pentru a îndepărta ameninţarea normandă, iar Manuel se căsătorise cu Bertha von Sulzbach, cumnata lui Conrad, încă din 1146. La fel cum s-a întâmplat cu Alexie I şi Raimond de Toulouse, Manuel a reuşit să-şi transforme duşmanul în aliat.[348]

Nu încape îndoială că, la Curtea bizantină, modul cum Manuel manevrase trecerea Cruciadei a 1l-a a fost salutat ca mare succes. Ioan Kinnamos prezintă ca atare episodul – oraşul imperial a fost protejat şi cruciaţii siliţi să admită dominaţia împăratului. După cum spunea într-un discurs de laudă adus lui Manuel un alt membru al elitei educate, arhiepiscopul Eustatie (Eusthatios) al Tesalonicului:

Trecând astfel cu uşurinţă în tabăra opusă, au dat

---

347 Kinnamos, 1976, p. 70; Barber şi Bate, 2010, pp. 45-46; Odo of Deuil, 1948, p. 109.

348 Kinnamos, 1976, pp. 36, 72. *Cf.* Otto of Freising, 1953, pp. 54-59.

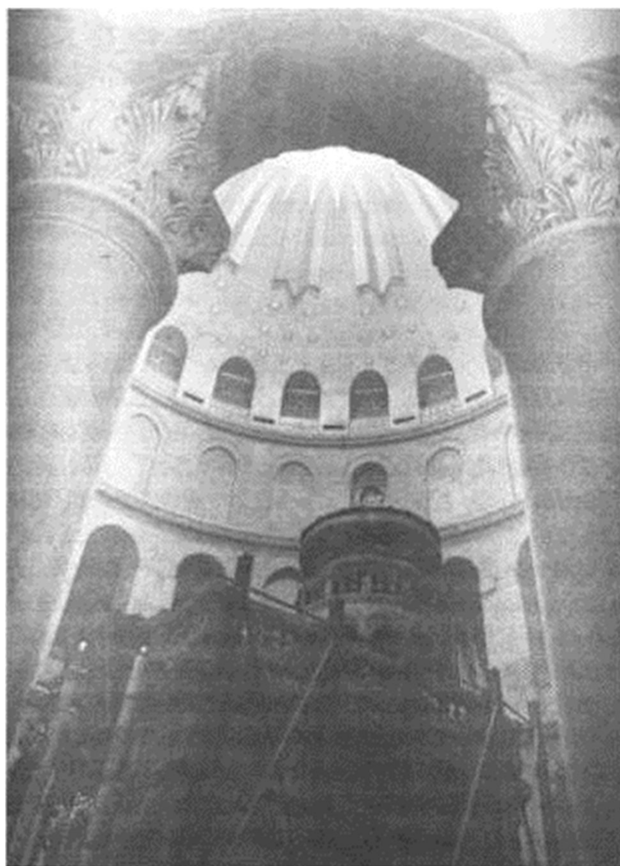
greş în ceea ce jinduiau. Căci le-aţi dat astfel de dispoziţii încât să-i treacă un scurt fior (...) şi au plecat, uitând de cutezanţa lor.

Oratorul de la Curte Manganeios Prodromos a urmat aceeaşi linie, ridicându-l în slăvi pe Manuel pentru că a salvat Constantinopolul de „fiara sălbatică de la Apus”. La fel ca în Cruciada I, mulţi dintre „beneficiarii” tacticilor bizantine nu au fost deloc entuziasmaţi.[349]

Dacă ar fi obţinut Cruciada a II-a succesul spectaculos al celei dintâi, fără îndoială că orice dificultăţi prilejuite

---

349 Eustathios of Thessalonica, 2013, p. 40; Jeffreys şi Jeffreys, 2001, pp. 101-116.

ILUSTRAȚIA 11. Biserica Sfântului Mormânt din Ierusalim (secțiune păstrată din reconstrucția bizantină de la mijlocul secolului al XI-lea).

De traversarea teritoriului bizantin ar fi fost curând date uitării. Dar expediţia a avut prea puţine reuşite. Odată ajunse în Ţara Sfântă, cele două armate au ratat în mod jalnic obiectivul principal de cucerire a Damascului, în iulie 1148. Damascul a intrat, în schimb, sub stăpânirea fiului şi succesorului lui Zengi, Nur ad Din (Nurredin), în 1154, sporindu-i mult resursele şi capacitatea de a ameninţa regatul Ierusalim şi celelalte

state latine. Era nevoie de un ţap ispăşitor pentru explicarea dezastrului şi, în vreme ce unii l-au învinuit pe principele Antiohiei, Raimond de Poitiers, politicile urmate de bizantini i-au făcut perfect potriviţi în acest rol.[350]

Reproşurile nu veneau dinspre tabăra lui Conrad, acum prietenul şi aliatul lui Manuel. Scurta relatare a expediţiei, scrisă de ruda sa, Otto, episcop de Freising, nu aducea nicio acuzaţie bizantinilor.[351] În schimb, expunerea făcută ca martor la evenimente de Eudes de Deuil, capelanul lui Ludovic al VII-lea, se distinge printr-o virulentă pornire antibizantină. La fel ca *Gesta Francorum,* Guibert de Nogent şi alte relatări ale Cruciadei I, scrierea lui Eudes conţinea toate insinuările obişnuite despre efeminarea grecilor, dar aducea bizantinilor şi anumite acuzaţii distincte: că împăratul şi reprezentanţii lui erau linguşitori guralivi şi duplicitari, că nu s-au ţinut de promisiunea de a aproviziona cruciada şi că i-au instigat cu premeditare pe turci să-i atace pe cruciaţi după traversarea în Asia Mică.

În ce priveşte prima acuzaţie, potrivit lui Eudes, ipocrizia grecilor s-a dovedit atunci când delegaţii

---

350 William of Tyre, 1943, II, p. 194.

351 Otto of Freising, 1953, pp. 79-81.

bizantini s-au întâlnit cu Ludovic al VII-lea la Regensburg. Eudes comenta caustic măgulirile pompoase cu care ei şi-au început discursurile şi scrisorile prolixe recitate de ei, încercând cu „ineptă umilinţă” să-şi câştige bunăvoinţa francezilor. Iar când regele francez a ajuns la Constantinopol, a descoperit că împăratul Manuel se purta exact ca subalternii lui, copleşindu-l cu vorbe plăcute şi măgulitoare şi ascunzându-şi gândurile adevărate sub o mască zâmbitoare. Cât despre provizii, angajamentul făcut la Regensburg a fost repede uitat, se plângea Eudes. După ce armata franceză a trecut Dunărea pe teritoriul bizantin, a constatat că Manuel nu asigurase suficiente alimente şi Eudes îl învinuia pe împărat că trimisese chiar şi provizii alterate, care fuseseră coborâte în coşuri peste zidurile cetăţilor. Situaţia s-a ameliorat când armata a ajuns în împrejurimile Constantinopolului, însă atunci împăratul a limitat aprovizionarea ca să smulgă concesii de la regele francez. Când trupele au pornit să traverseze Bosforul, proviziile au fost deliberat îngrădite ca să-l silească pe rege să dea asigurări suplimentare că va returna bizantinilor oraşele cucerite, iar Eudes auzise că mai mulţi cruciaţi muriseră de foame în Asia Mică. Acuzaţia finală şi cea mai gravă era cea de înţelegere secretă cu turcii selgiucizi de la Ikonion. Când au ajuns

la Constantinopol, în octombrie 1147, francezii au descoperit că Manuel tocmai încheiase un armistiţiu pe doisprezece ani cu turcii din Ikonion, exact duşmanul cu care urmau să se bată cruciaţii ca să ajungă la Ierusalim. Judecând după cele constatate mai târziu de francezi în Asia Mică, aparent împăratul consimţise nu atât la un armistiţiu, cât la o alianţă militară cu turcii. Potrivit lui Eudes, călăuzele puse la dispoziţie de Manuel au condus armata pe un drum greşit, părăsind-o apoi şi lăsând-o expusă atacurilor turceşti.[352]

Ar fi uşor să respingem aceste acuzaţii ca simplă tentativă părtinitoare de a pune eşecul cruciadei pe seama bizantinilor, iar afirmaţiile despre proasta aprovizionare a cruciaţilor făcute de Eudes sunt, cu siguranţă, greu de susţinut. De lipsa de alimente pentru francezi au fost probabil de vină, în parte, localnicii necinstiţi şi, în parte, cruciaţii germani care, cu câteva săptămâni mai devreme, rechiziţionaseră mare parte din ce aveau nevoie fără să plătească.[353] Celelalte două acuzaţii ale lui Eudes, în schimb, erau o reacţie de înţeles la metodele tradiţionale bizantine. În ce priveşte limbuţia şi duplicitatea, abilitatea de a spune ceva şi de a sugera cu totul altceva era, în cultura

---

[352] Odo of Deuil, 1948, pp. 24-29, 40-41, 55, 59-61, 76-77, 83, 89, 97, 109.

[353] Odo of Deuil, 1948, pp. 40-45, 49.

bizantină, un foarte apreciat talent retoric, care îl deosebea pe un romeu civilizat de barbarii ce se îmbulzeau la hotare. Prin urmare, relatarea lui Eudes despre ambasadorii prolicşi, dar perfizi, expusă la întâlnirea cu regele francez, de la Regensburg, suna chiar autentic, fiind susţinută şi de alte dovezi din aceeaşi perioadă. În august 1146, în timpul pregătirii Cruciadei a II-a, Manuel i-a scris lui Ludovic al VII-lea. În misiva sa plină de înflorituri, împăratul se declara prin multe cuvinte dornic să-l întâmpine pe regele francez la Constantinopol. Însă, mai târziu, ca şi cum atunci i-ar fi venit ideea, Manuel amintea de jurămintele făcute de liderii Cruciadei I în 1096-1097 de a returna oraşele şi teritoriile ocupate. Scrisoarea era un produs tipic al cancelariei imperiale bizantine, în care cererea riguroasă de garanţii din partea francezilor era disimulată sub un munte de măguliri.[354] Aşa se proceda la Bizanţ, însă nici reacţia lui Eudes nu a fost deloc surprinzătoare.

Până şi nemulţumirea cea mai întemeiată a lui Eudes, că Manuel i-a încurajat activ pe turci să-i atace pe cruciaţii aflaţi în trecere prin Asia Mică, nu era chiar lipsită de sens. În scrisoarea sa către Ludovic al VII-lea,

---

[354] Delisle, 1869-1904, XVI, pp. 9-10. Manuel i-a scris şi papei: Theiner şi Miklosich, 1872, p. 6.

din august 1146, Manuel poza ca participant la lupta împotriva duşmanului musulman comun. Îl asigura pe rege că era în război cu turcii selgiucizi şi că îşi conducea armata împotriva lor în momentul în care a aflat de planul Cruciadei a II-a. Cu toate astea, aflăm limpede de la Kinnamos că Manuel a încheiat pace cu selgiucizii în anul următor, pact de care francezii nu au avut ştiinţă, după spusele lui Eudes, până să ajungă la Constantinopol. Fără îndoială, Manuel dorea să nu aibă alte complicaţii ca să se poată ocupa de ceea ce considera o primejdie mai mare: cea venită dinspre Apus. Cu turcii de la Ikonion bizantinii ajunseseră să aibă o relaţie din ce în ce mai simbiotică şi de toleranţă reciprocă.[355] Eudes nu era nici pe departe singurul din oastea franceză care credea că atacurile turceşti asupra cruciaţilor din Asia Mică fuseseră încurajate de bizantini. Însuşi Ludovic al VII-lea, într-o scrisoare către abatele Suger, lăsat de el regent în Franţa, susţinea că atacurile s-au petrecut „prin trădarea împăratului”[356]. Faptul este adeverit de doi autori sirieni şi chiar şi de bizantinul Nicetas Choniates, care a afirmat mai târziu că Manuel a trimis scrisori

---

355 Delisle, 1869-1904, XVI, pp. 9-10; Kinnamos, 1976, p. 58; Odo of Deuil, 1948, p. 89.

356 Delisle, 1869-1904, XV, pp. 495-496.

sultanului din Ikonion, îndemnându-l să atace.[357] Din nou, acţiunea nu se abate de la mai vechile proceduri bizantine. Sultanul selgiucid trimisese trupe în ajutorul lui Alexie în războaiele împotriva lui Robert Guiscard din Balcani, între 1081 şi 1083, şi împotriva lui Bohémond la Antiohia, în 1106.[358] Apelul la aliaţii musulmani împotriva creştinilor era absolut legitim pentru a proteja *oikoumene.*

Chiar şi aşa, asemenea acţiuni erau deosebit de periculoase. Chiar dacă versiunea evenimentelor şi opiniile antibizantine extreme ale lui Eudes nu au avut o difuzare la fel de largă ca *Gesta Francorum,* poveştile sale despre duplicitatea şi trădările grecilor au ajuns curând în relatările la mâna a doua sau a treia despre cruciadă. În Occident, a ajuns să se considere pe scară largă, dar în niciun caz în mod unanim, că eşecul cruciadei era măcar parţial cauzat de maşinaţiile bizantine.[359] La fel ca în primii ani ai secolului al XII-lea, răspândirea unei asemenea propagande putea servi drept justificare a acţiunii militare împotriva Constantinopolului, urmărind logica invaziei lui

---

357 Choniates, 1984, p. 39; Michael the Syrian, 1899-1910, III, pp. 275-276.

358 Komnene, 2009, pp. 111, 115, 123; Ibn al-Qalanisi, 1932, p. 80.

359 William of Tyre, 1943, II, pp. 167-170; John of Salisbury, 1986, p. 54; Henry of Huntingdon, 1996, pp. 750-753; Edbury, 1992, p. 166; Mayr-Harting, 1993, pp. 225-240.

Bohémond din 1107. Ideea fusese discutată în timp ce Ludovic al VII-lea se afla la Constantinopol, în octombrie 1147, de Godefroy de Langres, unul dintre episcopii din armată. Un asemenea fapt ar fi îndreptăţit, susţinea episcopul, în parte ţinând seama de acţiunile bizantine împotriva principelui Antiohiei, dar şi din cauza ereziilor bizantinilor. Pe lângă chestiunile referitoare la pâinea dospită sau nedospită şi *Filioque,* Eudes a descris cum descoperiseră francezii că, dacă un preot latin slujea la altarul unei biserici bizantine, preoţii bizantini curăţau locul după aceea ca şi cum ar fi fost pângărit. Dacă un latin se căsătorea cu o bizantină, trebuia să se boteze din nou, de parcă botezul iniţial nu ar fi fost valabil. „Din cauza asta – trăgea concluzia Eudes – erau socotiţi necreştini, iar francii considerau uciderea lor un fapt fără nicio importanţă.” Era aceeaşi justificare invocată de Bohémond în scrisoarea către papa Pascal al II-lea.[360]

Propunerea episcopului Godefroy nu a fost luată în seamă la acea vreme şi armata lui Ludovic al VII-lea şi-a văzut de drum spre vest, conform planului. Însă, imediat după cruciadă, o serie de personaje influente din Europa Occidentală s-au străduit să fabrice o alianţă împotriva împăratului bizantin. Petru

---

[360] Odo of Deuil, 1948, pp. 54-57, 68-71. *Cf.* Holtzmann, 1935, p. 281.

Venerabilul, abatele de la Cluny, i-a scris lui Roger al II-lea al Siciliei îndemnându-l să încheie pace cu Conrad al III-lea pentru ca împreună să se răzbune pe „greci şi pe nevrednicul lor rege”. Abatele Suger de la Saint-Denis, apropiat al lui Ludovic al VII-lea, era şi el în legătură cu Roger, în încercarea de a-l angaja într-o nouă cruciadă, poate cu intenţia de a lovi întâi Constantinopolul. Dar s-a dovedit că planul s-a bucurat doar de puţină susţinere în Franţa sau la Roma, iar până în 1150 se renunţase la el.[361] Oricum, conducătorilor Bizanţului li se adusese aminte din nou de furia pe care o putea provoca urmărirea politicii lor obişnuite în Occident. Se pare că Manuel ar fi perceput primejdia dintr-un stadiu incipient, iar după 1150 a început să se facă simţită o schimbare de ton în relaţiile sale cu Occidentul, care îl deosebea de tatăl şi de bunicul său.

Întâmplarea a făcut ca schimbarea de ton a lui Manuel să intervină chiar în momentul în care se modifica harta politică atât a Europei Occidentale, cât şi a Orientului Mijlociu. În Apus, aliatul lui Manuel, Conrad al III-lea, a murit în 1152, fiind urmat de

---

[361] Peter the Venerable, 1967, p. 394; Suger, 1867, pp. 245, 292; Mayr-Harting, 1993, p. 234; Reuter, 2001, pp. 150-163; Phillips, 2007, pp. 274-276.

nepotul său, Frédéric I Barbarossa. În primii ani de domnie, alianţa împotriva normanzilor din sudul Italiei, încheiată de Barbarossa şi de unchiul său cu Manuel, la Tesalonic, în 1149, s-a menţinut ferm. Însă, după 1158, împăratul german a început o campanie de impunere a voinţei sale în Italia, trecând la acţiune militară la Milano şi în oraşele-stat din nord şi intervenind în disputa din jurul alegerii papei. Îngrijorat de puterea crescândă a împăratului german, papalitatea, Liga Lombardă a oraşelor din nord şi chiar şi normanzii din sudul Italiei au căutat prietenia lui Manuel.[362] În Răsărit, la fel, echilibrul puterii s-a schimbat prin unificarea întregii Sirii realizată de Nur ad Din. Atunci, conducătorii statelor latine s-au văzut în faţa unui singur inamic musulman puternic, şi nu a unui mozaic de emirate, ca la sosirea lor acolo. Sub presiunea intensă a atacurilor lui Nur ad Din, din jurul anului 1157, ei au început să solicite activ ajutorul bizantin.[363] Astfel, probabil că Manuel şi-a gândit noua abordare bazându-se pe acele noi evoluţii.

Apoi au intrat în joc şi factorii interni. Se pare că Bizanţul devenise prosper economic sub conducerea lui Manuel, judecând după numărul mare de monede

---

[362] Harris şi Tolstoy, 2012, p. 308; Magdalino, 1993, pp. 62-63.

[363] Lilie, 1993, pp. 164-165, 179-180, 220-221; Phillips, 1996, pp. 123-125.

aflate în circulaţie. Au crescut, desigur, şi veniturile din impozite: un vizitator la Constantinopol, în jurul anului 1161, calcula un venit anual al fiscului bizantin de 20.000 de galbeni doar din taxe vamale şi chirii din oraş. De unde şi uşurinţa cu care Manuel putea să-şi asigure bunăvoinţă în schimbul darurilor sau al sumelor date ca zestre şi răscumpărare.[364] Dar şi viziunea şi personalitatea împăratului au avut rolul lor. De cum a ajuns la putere, el a renunţat la regimul represiv, auster chiar, instituit de Alexie I şi de mama lui şi continuat de Ioan al II-lea. Moravurile s-au relaxat, iar palatul a redevenit cuibul unor aventuri sentimentale imperiale. Nicetas Choniates consemna, destul de afectat, că Manuel, tânăr şi pasional, se dedicase cu totul unei vieţi destrăbălate şi senzuale, de petreceri şi distracţii; era în floarea tinereţii şi se lăsa în voia patimilor vulgare, fără să-şi refuze nimic.[365]

Şi mai important era faptul că la Curte domnea o nouă atmosferă, de cugetare mai liberă. Dacă Alexie I recomandase studiul Scripturilor şi al Părinţilor ca mod ideal de destindere, Curtea lui Manuel devenise scena multor preocupări intelectuale, fiind încurajate discuţii deschise pe teme teologice şi astrologice. Până şi

---

[364] Benjamin of Tudela, 1907, p. 13; Harvey, 1990, pp. 86-88.

[365] Choniates, 1984, p. 32.

panegiricele, acele discursuri rigide şi ceremonioase ţinute spre lauda împăratului cu prilejul sărbătorilor importante, prezentau abateri subtile de la forma tradiţională.[366] Şi în rândul curtenilor au apărut figuri noi. Ca toţi suveranii Comneni, Manuel a împărţit multe dintre principalele slujbe de stat membrilor propriei sale familii, dar a adus şi oameni din afară, din medii obscure, aşa ca Ioan din Poutze, care trebuie să fi favorizat acest nou suflu.[367]

Această atmosferă de deschidere a avantajat şi abordarea mai inteligentă şi mai flexibilă a altor culturi. Intelectualii bizantini au început să fie interesaţi de literatura, geografia şi medicina arabe şi să traducă acele lucrări în greacă, Manuel însuşi arătându-se interesat de construirea de noi punţi spre vecinii lor islamici. El a încercat să uşureze convertirea musulmanilor la creştinism, propunând îndepărtarea secţiunii din catehism care anatemiza pe „dumnezeul lui Mahomed"[368]. Acelaşi interes se identifica şi în privinţa latinilor, iar unele elemente de modă occidentală, cum ar fi pălăriile cu borul lat, s-au răspândit şi la Constantinopol. Manuel era în mod

---

366 Komnene, 2009, p. 151; Choniates, 1984, pp. 55; Kazhdan şi Epstein, 1985, p. 150.

367 Choniates, 1984, pp. 32-33, 87; Magdalino, 1993, pp. 252-261.

368 Choniates, 1984, pp. 121, 124; Kazhdan şi Epstein, 1985, pp. 182-183.

special interesat de obiceiurile din Occident. Era dispus să participe la turniruri, cutumă apuseană necunoscută până atunci la Bizanţ, şi se spunea chiar că i-ar fi scris regelui Angliei, Henric al II-lea, interesându-se de geografia şi trăsăturile remarcabile ale regatului. Împăratul angaja latini, de pildă pe fraţii pisani Leone Tusco (Toscanul) şi Ugo Eteriano, şi în alte roluri decât în cel bine ştiut de mercenari, şi anume ca translatori şi consultanţi în afaceri occidentale.[369]

Interesul faţă de moda şi geografia Apusului era poate doar un moft trecător. Mai semnificativ era modul în care clasele conducătoare bizantine deveneau tot mai bine informate în legătură cu pretenţiile papalităţii reformate şi principiile cruciadelor. La sfârşitul anilor 1120, aparent, încă nu luaseră la cunoştinţă că papa îşi dorea să aibă autoritate nu numai asupra întregii Biserici, ci chiar şi asupra regilor şi împăraţilor. Când Ioan al II-lea i-a trimis o scrisoare papei, în 1141, a profitat de prilej ca să propună vechea doctrină a „celor două săbii”, ideea că autoritatea în lumea creştină se împarte între puterea seculară şi cea spirituală, fiecare cu roluri şi răspunderi proprii.[370] Zece ani mai târziu, bizantinii au înţeles cu siguranţă că

---

[369] Kinnamos, 1976, p. 99; Choniates, 1984, p. 62; Dondaine, 1958, pp. 473-483.

[370] Theiner şi Miklosich, 1872, pp. 4-6.

papalitatea pretindea cu mult mai mult de atât. La vizita unui legat papal la Constantinopol, în 1136, arhiepiscopul din Nicomedia i s-a plâns că doctrina primatului papal i-ar transforma pe bizantini din fii în sclavi ai Bisericii. Anna Comnena, scriind în anii 1140, considera pretenţia papilor de a fi în fruntea întregii *oikoumene* o aroganţă tipic latină, iar Ioan Kinnamos bombănea că ei „uzurpă vârful suprem al autorităţii, arogându-şi demnitatea imperială”[371].

Între timp, şi bizantinii ştiau că există o legătură între ambiţiile papale şi doctrina cruciadelor. Pentru ei, era o idee mai greu de pătruns, deoarece, aşa cum am văzut, la Bizanţ Biserica nu se implicase niciodată direct în război, iar ideea de „război sfânt” le era mai degrabă străină. Chiar şi aşa, pe măsura trecerii secolului al XII-lea, mulţi bizantini educaţi au început să înţeleagă ce anume îi mâna pe creştinii latini spre Ierusalim. Nicetas Choniates, care scria în anii 1190, era conştient de convingerea cruciaţilor că, prin autoritatea papei, urma să li se ierte toate păcatele şi să fie primiţi fără întârziere în paradis.[372] Se pare că Manuel ar fi înţeles acest fapt mult mai devreme, poate fiind informat de consilierii lui latini, ceea ce îi permitea să-şi prezinte

[371] Komnene, 2009, p. 39; Kinnamos, 1976, p. 166; Phillips, 2019b, pp. 110-111.
[372] Choniates, 1984, p. 40; Kolia-Dermitzaki, 2019, pp. 64-67.

acţiunile în lumina potrivită. Fără îndoială atent la acuzaţiile de complot făcute după primele două cruciade, se străduia să exprime relaţiile cu puterile musulmane în termeni specifici unei cruciade şi, în acest fel, să sublinieze faptele sale în numele creştinătăţii ca întreg.

Într-o scrisoare trimisă lui Henric al II-lea al Angliei, în 1176, spre exemplu, afirma că în campaniile sale împotriva turcilor selgiucizi fusese cuprins de indignare „când i-am văzut cum se făleau faţă de creştini, triumfând asupra numelui lui Dumnezeu şi luând în stăpânire pământul creştinilor”. Tot cam pe atunci a trimis şi papei scrisori concepute în acelaşi stil. Bizantinii înşişi înţelegeau ce urmărea Manuel. Kinnamos îşi amintea cât de dornic era de o victorie asupra turcilor, ca să-şi impresioneze soţia germană, Bertha, fără îndoială sperând ca vestea măreţelor sale fapte să ajungă în Apus.[373] Stratagema a funcţionat. Treptat, impresia negativă rămasă după Cruciada a 1I-a a început să se stingă. Până în 1160, se pare că Ludovic al VII-lea ar fi uitat totul şi îi scria lui Manuel amintindu-şi cu plăcere de căldura cu care fusese înconjurat la Constantinopol, în 1147. Procesul de reconciliere s-a desăvârşit în martie 1180, când fiica lui

---

[373] Vasiliev, 1929-30, p. 237; Kinnamos, 1976, p. 44; Lilie, 1993, pp. 211-214.

Ludovic, Agnès, s-a căsătorit cu fiul lui Manuel, Alexie. A fost doar cel mai prestigios eveniment dintr-o serie de căsătorii puse la cale de Manuel între rude ale sale şi membrii ai aristocraţiei latine. Mâna fiicei sale din prima căsătorie, Maria, i-a fost dată lui Renier, fiul marchizului de Montferrat, iar două nepoate au fost măritate cu alţi nobili italieni.[374] Această diplomaţie atentă a jucat, fără îndoială, un rol în crearea strălucitei reputaţii postume a lui Manuel din cronicile latine.

Strategia de ascundere a ţelurilor politicii externe bizantine sub o faţadă care satisfăcea aşteptările latine avea să-i aducă lui Manuel un succes considerabil în relaţiile cu principatul Antiohia şi regatul Ierusalimului în anii 1150, 1160 şi 1170. În cazul Antiohiei, un prilej de a interveni s-a ivit în iunie 1149, când Nur ad Din a pus la cale un raid îndrăzneţ, până adânc în principat. Raimond de Poitiers s-a grăbit să-l intercepteze, fără a aştepta să se adune toate forţele sale, iar în ciocnirea care a urmat a fost părăsit de mai toţi oamenii lui, fiind apoi ucis. Nur ad Din a cerut să i se reteze capul şi braţul drept şi le-a trimis califului din Bagdad, după care a început să prade în voie zona din jurul Antiohiei.

---

[374] William of Tyre, 1943, II, p. 449; Choniates, 1984, pp. 97, 113; Magdalino, 1993, p. 100.

Fiul lui Raimond, Bohémond al III-lea, era prea mic pentru guvernare, prin urmare trebuia neapărat să fie numit un regent care să conducă principatul pe durata minoratului lui. Regele Ierusalimului, Balduin al III-lea, a îndeplinit o vreme acest rol. Când acesta s-a întors în regatul său, contele Joscelin al II-lea al Edessei a fost chemat să-l înlocuiască, dar, în drum spre Antiohia, a fost prins într-o ambuscadă de briganzi şi dus prizonier la Alep.[375]

În 1152, a intervenit Manuel, cu intenţia de a pune în fruntea oraşului o persoană pe care să o controleze şi să aducă astfel Antiohia sub suzeranitate imperială. Nu era nicio noutate: prin Tratatul de la Devol, Alexie I îl desemnase pe Bohémond în acest rol. Manuel s-a oprit tot asupra unui normand, un anume Jean Roger, pe care l-a trimis în Antiohia să ceară mâna văduvei lui Raimond, Constance, dar planul a dat greş. Poporul din Antiohia s-a opus acestei uniri, temându-se că va ajunge să plătească dările bizantine, iar Constance, la rândul ei, a hotărât că Jean Roger era prea bătrân şi a preferat să se căsătorească cu un nobil francez, Renaud de Châtillon, care a devenit astfel noul principe de

---

375 William of Tyre, 1943, II, pp. 196-198, 200-201; Ibn al-Qalanisi, 1932, pp. 291-292.

Antiohia.[376] Dar Manuel a mers mai departe, schimbând tactica prin încercarea de a-l racola chiar pe Renaud de Châtillon ca agent al său. În 1156, şi-a asigurat serviciile principelui Antiohiei împotriva lui Toros, principele Ciliciei armene, care pornise atacuri asupra oraşelor bizantine din zonă recuperate de Alexie I şi Ioan al II-lea. Însă planul nu a funcţionat nici atunci. După ce respinsese forţele lui Toros, principele Antiohiei a considerat că Manuel nu venea suficient de repede cu răsplata promisă. Prin urmare, s-a răzgândit şi a încheiat o alianţă cu Toros şi împreună au lansat un raid împotriva insulei bizantine Cipru. Arhiepiscopul Guillaume din Tir a făcut o descriere vie a atacului, consemnând că oamenii lui Toros şi Renaud s-au arătat nemiloşi, indiferent de vârsta victimelor lor, sau dacă erau bărbaţi sau femei, şi au prădat fără milă chiar şi mănăstiri. Au plecat încărcaţi cu prada pe care, spunea el, au risipit-o curând, căci „bogăţia dobândită prin fapte rele nu aduce nimic bun”. Din cuvintele cronicarului latin se vede limpede că în regatul Ierusalimului s-a simţit un şoc în urma atacului asupra unor fraţi creştini, lumea fiind de părere că făptaşii meritau din plin să fie pedepsiţi. Prin gestul lui

---

[376] Kinnamos, 1976, pp. 96-98, 136; William of Tyre, 1943, II, p. 224; Lilie, 1993, pp. 163-165.

Renaud, Manuel era acum pe deplin justificat să întreprindă o acţiune militară împotriva Antiohiei. Mai mult, atitudinea conciliantă a lui Manuel faţă de papalitate şi îngrijorarea papei faţă de ameninţarea pe care o reprezenta Frédéric Barbarossa făceau ca nici din acea direcţie să nu se aştepte la împotrivire. Când Manuel a pornit marşul spre Antiohia, în 1158, Renaud nu avea cum să se aştepte la ajutor din afară şi, de cum a auzit de apropierea împăratului, s-a grăbit să-l întâmpine la Mamistra şi să ceară pace.[377]

Dacă supunerea Antiohiei era în mare măsură rezultatul noului stil de diplomaţie adoptat de Manuel, continuitatea politicii şi strategiei din trecut, preluate în guvernarea lui, este demonstrată de condiţiile impuse duşmanului învins. Dominaţia împăratului bizantin trebuia înfăţişată public printr-un spectacol umilitor şi, de vreme ce se afla pe poziţii de forţă, Manuel nu avea de ce să omită niciun detaliu. Ceremonia publică a prefigurat înjosirea la care avea să fie supus conducătorul sârb Ştefan Nemania după câţiva ani. Renaud s-a prezentat singur în tabăra bizantină, desculţ, îmbrăcat într-o tunică scurtă de lână şi cu o frânghie în jurul gâtului. Şi-a înmânat sabia

---

[377] William of Tyre, 1943, II, pp. 253-254, 276; Kinnamos, 1976, p. 136; Rowe, 1969, pp. 3-16.

împăratului şi apoi s-a aruncat la picioarele lui, unde a zăcut întins „până când i-a cuprins pe toţi scârba şi gloria latinilor s-a prefăcut în ruşine”. Un poet de la Curtea bizantină a profitat cât s-a priceput de acel moment, cerând să afle ce s-a ales din „lăudărosul, nesăbuitul, fanfaronul, încrezutul latin”, batjocorindu-l pe principele Antiohiei cel cu „tunica în neorânduială, tăiată prea scurt, dezvelindu-i goliciunea picioarelor de la genunchi până la tălpi, şi cu lacrima-i jalnică de pe obraz”[378]. Detaliile tratatului încheiat de Manuel cu Renaud dezvăluiau şi ele continuitatea din subtext. Renaud consimţea ca fortăreaţa Antiohiei să fie cedată la cererea împăratului, iar patriarhul latin să fie înlocuit de cel desemnat de bizantini şi să pună la dispoziţie trupe care să servească în armata bizantină.[379] Primele două condiţii apăruseră şi mai înainte, cea din urmă fiind şi ea un tratament clasic aplicat inamicului înfrânt. După ce şi-a petrecut iarna în Cilicia, în aprilie 1159 Manuel şi-a făcut intrarea oficială în Antiohia, la fel ca tatăl său pe vremuri, ca situaţia să fie cât se poate de limpede. A apărut călare, purtând peste armură un veşmânt împodobit cu pietre preţioase, însoţit de

---

[378] William of Tyre, 1943, II, p. 277; Kinnamos, 1976, p. 138; Prodromos, 2015, pp. 67, 69.

[379] Kinnamos, 1976, pp. 138-139, 141-142; Lilie, 1993, pp. 117-118; Magdalino, 1993, p. 67.

Renaud şi de nobilii din Antiohia, mergând pe jos.[380]

Manuel s-a pregătit atunci să urmeze pe mai departe modelul lui Ioan al II-lea şi să-şi demonstreze autoritatea prin organizarea unei expediţii împotriva lui Nur ad Din. O armată alcătuită din franci şi bizantini a pornit spre Alep, însă atacul nu s-a concretizat, inspirându-i pe un cronicar armean să tragă concluzia acră că împăratul, sosit ca un vultur semeţ, plecase ca o vulpe cu coada între picioare. Manuel a preferat să intre în negocieri cu trimişii sultanului. Nur ad Din a fost de acord să dea bizantinilor ajutor împotriva turcilor selgiucizi de la Ikonion şi, mai important, să elibereze mulţi francezi şi germani rămaşi captivi după Cruciada a II-a.[381] La fel ca în episodul recuperării de către Ioan al II-lea a crucii de marmură la finalul asediului de la Shaizar, din 1138, Manuel reuşise să sporească prestigiul imperial fără să fie nevoie de o campanie costisitoare. Întoarcerea prizonierilor creştini la familiile lor a contribuit substanţial la crearea imaginii unui împărat pătruns de credinţă. Alexie I se folosise de ea ca mod de a combate propaganda lui Bohémond, iar în anii următori Manuel

---

380 Kinnamos, 1976, p. 142; Choniates, 1984, p. 61; William of Tyre, 1943, II, p. 279.

381 Der Nersessian, 1959, p. 149; Ibn al-Qalanisi, 1932, p. 354; Prodromos, 2015, p. 139.

avea să plătească în numeroase rânduri răscumpărarea cavalerilor şi nobililor latini capturaţi în bătălii, ca modalitate de a se pune într-o lumină favorabilă faţă de Occident în 1180, a plătit nu mai puţin de 150.000 de galbeni şi a pus în libertate 1000 de prizonieri musulmani, în schimbul lui Balduin de Ibelin. Şi, nu în ultimul rând, a evitat o campanie militară costisitoare şi nesigură, căci, după cum i-a mărturisit lui Nur ad Din, era cât se poate de conştient de „relele urmări pe care le iscă războiul şi de greutatea de a atinge ţelul sperat”. Conduita lui Manuel faţă de Nur ad Din nu a reprezentat prin urmare o retragere, ci o continuare a politicii prin alte mijloace şi cu mult succes, din perspectiva bizantinilor.[382] Un poet constantinopolitan se arăta încântat că Manuel obţinuse atât de mult în schimbul puţinului sânge vărsat:

Şi, în sfârşit, aţi aşezat un jug şi peste cei din jurul Alepului şi aţi impus tribut celor ce îi silesc pe alţii să plătească biruri. Însă, mai presus de toate, aţi izbutit să fiţi şi vestitorul libertăţii pentru prizonierii de acolo şi să aduceţi la Hristos un popor ce fusese dat uitării.[383]

---

[382] Komnene, 2009, pp. 333-334; Hamilton, 1988, p. 372; Ibn al-Qalanisi, 1932, pp. 354-355.

[383] Prodromos, 2015, p. 139. Despre nevărsarea de sânge, vezi Prodromos, 2015, p. 117.

Spre deosebire de Alexie şi Ioan, Manuel a reuşit să-şi menţină influenţa în Antiohia şi după ce s-a întors la Constantinopol, în 1159. Iar asta, în parte, mulţumită mai ales alianţelor matrimoniale. În 1162, după moartea primei sale soţii, Bertha, s-a căsătorit cu Maria, una dintre fiicele lui Raimond de Poitiers şi soră a tânărului principe Bohémond al III-lea. Legătura s-a consolidat şi mai mult după câţiva ani, când Bohémond s-a căsătorit cu nepoata lui Manuel I. Manuel l-a îndatorat pe principe şi plătindu-i răscumpărarea, în valoare de 100.000 de dinari, după ce fusese luat prizonier de Nur ad Din în bătălia de la Harim, din 1164. În schimb, împăratul a reuşit să îl instaleze în scaunul de la Antiohia pe patriarhul bizantin Atanasie I Manasses, potrivit Tratatului de la Devol şi înţelegerii din 1159. Patriarhul latin, Aimery de Limoges, a fost trimis să locuiască într-un sat învecinat, iar Atanasie a condus de atunci din Catedrala Sfântul Petru.[384]

---

[384] Kinnamos, 1976, pp. 158-160; Choniates, 1984, pp. 65-66; Michael the Syrian, 1899-1910, III, p. 326; Manasses, 2003, pp. 165-166; William of Tyre, 1943, II, pp. 311, 453.

ILUSTRAŢIA 12. Catedrala Sfântul Petru din Antiohia.

Existau, desigur, limite ale influenţei pe care reuşea să o exercite Manuel în îndepărtata Antiohia. În 1170, altarul catedralei din Antiohia s-a prăbuşit în urma unui cutremur. Nefericitul patriarh Atanasie, care slujea Liturghia în acel moment, a murit acoperit de dărâmături. Principele Bohémond a considerat cutremurul o dovadă limpede de judecată divină şi l-a chemat imediat pe Aimery din exil. Manuel a numit un nou patriarh grec, Chiril al II-lea, dar l-a ţinut la Constantinopol, fără a face niciun efort să-l impună locuitorilor Antiohiei, înţelegând probabil că astfel nu

ar fi stârnit decât şi mai multă rea-voinţă.[385]

Mai trebuia menţinut şi un foarte delicat echilibru diplomatic. Căsătoria cu Maria şi influenţa din Antiohia au fost obţinute cu preţul sacrificării relaţiilor de prietenie cu comitatul Tripoli, un aliat încă de la întemeierea lui. Contele Raimond al III-lea a fost profund ofensat, sperând că sora sa Mélisende avea să fie aleasa şi s-a răzbunat imitându-l pe Renaud de Châtillon în 1162, când a pornit un raid în Cipru.[386] Lăsând deoparte aceste neajunsuri, în anii târzii ai domniei sale, Manuel a putut să-şi privească oarecum mulţumit izbânzile din Antiohia, cu atât mai mult cu cât le obţinuse fără să-şi atragă oprobriul occidentalilor.

În linii mari, se poate vorbi la fel şi despre politica lui Manuel faţă de regatul Ierusalimului, între 1158 şi 1180. Vechiul obiectiv, mai exact obţinerea recunoaşterii tutelei împăratului asupra Locurilor Sfinte, ocupa punctul central pe agenda lui Manuel, dar de data asta nu exista un *casus belli* care să justifice o umilire pe faţă, ca în cazul lui Renaud de Châtillon. Prin urmare, trebuia să fie cu atât mai atent. Relaţiile sale cu regatul Ierusalimului au început în 1157, când regele Balduin al

---

385 Michael the Syrian, 1899-1910, III, pp. 336-339; Hamilton, 2001, pp. 204-206.

386 William of Tyre, 1943, II, pp. 291-292; Manasses, 2003, p. 211.

III-lea a trimis o delegaţie la Constantinopol ca să ceară de soţie o prinţesă bizantină. Motivul din spatele cererii nu era greu de înţeles. Balduin ducea mereu lipsă de oameni şi de resurse să-şi apere regatul şi, cum din Apus perspectivele de ajutor nu erau încurajatoare, s-a adresat împăratului bizantin, celebru pentru bogăţia sa. După cum formula Guillaume din Tir, Manuel era capabil „să uşureze, cu belşugul său, suferinţa în care se zbate regatul nostru şi să prefacă sărăcia noastră în belşug". Balduin nu a fost dezamăgit. Ambasadorii s-au întors cu Teodora, fiica în vârstă de treisprezece ani a lui Isaac, fratele lui Manuel, pe care îl înlăturase de la succesiune în 1143. Şi, împreună cu Teodora, zestrea ei de 100.000 de galbeni, plus 10.000 pentru cheltuielile de nuntă şi diverse bijuterii şi veşminte de mătase în valoare de alţi 14.000 de galbeni, după socoteala lui Guillaume din Tir.[387]

Bizantinii nu ofereau niciodată bani fără să aştepte ceva în schimb. Recompensa a fost cerută atunci când Manuel şi oştirea lui au poposit lângă Antiohia, în 1159, după ce fusese pus la punct Renaud de Châtillon. Balduin al III-lea a venit la el să-şi prezinte omagiile şi a fost primit, împreună cu însoţitorii, cu efuziune şi

---

[387] William of Tyre, 1943, II, pp. 264-265, 273-275; Lilie, 1993, pp. 175-176; Phillips, 1996, p. 132.

obişnuitele daruri bogate. Dar au fost îndeplinite şi formalităţile cuvenite, pentru ca nimeni să nu-şi facă nicio iluzie. La întâlnirea dintre cei doi, Balduin a fost aşezat pe un tron plasat mai jos decât al împăratului. Când Manuel a intrat în Antiohia, regelui i s-a cerut să călărească respectuos în spatele lui. Se pare că Balduin ar fi consimţit şi la acel instrument bine cunoscut al politicii bizantine – jurământul. Manuel a reuşit să-l convingă să accepte aceste simboluri ale superiorităţii sale imperiale fără să-i trezească acel gen de resentiment stârnit de Alexie liderilor Cruciadei I. Regele şi împăratul au vizitat băile şi au mers împreună la vânătoare. Când Balduin a căzut de pe cal şi s-a rănit la braţ, Manuel l-a oblojit şi l-a vizitat în următoarele zile, până s-a însănătoşit. Cei doi suverani s-au despărţit în cei mai buni termeni.[388]

După moartea lui Balduin al III-lea la Beirut, în 1163, Manuel şi-a menţinut autoritatea asupra regatului Ierusalimului. În 1165, succesorul lui Balduin, fratele său mai mic Amalric, a trimis o delegaţie la Constantinopol să întrebe dacă i se putea da o mireasă bizantină. Strănepoata lui Manuel, Maria Comnena, a fost trimisă la Ierusalim, însoţită de nobili bizantini care aveau misiunea de a se asigura că „nu s-a omis

[388] Kinnamos, 1976, pp. 140-143, 179; William of Tyre, 1943, II, pp. 277-279.

nicio ceremonie din cele cuvenite”. În schimb, Amalric a reînnoit jurământul de loialitate depus de fratele său Balduin.[389] Toate astea făceau parte, desigur, din arsenalul diplomaţiei bizantine. Tactul desăvârşit de care dădea dovadă Manuel se oglindea însă şi în vizita atent regizată a lui Amalric la Constantinopol, din martie 1171, ca să negocieze susţinerea regatului său din partea bizantinilor. După cum relata în detaliu Guillaume de Tir, momentul reprezenta o lecţie de primire a unui monarh obedient, de statut inferior, la Curtea bizantină, unde au fost etalate toate simbolurile vizuale obişnuite. Lui Amalric i s-au oferit daruri scumpe, a fost primit de împărat, aşezat pe un tron de aur, mai jos decât al împăratului. Guillaume din Tir relatează, plin de emoţie, că în jurul tronului imperial au fost trase perdele la apropierea lui Amalric. Asta, spunea el, ca alaiul regal să nu vadă consideraţia arătată de împărat regelui. Dar este mult mai probabil ca perdelele să fi fost trase din cu totul alt motiv, mai exact pentru a ascunde plecăciunea adâncă făcută de Amalric, potrivit protocolului. Poate că Manuel dorea să nu mai rişte critici pentru că impunea umilirea lui Amalric în public, ca în cazul lui Renaud. Dacă aşa stăteau lucrurile, este încă un bun exemplu pentru

---

[389] Kinnamos, 1976, pp. 178-179; William of Tyre, 1943, II, pp. 344-345.

abilitatea lui Manuel de a escamota judicios practicile diplomatice bizantine tradiţionale. Şi totul se întâmpla pe faţă, nimic nu era ascuns: unul dintre sfetnicii lui Manuel declara că vizita aceea a dovedit clar că împăratul bizantin era „regele regilor”.[390]

Raţiunea esenţială a împăcării lui Manuel cu regii Ierusalimului era recunoaşterea publică a rolului împăratului de protector al Locurilor Sfinte. La fel ca predecesorii săi din secolul al XI-lea, în cazul negocierilor cu fatimizii, Manuel şi-a asigurat dreptul de a participa la reconstrucţia şi decorarea bazilicilor şi mănăstirilor din Ţara Sfântă. Printre ele, Biserica Sfântului Mormânt din Ierusalim, unde, începând din timpul domniei lui Amalric, clericii bizantini puteau să slujească zilnic Liturghia în greacă. Manuel a plătit pentru ca lespedea pe care se spune că a fost aşezat trupul lui Hristos după răstignire să fie acoperită cu aur, poate pentru a compensa pierderea lespezii de marmură aflate acum la Constantinopol. Simbolurile vizuale ale patronajului lui Manuel erau vizibile peste tot în regatul Ierusalimului. În Biserica Naşterii Domnului de la Betleem, redecorată cu mozaicuri pe cheltuiala sa, în anii 1160, erau expuse la vedere mai

---

[390] William of Tyre, 1943, II, pp. 377-383; Kinnamos, 1976, p. 209; Runciman, 1982, p. 153.

multe portrete ale sale. Pe peretele sudic al bisericii, o inscripţie în greacă amintea că lucrarea se executase „în vremea domniei marelui împărat Manuel Comnen Porfirogenetul şi în timpul marelui rege al Ierusalimului Amalric”. Menţionarea numelui lui Manuel pe primul loc avea semnificaţie, deşi, la fel ca în cazul vizitei lui Amalric, exista multă precauţie: în versiunea latină a inscripţiei, singura pe care se presupunea că o vor citi occidentalii, numele lui Amalric apărea înaintea celui al lui Manuel.[391]

Dincolo de simbolurile vizuale, Manuel trebuia să-şi demonstreze suzeranitatea asupra Regatului Ierusalimului purtând război împotriva duşmanului musulman comun. Din 1027, bizantinii fuseseră în general în relaţii bune cu suveranii fatimizi din Egipt, bucurându-se din partea lor de concesii în privinţa Ierusalimului şi îngăduind ca rugăciunile de vineri din moscheea de la Constantinopol să fie spuse în numele califului lor. Îi avertizaseră chiar pe fatimizi de apropierea Cruciadei I.[392] Din anii 1150, relaţia s-a schimbat, căci regimul de la Cairo era vizibil slăbit, fiind sfâşiat de luptele pentru putere dintre vizirii rivali. Atât Nur ad Din, cât şi Amalric erau dispuşi să

---

[391] Phokas, 1988, pp. 324, 332-333; Hamilton, 1988, p. 368; Jotischky, 1994, pp. 207-224.

[392] Hamdani, 1974, p. 173; Anderson, p. 100; Lilie, 1993, pp. 235-236.

profite de slăbiciune, cu atât mai mult cu cât Egiptul era una dintre cele mai fertile şi productive ţări din regiune. Şi Manuel era tentat să intervină, în ciuda distanţei, dar prima lui mişcare a fost să trimită o delegaţie la Cairo ca să ceară plata unui tribut anual. Doar după ce a fost refuzat, Manuel a trimis soli la Ierusalim ca să discute despre o acţiune comună, în vara anului 1168. În octombrie anul următor, Amalric a intrat cu armata în Egipt, susţinut de o flotă bizantină de circa 300 de vase, această forţă combinată asediind oraşul Damietta din Delta Nilului. Zelul lui Manuel de a porni la război într-o asemenea situaţie contrastează flagrant cu uşurinţa cu care încheiase pacea cu Nur ad Din în urmă cu zece ani. Kinnamos pretindea chiar că dorea foarte mult să recupereze Egiptul, ca provincie bizantină. Bizantinii erau bucuroşi să lupte dacă erau convinşi că aveau şanse deosebite de succes şi costuri moderate. Dar împăratul şi-a făcut totuşi un calcul greşit. Asediul de la Damietta s-a prelungit mai multe săptămâni şi proviziile limitate aduse de flota bizantină erau pe terminate. În decembrie, s-a convenit un armistiţiu şi forţele creştine s-au retras, dar jumătate din flotă s-a pierdut în furtună pe drumul de întoarcere la Constantinopol.[393]

---

[393] William of Tyre, 1943, II, pp. 347, 362; Kinnamos, 1976, p. 208; Choniates,

Campania egipteană era de obicei înfăţişată ca un dezastru total. Cu siguranţă, a contribuit şi faptul că locotenentul lui Nur ad Din, Saladin, şi-a consolidat poziţia de vizir al califului fatimid, de unde mai târziu a reuşit să obţină stăpânirea peste Egipt. Pentru Bizanţ nu au existat efecte negative, în afară de pierderea masivă suferită de flotă. Califul s-a grăbit să încheie un tratat cu Manuel şi relaţiile cu Regatul Ierusalimului nu au suferit mari stricăciuni. Guillaume din Tir omagia chiar curajul cu care comandantul bizantin, Andronic Kontostephanos, şi oamenii săi luptaseră la Damietta. În 1177, Manuel a propus o nouă campanie şi o altă flotă bizantină a fost trimisă în Palestina să participe la invazie. Dar atunci atacul nu a mai avut loc din cauza refuzului de a participa venit din partea lui Filip, conte de Flandra, şi a altor nobili de seamă din Regatul Ierusalimului.[394] Cu toate astea, Manuel a rămas în continuare protector recunoscut al statelor latine.

Aşa cum s-a întâmplat şi cu Antiohia, Manuel nu cunoştea limite când hotăra să îşi urmeze ţelurile tradiţionale reambalându-le într-un mod convenabil.

1984, p. 91.

394 Choniates, 1984, p. 96; William of Tyre, 1943, II, p. 367, 420-424; Kinnamos, 1976, p. 224; Lilie, 1993, pp. 215-216, 309-320; Hamilton, 1988, pp. 365-366; Phillips, 2019, pp. 57-72.

Chiar dacă regii de la Ierusalim îi acceptau ajutorul când aveau nevoie de el, nu puteau să îi îmbrăţişeze toate pretenţiile cu care venea. Când Leontie, numit de Manuel patriarh al Ierusalimului, a apărut în Ţara Sfântă, în vara anului 1177, nu i s-a permis să slujească în Biserica Sfântului Mormânt şi a trebuit să viziteze sanctuarul ca persoană particulară.[395]

La fel şi în relaţiile lui Manuel cu alţi conducători din Occident. În 1164, el i-a amintit regelui Vladislav al Boemiei că era vasal al împăratului bizantin, ţinând seama de jurământul făcut când îl însoţise pe Conrad al III-lea în Cruciada a II-a. Cel mai probabil, Vladislav nu a fost impresionat: îşi datora titlul monarhic rivalului lui Manuel, împăratul roman Frédéric Barbarossa, care, la dieta de la Regensburg din 1158, îl ridicase de la rangul de duce la cel de rege.[396] Şanse mari de obţinere a recunoaşterii pretenţiilor bizantine în Apus au apărut odată cu alegerile papale controversate din septembrie 1159, când Frédéric Barbarossa l-a susţinut pe Victor al IV-lea împotriva lui Alexandru al III-lea. Manuel a simţit că avea şansa să-şi submineze rivalul şi i-a acordat susţinerea sa morală şi financiară lui Alexandru. Nimic nou. Alexie I căutase să câştige

---

[395] Goudelis, 1993, pp. 127 133.

[396] Kinnamos, 1976, p. 169; Vincent of Prague, 1861, p. 681.

capital şi pe seama disputei pentru învestitură dintre papalitate şi împăratul apusean şi, în 1112, a scris poporului din Roma, compătimindu-l pentru tratamentul sever la care de curând fusese supus papa Pascal al II-lea din partea împăratului apusean Henric al V-lea. Chiar s-a oferit pe sine sau pe fiul său, Ioan, ca înlocuitor al lui Henric, dar nu există dovezi că propunerea ar fi fost tratată cu seriozitate.[397] Însă Manuel s-a apropiat mult de obţinerea acestei recunoaşteri. Sub presiunea puternică a forţelor lui Barbarossa, în 1161, se pare că Alexandru al III-lea s-ar fi oferit să-l încoroneze pe Manuel ca împărat roman occidental în locul recalcitrantului Barbarossa. Ofertei nu i s-a dat curs nicio clipă. S-a lămurit că papa se aştepta ca Manuel să se stabilească la Roma, nu la Constantinopol, iar Manuel nu avea, desigur, cum să accepte o asemenea anulare a *translatio imperii.* În 1177, Alexandru al III-lea şi Barbarossa s-au împăcat şi, pentru moment, nu a apărut o altă şansă de a profita de pe urma rupturii dintre papă şi împăratul occidental.[398]

O altă limită a lui Manuel era stabilită chiar de supuşii săi. Ca parte a dorinţei sale de a face acţiunile bizantine acceptabile în ochii occidentalilor, Manuel a

---

[397] Hoffman, 1980, p. 514; Bloch, 1946, pp. 222 223.

[398] Kinnamos, 1976, pp. 167, 196; Duchesne, 1955-1957, II, p. 415; Magdalino, 1993, pp. 83-89.

căutat să dezamorseze chestiunea schismei cu Roma, folosită atât de eficient de cei care urmăreau să justifice atacurile asupra imperiului. În 1166, la Constantinopol s-a ţinut un sinod pentru a discuta diferenţele dintre cele două Biserici, cu a cărui ocazie Manuel i-a îndemnat pe occidentali să-şi exprime punctul de vedere. Şi-a arătat dorinţa de a elimina acele practici care îl şocaseră pe Eudes de Deuil în vremea Cruciadei a II-a, în special resfinţirea altarelor şi rebotezarea latinilor. Împăratul a făcut până şi eforturi să găsească un compromis oarecare referitor la autoritatea papală, reinterpretând *Donatio Constantini,* document care susţinea pretenţiile papale la autoritate universală, în aşa fel încât să îi asigure compatibilitatea cu ambiţiile împăratului bizantin.[399]

Acolo unde dorea să ajungă însă împăratul cu siguranţă nu erau dispuşi să-l urmeze toţi supuşii lui, şi cu atât mai puţin majoritatea clericilor şi călugărilor. Pe măsura trecerii secolului al XII-lea, se înregistra o înăsprire categorică a atitudinilor împotriva pretenţiilor şi practicilor latine, ceea ce a dus la multe schimburi de scrisori şi polemici în termeni duri. În 1155, Vasile de Ohrida, arhiepiscopul Tesalonicului, i-a

---

399 Dondaine, 1958, pp. 480-482; Darrouzès, 1965, p. 76; Angold, 1997, pp. 213-214.

scris papei obiectând faţă de descrierea de „oaie rătăcită” făcută de pontif Bisericii bizantine. Nu bizantinii, argumenta el, au fost cei care au adus adăugiri Crezului sau au introdus utilizarea pâinii nedospite la euharistie. Critici şi mai severe ale „abaterilor” latine au venit din partea canonistului Teodor Balsamon, mai târziu patriarh nerezident al Antiohiei. Întrebat dacă clericii bizantini ar trebui să-i cuminece pe latini, Balsamon a răspuns că nu, dacă acea persoană nu s-a lepădat de principiile dogmatice şi de practicile care au scindat Biserica Occidentală de cea Răsăriteană.[400] În lumina unor atitudini ferm înrădăcinate ca acestea, Manuel a înţeles că niciun fel de reambalare nu ar putea ascunde diferenţele fundamentale existente între Răsărit şi Apus legate de autoritatea papală şi de *Filioque*. Într-o discuţie cu pisanul Ugo Eteriano, se plângea:

Să rupi firul acestei discordii este foarte anevoios ori aproape imposibil. Căci grecul nu va scrie vreodată că Sfântul Duh purcede de la Fiul, iar latinul nu va şterge sau nu va trece peste ce a scris. Cum să se închidă această rană?[401]

---

400 Mansi, 1767, col. 799-802; Kazhdan şi Epstein, 1985, pp. 185-196.

401 Magdalino, 1993, p. 91.

ILUSTRAȚIA 13. Castelul cruciat Crac des Chevaliers (Fortăreața Cavalerilor), Siria.

Pe măsura continuării domniei lui Manuel, creştea şi un curent subteran de critici față de prioritățile şi metodele sale. Unii simțeau că nutreşte „ambiții exagerate şi îşi îndreaptă privirile dincolo de capătul lumii”, ceea ce ar putea fi o aluzie la politica sa italiană ori la expediția din Egipt. Alții se lamentau că arăta prea mare încredere în străini, ceea ce putea avea de-a face cu angajarea latinilor la Curtea sa.[402] Era firesc să apară şi asemenea nemulțumiri la adresa unui conducător care încerca să se acomodeze cu schimbarea, dar domnia lui Manuel a reprezentat un succes. Alexie I şi Ioan al II-lea aplicaseră statelor cruciate o politică bizantină mult încercată, dar din partea Apusului s-au ales cu o reacție plină de

---

[402] Choniates, 1984, pp. 115-116.

indignare care, în 1107, a luat forma unei acţiuni militare directe. Cu percepţia sa inteligentă a sensibilităţilor occidentale în anumite aspecte, Manuel obţinuse acceptarea hegemoniei sale asupra Antiohiei şi Ierusalimului. Însă, la o analiză atentă, această aprobare depindea de un împărat priceput şi bine informat, precum şi de curteni pe măsură, care să aibă capacitatea de a urmări ţeluri tradiţionale fără a aprinde ostilitatea apusenilor. Dar succesorilor lor avea să le lipsească acest rafinament.

7
Tiranul Andronic (1180-1185)

După moartea lui Manuel I, la 24 septembrie 1180, o serie de răsturnări politice violente au eliminat nu numai pe succesorul desemnat de el, ci şi pe curtenii care probabil jucaseră un rol de seamă în stabilirea politicii externe şi ambalarea ei spre consum occidental. Drept urmare, în cinci ani Bizanţul s-a întors, în ochii vest-europenilor, acolo unde se găsea în 1150. Circula din nou o virulentă propagandă antibizantină, readucând pe tapet vechile acuzaţii de schismă cu Roma şi de înţelegere secretă cu necredincioşii, acuzaţii pentru care Manuel şi sfetnicii lui au depus mari eforturi ca să le evite. O asemenea destrămare rapidă

cerea o explicaţie, iar motivul propus de obicei era acapararea puterii la Constantinopol de o facţiune presupus „antilatină”, condusă de vărul lui Manuel, Andronic I Comnenul. Pe lângă instaurarea regimului de teroare, se mai afirmă că Andronic ar fi speculat naţionalismul bigot al populaţiei bizantine ca să obţină puterea şi apoi să schimbe centrul de greutate al politicii externe, de la împăcarea cu Occidentul la înfruntarea lui directă.[403]

Acest tablou al motivelor ascunse ale conduitei lui Andronic faţă de Apus este inexact în mai multe privinţe. Mai întâi, Andronic însuşi nu era în mod special antilatin. Lovitura sa din 1182 a fost motivată mai degrabă de dorinţa personală de răzbunare pe Manuel I şi pe susţinătorii lui. Apoi, populaţia bizantină nu era cuprinsă de ura xenofobă împotriva tuturor occidentalilor, aşa cum se afirmă uneori. Şi, în sfârşit, politica urmată de Andronic faţă de statele cruciate nu era nici nouă, nici antilatină, ci mai degrabă o continua pe cea a predecesorilor. Era formulată nu ca pro- ori antilatină, ci în termenii din *translatio imperii* şi ai necesităţii de apărare a Constantinopolului şi de asigurare a recunoaşterii statutului împăratului.

---

[403] Brand, 1962, pp. 167-168; Brand, 1968a, pp. 34-35, 41-43; Lilie, 1993, pp. 222-223.

Acestea fiind zise, Andronic putea fi în continuare făcut vinovat de renaşterea ostilităţii faţă de Bizanţ în Apus şi în statele cruciate deoarece, spre deosebire de Manuel I, a ignorat total felul în care erau interpretate mişcările sale în Apus. În timp ce prelua puterea, în 1182, a permis masacrarea rezidenţilor italieni din Constantinopol. În lumina acelei atrocităţi, nu conta că politica externă bizantină nu avea mobiluri specific antilatine. De atunci înainte, avea să fie inevitabil mereu văzută în acea lumină în Apus, în aşa fel încât chestiuni practic de rutină, ca acordul cu Saladin, sultanul Siriei şi al Egiptului, legat de protectoratul Locurilor Sfinte, au ajuns să fie privite ca parte a maşinaţiilor intenţionate şi sinistre împotriva creştinilor din Răsăritul latin.

Pentru a demonstra cele afirmate aici, trebuie mai întâi să vedem de ce lovitura lui Andronic a fost interpretată ca antilatină. Neînţelegerea provine din evoluţiile petrecute în Imperiul Bizantin între mijlocul secolului al XI-lea şi sfârşitul domniei lui Manuel I. Atunci, numărul vest-europenilor veniţi să trăiască la Constantinopol a crescut enorm. Ei îndeplineau o varietate de roluri, mulţi fiind în serviciul imperial. Cei mai mulţi erau probabil mercenari, de la scandinavii şi englezii care alcătuiau garda Varegă de la palat până la cavalerii normanzi, o componentă importantă a

armatelor conduse în campanii de primii trei împăraţi ai dinastiei Comnenilor. Latinii aveau multe alte ocupaţii. Din motive evidente, erau deseori aleşi să conducă delegaţiile diplomatice la curţile din Europa apuseană şi uneori îndeplineau şi rolul de sfătuitori. La încheierea textului Tratatului de la Devol, convenit cu Bohémond în 1108, majoritatea semnatarilor documentului din partea bizantină erau vest-europeni, lăsând să se înţeleagă că fuseseră implicaţi în negocieri.[404] Se pare că numărul latinilor din serviciul imperial şi varietatea rolurilor îndeplinite de ei au crescut şi mai mult sub Manuel I şi se spunea că „au năpădit Curtea”. El a adus translatori şi consilieri ca pisanul Ugo Eteriano, în vreme ce Alessandro di Gravina, din sudul Italiei, a fost de-a lungul domniei sale comandant militar, dar şi diplomat trimis la suveranii latini.[405] Elementul latin din miezul puterii a fost consolidat şi prin alianţele matrimoniale ale lui Manuel cu puterile latine. Ambele soţii ale lui Manuel, Bertha von Sulzbach şi Maria de Antiohia, au fost de origine latină, iar în anii 1180 şi-a căsătorit copiii cu vestici: pe fiica sa, Maria Porfirogeneta, cu Renier, fiul marchizului de Montferrat, iar pe fiul său, Alexie, cu

---

[404] Komnene, 2009, p. 396; Stevenson, 1858, II, pp. 46-47; Kazhdan, 2001, pp. 93-99.

[405] Robert of Auxerre, 1882, p. 246; Choniates, 1984, p. 53; Magdalino, 1993, p. 90.

Agnès, fiica lui Ludovic al VII-lea al Franţei. Aceste soţii şi soţi au adus, fără îndoială, la Constantinopol propriile suite. De unde şi reputaţia lui Manuel de cel mai prolatin dintre împăraţii bizantini.

S-a presupus deseori în acea vreme, iar de atunci încoace permanent, că mulţi bizantini trebuie să fi fost nemulţumiţi de prezenţa acestor venetici – şi fără îndoială că au tot existat semne de nemulţumire. Curteanul şi militarul Kekaumenos, în secolul al XI-lea, l-a sfătuit pe împărat să nu acorde străinilor ranguri şi funcţii înalte în stat, deoarece acest lucru „nu ar fi pe placul dregătorilor voştri, care sunt romei de origine”[406]. Nicetas Choniates afirma că mulţi aveau sentimentul că Manuel I prefera să fie slujit de străini, şi nu de bizantini. În loc să se mărginească la roluri militare, ca în trecut, se pare că le acorda posturi în administraţia imperială, numindu-i judecători şi perceptori de impozite, când ei nici măcar nu vorbeau curat greceşte. Când a încercat să-i găsească unchiului său un post la Curte, Georgios Tornikios a descoperit că exista o aprigă rivalitate din partea „celor ce vorbesc limbi barbare (...) care au fost luaţi din piaţă şi aduşi la palatul imperial”. În afara centrelor puterii, existau

---

[406] William of Tyre, 1943, II, p. 461; Kekaumenos, 1896, p. 95; Nicol, 1967, pp. 328-329.

prilejuri când unii latini deveneau ţinta ostilităţii populaţiei bizantine. Ugo Eteriano povestea că, în 1166, latinii erau arătaţi cu degetul pe străzile capitalei, în semn de ură şi de dispreţ.[407]

Ar fi lipsit de înţelepciune să acordăm prea multă atenţie unor asemenea situaţii izolate. Incidentul descris de Eteriano era urmarea atmosferei încărcate din timpul dezbaterilor teologice organizate de Manuel în anii 1160, nefiind ceva permanent. Mulţi autori ai vremii, inclusiv Anna Comnena şi Nicetas Choniates, îi omagiau fără rezerve pe latinii aflaţi în slujba bizantină pentru loialitatea şi curajul lor. La urma urmei, Imperiul Bizantin nu era un stat naţional grec. Era un lucru firesc pentru creştini de toate neamurile să se găsească în serviciul împăratului creştin universal. Alte dovezi din literatura acelei perioade arătau limpede că mulţi bizantini îi priveau pe latini ca pe simpli fraţi creştini.[408] Chiar şi informaţiile că Manuel împărţea latinilor cele mai bune slujbe de la Curte trebuie tratate cu precauţie. În afara acestor afirmaţii vagi, nu există vreo dovadă ca un latin să ocupe oricare dintre posturile administrative importante de la Curte. Afirmaţiile lui Choniates şi Tornikios trebuie privite în

---

[407] Choniates, 1984, p. 115; Dondaine, 1958, p. 481; Angold, 1997, p. 240.

[408] Komnene, 2009, p. 71; Abrahamse, 1986, p. 190; Harris, 2000, p. 27.

contextul mai larg al vigilenţei cu care membrii elitei conducătoare bizantine păzeau privilegiile la care considerau că îi îndreptăţea educaţia lor. Dintotdeauna se grăbiseră să-şi denigreze rivalii în întrecerea pentru funcţii, fie ei bizantini sau străini, punându-le la îndoială educaţia şi competenţa în greacă, aşa cum a făcut Mihail Psellos când a fost exclus din cercul intim de la Curte, în 1055-1056. Comentariile părtinitoare erau dovezi nu ale prejudecăţilor antilatine, ci ale vigilenţei obişnuite cu care un mic grup privilegiat îşi păzea dreptul de a pătrunde în cercul său restrâns. Este mai greu să vorbim de o ostilitate clocotindă şi largă faţă de toţi latinii din Constantinopol.[409]

Chiar şi aşa, în rândul vest-europenilor existau anumite grupuri care deveneau ţinta indignării. O antipatie adâncă şi îndelungată îi însoţea pe negustorii italieni care locuiau la Constantinopol, şi în special pe cei veneţieni. Motivul acestei ostilităţi se găsea la sfârşitul secolului al XI-lea, când Alexie I, aflat în căutarea unui aliat în condiţiile ameninţării invaziei normande din sudul Italiei, încheiase un tratat cu Veneţia. Sub imperiul urgenţei, împăratul le făcuse veneţienilor concesiuni largi de comerţ maritim între Constantinopol şi Occident. Negustorilor veneţieni li

[409] Psellos, 1966, p. 263; Angold, 1997, p. 233; Magdalino, 1993, p. 222.

s-a acordat dreptul de a face negoţ aproape peste tot în imperiu, scutiţi de *kommerkion* şi de alte dări, asigurându-li-se şi propriul cartier comercial, de-a lungul Cornului de Aur din Constantinopol.[410] Se pare că guvernarea bizantină ar fi privit aceste concesiuni ca pe o măsură temporară, care urma să fie retrasă când imperiul şi-ar fi revenit. Momentul potrivit a fost cel al urcării pe tron a lui Ioan al II-lea, în 1118. După înfrângerea lui Bohémond din 1108, primejdia din partea normanzilor părea mai puţin acută şi Ioan a refuzat să reînnoiască tratatul făcut de tatăl său. Dar veneţienii nu erau dispuşi să-şi piardă privilegiile preţioase. În iarna anului 1124, o flotă veneţiană care se întorcea din Ţara Sfântă, unde îl ajutase pe regele Ierusalimului să atace Tirul, s-a abătut din drum în Marea Egee. A dat o serie de atacuri în Rhodos şi pe alte ţărmuri şi insule bizantine, luând ca sclavi o mulţime de tineri. Atacul a venit fără vreun avertisment, prin urmare Ioan, fără flotă în acea zonă, a asistat neputincios. Pentru a evita alte lovituri, a cedat şi, în august 1126, a semnat tratatul care restabilea mai vechile privilegii comerciale ale Veneţiei.[411]

---

[410] Tafel şi Thomas, 1856-1857, I, pp. 51-53; Nicol, 1988b, pp. 59-63; Frankopan, 2012, pp. 76-77.

[411] Fulcher of Chartres, 1969, p. 276; Kinnamos, 1976, p. 210; Lilie, 1993, pp. 97-100.

Pe parcursul secolului al XII-lea, autorităţile bizantine au acordat concesiuni comerciale asemănătoare şi altor oraşe italiene. În 1111, s-a încheiat un tratat cu Pisa, care acorda mai puţine scutiri de taxe vamale şi un cartier comercial şi debarcader pe Cornul de Aur. Genovezii au primit aceleaşi avantaje în 1155. Acordarea de concesiuni şi genovezilor, şi pisanilor nu era atât de riscantă şi de neînţeleaptă pe cât părea. Existau aliaţi de valoare împotriva normanzilor din sudul Italiei, iar Frédéric Barbarossa şi bizantinii sperau, fără îndoială, să-i folosească şi în jocul împotriva rivalilor lor comerciali, veneţienii. Mai mult, este foarte posibil ca bogăţia generată prin activităţile lor comerciale să fi compensat cu prisosinţă orice concesiuni făcute taxelor vamale. Se pare că porturile provinciale ca Dyrrachion şi Tesalonic au înflorit de pe urma comerţului exercitat în ele de negustorii italieni.[412] Altfel, nu era deloc ceva neobişnuit să închei asemenea tratate cu republicile maritime italiene. În 1123, Balduin al II-lea al Ierusalimului a încheiat o înţelegere asemănătoare cu Veneţia, prevăzând scutiri de taxe vamale şi cartiere comerciale în Tir, Sidon şi alte porturi. Acorduri cu pisanii şi genovezii au urmat

---

[412] Caffaro, 2013, pp. 75, 195-196; Otten-Froux, 1987, p. 155; Day, 1988, pp. 8, 25-27.

curând şi, fără îndoială, negustorii au contribuit mult la prosperitatea statelor latine din Siria şi Palestina.[413]

Indiferent ce considerente politice au determinat aceste tratate, nu încăpea îndoială că negustorii italieni erau profund nepopulari, nefiind priviţi cu ochi buni de restul populaţiei. Enclavele lor de-a lungul Cornului de Aur erau un soi de oraşe de sine stătătoare, cu magazine, taverne, depozite, mori şi biserici cu slujbe ţinute în latină, nu în greacă.[414] Această cvasiindependenţă împreună cu marea bogăţie şi cu ceea ce era perceput drept aroganţă a italienilor au dat naştere resentimentelor. Ei erau consideraţi trufaşi, lăudăroşi şi lipsiţi de respect de cei în mijlocul cărora trăiau. Şi, aşa cum se întâmplă adesea cu imigranţii nepoftiţi, se credea că erau mult mai mulţi decât în realitate, iar un observator estima că numărul lor se ridica la 60.000, în 1180.[415] Bizantinii nu se distingeau de fapt prin intoleranţă sau xenofobie. Şi într-o bună parte din lumea occidentală veneţienii şi genovezii treceau drept aroganţi şi materialişti, probabil ca reacţie la politicile comerciale hotărâte pe care le urmau. Fulcher de Chartres a rămas consternat de

---

413 Caffaro, 2013, pp. 169-175; William of Tyre, 1943, I, p. 553; Riley-Smith, 1973, p. 109.

414 Madden, 2003, pp. 8-9; Harris, 2017, pp. 105-106.

415 Eustathios of Thessalonica, 1988, p. 35; Choniates, 1984, p. 97.

ştirea atacurilor veneţiene asupra insulelor bizantine din Marea Egee, din 1124-1125, prevestind că făptaşii vor sfârşi fără să apuce să se spele de trădare şi vor suferi chinurile infernului.[416] Ostilitatea resimţită de bizantini şi de alţi latini faţă de italieni era de fapt blândă, în comparaţie cu antipatia pe care şi-o arătau între ei. Rivalitatea comercială lua deseori forme violente, când veneţienii şi genovezii de la Constantinopol puneau la cale atacuri asupra cartierului celeilalte comunităţi. În 1162, veneţienii s-au aliat cu pisanii şi cu localnici bizantini într-o încercare de a-i alunga cu totul pe genovezi.[417] Aşadar, repulsia bizantină faţă de bogăţia şi privilegiile negustorilor italieni era adâncă, însă în niciun caz nu era ceva unic.

Este posibil ca aceeaşi antipatie să fi fost şi în spatele acţiunii spectaculoase întreprinse de presupusul prolatin Manuel I. În contrast flagrant cu practica lui obişnuită de a-i îmbuna pe cei din Occident, în primăvara anului 1171 a hotărât să le aplice o lovitură veneţienilor. După ce a adus în secret trupe în Constantinopol, la 12 martie a ordonat brusc arestarea tuturor veneţienilor din oraş şi a transmis instrucţiuni guvernatorilor provinciali să procedeze la fel în

---

[416] Fulcher of Chartres, 1969, p. 276; Emoul, 1871, p. 345; Gunther of Pairis, 1997, p. 90.

[417] Caffaro, 2013, pp. 95-96; Day, 1988, pp. 26-28.

porturile lor. Operaţiunea s-a desfăşurat cu eficienţă remarcabilă, fără ca veneţienii să prindă de veste ce avea să se petreacă. Până în seara respectivă, circa 10.000 de persoane – bărbaţi, femei şi copii – fuseseră prinse şi închise în temniţe şi mănăstiri. Cei mai mulţi au fost eliberaţi curând şi lăsaţi să se întoarcă la Veneţia, dar casele, magaziile, vasele şi proprietăţile lor mobile au fost confiscate.[418] Lovitura a fost, fără îndoială, apreciată în rândul populaţiei bizantine, însă probabil că scopul lui Manuel nu a fost doar să facă pe placul gloatei. Nicetas Choniates punea mişcarea pe seama unei duşmănii personale: Manuel nu-i iertase pe veneţieni pentru că îl insultaseră în timp ce sprijineau forţele lui Roger al II-lea să asedieze insula Corfu, în 1149. Un grup de marinari veneţieni furaseră galera lui Manuel şi, găsind la bord însemnele imperiale, puseseră la cale o parodie de ceremonial bizantin. Mai realist privind, Manuel a dorit poate să-i pedepsească pe veneţieni pentru un atac dat asupra cartierului genovez de la Constantinopol cu un an în urmă, când incendiaseră mai multe depozite. Nu era exclus să fi fost legat de politica lui Manuel în Italia: de curând, veneţienii îl dezamăgiseră, refuzând să-i pună la

---

418 Simonsfeld, 1883, pp. 78-80; Kinnamos, 1976, pp. 211-212; Choniates, 1984, pp. 97-98.

dispoziţie o flotă, aşa cum le ceruse.[419]

Indiferent ce motive ar fi avut Manuel să lovească atât de radical, era absolut de aşteptat ca veneţienii să reacţioneze în forţă la acest atac la adresa intereselor lor comerciale. În septembrie 1171, o flotă puternică, sub comanda dogelui Vitale Michiel al II-lea, a pornit din laguna veneţiană şi, la fel ca în 1124, s-a îndreptat spre Marea Egee. De data asta, veneţienii au ajuns până în insula Euboea, însă răspunsul naval bizantin energic în combinaţie cu boala răspândită în rândul echipajelor veneţiene i-au obligat să se întoarcă.[420] Au urmat negocieri îndelungate, în încercarea lor de a obţine compensaţii pentru pierderile din 1171 şi reînnoirea privilegiilor comerciale. Enrico Dandolo, patrician veneţian care mai târziu, ca doge, avea să joace un rol de seamă în Cruciada a IV-a, a fost unul dintre cei implicaţi în tratative. Un cronicar a pretins mai târziu că dogele ar fi rămas orb la Constantinopol, dintr-o încăierare, prin urmare îi duşmănea amarnic pe bizantini, deşi totul era aproape sigur o invenţie.[421] Până în ultimul an de domnie al lui Manuel, aproape se ajunsese la o înţelegere, deoarece împăratul era

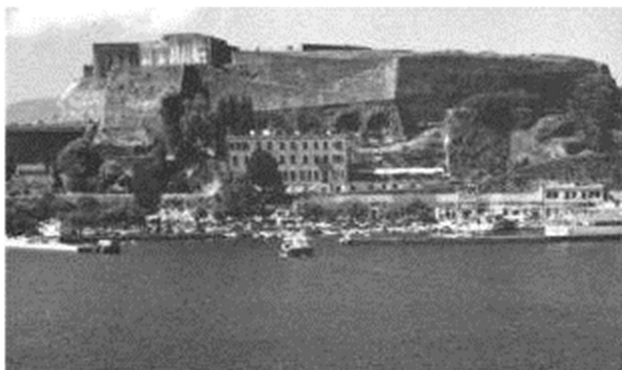
---

419 Choniates, 1984, pp. 50-51; Brand, 1968a, p. 67; Nicol, 1988b, pp. 97-103.

420 Kinnamos, 1976, pp. 212-214; Choniates, 1984, pp. 97-98; Brand, 1968a, pp. 195-221.

421 Dandolo, 1938, p. 260; Madden, 2003, pp. 63-68.

îngrijorat de reapariţia ameninţării normande din sudul Italiei şi avea nevoie de ajutorul naval venețian în eventualitatea unui atac. Negocierile erau în curs, însă problema nu a fost rezolvată înainte de moartea lui Manuel din 1180, iar veneţienii erau în mare măsură ţinuţi departe de Constantinopol.[422] Aceste evenimente, şi nu ce se petrecea în Antiohia ori la Ierusalim sau sentimentul antilatin generalizat, au servit drept fundal pentru ceea ce avea să urmeze.

ILUSTRAȚIA 14. Fortăreața din Corfu.

Nimeni nu ar fi putut să prevadă, în momentul morţii lui Manuel, schimbarea totală şi rapidă care avea să afecteze atât Bizanţul, cât şi statele latine din Siria şi Palestina, în anii 1180. Chiar dacă împăratul bizantin suferise o înfrângere în faţa turcilor selgiucizi la

---

[422] Choniates, 1984, p. 98; Madden, 2003, pp. 82-83.

Ikonion, în bătălia de la Myriokephalon din 1176, prestigiul său a avut mai mult de suferit decât capacitatea militară. Manuel a reuşit să se retragă de pe câmpul de luptă cu cea mai mare parte a oştirii intactă şi să negocieze condiţii cât se poate de rezonabile cu sultanul selgiucid.[423] În Răsăritul latin se petreceau evenimente îngrijorătoare, de pildă în Egipt, unde Saladin îşi extindea rapid puterea şi influenţa. Ca vizir în Egipt, el a pus capăt Califatului fatimid şi a restabilit în ţară curentul sunnit. După moartea lui Nur ad Din în 1174, Saladin a reuşit să obţină recunoaşterea califului din Bagdad ca succesor al lui şi a pornit în marş spre Damasc. Egiptul şi Siria erau acum unite sub un singur conducător, iar latinii nu aveau cum să nu-şi dea seama de ameninţare. Însă, în noiembrie 1177, când armata Regatului Ierusalimului s-a confruntat cu forţele lui Saladin la Montgisard, musulmanii au fost puşi pe fugă şi sultanul însuşi a scăpat cu greu să nu fie luat prizonier.[424] Nimeni nu ar fi bănuit în acel moment că Saladin avea să stăpânească Ierusalimul după doar zece ani.

Bizantinii erau probabil mult mai puţin preocupaţi de înfrângerea de la Myriokephalon sau de ascensiunea

---

[423] Choniates, 1984, pp. 102-106; William of Tyre, 1943, II, pp. 414-415; Angold, 1997, p. 223.

[424] William of Tyre, 1943, II, pp. 430-432; Baha al-Din ibn Shaddad, 2001, p. 54.

lui Saladin decât de faptul că Manuel lăsase doar un minor care să-i urmeze: fiul său în vârstă de unsprezece ani, Alexie al II-lea. Vremurile de minorat din Evul Mediu erau întotdeauna nesigure şi instabile, atât timp cât diversele facţiuni încercau să preia controlul asupra tânărului suveran sau să-l înlocuiască. Bizanţul nu făcea excepţie, deşi exista o procedură bine stabilită în legătură cu modul în care trebuia asigurată guvernarea până când împăratul devenea major. Potrivit legii bizantine, văduva rămânea capul familiei la moartea soţului, prin urmare se accepta ca în asemenea situaţii împărăteasa să devină regentă a tânărului împărat, funcţie pe care de obicei o îndeplinea cu ajutorul unui consiliu de curteni sau al unor rude de seamă. Astfel Manuel, muribund, îşi lăsase fiul în grija soţiei şi mamei băiatului, Maria de Antiohia. Ea împărţea această responsabilitate cu patriarhul Constantinopolului, Teodosie (Theodosios) Boradiotes, şi cu nepotul lui Manuel, Alexie Comnenul, care deţinea rangul de *protosebastos.*[425]

Nu peste mult timp, la Curte s-a format o facţiune opusă regenţei. Membrii ei cei mai remarcabili erau fiica lui Manuel I din prima lui căsătorie, Maria Porfirogeneta, şi soţul ei Renier de Montferrat. Potrivit

---

[425] Eustathios of Thessalonica, 1988, p. 19.

surselor bizantine contemporane, ei şi partizanii lor erau furioşi în urma zvonurilor că *protosebastosul* era amantul împărătesei, că folosea fonduri publice în propriul interes şi că avea planuri să pună mâna pe tron. Dacă îşi realiza planurile, aşa cum se temeau, poziţia lor era pusă în primejdie.[426] Pe de altă parte, observatorii externi, şi în special cei din Vestul european şi Estul latin, considerau că aceştia ar fi avut alt motiv de nemulţumire – şi anume pe disidenţi i-ar fi deranjat atitudinea „prolatină" a regenţei. La urma urmei, regenţa era nominal condusă de Maria de Antiohia, ea însăşi latină, iar autori latini contemporani afirmau că Alexie al II-lea şi *protosebastosul* urmau presupusa politică a lui Manuel I de a-i prefera pe latini bizantinilor şi de a le acorda cele mai înalte onoruri, fapt ce provoca supărare nobililor şi curtenilor bizantini.[427] Bănuiala lor părea însă lipsită de orice bază. Una dintre conducătoarele mişcării de opoziţie, Maria Porfirogeneta, era la rândul ei măritată cu un latin, Renier de Montferrat, care o şi susţinea în planuri. Când între celelalte părţi s-a ajuns la manifestări violente, în primăvara anului 1181, Maria şi Renier au recrutat mercenari italieni, decizie stranie dacă raţiunea

---

[426] Choniates, 1984, pp. 127-128; Eustathios of Thessalonica, 1988, p. 21.

[427] William of Tyre, 1943, II, pp. 462-463; Continuator of Sigebert of Gembloux, 1844, p. 421.

revoltei lor era antilatină.[428] Este cert că ambele tabere recurgeau la ajutor latin împotriva adversarilor în ceea ce era, în esenţă, o luptă pentru putere dinastică în interiorul familiei Comnen. Iar motivele opoziţiei constau în ura personală faţă de *protosebastos* şi dorinţa de a-l elimina din poziţia influentă, mai degrabă decât antipatia faţă de favorizarea latinilor.

Planul a prins formă la începutul lui 1181: urma ca mult detestatul *protosebastos* să fie asasinat când avea să iasă din Marele Palat pentru a asista la o slujbă bisericească în timpul postului. Dar regenţa a aflat de plan şi majoritatea complotiştilor au fost prinşi, în schimb Maria Porfirogeneta şi Renier de Montferrat, dându-şi seama că fac parte din cercul bănuiţilor, s-au refugiat, împreună cu restul susţinătorilor lor, în Catedrala Hagia Sofia şi s-au baricadat înăuntru. Afară s-au adunat nenumăraţi susţinători ai cuplului, care au început să devasteze casele suporterilor regenţei. După două luni de ezitare, *protosebastosul* şi împărăteasa Maria au trimis trupe care să îi alunge în forţă pe rebeli, dar după o zi de lupte zadarnice, patriarhul Teodosie a reuşit să mijlocească o înţelegere. Mariei Porfirogeneta şi lui Renier li s-a permis să plece liberi din catedrală, însă majoritatea susţinătorilor lor au mers la

---

[428] Choniates, 1984, pp. 131-132.

închisoare.[429] Conflictul era departe de rezolvare şi opozanţii regenţei căutau în continuare o cale de răsturnare prin forţă. Au hotărât să apeleze la un alt membru al familiei Comnen, din afara Constantinopolului. Prin urmare, i s-a trimis un mesaj vărului împăratului dispărut, guvernatorul provinciei Pont, Andronic Comnenul, la castelul său de la Marea Neagră.

La fel ca Maria Porfirogeneta, Andronic avea propriile motive să se implice în opoziţia politică la regenţă, neavând nimic de-a face cu prejudecăţile antilatine. Fusese de multă vreme un soi de nonconformist respins de familia Comnen. Andronic, fiu al fratelui mai mic al lui Ioan al II-lea, Isaac, trecuse de 60 de ani în 1182, având în spate o viaţă de scandaluri şi aventuri. În anii 1150, intrase în dizgraţie la Curte din cauza implicării în diverse comploturi împotriva lui Manuel I şi a relaţiei interzise cu propria nepoată, Evdochia. A stat închis nouă ani în temniţele de la Marele Palat, iar în 1164 a evadat, după ce a reuşit să le trimită susţinătorilor lui un mulaj din ceară al cheilor. A fugit în Galiţia din Ucraina, unde a fost bine primit la Curtea cneazului Iaroslav. Iertat şi reintrat în graţiile imperiale, în 1166 a fost trimis guvernator în

---

[429] Choniates, 1984, pp. 130-136; Eustathios of Thessalonica, 1988, pp. 23-27.

Cilicia, dar reabilitarea nu a fost de durată. Andronic a stârnit multă indignare la Constantinopol după ce şi-a părăsit postul şi s-a instalat la Antiohia, unde s-a logodit cu Philippa, una dintre fiicele lui Raimond de Poitiers şi soră a celei de-a doua soţii a lui Manuel, Maria de Antiohia. Când Andronic şi-a dat seama că Antiohia, stat clientelar al lui Manuel, nu era deloc un refugiu sigur, a părăsit-o pe Philippa şi a fugit în Regatul Ierusalimului, luând cu el aproape în întregime încasările din impozitele pe un an din Cilicia şi Cipru. Regele Amalric l-a primit totuşi cu prietenie şi i-a acordat Beirutul ca fief. Atunci Andronic, aparent incapabil să evite scandalurile, s-a îndrăgostit de Teodora, nepoata lui Manuel I şi văduva fostului rege al Ierusalimului, Balduin al III-lea. Cuplul a fugit întâi la Curtea lui Nur ad Din, apoi la cea a lui Saltuq al II-lea Ibn Ali, stăpânitorul Teodosiopolisului din estul Asiei Mici. Andronic s-a mai întors pe teritoriul bizantin abia în iulie 1180, când a fost din nou iertat şi lăsat să trăiască în pace cu Teodora şi copiii lor în Pont.[430]

În ciuda împăcării, se părea că Andronic nu uitase lunga perioadă petrecută departe de civilizaţie şi nici

---

[430] Kinnamos, 1976, pp. 99-103, 175-177, 185, 188-189; William of Tyre, 1943, II, pp. 345-346.

nu-şi iertase familia, prin urmare a dat curs apelului din partea opozanţilor regenţei de la Constantinopol. În primăvara anului 1182, a strâns o armată şi a pornit spre capitală. Nu avea mulţi susţinători şi revolta lui ar fi fost uşor înăbuşită printr-o acţiune hotărâtă. Însă, în momentul când a ajuns la Bosfor, opinia publică din Constantinopol trecuse ferm de partea lui şi a fost întâmpinat ca salvator al tânărului împărat de reaua influenţă a împărătesei Maria şi a *protosebastos*-ului. Comandantul flotei a trecut de partea lui Andronic şi partizanii săi din oraş l-au arestat pe *protosebastos* şi l-au trecut strâmtoarea, ducându-l în tabăra rebelilor. Andronic a reuşit, prin urmare, să-şi traverseze trupele în oraş şi să-l ocupe, practic, fără să întâmpine rezistenţă. Perspectiva sa despre eveniment rezultă din relatarea lui Choniates despre intrarea triumfală în capitală, din mai 1182. Aproape imediat, Andronic s-a dus la Mănăstirea Pantokrator, aparent în semn de respect pentru împăratul Manuel, pe al cărui sarcofag fusese aşezată lespedea de marmură adusă de el de la Efes cu câţiva ani în urmă. Când a îngenuncheat în faţa mormântului, câţiva martori au rămas impresionaţi de durerea simţită pentru pierderea suferită. Alţii, aflaţi mai aproape, au putut auzi cum în acele momente Andronic a jurat răzbunare împotriva vărului său, care îl persecutase şi îl obligase să trăiască în pribegie,

făgăduind să se „năpustească asupra familiei lui ca un leu pe o pradă bogată”[431].

În lunile ce au urmat, Andronic a trecut la treabă şi s-a dezlănţuit extrem de violent, asemenea lui Richard al III-lea descris de Shakespeare, lichidându-şi adversarii, reali sau imaginari, cu o brutalitate inimaginabilă. A dat ordin ca *protosebastosul* Alexie să fie orbit şi l-a închis într-o mănăstire, lăsându-l totuşi în viaţă. Alţii nu au fost la fel de norocoşi. Împărăteasa şi regenta, Maria de Antiohia, a fost sugrumată şi amintirea ei ştearsă: Andronic a cerut ca toate imaginile ei publice să fie înlocuite cu ale sale. N-a vrut să-i cruţe nici pe membrii familiei imperiale care se opuseseră regenţei şi susţinuseră lovitura sa. Maria Porfirogeneta şi Renier de Montferrat au fost asasinaţi în următoarele luni, probabil prin otrăvire. Tânărul Alexie al II-lea a fost mai întâi trecut pe linie moartă, odată cu proclamarea lui Andronic împărat, în septembrie 1183. La scurt timp, băiatul a dispărut în mod misterios. Mai târziu s-a spus că a fost sugrumat cu o coardă de arc şi apoi aruncat în Bosfor, cu greutăţi de plumb, ca nu cumva să apară dovezi scoase întâmplător la ţărm. Printre puţinii supravieţuitori ai familiei imperiale restrânse a fost tânăra soţie (de origine franceză) a lui

---

[431] Choniates, 1984, pp. 125, 137-141, 143.

Alexie, Agnès, deşi preţul plătit ca să trăiască a fost căsătoria cu Andronic, cu cincizeci de ani mai bătrân ca ea.[432]

Pe lângă eliminarea rudelor apropiate, Andronic i-a scos din administraţie şi pe cei numiţi de Manuel. Ca declaraţie de intenţie, a pus să i se picteze portretul pe zidul exterior al Bisericii Sfinţilor Patruzeci de Mucenici, înfăţişându-l în haine de ţăran, ţinând în mână o seceră. Nu exista nicio îndoială împotriva cui se îndrepta secera: elita care susţinuse vechiul regim. Era de notorietate faptul că Andronic se lăudase faţă de fiii săi că îi va scăpa de giganţi, ca să poată domni doar peste pigmei. O victimă notabilă a fost Andronic Kontostephanos, care fusese în fruntea expediţiei de la Damietta din 1169 şi îşi câştigase până şi admiraţia latinilor. Trecerea sa de partea lui Andronic în momentul crucial îl ajutase pe uzurpator să pună mâna pe putere, dar, în vara anului 1183, Kontostephanos a căzut în dizgraţie şi a fost orbit împreună cu cei patru fii ai săi, sub bănuiala de conspiraţie. Constantin Makrodoukas, care se aflase alături de Manuel I la Myriokephalon, a fost târât pe o înălţime din afara Constantinopolului şi apoi a fost tras în ţeapă.[433] În

---

[432] Choniates, 1984, pp. 144, 148; Eustathios of Thessalonica, 1988, p. 50. Despre Agnes, vezi Anexa 8.

[433] Choniates, 1984, pp. 139, 148, 162-163; Eustathios of Thessalonica, 1988, p. 39.

locul vechii gărzi, Andronic şi-a adus oamenii săi. Ştefan Hagiochristophorites şi alţii de teapa lui se bucurau acum de încrederea împăratului şi îi puneau în aplicare, asiduu, programul de epurare. Glasurile lor, îşi amintea Choniates, „răsunau în tot palatul”, în căutarea tuturor suspecţilor. Teroarea s-a răspândit de la Curte şi din capitală spre provincii. Locuitorii din cetăţile Niceea şi Prusa din Asia Mică, oameni care rezistaseră împotriva loviturii lui Andronic, au suferit din cauza sfidării lor. După ocuparea oraşelor, mulţi dintre cei capturaţi au fost traşi în ţeapă în afara zidurilor, unde, ne spune Choniates, trupurile lor „se legănau în vânt, ca sperietorile de ciori”[434].

Cele mai multe victime ale lui Andronic au fost, prin urmare, nu latini, ci chiar din rândul bizantinilor. Latinii de seamă, Maria de Antiohia şi Renier de Montferrat, au pierit pentru că erau fiica şi ginerele lui Manuel I. Singurul supravieţuitor din familia restrânsă a lui Manuel era de origine latină, nora sa franceză Agnès. Mai mult, pentru a-şi duce la împlinire epurarea, Andronic s-a bizuit pe o oarecare susţinere latină. Ca toţi înaintaşii, dispunea de o mulţime de mercenari latini şi se bizuia pe ei în tratamentul aplicat

---

434 Choniates, 1984, pp. 150, 158-160, 183, 185; Eustathios of Thessalonica, 1988, p. 44.

oponenţilor politici. Varegii germani l-au păzit pe *protosebastosul* Alexie după arestarea din 1182, în vreme ce Andronic, la fel ca predecesorii săi, avea gardă personală alcătuită din latini.[435] Într-un sens larg, era imposibil să fii „antilatin” în Constantinopolul secolului al XII-lea: pur şi simplu vest-europenii erau mult prea utili.

Indiferent de toate astea, Andronic a reuşit să-şi facă în Apus reputaţia de duşman al latinilor, din cauza atrocităţii înspăimântătoare care a urmat după ce el a ocupat Constantinopolul, în aprilie 1182. Odată ajunse între zidurile cetăţii, trupele sale s-au unit cu cetăţenii locali, în atacul asupra unei ţinte cât se poate de precise: nepopularii negustori italieni care locuiau de-a lungul ţărmului Cornului de Aur. Având în vedere că la Constantinopol rămăseseră puţini veneţieni în urma loviturii lui Manuel din 1171, cele mai multe victime au fost, probabil, genovezi şi pisani. Aceştia au prins de veste din timp de pericolul iminent şi mulţi au reuşit să scape fie risipindu-se prin alte părţi ale oraşului, fie urcându-se pe vase şi plecând. Cei rămaşi în urmă – bătrâni, infirmi, bărbaţi, femei şi copii – au fost ucişi fără milă de gloata dezlănţuită asupra cartierelor

---

[435] Choniates, 1984, pp. 140, 177.

italiene, care prăda şi apoi incendia case şi depozite. Există mărturii contradictorii despre ce ar fi stimulat această izbucnire de sălbăticie. Relatările bizantine lăsau să se înţeleagă că Andronic şi-ar fi trimis dinadins trupele să atace, deoarece pisanii şi genovezii erau apropiaţi de împărăteasa Maria şi de *protosebastos,* care le ceruseră sprijinul împotriva adversarilor regenţei. Viteza desfăşurării evenimentelor nu le permisese italienilor să intervină, dar Andronic s-a temut poate că se vor opune venirii lui. Nu este deloc exclus şi ca atacul să fi fost în întregime spontan, fără legătură cu Andronic. Negustorii italieni erau atât de rău priviţi, încât orăşenii nu aveau nevoie să fie împinşi de la spate ca să se năpustească asupra lor şi să le prade bogăţiile, aşa cum încercaseră şi în 1162. Cât despre soldaţii lui Andronic, este posibil ca ei să fi scăpat de sub control. Nu era prima dată când armatele uzurpatorilor victorioşi treceau la violenţe odată ce se vedeau în interiorul zidurilor. Şi trupele lui Alexie I făcuseră la fel în 1081, provocând mari stricăciuni.[436]

Indiferent din ce cauză, când ştirea a ajuns în Ţara Sfântă şi în Apus, acţiunea lui Andronic a fost privită ca un atac împotriva tuturor latinilor, motivat de invidia şi ura grecilor la adresa vitejiei şi superiorităţii militare

---

[436] Eustathios of Thessalonica, 1988, pp. 33-35; Choniates, 1984, pp. 140-141.

a Occidentului. Primele informaţii au fost furnizate de supravieţuitori în porturile din principatul Antiohia şi în regatul Ierusalimului, unde au povestit elocvent şi în detaliu prin ce trecuseră. Unele incidente erau deosebit de şocante. Un spital administrat de cavalerii Sfântului Ioan a fost luat cu asalt, iar bolnavii au fost ucişi în paturile lor. Guillaume de Tir scria următoarele: „Perfidul neam al grecilor, aceşti pui de vipere (...) şi-au răsplătit astfel oaspeţii – cei care nici nu meritau un asemenea tratament, nici nu aveau vreo bănuială de acest fel.” Când a ajuns în Occident, povestea căpătase amploare şi i se adăugaseră tot felul de subtilităţi, revenind şi la mai vechile acuzaţii de înţelegere secretă cu necredincioşii şi de dezbinare cu Biserica Romană. S-a spus apoi că masacrul fusese dezlănţuit cu ajutorul sarazinilor şi că supravieţuitorii fuseseră vânduţi ca sclavi turcilor din Ikonion. Printre victime era şi un preot de la Roma, un trimis al papei, despre care se spunea că fusese decapitat, iar capul său, legat de coada unui câine. Murise ca un martir când declarase gloatei însetate de sânge ascultarea sa faţă de Roma.[437] Episodul a reprezentat un dezastru al relaţiilor bizantine cu Europa Occidentală, cu papalitatea şi cu statele cruciate, zădărnicind într-o singură zi lucrarea

[437] William of Tyre, 1943, II, pp. 464-467; Robert of Torigni, 1889, pp. 301-302, 307.

făcută cu răbdare de Manuel I vreme de treizeci de ani. Deşi nici lovitura lui Andronic, nici politica urmată de el după aceea faţă de statele cruciate nu au fost dictate de un sentiment antilatin, atât de mare a fost indignarea cauzată de masacru şi atât de pătată a rămas reputaţia bizantinilor, încât aproape tot ce au făcut după aceea nu a putut să fie interpretat decât ca un sinistru plan secret.

ILUSTRAŢIA 15. Ruinele unei părţi din Palatul Blachernae (azi Tekfur Sarayı) din Constantinopol.

Încoronarea lui Andronic ca împărat titular, în septembrie 1183, a fost un eveniment atent regizat. El a fost aclamat de o mulţime fără îndoială grijuliu selectată, într-o sală de primire boltită din Palatul Blachernae. S-a prefăcut că ezită să accepte onoarea care i se făcea, până când unii dintre suporterii lui l-au apucat de braţe şi l-au tras pe tron. A doua zi, a venit călare la Hagia Sofia ca să fie încoronat de patriarh şi

după aceea s-a grăbit să traverseze piaţa înapoi la Marele Palat, înconjurat de scuturile gărzilor personale. Unii au pus precipitarea pe seama temerii de un asasinat, alţii, pe presiunea pusă asupra măruntaielor unui om în vârstă de lunga ceremonie. După câteva zile, a fost eliminat şi Alexie al II-lea, de ale cărui servicii nu mai era nevoie.[438]

Odată instalat în siguranţă la putere, Andronic trebuia să formuleze politica externă, însă situaţia pe care o înfrunta era de pe acum foarte diferită de cea din timpul domniei lui Manuel. Dar nu numai că, în urma epurărilor, rămăsese fără o bună parte din înţelepciunea şi experienţa acumulate până atunci, dar Bizanţul era silit acum mai ales la gesturi defensive. Mulţi nobili localnici nu aşteptaseră vizita călăilor lui Andronic, ci se refugiaseră la papa de la Roma şi la curţile regelui Ungariei, a regelui normand al Siciliei şi la sultanul selgiucid de la Ikonion. Ei i-au îndemnat pe aceşti monarhi să invadeze Bizanţul şi să-l răstoarne pe uzurpator. Singurul care şi-a manifestat interesul a fost regele Siciliei, Guillaume al II-lea. Ca moştenitor al lui Robert Guiscard şi al lui Roger al II-lea, tentaţia de a-şi extinde dominaţia dincolo de Adriatică era prea puternică să-i reziste, mai ales când la Curtea lui s-a

---

438 Choniates, 1984, pp. 150-151.

prezentat un personaj care pretindea a fi Alexie al II-lea cel nedreptăţit şi alungat. Sub pretextul de netăgăduit al suveranului legitim, Guillaume al II-lea a început pregătiri de invazie.[439] Era o ameninţare prin care Bizanţul mai trecuse de multe ori în trecut şi Andronic s-a pregătit să o întâmpine în modul obişnuit, căutând un aliat care să nu lase flota lui Guillaume să traverseze Adriatica. A căutat împăcarea cu Veneţia, indiferent de preţ, şi a reluat negocierile începute la sfârşitul domniei lui Manuel. O delegaţie veneţiană a venit la Constantinopol şi s-a ajuns la înţelegerea ca în următorii şase ani să se plătească în rate o compensaţie de 1500 de livre de aur pentru a acoperi pagubele suferite de veneţieni prin confiscările lui Manuel din 1171. Se pare că veneţienilor li s-a acordat şi permisiunea să se întoarcă în vechiul lor cartier de pe Cornul de Aur şi să-şi reia activităţile comerciale.[440]

Până aici, Andronic urmase un răspuns foarte bine testat la ameninţarea dinspre sudul Italiei. O iniţiativă cât se poate de deosebită este consemnată într-o scrisoare care ar fi fost redactată pe la 1189 de un corespondent anonim din Răsăritul latin şi păstrată în cronica unui călugăr german, Magnus din abaţia

439 Choniates, 1984, p. 164; Eustathios of Thessalonica, 1988, pp. 57-63.

440 Simonsfeld, 1883, pp. 89-90, 92; Brand, 1968a, p. 196; Madden, 2003, pp. 83-84.

Reichersberg. În ea se găseşte senzaţionala revelaţie că Andronic, de teama invaziei iminente a lui Guillaume al II-lea, încheiase o alianţă cu duşmanul de moarte al stăpânirii creştine din Ţara Sfântă, Saladin, sultanul Egiptului şi al Siriei. Cei doi se mai întâlniseră în trecut, când Andronic se refugiase la Curtea lui Nur ad Din şi, potrivit corespondentului anonim, împăratul îi reamintea acum lui Saladin de prietenia lor din trecut şi îi propunea termenii următori: împăratul şi sultanul urmau să-şi asigure ajutor reciproc împotriva inamicilor comuni, turcii selgiucizi de la Ikonion şi statele latine din Palestina şi Siria. Dacă Saladin şi împăratul porneau război împotriva sultanului din Ikonion, împăratul urma să primească orice teritoriu câştigat spre est, până la Antiohia şi Armenia. Pe de altă parte, dacă Saladin cucerea Regatul Ierusalimului cu ajutor bizantin, atunci bizantinii urmau să primească Oraşul Sfânt şi toate oraşele de coastă, cu excepţia Ascalonului. În fine, Saladin urma să-i aducă omagiu lui Andronic, ca împărat. Saladin a răspuns favorabil propunerii şi a trimis, la rândul său, o delegaţie la Constantinopol.[441]

Multe expuneri moderne au acceptat această comunicare ad litteram şi au citat-o ca dovadă că

---

[441] Magnus of Reichersberg în Loud, 2010, pp. 153-154; Brand, 1962, pp. 168-169.

Andronic ar fi urmat o nouă politică externă „antilatină”, renunţând radical la cea a lui Manuel I, cu scopul de a provoca distrugerea statelor cruciate Antiohia şi Ierusalim şi împărţirea teritoriului lor între Bizanţ şi Sultanatul aiubid.[442] Există motive justificate pentru a adopta o atitudine complet diferită. Negocierile dintre Andronic şi Saladin nu sunt amintite de nicio sursă contemporană ori aproximativ contemporană bizantină ori musulmană, ci doar într-o scrisoare scrisă de un străin, relatând ceva auzit. Asta sugerează, în sine, să tratăm dovada cu precauţie, iar conţinutul scrisorii întăreşte această concluzie. Oricât de detaliată ar fi relatarea negocierilor, este foarte dificil să o acceptăm ca atare având în vedere numeroasele inconsecvenţe şi absurdităţi pe care le conţine. De pildă, susţine că Andronic făcea acel demers la Curtea aiubidă deoarece căuta ajutor împotriva normanzilor din sudul Italiei, duşmanii lui din Apus, însă negocia un tratat care nu avea nicio prevedere ca Saladin să pună la dispoziţie asistenţă împotriva acelor inamici. Promitea, în schimb, obţinerea de teritorii însemnate din Răsărit, din Asia Mică, Ierusalim şi coasta Palestinei. Pare incredibil ca

---

[442] Brand, 1962, pp. 167-168; Brand, 1968a, pp. 34-35, 41-43; Lilie, 1993, pp. 222-223.

Andronic să viseze la extinderea spre est când se afla în primejdie iminentă să piardă totul în vest. Un alt aspect destul de ciudat era referirea la promisiunea lui Saladin de a-i aduce omagiu lui Andronic. Nu pare deloc credibil ca un bărbat a cărui principală platformă politică era jihadul împotriva necredincioşilor în vederea recuperării Ierusalimului să accepte un acord în care să deţină o parte din cuceriri ca vasal al unui creştin, cedând restul ca dar.[443]

Aceste aspecte incredibile ale documentului arată că probabil este vorba doar de încă o piesă de propagandă antibizantină, la fel ca *Gesta Francorum* ori falsa scrisoare către contele de Flandra, puse în circulaţie în Occident ca să-i prezinte pe bizantini drept duşmani ai cruciadei, împotriva cărora era justificată acţiunea militară. Asta nu înseamnă neapărat că documentul trebuie respins cu totul. Ca orice altă propagandă occidentală antibizantină, el reflecta cu exactitate unele aspecte ale politicii externe bizantine tradiţionale, chiar dacă suprapuse cu interpretări provenind din teoria cruciadelor şi noţiuni despre importanţa deţinerii de teritorii. Spre exemplu, nu există motive să ne îndoim că Andronic se afla în contact cu Saladin. Stăpânitorii

---

443 Neocleous, 2010a, pp. 267-268; Magdalino, 2007, p. 94; Phillips, 2019a, pp. 98-100.

bizantini fuseseră mereu pregătiţi să negocieze cu omologii lor musulmani şi păstraseră relaţii foarte cordiale cu fatimizii, predecesorii lui Saladin din Egipt.[444] Atât Manuel I, cât şi regenţa de după el, în ciuda preocupării lor de a evita să-şi înstrăineze opinia publică occidentală, au continuat să negocieze cu puterile musulmane ori de câte ori a fost posibil. Manuel încheiase un tratat de pace cu Nur ad Din în 1159, iar *protosebastos*-ul Alexie trimisese o delegaţie lui Saladin la Cairo, în 1181. Mai mult, unul dintre termenii menţionaţi de informatorul lui Magnus din Reichersberg, susţinerea reciprocă împotriva turcilor selgiucizi de la Ikonion, fusese pe agenda negocierilor mai vechi ale lui Manuel cu Nur ad Din, sugerând că măcar o parte din informaţiile sursei latine erau corecte.[445] Apoi, Bizanţul nu era singurul care căuta o înţelegere cu noua putere apărută în Răsărit. În 1177, genovezii negociaseră un tratat cu Saladin, care, ca stăpân al Alexandriei, deţinea cheia concesiunilor comerciale într-unul dintre principalele porturi din estul Mediteranei. Până şi statele latine din Siria şi Palestina se aflau în contact diplomatic constant la

[444] Raymond of Aguilers, 1968, p. 90; Hamdani, 1974, pp. 169-173; Lilie, 1993, pp. 235-236.
[445] William of Tyre, 1943, II, pp. 280-281; Al-Maqrizi, 1980, p. 64; Brand, 1968a, p. 34.

Curtea aiubidă, până acolo încât contele Raimond al III-lea de Tripoli şi negociatorul lui, Onfroy de Toron, au fost acuzaţi de prea mare apropiere de necredincioşi.[446]

Dacă unele aspecte ale raportului lui Magnus pot părea credibile, mai rămâne cea mai radicală dintre clauzele presupus cuprinse în tratatul negociat de Andronic: şi anume aceea că bizantinii şi Saladin vor trece la acţiune comună împotriva Regatului Ierusalimului şi, după lichidarea lui, îl vor împărţi între ei. Contactul diplomatic cu o putere musulmană era una, dar un pact de acţiune militară comună în vederea distrugerii unui stat creştin, cu totul altceva. Dacă tratatul cuprindea cu adevărat o asemenea prevedere, ar fi fost un fapt fără precedent, o îndepărtare totală de la politica externă bizantină tradiţională, care ar fi justificat afirmaţia atitudinii antilatine a lui Andronic.[447] O examinare atentă a termenilor acordului, aşa cum apar în scrisoarea din Răsărit, nu susţine niciuna dintre aceste interpretări. Cei doi conducători ar fi convenit că

dacă Saladin reuşea să ocupe pământul celor de la

---

[446] Caffaro, 2013, pp. 18, 143; William of Tyre, 1943, II, p. 410.
[447] Brand, 1962, pp. 167-181.

Ierusalim cu sfatul şi ajutorul [lui Andronic], atunci Saladin avea să păstreze o parte din pământ pentru sine, dar trebuia să lase liber Ierusalimul şi toată zona de ţărm, în afară de Ascalon, cu condiţia că o va deţine din partea împăratului.[448]

Aceşti termeni sunt vizibil ambigui, nefiind clar dacă Saladin urma să predea împăratului Ierusalimul şi oraşele de pe ţărm şi să păstreze restul Palestinei ca fief ori dacă avea să păstreze majoritatea Palestinei ca drept al său în urma cuceririi, dar Ierusalimul şi oraşele maritime ca fief. Mai mult, nu este câtuşi de puţin limpede ce se înţelegea prin „omagiul" pe care Saladin trebuia să-l aducă lui Andronic, ţinând seama că era un concept occidental fără valabilitate în societatea musulmană sau bizantină. În acest punct, trebuie să ţinem seama de natura sursei informaţiei. Chiar dacă informatorul lui Magnus era latin care atunci trăia în Răsărit, este puţin probabil să fi avut ştiinţă de amănuntele exacte ale negocierilor dintre două puteri străine sau să fi fost în postura să precizeze detaliile înţelegerii. Nu cunoştea nici terminologia care ar fi fost folosită şi de aceea a recurs la vocabularul nepotrivit al vasalităţii din Occident. Prin urmare, ceea ce ni se oferă

448 Magnus of Reichersberg în Loud, 2010, pp. 153-154.

este o interpretare latină confuză a unui acord a cărui bază era că, dacă Saladin lua Ierusalimul, avea să-l recunoască pe împăratul bizantin protector al Sfintelor Locuri şi al creştinilor de acolo. Dacă într-adevăr la asta se referea, nu era nimic nou, ci o simplă continuare a politicii de secole a bizantinilor faţă de Ţara Sfântă şi de oricine o stăpânea. Căutaseră aceeaşi recunoaştere din partea fatimizilor în secolul al XI-lea şi din partea latinilor în cel de-al XII-lea. Acum, poate ca măsură de siguranţă, Andronic I a căutat să încheie o înţelegere cu Saladin, potrivit căreia, dacă ajungea să stăpânească Ierusalimul, avea să facă aceleaşi concesii. În ce îl priveşte, se pare că Saladin ar fi căutat o asemenea înţelegere încă din 1177, când îl invitase pe patriarhul bizantin al Ierusalimului, Leontie, să se întâlnească cu el în Egipt.[449]

Aşadar, tratatul cu Saladin nu avea nimic de-a face cu ameninţarea normandă şi nu trebuie neapărat considerat un gest antilatin. Ar fi putut să fie o reacţie la scăderea influenţei bizantine în principatul Antiohia şi regatul Ierusalimului după 1180. Acea influenţă fusese iniţial obţinută deoarece asigura statelor latine un substanţial ajutor militar şi financiar. Regenţa încolţită de la Constantinopol nu era în măsură să ofere

[449] Goudelis, 1993, p. 137; Lilie, 1993, pp. 230-232; Harris, 2012, pp. 110-111.

aceleaşi avantaje. În consecinţă, în 1180, principele Antiohiei, Bohémond al III-lea, şi-a repudiat soţia bizantină, Teodora, deşi motivul principal pare să fie că s-a îndrăgostit de altcineva. Odată ruptă legătura matrimonială, Bohémond a început să-şi extindă principatul în defavoarea oraşelor bizantine din Cilicia. Şi relaţiile cu Ierusalimul s-au stricat, partidul probizantin de acolo pierzând teren, culminând cu accesiunea în 1186 a regelui Guy de Lusignan, un adversar dintotdeauna al cooperării cu Bizanţul. Iar acel partid nu avea cum să prindă puteri după ştirile neplăcute venite de la Constantinopol în 1182.[450]

Este greu de ştiut dacă Andronic a reacţionat sau nu la aceste evenimente. Judecând după principala relatare greacă a scurtei sale domnii, cea a lui Nicetas Choniates, el a acordat întreaga atenţie mai întâi impunerii voinţei sale asupra propriilor supuşi şi, apoi, invaziei normanzilor din sudul Italiei. Negocierile cu Saladin ar fi putut să nici nu fie de fapt o încercare de a obţine de la musulmani influenţa în Ţara Sfântă refuzată acum de latini. Ar fi putut să fie vechiul joc de a stârni o tabără împotriva celeilalte, cu speranţa că, oricine ieşea învingător, împăratul bizantin avea să-şi

---

[450] William of Tyre, 1943, II, pp. 452-453; Lilie, 1993, pp. 223-227; Hamilton, 2000, pp. 173-174.

păstreze poziţia de protector al Locurilor Sfinte. Din nefericire, în atmosfera încărcată de după masacrul din 1182, ignorat, dacă nu cumva pus la cale de Andronic, orice relaţie a bizantinilor cu puterile musulmane era interpretată în cea mai rea lumină cu putinţă. Asta pare să se fi întâmplat şi acum.

ILUSTRAŢIA 16. Turnul Alb, Tesalonic.

Este imposibil de spus cum s-ar fi putut dezvolta politica pe termen lung a lui Andronic, deoarece nu i s-a dat şansa să o ducă mai departe. În vara anului 1185, regimul lui a început să se prăbuşească. Armata lui Guillaume al II-lea a debarcat pe ţărmul Adriaticii în iunie şi a ocupat repede Dyrrachion, care îi rezistase lui Bohémond în 1108. Normanzii au pornit apoi spre est şi au ocupat Tesalonicul, la 24 august, cucerire însoţită de atrocităţi la fel de crunte ca acelea aplicate

latinilor la Constantinopol în 1182.[451] În capitală, Andronic practic nu a reacţionat, dovedind, în schimb, semne limpezi de megalomanie şi eliminând în continuare neabătut opozanţi politici reali, potenţiali şi imaginaţi. Pe măsură ce creştea frecvenţa execuţiilor, un personaj a fost mânat să comită un gest disperat de rebeliune. Un grup de susţinători conduşi de Ştefan Hagiochristophorites a fost trimis să-l aresteze pe un tânăr nobil, pe nume Isaac Anghelos, rudă a familiei Comnen, bănuit de complot împotriva lui Andronic. Isaac s-a ascuns mai întâi în casă, în vreme ce urmăritorii umblau prin curte. Socotind că oricum avea să moară, Isaac s-a strecurat în grajd, a încălecat pe un cal şi s-a năpustit afară, fluturând o sabie şi luându-şi urmăritorii total pe nepregătite. După ce l-a ucis pe Hagiochristophorites cu o singură lovitură la cap, Anghelos a traversat oraşul în galop şi a căutat scăpare în altarul de la Hagia Sofia. Vestea faptei lui s-a răspândit curând şi Anghelos s-a pomenit în centrul unei demonstraţii populare împotriva lui Andronic. Cuprins de spaimă în momentul în care trupele sale au pierdut controlul asupra gloatei înverşunate, Andronic a fugit din Constantinopol pe un vas, luând cu el pe tânăra sa soţie, Agnès, amanta şi câţiva servitori, în

---

451 Eustathios of Thessalonica, 1988, pp. 113-141; Choniates, 1984, pp. 165-170.

speranţa că va reuşi să traverseze Marea Neagră până la fostul său refugiu din Rusia. Din nefericire, un vânt potrivnic a împiedicat vasul să înainteze prea mult pe Bosfor şi a fost prins de urmăritori. Andronic a fost dus înapoi la Constantinopol. Scos pe Hipodrom, fostul împărat a fost linşat de mulţime, fără îndoială de mulţi dintre cei care îl întâmpinaseră cu atâta entuziasm cu mai puţin de patru ani în urmă. Vreme de câteva zile, cadavrul lui a fost lăsat să atârne cu capul în jos printre statuile şi coloanele antice, după care a fost dat jos şi aruncat într-o criptă a Hipodromului. Mai târziu, a fost dus la o mănăstire din apropiere, dar nu a fost înmormântat cum se cuvine şi a putut să fie privit de curioşi încă mulţi ani după aceea.[452]

Cât despre Anghelos, în mijlocul unor scene de triumf nebun, a fost încoronat de patriarh, devenind împăratul Isaac al II-lea. Regimul de teroare al lui Andronic s-a încheiat, iar elita bizantină a avut ocazia să se felicite pentru că supravieţuise epurărilor nemiloase, privind cu încredere la domnia lui Isaac „eliberatorul"[453]. Însă noul împărat şi sfetnicii săi aveau să preia o moştenire nenorocită în urma scurtei domnii a lui Andronic.

---

[452] Choniates, 1984, pp. 187-195; Robert of Clari, 1936, pp. 50-56.

[453] Eustathios of Thessalonica, 1988, p. 3.

Lăsând frâu liber trupelor lui în 1182, Andronic distrusese practic întregul prestigiu al Bizanţului în Occident şi declanşase acel gen de propagandă antibizantină care putea fi folosită să justifice intervenţia militară apuseană. Testul pentru noul regim era acela dacă reuşea să restabilească situaţia.

8
Fier în loc de aur (1185-1192)

Dacă ştirea masacrului de la Constantinopol din 1182 a şocat opinia publică apuseană, evenimentul a fost eclipsat, cinci ani mai târziu, de o catastrofă cu mult mai mare. În vara anului 1187, Saladin a invadat Regatul Ierusalimului cu 20.000 de luptători şi a asediat Tiberiada. Regele Ierusalimului, Guy de Lusignan, s-a grăbit să intervină şi a făcut greşeala să-şi ducă armata în zona aridă de la vest de Marea Galileii. La 4 iulie, când s-a dat o bătălie pe pantele vârfurilor gemene cunoscute drept „Coamele Hattinului”, armata creştină suferea cumplit de sete şi de căldura epuizantă şi nu a făcut faţă trupelor lui Saladin. Până la sfârşitul acelei zilei, fuseseră luaţi captivi nu numai regele Guy şi majoritatea nobililor săi de frunte, dar în mâinile musulmanilor căzuse şi o relicvă a Adevăratei Cruci luată în bătălie de armata latină. Renaud de Châtillon,

vechiul adversar al lui Manuel I, se afla printre prizonieri, dar a fost repede executat. Toţi prizonierii templieri şi ospitalieri au suferit aceeaşi soartă, fiind lichidaţi de misticii sufiţi. Înlăturând mare parte a forţei creştine, în lunile următoare Saladin a reuşit să ocupe castelele şi oraşele ale căror garnizoane participaseră în bătălia de la Hattin, inclusiv porturile Acra şi Ascalon. Până în septembrie, ocupase întregul ţărm de la sud de Tripoli şi se pregătea să atace Ierusalimul. După un scurt asediu, oraşul a capitulat la 2 octombrie, punând capăt unei ocupaţii latine de optzeci şi opt de ani. În vreme ce principatul Antiohia şi comitatul Tripoli au mai rezistat în nord, cea mai mare parte a Regatului Ierusalimului era acum în mâinile lui Saladin, în afară de portul Tir, apărat cu pricepere de Conrad de Montferrat, fratele nefericitului Renier.

Profunzimea revoltei şi a durerii trăite de Europa apuseană poate fi apreciată după stilul emoţional al bulei de chemare la cruciadă, *Audita tremendi,* emisă de papa Grigore al VIII-lea la 29 octombrie 1187, după primirea veştilor despre înfrângerea de la Hattin. La fel ca Urban al II-lea înaintea lui, Grigore îi caracteriza pe musulmani drept „barbari sălbatici însetaţi de sânge creştin”, dar fără să arunce întreaga vină pe ei. Înfrângerea era mai degrabă pusă pe seama căderii în păcate a creştinilor, nu doar cei care trăiau în Regatul

Ierusalimului, ci toţi credincioşii. Reacţia militară la victoria lui Saladin, îndemna el, trebuie însoţită de sinceră căinţă.[454] O altă zonă de opinie îşi formula foarte diferit învinuirile. Potrivit informatorului călugărului german Magnus din Reichersberg, căderea Ierusalimului fusese cauzată de noul împărat bizantin, Isaac al II-lea Anghelos. Se afirma că, după ce îl răsturnase pe Andronic I, Isaac dorea să-l aibă pe fratele său mai mare Alexie cu el, la Constantinopol. La acea vreme, Alexie era oaspete la curtea lui Saladin din Damasc şi, primind chemarea fratelui său, se dusese să se îmbarce din portul Acra din Regatul Ierusalimului. Acolo a fost arestat din ordinele contelui Raimond de Tripoli şi ale principelui de Antiohia, Bohémond al III-lea, care prinseseră de veste de negocierile bizantine cu aiubizii. Isaac, spunea povestea, a făcut atunci apel la Saladin să atace statele latine ca să-l elibereze pe Alexie, trimiţând o flotă de optzeci de galere în susţinerea invaziei. Flota lui Isaac a fost distrusă în largul Ciprului de amiralul sicilian normand Margaritone, iar după succesul de la Hattin, Saladin a cucerit Ierusalimul.[455]

Există câteva elemente din această relatare care pot fi

---

[454] Loud, 2010, pp. 37-41.

[455] Magnus of Reichersberg în Loud, 2010, p. 154.

susţinute pe baza altor surse. Se pare că Alexie Anghelos ar fi petrecut o vreme în lumea musulmană, fie ca prizonier, fie ca refugiat din cauza prigonirilor lui Andronic I. O flotă bizantină de şaptezeci de vase a fost trimisă în estul Mediteranei în 1186 şi a fost distrusă de Margaritone.[456] Dincolo de toate astea, versiunea lui Magnus din Reichersberg despre căderea Ierusalimului este demonstrabil neadevărată. Obiectivul flotei lui Isaac al II-lea nu era Regatul Ierusalimului, ci Ciprul, ridicat la revoltă. Saladin a pornit invazia nu la dorinţa împăratului bizantin, ci din cauza provocărilor lui Renaud de Châtillon, care, din fortăreaţa sa Karak, din Transiordania, prăda caravanele musulmane care circulau între Damasc şi Mecca.[457]

Cu toate astea, în atmosfera extrem de încărcată de după masacrul din 1182 şi după cucerirea, cinci ani mai târziu, a Ierusalimului, povestea complicităţii bizantine în pierderea Ţării Sfinte avea toate şansele să fie credibilă în unele locuri. Nu peste mult timp, au început să circule alte zvonuri – cum că împăratul bizantin încheiase un tratat cu Saladin, pentru a preveni faptul ca printr-o cruciadă să se ajungă din nou la situaţia creată după înfrângerea de la Hattin. Mulţi

---

456 Choniates, 1984, pp. 204, 291; Robert of Clari, 1936, p. 56; Villehardouin, 2008, p. 20.

457 Ibn al-Athir, 2006-2008, II, p. 316.

comentatori moderni, dacă au respins elementele senzaţionale, au acceptat conţinutul general al versiunii apusene despre evenimente, afirmând că între Isaac al II-lea şi Saladin a existat o alianţă militară împotriva Cruciadei a III-a şi de împiedicare a recuperării Ierusalimului.[458] De fapt, nicio astfel de alianţă nu a existat în sens formal. Isaac al II-lea şi sfetnicii lui nu urmau decât ţelurile politicii externe tradiţionale prin mijloace bine încercate. În schimb, în Occident, în urma evenimentelor din timpul domniei lui Andronic I, acele politici erau inevitabil interpretate drept înţelegere secretă cu inamicul.

Este posibil şi ca, la începutul domniei lui, Isaac al II-lea să nu fi avut habar de zvonurile dăunătoare aflate în circulaţie. Într-adevăr, nu este exclus ca victoria lui Saladin să fi trecut neremarcată la Bizanţ, care avea oricum prea multe pe cap. Tesalonicul căzuse în mâinile normanzilor în august 1185, cu doar o lună înainte de răsturnarea lui Andronic, însă bizantinii şi-au revenit repede după lovitură. În noiembrie 1185, generalul bizantin Alexie Branas a zdrobit armata normandă pe râul Struma şi supravieţuitorii au fugit la Tesalonic sau Dyrrachion. Cei mai mulţi au scăpat pe

---

[458] Brand, 1962, pp. 170-172; Brand, 1968a, p. 177; Lilie, 1993, pp. 239-241.

vase, însă normanzii găsiţi când armata bizantină a ajuns în aceste oraşe au fost ucişi fără milă. Acest început de bun augur al domniei lui Isaac nu a fost menţinut, deoarece a trebuit să înfrunte un îngrijorător avânt al separatismului local în provincii. Insula Cipru fusese deja preluată de Isaac Comnenul, un membru renegat al fostei dinastii imperiale. În Balcani, Serbia lui Ştefan Nemania se bucura de independenţă aproape completă din 1180, iar la începutul lui 1186, în Bulgaria a izbucnit o revoltă, când vlahii şi bulgarii s-au unit în protestul faţă de impozitele crescute. Isaac al II-lea a condus personal două campanii împotriva rebelilor, dar nu s-a dovedit un general inspirat. Armata sa a fost înfrântă la Beroe în octombrie 1187, la doar câteva zile după intrarea în Ierusalim a lui Saladin.[459]

Aşadar, nu este deloc surprinzător că, în timpul domniei lui, Isaac al II-lea nu a încercat să facă ceea ce făcuseră Ioan al II-lea şi Manuel I. Nu a pornit niciodată spre est ca să-şi impună voinţa asupra statelor cruciate şi să le ajute împotriva duşmanilor musulmani. Dar nici nu a ignorat Răsăritul cu totul. În general, s-a angajat să anuleze multe dintre aspectele legate de domnia predecesorului său, a adus noi sfetnici, i-a

---

[459] Choniates, 1984, pp. 218-219; Akropolites, 2007, p. 133; Brand, 1968a, pp. 85-86.

rechemat pe cei fugiţi în exil şi a ordonat până şi demolarea turnului de apă ridicat de Andronic. A existat însă continuitate într-o anumită privinţă: Isaac a continuat negocierile cu Saladin, începute de Andronic. Încă o dată, informaţiile provin din tabăra latină. Potrivit corespondentului lui Magnus din Reichersberg, până când răspunsul lui Saladin la ambasada lui Andronic să ajungă la Constantinopol, în toamna anului 1185, Isaac al II-lea era instalat pe tron – însă noul împărat a decis să ratifice tratatul cu sigiliul său de aur.[460] Mai departe, detalii destul de suspecte despre stadiul următor al negocierilor ies la suprafaţă din această scrisoare şi din altele trimise în Occident de Conrad de Montferrat, de unii trimişi francezi la Constantinopol şi de regina Sibylla a Ierusalimului. Ele descriu cum, după ocuparea Ierusalimului în octombrie 1187, Saladin a trimis o delegaţie la Constantinopol ca să-şi anunţe victoria. Isaac al II-lea s-a grăbit să-i răspundă şi a trimis sultanului propria sa delegaţie la Acra, la începutul anului 1188, cerând o reînnoire a tratatului şi ca să-l prevină că în Apus se punea la cale o nouă cruciadă. Primind confirmarea că mari armate occidentale sunt în drum spre Palestina, Saladin a acceptat cu bucurie reînnoirea. De astă dată,

---

460 Magnus of Reichersberg în Loud, 2010, p. 154; Brand, 1962, pp. 169-170.

se spune că termenii ar fi fost următorii: Isaac urma să trimită o sută de galere care să-l sprijine pe Saladin în asediul Antiohiei şi se presupune că ar fi promis că va întârzia înaintarea oricărei armate cruciate care îi va traversa teritoriul. În schimb, Saladin se angaja să retrocedeze întreaga Ţară Sfântă bizantinilor şi să dea toate bisericile de acolo clericilor greci. Aceste relatări transmise cu sufletul la gură cuprind şi o serie de amănunte de senzaţie. Isaac al II-lea încheiase tratatul doar de frică şi din ură faţă de latini. Căzuse de acord că arunce la închisoare pe oricare apusean de la Constantinopol care pornea în cruciadă şi le trimisese provizii de grâu forţelor lui Saladin din Ierusalim, gesturi care reprezentau „culmea nelegiuirii şi a dezamăgirii creştinătăţii". În schimb, Saladin a trimis daruri bogate la Constantinopol. Printre ele, un butoi cu vin otrăvit, spre a fi folosit împotriva armatelor cruciate în trecere. Otrava era atât de intensă, încât mirosul ei era suficient să ucidă, eficacitatea ei fiind testată pe un nefericit prizonier franc. Adăugând trădării apostazia, bizantinii îi îngăduiseră sultanului chiar şi să trimită un idol la Constantinopol, ca să poată fi instalat acolo şi venerat public.[461]

---

461 Magnus of Reichersberg în Loud, 2010, p. 155; Roger of Wendover, 1849, II, pp. 71-72.

Ca şi în cazul presupusei alianţe încheiate între Saladin şi Andronic I, există o şcoală de gândire care ia de bune aceste relatări şi crede că între Isaac al II-lea şi Saladin a existat cu adevărat un pact în virtutea căruia Bizanţul ar fi obţinut Ţara Sfântă dacă acorda asistenţă militară împotriva Cruciadei a III-a.[462] Însă sursele de informaţii latine sunt profund nedemne de încredere. Multe elemente, aşa ca vinul otrăvit şi idolul lui Saladin, sunt, în mod evident, invenţii. Afirmaţia că Saladin, a cărui autoritate se întemeia pe jihadul de recuperare a Ţării Sfinte, ar fi fost dispus ca, după ce o cucerea, să o cedeze unei alte puteri creştine este pur şi simplu de necrezut. Cea mai suspectă dintre toate este pretenţia că Isaac a încheiat tratatul cu Saladin din cauză că îi ura şi se temea de latini. În ciuda agresiunii normanzilor sicilieni, politicile urmate de Isaac şi de sfetnicii lui în anii de început ai domniei arată dorinţa de a împăca opinia publică apuseană, amintind de vremea lui Manuel I. Isaac a pornit negocieri cu pisanii şi genovezii ca să-i compenseze pentru pierderile în masacrul din 1182 şi a trimis agenţi de mediere în 1187, când asupra cartierului italian s-a desfăşurat un alt asalt al constantinopolitanilor. El a încheiat şi alianţe matrimoniale cu puterile occidentale. Sora sa Teodora a

---

462 Brand, 1962, pp. 169-171; Magdalino, 2007, p. 104.

fost logodită cu Conrad de Montferrat în 1187, iar fiica sa, Irina, s-a căsătorit cu Roger, fiul regelui Tancred al Siciliei, în 1193. Împăratul însuşi a luat-o de soţie pe Margareta, fiica lui Bela al III-lea al Ungariei, la foarte scurt timp după accesiune. Este foarte greu să-l vedem pe Isaac ca antilatin atât timp cât el, la fel ca predecesorii săi, folosea latini ca mercenari, ambasadori şi translatori. S-a bazat pe Conrad de Montferrat ca să organizeze apărarea Constantinopolului în timpul unei tentative de lovitură militară din 1187 şi l-a trimis pe un englez, numit Peter, ca ambasador la Genova, în 1192.[463]

Dacă nu ura faţă de latini era în spatele negocierilor lui Isaac cu Saladin, este dificil de stabilit, la o primă vedere, ce anume l-a împins să o facă. Dovezile din surse latine nu pot fi confruntate cu cele bizantine deoarece acestea nu amintesc deloc de o înţelegere cu Saladin, cu excepţia unei scurte menţiuni a lui Choniates, în sensul că era un simplu zvon.[464] Din fericire, apar unele informaţii despre această a doua rundă de negocieri din surse arabe şi siriene. Lucrarea lui Abu Shama şi biografia lui Saladin scrisă de contemporanului său mai tânăr, Baha al Din, amintesc,

---

[463] Choniates, 1984, pp. 203, 210-216, 231; Robert of Clari, 1936, pp. 59-62.

[464] Choniates, 1984, p. 225.

ambele, negocierile cu bizantinii. Singurul punct în discuţie, susţin ei, era moscheea din Constantinopol şi insistenţa ca rugăciunea de vineri să fie făcută în numele califului abbasid susţinut de Saladin.[465] Un autor creştin sirian arată ce dorea Isaac în schimbul concesiilor legate de moschee: Bar Hebraeus consemna că, după ce Saladin a cucerit Ierusalimul, administrarea Bisericii Sfântului Mormânt a fost transferată patriarhului grec, ceea ce bizantinii îşi doriseră încă de când Dagobert al Pisei fusese numit de cruciaţii victorioşi, în 1099.[466] Nu există nicio menţiune în relatările arabă sau siriacă despre orice fel de propunere de cooperare militară împotriva Cruciadei a III-a sau despre vreo promisiune a lui Saladin de a preda bizantinilor Ţara Sfântă. Prin urmare, putem afirma fără teamă că un asemenea acord nu a existat şi că bizantinii nu urmăreau decât protectoratul Locurilor Sfinte, aşa cum făcuseră întotdeauna.

Încă o dată, se pare că raportorii latini culeseseră informaţii autentice despre aceste negocieri în manieră trunchiată, amestecate adesea cu poveşti de groază. „Idolul" despre care informatorul lui Magnus şi Conrad de Montferrat afirmă că ar fi fost trimis la

---

465 Abu Shama, 1898, pp. 389, 470, 508; Baha al-Din ibn Shaddad, 2001, pp. 121, 201.

466 Bar Hebraeus, 1932, I, p. 327.

Constantinopol era, probabil, un *minbar* (amvon) destinat moscheii din Constantinopol. Sursele arabe confirmă trimiterea unui asemenea obiect. Două relatări latine despre Cruciada a III-a menţionează chiar construirea recentă a unei moschei la Constantinopol, ignorând că ea exista de fapt de mai mulţi ani. Scrisoarea lui Conrad de Montferrat confirmă ceea ce urmărea Isaac să obţină în schimb, menţionând că, odată ce Saladin punea stăpânire pe Ţara Sfântă, va preda împăratului toate bisericile, pentru ca în ele să se slujească potrivit ritului grec.[467] Astfel, nu este greu să ne dăm seama ce se întâmplase. Având încă proaspăt în memorie masacrul din 1182, autorii latini au interpretat aceste negocieri în sine limitate ca pe un complot funest împotriva cruciadei. Mai mult, la fel cum implementarea de către Isaac al II-lea a politicii bizantine tradiţionale faţă de o putere musulmană care controla Ierusalimul a stârnit mânia occidentalilor, la fel s-a petrecut şi cu modul de abordare a Cruciadei a III-a, motivat de o altă misiune perenă a politicii externe bizantine: securitatea Constantinopolului.

---

[467] Nicholson, 1997, p. 58; Caffaro, 2013, p. 161; Roger of Wendover, 1849, II, p. 71.

Drept răspuns la apelul papei Grigore al VIII-lea de la sfârşitul lui 1187, s-au alcătuit trei mari armate în vederea expediţiei de redobândire a Ierusalimului, conduse de cei mai puternici monarhi din Apus. Cele aflate sub conducerea lui Richard I al Angliei, cunoscut ca Inimă de Leu, şi a lui Filip al II-lea August al Franţei au călătorit spre Palestina pe mare şi nu s-au aventurat în preajma Constantinopolului. Cea de-a treia, condusă de împăratul german Frédéric Barbarossa, a plănuit să urmeze traseul Cruciadei I şi a II-a, mergând pe uscat via Constantinopol şi Asia Mică. Participarea şi ruta aleasă de Barbarossa au produs o anumită nelinişte la Curtea bizantină. La fel ca Bohémond mai înainte, el era un vechi inamic. În timpul trecerii Cruciadei a II-a prin teritoriul bizantin în 1147, Barbarossa se făcuse vinovat de incendierea unei mănăstiri lângă Adrianopol, ca răzbunare pentru uciderea unui nobil german. Când i-a succedat lui Conrad al III-lea, spre deosebire de unchiul său, a fost încoronat împărat al romanilor de către papă, în 1155. Adoptarea acestui titlu reprezenta o provocare directă la adresa doctrinei bizantine a *translatio imperii,* potrivit căreia singurul împărat roman autentic era cel de la Constantinopol. Cei doi împăraţi erau în dezacord şi în privinţa Italiei: Manuel I sprijinise oraşele-stat italiene în războiul lor împotriva lui Frédéric, iar în anii 1160, la

Constantinopol umblase un zvon că Barbarossa, drept răzbunare, punea la cale un război împotriva oraşului.[468] Acum, după un sfert de secol, a apărut informaţia că trimişi ai marelui principe sârb Ştefan Nemania vizitaseră Curtea lui Barbarossa şi că împăratul german avea să intre curând în legătură şi cu un conducător al rebelilor bulgari. Ambii erau duşmani ai împăratului bizantin.[469]

Aşadar, nu este deloc surprinzător că multă lume de la Constantinopol privea cu oarecare îngrijorare perspectiva ca Frédéric să traverseze Balcanii în fruntea unei mari armate şi predomina părerea potrivit căreia motivul real al expediţiei era ocuparea Constantinopolului. Patriarhul Constantinopolului, ascetul Dositheos, a făcut o profeţie că Barbarossa avea să pună mâna pe Regina Cetăţilor pătrunzând prin poarta ascunsă de la Palatul Blachernae. Credulul Isaac a pus imediat să fie blocată intrarea cu cărămizi şi mortar.[470] Ca să prevină ameninţarea, a hotărât să urmeze vechiul joc, încercând să menţină sub control armata cruciată, aşa încât să nu poată ataca Constantinopolul, şi să obţină profit maxim de pe urma ciocnirii dintre cruciaţi şi puterile musulmane. La fel ca

---

468 Kinnamos, 1976, pp. 61, 154, 165-167; Harris şi Tolstoy, 2012, pp. 308-311.

469 Loud, 2010, pp. 17, 61-64, 84-85, 94-95; Stephenson, 2000, pp. 294-300.

470 Choniates, 1984, p. 222; Loud, 2010, p. 77; Lilie, 1993, p. 242.

predecesorii lui, pretindea că va pune la dispoziţie tot sprijinul său. Înainte ca Frédéric să pornească la drum, Isaac l-a trimis în toamna anului 1188 pe Ioan Kamateros, *logothetes tou dromou,* logofătul pentru relaţii externe, să-l întâlnească pe împăratul german la Nürnberg, la fel cum procedase şi Manuel I faţă de Ludovic al VII-lea la Regensburg, în 1147. S-a ajuns la un acord, prin care Isaac promitea să acorde armatei lui Frédéric liberă trecere prin teritoriul său şi să asigure pieţe, în vreme ce Frédéric s-a jurat să treacă în pace pe pământul bizantin.[471]

ILUSTRAŢIA 17. Împăratul Frederic Barbarossa de la monumentul Kyffhäuser, Germania.

Evenimentele următoare nu au fost diferite de cele petrecute când armata cruciată străbătuse ultima oară

471 Choniates, 1984, p. 221; Loud, 2010, p. 45; Loud, 2010, pp. 146-147; Brand, 1968a, p. 176.

Balcanii. Forţele lui Barbarossa au traversat râul Sava în spaţiul bizantin la 1 iulie 1189 şi aproape imediat au intrat în conflict cu localnicii. Nou-veniţii au fost întâmpinaţi chiar de guvernatorul bizantin din Branicevo, însă se spune că apoi i-ar fi condus pe drumuri lăturalnice, astfel încât să le îngreuneze înaintarea spre Niş. În vreme ce armata mergea înainte, ariergarda a fost supusă mai multor ambuscade, iar cei care se rătăceau sau porneau în căutare de hrană erau doborâţi cu săgeţi. La un moment dat, un cavaler bolnav a fost agresat în timp ce era purtat pe targă. Sculându-se brusc, l-a lovit pe unul dintre agresori cu sabia în gură, iar ceilalţi au fugit. Cavalerul s-a întins iarăşi pe targă şi febra, care dispăruse în momentul de criză, i-a crescut din nou. Deşi agresorii nu făceau parte din trupe regulate, prizonierii luaţi în timpul incidentelor au declarat că acţionau la ordinul autorităţilor bizantine, la fel ca pecenegii care atacaseră pe vremuri Cruciada I. Putem presupune că de majoritatea ciocnirilor din regiunile de graniţă erau responsabile elemente locale, din afara controlului imperial.[472] Tot ca mai înainte, proviziile promise nu s-au materializat şi rezervele au scăzut până la un nivel

---

[472] Loud, 2010, p. 59; Magnus of Reichersberg, în Loud, 2010, p. 149. *Cf.* Hill, 1962, p. 8.

periculos în cele patru zile petrecute la Niş, silindu-i pe germani să intre în acţiune. Asta a avut darul să creeze noi tensiuni cu localnicii, iar după plecarea armatei din Niş au reapărut ambuscadele. Multe dintre trecătorile prin munţii Balcani fuseseră dinadins blocate cu buşteni, iar când armata a ajuns la Sofia, din nou nu exista o piaţă. Barbarossa începuse să-şi piardă răbdarea.[473]

Ajunşi la Filipopolis la 24 august, germanii au fost întâmpinaţi cu ştirea că Isaac al II-lea îi arestase şi îi băgase în temniţă pe ambasadorii trimişi de Frédéric, înainte, la Constantinopol. Peste puţin timp, trimişi bizantini au ajuns în tabăra germană cu scrisori de la Isaac, iar mesajul citit cu voce tare de ei a fost rezumat de Diepold (Theobald), episcop de Passau, care fusese de faţă. Isaac, spune el, „s-a descris pe sine, mândru şi arogant, drept împărat al romanilor" şi „un înger al Domnului". Apoi s-a plâns că auzise de la regii Franţei şi Angliei că Barbarossa intrase pe teritoriul bizantin cu intenţia de a-l răsturna pe Isaac şi de a-l înlocui cu propriul său fiu, ducele de Suabia. Isaac mai spunea că a considerat extrem de suspectă şi de tulburătoare legătura lui Barbarossa cu Ştefan Nemania al Serbiei. Apoi trecea la o serie de cereri: Barbarossa trebuia să

---

[473] Loud, 2010, pp. 64-68.

elibereze ostatici şi să-i retrocedeze lui Isaac oraşele şi teritoriile foste bizantine cucerite în drum spre Ierusalim.[474]

Rezumatul lui Diepold este plauzibil, atât timp cât lasă să se întrevadă o politică familiară şi coerentă. Cererile lui Isaac erau cele de aşteptat. Împăratul bizantin nu avea cum să privească cu ochi buni negocierile lui Barbarossa cu duşmani ca Ştefan Nemania, iar germanii nu aveau cum să fie luaţi prin surprindere de mustrarea lui Isaac. Solicitarea de garanţii de securitate şi a retrocedării teritoriilor ocupate erau, desigur, identice cu condiţiile impuse cruciadelor dinainte. Cu toate astea, această scrisoare şi cele care au urmat au fost o gafă diplomatică. La fel ca generaţiile mai vechi de cruciaţi, germanii considerau total dezagreabil tonul grandilocvent atât de apreciat de bizantini în comunicările lor. La fel cum diplomaţii trimişi la Ludovic al VII-lea în 1147 puseseră la încercare răbdarea francezului introducând câte o hiperbolă în fiecare propoziţie, şi apropiaţii lui Barbarossa au considerat misiva lui Isaac al II-lea „încărcată de mândrie şi aroganţă”. La Curtea bizantină, oratorii se dădeau în vânt după jocuri de cuvinte şi făceau aluzie la numele de familie al lui

---

[474] Magnus of Reichersberg, în Loud, 2010, pp. 150-151.

Isaac, spunându-i „împăratul angelic”. În acest context şi în traducere latină, nu suna decât ca o ridicolă infatuare. Însă cel mai jignitor dintre toate era modul în care Isaac se declara „împărat al romanilor”, retrogradându-l pe Frédéric la rangul de „rege al germanilor”[475]. Cunoscători mai buni ai bizantinilor s-ar fi aşteptat la această atitudine. Guillaume de Tir, care vizitase în mai multe rânduri Constantinopolul, ştia că bizantinilor

nu le cade bine că regele teutonilor îşi spune „împărat al romanilor”. Deoarece se pare că în acest fel ar scădea prea mult prestigiul propriului lor împărat, căruia ei îi spun „monarh”, adică cel care domneşte mai presus de toţi ceilalţi şi care este, aşadar, unicul împărat al romanilor.[476]

Germanii din armata lui Frédéric nu beneficiau de o asemenea experienţă şi atunci au considerat scrisoarea pur şi simplu o insultă. Încă o dată, afirmarea viziunii bizantine universaliste a sunat cât se poate de nepotrivit celor care se considerau angajaţi într-o misiune sfântă spre Ierusalim.

---

[475] Odo of Deuil, 1948, p. 27; Loud, 2010, pp. 69, 78-79; Magdalino, 2007, p. 99.
[476] William of Tyre, 1943, II, p. 170.

Relaţiile au continuat să se degradeze în următoarele câteva zile. Armata lui Barbarossa a intrat în Filipopolis, a ocupat oraşul şi a decis să rămână acolo câteva săptămâni, pentru reaprovizionare. După trei zile, fiul lui Barbarossa, Frédéric, duce de Suabia, a primit ştirea că o armată bizantină făcuse tabără la circa cinci kilometri de oraş. Deşi nu dădea semne de atac, ducele a decis că reprezenta o ameninţare şi a lansat un raid-surpriză în zori. Luate absolut pe nepregătite, trupele bizantine s-au risipit în dezordine.[477] Chiar dacă germanii câştigaseră bătălia, desfăşurarea unei armate bizantine după hărţuirile din timpul marşului spre Filipopolis şi arestarea trimişilor la Constantinopol păreau să-i confirme lui Barbarossa şi consilierilor săi că Isaac al II-lea încerca deliberat să-l împiedice să ajungă în Ţara Sfântă. Explicaţia aparentă a unei asemenea conduite a ieşit la iveală dintr-o scrisoare plângăcioasă şi linguşitoare din partea Sibyllei, regina Ierusalimului, ajunsă în acelaşi timp în tabăra germană. Ea avertiza că

împăratul Constantinopolului, prigonitorul Bisericii lui Dumnezeu, urzeşte împreună cu Saladin, corupător şi distrugător al Preasfântului Nume, împotriva

[477] Loud, 2010, p. 73; Choniates, 1984, pp. 224-225.

numelui Domnului nostru Iisus Hristos (...) Vă spun cu toată onestitatea că trebuie să-i daţi crezare preacredinciosului purtător al acestei epistole. Căci el însuşi mărturiseşte ceea ce a văzut cu ochii lui şi a auzit cu urechile lui. Aceasta este cauza pentru care, cu capul plecat până la pământ şi cu genunchii îndoiţi, o rog pe Maria Ta, care sunteţi cap al acestei lumi şi zidul casei lui Israel, să nu daţi vreodată crezare împăratului grec.[478]

Cronicarii din tabăra germană n-au întârziat să vadă cheia acţiunilor lui Isaac în presupusa lui alianţă cu Saladin. Un preot a depus mărturie că împăratul bizantin îi întemniţase pe ambasadorii germani deoarece „dorea să intre în graţiile prietenului şi complicelui său, sarazinul Saladin, duşmanul Crucii şi al creştinilor". Isaac dăruise chiar caii cei mai buni ai trimişilor germani unor soli ai sultanului aflaţi în vizită. Odată ce germanii au crezut în existenţa complotului, nebunia lor nu a mai cunoscut margini. Circulau poveşti că patriarhul Constantinopolului promisese o indulgenţă deplină oricui ucidea un cruciat, iar istoria vinului otrăvit pe care Saladin i l-ar fi trimis lui Isaac

---

478 Munro, 1902, pp. 21-22; Neodeous, 2010a, pp. 265-271; Harris, 2012, p. 111. Scrisoarea poate să fi fost un fals. Vezi Neodeous, 2010b, p. 94.

s-a răspândit ca un pârjol. Într-un rând, se spunea, nişte greci perfizi lăsaseră butoaie din băutura ucigătoare într-un oraş ocupat, cu speranţa că germanii îl vor bea, însă chicotitul lor voios îi dăduse de gol. Iar când un grup de germani s-a convins că nişte picturi dintr-o biserică reprezentau o incitare ca acea comunitate să ucidă cruciaţi, s-a pornit să incendieze biserica şi să pârjolească zona din jur.[479]

În noiembrie, armata germană a plecat de la Filipopolis la Adrianopol, cu gând să rămână acolo peste iarnă, şi în drum a prădat zona rurală a Traciei.[480] Planurile de atunci ale lui Barbarossa sunt dezvăluite de scrisorile furioase trimise fiului său, Henric, şi ducelui Léopold de Austria, plângându-se de ceea ce el considera trădarea bizantină. Isaac îşi încălcase jurămintele făcute de ambasadorii lui la Nürnberg şi prin urmare era limpede că, pentru a trece de strâmtori, germanii trebuiau mai întâi să cucerească Constantinopolul. Barbarossa i-a dat dispoziţie fiului său să ia legătura cu Veneţia, Genova, Ancona şi Pisa ca să adune vasele necesare. Henric mai trebuia să-i scrie şi papei ca să-i ceară ridicarea poporului creştin împotriva grecilor, duşmanii Crucii.[481]

---

479 Loud, 2010, pp. 69, 77, 81-83; Loud, 2010, p. 151; Brand, 1968a, p. 182.

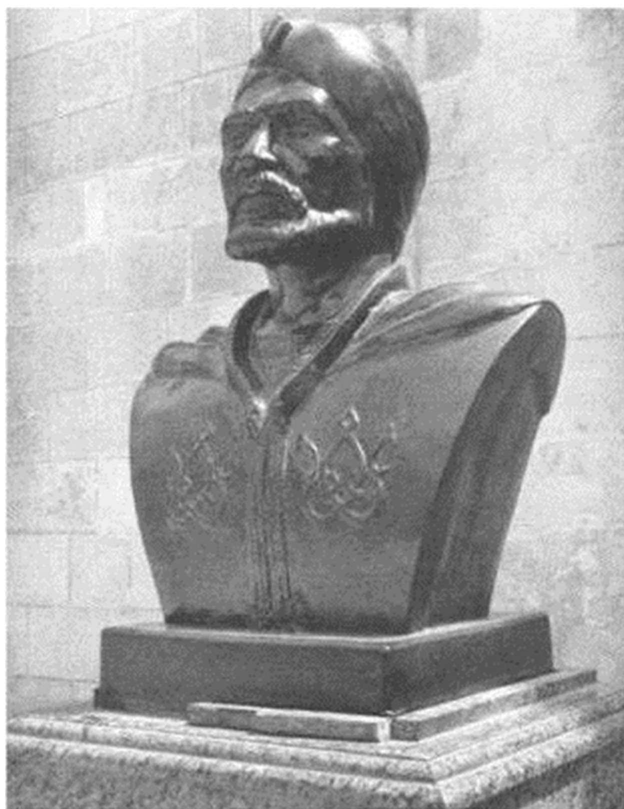
480 Loud, 2010, p. 80; Brand, 1968a, pp. 183-184.

481 Loud, 2010, pp. 70-72; Barber şi Bate, 2010, pp. 87-89.

Isaac al II-lea reuşise astfel să aducă Bizanţul la marginea unui război total cu armata cruciată. Iar asta, desigur, în lipsa oricărei înţelegeri cu Saladin. El şi sfetnicii săi nu făcuseră decât să aplice tacticile standard de neutralizare a oricărei ameninţări potenţiale pentru Constantinopol, dar de data asta strategia s-a întors în cel mai crunt mod împotriva lor. Nu stârniseră doar indignare: la fel se întâmplase cu prilejul Cruciadei I şi a II-a. De data asta, diferenţa era că bizantinii nu aveau de-a face mai multe corpuri de armată, fiecare cu propriii comandanţi, a căror lipsă de unitate putea fi exploatată, ci cu o armată mare şi experimentată, sub un lider căruia îi era cât se poate de fidelă. În vreme ce Anna Comnena şi Ioan Kinnamos au avut prilejul să se laude că forţele bizantine au înfrânt armatele lui Godefroy de Bouillon şi ale lui Conrad al III-lea graţie tacticii superioare, rolurile se inversaseră acum. Diferenţa s-a văzut când ducele de Suabia a risipit cu atâta uşurinţă forţele bizantine lângă Filipopolis.[482] Deşi şi-a continuat fanfaronada, lui Isaac nu i-a rămas decât să se retragă. În octombrie, a dat drumul ambasadorilor întemniţaţi şi i-a trimis înapoi în tabăra lui Frédéric, însoţiţi de propriii reprezentanţi şi de o altă misivă prost judecată care l-a făcut din nou pe

[482] Loud, 2010, p. 73; Choniates, 1984, pp. 224-225; Kinnamos, 1976, p. 65.

Barbarossa să spumege, deoarece i se adresa încă o dată ca simplu rege.[483] Iarna l-a ţinut în loc pe Frédéric, agasat că nu reuşea să ajungă mai repede în Ţara Sfântă. În decembrie, i-a trimis înapoi la stăpânul lor pe trimişii bizantini cu o declaraţie de război.[484]

ILUSTRAŢIA 18. Bustul sultanului Saladin din Cairo.

Ieşirea din impas s-a petrecut abia în anul următor.

---

[483] Loud, 2010, p. 73; Choniates, 1984, pp. 76-79.
[484] Loud, 2010, p. 84.

După negocieri prelungite, în februarie 1190, a fost convenit un tratat la Adrianopol. Isaac a fost silit să renunţe la obstrucţii şi să faciliteze trecerea armatei germane spre Asia Mică, punând la dispoziţie toate cele necesare. Având în vedere tensiunile, s-a stabilit ca germanii să traverseze prin Dardanele, şi nu prin Bosfor. Nave în vederea traversării trupelor urmau să fie trimise la Gallipoli, unde trebuiau deschise şi pieţe pentru aprovizionare. Isaac a predat şi ostatici şi o despăgubire de proporţii, constând în monede de aur şi de argint şi în pânze de mătase. Armata germană a făcut traversarea în martie şi apoi a pornit spre est, către Ierusalim.[485] Ce era mai rău trecuse, însă relaţiile au rămas încordate cât timp germanii s-au aflat în marş prin provinciile bizantine răsăritene. S-au petrecut şi ambuscade şi mici ciocniri, puse pe seama trădării împăratului bizantin, deşi este iarăşi posibil să fi fost provocate de elemente asupra cărora nu avea control. În final, armata cruciată a ajuns la Laodiceea, de pe Lykos, ieşind dincolo de graniţele bizantine.[486]

Isaac al II-lea nu avea motive să se felicite pentru modul cum rezolvase situaţia, dar tot a încercat să profite cât de cât. La fel ca Alexie I, a considerat că nu

---

[485] Loud, 2010, p. 90; Baha al-Din ibn Shaddad, 2001, p. 114; Choniates, 1984, p. 226.

[486] Loud, 2010, pp. 96-97; Choniates, 1984, pp. 226-227.

avea rost să-şi sacrifice bunele relaţii cu puterile musulmane din simplul motiv că o cruciadă îi traversa ţara. Mai devreme îi trimisese scrisori lui Saladin, avertizându-l că în Apus se aduna o nouă cruciadă pentru recuperarea Ierusalimului, iar la sfârşitul anului 1189, când Barbarossa se mai afla în Tracia, Isaac i-a scris iarăşi sultanului. De astă dată, a relatat despre înaintarea germanilor prin Balcani, pretinzând că fuseseră atât de pisaţi de armata bizantină, încât nu mai reprezentau o ameninţare pentru aiubizi. Sugera chiar că o făcuse potrivit unui acord cu Saladin. Scrisoarea a fost interpretată ca firavă încercare a lui Isaac de a-l convinge pe Saladin să îndeplinească ceea ce sursele latine presupuneau că îi revenea în virtutea înţelegerii, adică să cedeze Ţara Sfântă, chiar dacă Isaac, în ce îl priveşte, nu reuşise să oprească forţele germane.[487] În realitate, scrisoarea era o încercare de a-l convinge pe Saladin că tentativa de a stăvili armata germană, pe care bizantinii ar fi întreprins-o oricum, era un favor făcut sultanului. La acest şiretlic se mai apelase şi înainte. Alexie îi scrisese marelui sultan selgiucid în 1110, spunându-i că încercase să blocheze trecerea Cruciadei I, fără îndoială urmărind acelaşi scop.[488] Din

---

[487] Abu Shama, 1898, p. 389; Imad ad-Din al-Isfahani, 1972, p. 244; Brand, 1962, p. 176.

[488] Ibn al-Qalanisi, 1932, pp. 112-113; Hillenbrand, 1999, p. 69.

nefericire pentru Isaac, schimburile cu Saladin nu au avut în cele din urmă mai mult succes decât cele cu Barbarossa. Sultanul şi sfetnicii lui nu s-au lăsat câtuşi de puţin păcăliţi. Primiseră un raport cu mult mai realist despre trecerea lui Barbarossa prin teritoriile bizantine de la catolicos, capul Bisericii din Armenia, şi trăseseră pragmatic concluzia că Isaac „se teme de franci deoarece îi pun în primejdie imperiul şi vrea să-i alunge; dacă reuşeşte, va pretinde că este în interesul nostru; în caz contrar, va afirma că este departe de ţelul pe care îl urmărim împreună”[489].

În cazul în care cruciada lui Barbarossa ar fi avut un succes răsunător şi ar fi reuşit să recupereze Ierusalimul, evenimentele din 1189-1190 nu ar fi avut probabil un efect atât de dăunător asupra imaginii Bizanţului în Apus, însă expediţia s-a soldat cu o amară dezamăgire. Pentru început, germanii au măturat tot ce le-a stat în cale. La încercarea turcilor selgiucizi de a-i prinde într-o ambuscadă, în aceeaşi strâmtoare de la Myriokephalon unde îl blocaseră pe Manuel I în 1176, aceştia au pierdut bătălia şi Barbarossa a cucerit capitala lor Ikonion, o ispravă de care Manuel nu fusese capabil.[490] În ciuda succeselor, armata a început

---

[489] Baha al-Din ibn Shaddad, 2001, p. 114; Abu Shama, 1898, p. 508; Lilie, 1993, p. 242.

[490] Loud, 2010, pp. 102-103, 111.

să ducă lipsă de hrană, iar în timpul marşului prin Cilicia, din iunie, Barbarossa s-a înecat la traversarea unui râu. Moartea sa a avut efect dezastruos asupra moralului oştenilor. Armata şi-a continuat campania spre Antiohia sub comanda ducelui de Suabia, dar în următoarele luni numărul soldaţilor s-a redus dramatic din cauza bolilor şi a dezertărilor masive. Cei rămaşi au mărşăluit spre sud, ca să ia parte la asediul Acrei, dar contribuţia lor la desfăşurarea campaniei a fost minoră, mai ales după moartea ducelui de Suabia, din ianuarie 1191. La fel ca în 1148, nu a fost greu de găsit un ţap ispăşitor.

Dacă a existat un moment anume când unii membri ai clasei conducătoare bizantine au început să înţeleagă că ideologia, politicile şi tacticile lor îi înstrăinau din nou tot mai mult de creştinii occidentali, aceasta s-a întâmplat probabil în iarna lui 1189-1190. Dată fiind natura Curţii bizantine, acele dubii nu puteau fi exprimate pe faţă, ci sugerate prin nuanţe subtile, în discursurile oficiale spre lauda împăratului, pronunţate cu prilejul sărbătorilor religioase importante de-a lungul anului. O asemenea cuvântare a fost rostită, posibil în Palatul Blachernae, de Nicetas Choniates, pe atunci marele logofăt al finanţelor publice, de Bobotează, în ianuarie 1190. În acel moment, armata lui

Barbarossa se mai afla în tabăra de la Adrianopol, iar Choniates fusese martor direct al trecerii ei prin Balcani. În calitate de guvernator al Traciei în vara de dinainte, fusese prezent la dezastrul de la Filipopolis, când ducele de Suabia împrăştiase armata bizantină în atacul declanşat în zori.[491] Inutil să o spunem, nimic din toate astea nu a fost menţionat în discursul de Bobotează. Choniates a respectat toate convenţiile şi şi-a ridicat stăpânul imperial în slăvi, descriindu-l pe Isaac al II-lea în termeni homerici şi lăudându-l pentru măiestria cu care a îndepărtat ameninţarea Constantinopolului de către Barbarossa, cel considerat „sursă a multor rele şi iubitor de sperjur”[492]. Apoi Choniates a schimbat abrupt discursul şi a pronunţat aceste cuvinte uimitoare:

După ce aţi aşezat atâtea temelii ale imperiului romanilor, acum îi veţi adăuga mai mult, pe lângă aceste pietre mari şi albe cu care Solomon a înălţat odinioară vestitul templu şi piscul care să îl încununeze (...) nu numai că vă veţi îngriji de Palestina, dar, după ce îi veţi alunga pe păgâni, veţi da Palestina [romanilor] ca proprietate a lor ereditară, la fel ca Iosua

---

491 Choniates, 1984, XIII, p. 224.

492 Choniates, 1972, pp. 3, 85-101, mai ales la 89. *Cf. Iliad,* 1, 131; Brand, 1968a, p. 113.

odinioară israeliţilor.[493]

Ca în cazul multor altor producţii retorice ale elitei bizantine, sensul se ascunde sub o întreagă ţesătură de văluri lingvistice. Era limpede, Choniates vorbea despre Ierusalim şi despre faptul că Isaac va pune stăpânire pe Oraşul Sfânt, iar cu acel prilej dorea să transmită anumite lucruri publicului său, în rândul căruia trebuie să se fi aflat însuşi împăratul. Nu putem decât să facem speculaţii despre ce anume era vorba.[494] O interpretare posibilă este că sfetnicul îi aducea aminte împăratului de importanţa spirituală a Ierusalimului pentru creştini, sugerând discret şi că modul cel mai indicat de a atinge acest scop ar fi fost sprijinind înaintarea lui Barbarossa spre Răsărit, şi nu împiedicându-l.

Această interpretare este susţinută de ceea ce a scris Choniates mai târziu în cronica sa referitor la perioada dintre 1118 şi circa 1208 – lucrare elaborată iniţial în anii 1190 şi revăzută apoi după 1204. Cronica lui nu a fost întotdeauna apreciată la justa valoare de cititorii moderni. Choniates a fost descris ca „fervent patriot grec”, care îi considera pe latini „un bloc ostil”,

493 Choniates, 1972, p. 94, trad. din Angelov, 2006, pp. 59-60.

494 Angelov, 2006, pp. 60-61; Magdalino, 2007, p. 95.

preocupaţi fără excepţie de răsturnarea Bizanţului şi de obţinerea bogăţiilor lui. Ieşirea lui nervoasă despre prăpastia dintre latinii lăudăroşi şi agresivi şi „romanii” cu mult mai rafinaţi este deseori citată ca exemplu de dispreţ bizantin faţă de cei din afară. Faptul că nu aminteşte decât în cel mai subtil mod de tratatul cu Saladin a fost interpretat drept ascundere deliberată a ceva considerat extrem de compromiţător.[495] În realitate, Choniates nu era nici naţionalist plin de prejudecăţi, nici mincinos notoriu, iar scrierile sale arată o remarcabilă nepărtinire faţă de latini. Deşi îi acuza pe cei ce au comis atrocităţi, aşa ca normanzii care au prădat Tesalonicul în 1185, el scria cu entuziasm despre vitejia altor latini, aşa ca apărătorul Tirului, Conrad de Montferrat, pe care îl compara cu bizantinii într-un mod deosebit de favorabil. Mai mult, Choniates era pregătit să îi critice atât pe conducătorii, cât şi pe compatrioţii săi, aducând la lumină incidente care îi discreditau faţă de Apus. Spre exemplu, recunoştea că suferinţele de la Tesalonic cauzate de normanzi se produseseră şi ca răzbunare a latinilor pentru masacrul din 1182; şi tot el condamna maltratarea prizonierilor de război normanzi luaţi

---

495 Choniates, 1984, p. 167; Nicol, 1967, p. 330; Brand, 1962, p. 180; Lilie, 1993, p. 284.

după respingerea invaziei lor, în 1186.[496]

Choniates a adoptat o atitudine mult mai puţin măgulitoare faţă de Isaac al II-lea în istoria sa decât în discursul de Bobotează. La urma urmei, Isaac nu mai era în scaun atunci când scria şi putea să nu se ferească să-l descrie ca indolent şi îngăduitor cu sine. Potrivit lui Choniates, Isaac era atât de convins că accesiunea lui se petrecuse printr-o minune, ca semn al favorii divine, încât considera că poate să nu facă nimic, lăsând pe Dumnezeu să se ocupe de treburile statului. Un exemplu elocvent era modul în care tratase trecerea armatei lui Barbarossa în 1189-1190. Dacă sursele occidentale interpretează acţiunile lui Isaac ca parte a unui sinistru complot în alianţă cu Saladin, Choniates le prezintă ca simple incompetenţe, un amestec exasperant de fanfaronadă şi indecizie, inspirate în bună măsură de profeţiile „fără valoare” ale patriarhului Dositheos. La început, Isaac a adoptat o atitudine agresivă. I-a arestat pe trimişii lui Frédéric la Constantinopol, a ordonat trupelor sale să blocheze cu stânci şi arbori trecătorile din munţi şi i-a spus lui Choniates că va reface zidurile Filipopolisului, de care germanii se apropiau cu repeziciune. Însă, foarte

---

496 Choniates, 1984, pp. 164, 167, 201, 210; Harris, 2000, p. 27; Simpson, 2013, p. 314.

curând, împăratul şi-a contramandat poruncile şi a dat dispoziţie ca zidurile să fie dărâmate, ca să nu-i ofere un loc de refugiu lui Barbarossa. Răzgândindu-se iarăşi, împăratul a ordonat armatei să-i atace pe germani în august 1189, ceea ce a dus la înfrângerea umilitoare de lângă Filipopolis. Choniates descrie cum, atunci, el şi alţii s-au dus la Isaac să-i relateze evenimentul, adăugând că politica obstrucţionistă în privinţa germanilor stârnea zvonul că Isaac s-ar afla în înţelegere cu Saladin şi că cei doi conducători o pecetluiseră printr-un pact de sânge. Isaac s-a lăsat convins şi a trecut în cealaltă extremă. A încercat să grăbească trecerea lui Barbarossa, i-a eliberat pe diplomaţii captivi, a pus la dispoziţie ostatici şi a promis să asigure tot ce avea nevoie armata germană. Chiar şi atunci, eforturile lui Isaac au fost însoţite de o atmosferă de ridicol. Selectase un număr de înalţi oficiali care să servească drept ostatici, dar când a sosit vremea să se ducă în tabăra germană, n-a mai fost de găsit niciunul. A fost nevoie să fie trimişi, în schimb, funcţionari de rând.[497] Relatarea lui Choniates despre Cruciada a III-a surprinde prin deosebirea faţă de cea a Annei Comnena despre Cruciada I şi a lui Kinnamos despre cea de-a II-a. În vreme ce ei laudă acţiunile

---

[497] Choniates, 1984, pp. 221-225, 233; Simpson, 2013, pp. 170-182.

împăratului bizantin, Choniates face exact invers, prezentându-l ca pe un nerod incompetent, care ia măsuri inconsecvente, prost gândite şi, în ultimă instanţă, inutile.

Mai există o diferenţă frapantă. Comnena şi Kinnamos îi descriu ca pe o potenţială ameninţare pe cruciaţi, a căror pretinsă misiune la Sfântul Mormânt ar fi fost doar o acoperire a complotului de a pune mâna pe Constantinopol. Choniates, în schimb, îl prezintă pe Barbarossa ca model de cumpătare şi seriozitate în urmărirea ţelului, un cruciat autentic, al cărui singur scop era să îi ajute pe creştinii din Palestina şi care, dacă nu ar fi fost provocat, nu a avut un plan de atac asupra Constantinopolului. Împăratul apusean a acţionat din start cum se cuvine, trimiţând o delegaţie la Constantinopol ca să asigure acces liber şi pieţe cu provizii trupelor sale. Choniates dă vina pe bizantini pentru nerespectarea acordului. Trimişii imperiali, Ioan Kamateros şi Andronic Cantacuzino, având misiunea să înlesnească trecerea lui Frédéric, „prin ignorarea obligaţiilor lor şi din laşitate", au reuşit să-l provoace şi să-l facă să-i vadă pe bizantini ca inamici. Drept urmare, jurămintele au fost încălcate. Germanii s-au văzut fără hrană şi au fost siliţi să o procure prin forţă, din zonele rurale. Mai târziu, în aprilie 1190, când Frédéric a ajuns la Laodiceea, de pe Lykos, ultimul

avanpost al teritoriului bizantin din Asia Mică, a declarat că, dacă ar fi fost primiţi în pace, „germanii ar fi trecut de mult frontiera romană, cu armele neatinse în teci, fără să fi vărsat sânge de creştini”. Vorbind despre sfârşitul tragic al lui Frédéric, Choniates îl omagiază în termeni entuziaşti, ca bărbat care a ales „să treacă prin suferinţe pentru creştinii din Palestina în numele lui Hristos şi cu respectul cuvenit faţă de mormântul Lui dătător de viaţă”[498].

Cea mai radicală deosebire dintre opera lui Choniates şi cele ale predecesorilor săi este felul în care pune sub semnul întrebării chiar practicile diplomatice care guvernaseră de atâta vreme relaţiile Bizanţului cu vecinii şi cât de înţeleaptă fusese aplicarea lor în cazul cruciadelor şi statelor latine din Siria şi Palestina. Acele îndoieli se regăsesc încă din relatarea lui Choniates despre evenimentele petrecute sub Ioan al II-lea şi Manuel I. În 1142, scria el, Ioan al II-lea a considerat că nu avea niciun rost să intre în Antiohia ca să fie „venerat şi onorat cum se cuvine, pentru ca apoi să plece fără să fi realizat nimic nou în ce priveşte treburile publice ale oraşului ori să fi schimbat ceva în obiceiurile ştiute”. Cuvintele lui Choniates sugerează că nu era convins de valoarea spectacolelor publice cu

---

498 Choniates, 1984, pp. 227-229; Angold, 2003, pp. 31-37.

care bizantinii ţineau cu orice preţ să-şi manifeste supremaţia împăratului lor. Şi în relatarea sa despre trecerea Cruciadei a II-a din 1147-1148 a pus la îndoială o parte din stratagemele lui Manuel I de a întoarce situaţia în avantajul propriu. La polul opus faţă de Ioan Kinnamos, el susţine sinceritatea absolută a cruciaţilor în declaraţia că urmăresc să ajute Regatul Ierusalimului, fără să ţintească o cucerire a Constantinopolului. Dovedeşte chiar o bună percepţie a principiilor cruciadelor prin discursul eroic pe care i-l atribuie lui Ludovic al VII-lea. În acelaşi timp, Choniates aduce critici modului în care au abordat bizantinii Cruciada a II-a, confirmând relatările din cronicile latine că localnicii s-au unit cu turcii în atacuri împotriva cruciaţilor, că i-au înşelat şi le-au vândut hrană otrăvită. Aceste fapte „nelegiuite şi necreştineşti" nu erau doar ale unor pungaşi locali, ne lasă să înţelegem Choniates, ci o politică imperială intenţionată, destinată să rămână „fapte de neşters pentru posteritate, care să descurajeze pe oricine ar fi dornic să-i atace pe romei". Aşa cum sugerează întregul pasaj, Choniates simţea că interesele *oikoumene*-i nu au de câştigat stârnind resentimentele celor care dispuneau de suficientă forţă să-i facă mult

rău.[499]

Asemenea pasaje critice revin atunci când Choniates se ocupă de evenimente la care a participat personal. Să luăm un exemplu: el dezaprobă obiceiul bizantin de a-i ţine pe diplomaţi în picioare în prezenţa împăratului, practică evident menită să reflecte ordinea cuvenită a lucrurilor, dar care, inevitabil, provoca indignarea apusenilor. Potrivit lui Choniates, când emisarii germani au fost în sfârşit eliberaţi de Isaac al II-lea, în octombrie 1189, şi s-au întors în tabăra lui Frédéric Barbarossa, împăratul occidental a fost furios să audă că au fost obligaţi să stea în picioare în prezenţa lui Isaac. Apoi a insistat să se aşeze, în prezenţa sa, chiar şi bucătarii şi grăjdarii, „ca să-şi bată joc de romei şi să arate că în rândul lor nu se face deosebire în ce priveşte virtutea şi familia”. Câtă diferenţă faţă de siguranţa de sine a Annei Comnena când relatează, scandalizată, despre arogantul Latinus, care a încălcat regulile aşezându-se pe tronul împăratului cât timp Alexie I mai era în picioare.[500]

O altă pildă este descrierea lui Choniates a primirii unei ambasade germane, în anii 1190. Bizantinii au

---

499 Choniates, 1984, pp. 23, 35. *Cf.* Odo of Deuil, 1948, pp. 40, 109; Leopold, 2000, p. 139.

500 Choniates, 1984, pp. 225-226. Loud, 2010, pp. 75-77; Odo of Deuil, 1948, pp. 24-27.

recurs la tehnica mult încercată a intimidării barbarilor prin bogăţie şi fast. Pentru întâlnirea cu trimişii germani, într-o zi de Crăciun, împăratul şi curtenii au pus pe ei cele mai fine veşminte şi bijuterii. Tactica s-a dovedit greşită, fiind cât se poate de nepotrivită în acele circumstanţe. Oaspeţii nu au fost deloc impresionaţi şi au declarat sec că „germanii nu au trebuinţă de asemenea spectacole (...) Acum a sosit vremea să renunţăm la straie efeminate şi la broşe şi să punem fier în loc de aur”[501].

Nu era prima critică de acest fel. Încă din anii 1060, un orator de la Curte l-a prevenit pe împărat că barbarii nu vor fi impresionaţi să-l vadă pe el şi pe curteni gătiţi în acel fel.[502] În contextul anilor 1190, când bizantinii fuseseră la un pas să intre în conflict cu o puternică armată creştină, astfel de rezerve erau cu atât mai presante. Choniates considera diplomaţia bizantină un amestec funest de fanfaronadă şi supunere dezgustătoare, cu totul nepotrivite pentru situaţia în care se găseau acum. După toate probabilităţile, desigur, Choniates ajunsese în sfârşit la acea concluzie doar după ce fusese martor la prădarea Constantinopolului din aprilie 1204. Este totuşi de

---

501 Choniates, 1984, p. 262.

502 Theophylact of Ochrid, 1980, p. 193.

presupus că el şi alţii gândeau în acest registru în timpul trecerii armatei lui Barbarossa prin Asia Mică din primăvara lui 1190. După cum a recunoscut până şi împăratul într-o scrisoare către Saladin, tot ce a reuşit politica faţă de armata lui Frédéric Barbarossa a fost „duşmănia francilor şi a celor înrudiţi cu ei”[503].

ILUSTRAŢIA 19. Catedrala Sfânta Sofia, Nicosia (astăzi moscheea Selimiye). Construită în stil gotic la începutul secolului al XIII-lea, clădirea simbolizează stăpânirea latină din Cipru după 1191.

Dacă modul în care gestionaseră bizantinii trecerea cruciadelor mai stârnise furie şi cu ocaziile precedente, furtuna fusese evitată până atunci. De data asta situaţia era diferită, căci în anul de după trecerea lui Barbarossa s-a petrecut un incident care avea să aibă consecinţe nefaste. Monarhilor englez şi francez le luase mult mai mult timp decât lui Barbarossa să-şi adune forţele şi să

503 Baha al-Din ibn Shaddad, 2001, p. 122.

pornească pe mare spre Ţara Sfântă. Flotele lor au făcut joncţiunea la Marsilia abia în iulie 1190, când împăratul german murise. După ce au ridicat ancora şi au iernat la Messina, oştile franceze ale lui Filip August au ajuns la Acra în aprilie 1191. Flota lui Richard I al Angliei l-a urmat abia în iunie. Motivul întârzierii a fost ocolul făcut în insula Cipru. Oficial, aceasta făcea parte din teritoriul bizantin, dar din 1184 se afla sub stăpânirea lui Isaac Comnenul, care se proclamase împărat, în opoziţie faţă de Andronic, mai întâi, şi apoi faţă de Isaac al II-lea. La 6 mai, Richard a ajuns cu trupele la Limassol şi, după o scurtă şi uşoară campanie, l-a înfrânt pe Isaac Comnenul, ocupând insula. Isaac s-a refugiat într-un castel, dar se spune că a fost de acord să se predea cu condiţia ca Richard să promită că nu-l va pune în lanţuri de fier. Odată ce a pus mâna pe Isaac, Richard a pus să se facă special lanţuri de argint şi l-a ferecat în ele. Campania durase doar ceva mai mult de trei săptămâni.[504] Nu era vorba de un simplu raid, ca al lui Renaud de Châtillon în 1156. Deşi Richard personal a plecat spre Ţara Sfântă după câteva săptămâni, este limpede că intenţiona ca insula să rămână în stăpânire occidentală. La scurt timp după plecare, a vândut cavalerilor templieri toate drepturile

[504] Nicholson, 1997, p. 194.

asupra Ciprului pe 100.000 de galbeni. Templierii au guvernat apoi insula până în aprilie 1192, dar nu s-au dovedit eficienţi. Nu au trimis trupe suficiente şi poporul din Nicosia s-a răsculat împotriva lor. Maestrul templierilor şi-a dat seama atunci că ordinul său nu se ridica la nivelul acelei misiuni şi i-a cedat insula înapoi lui Richard. Richard a vândut-o din nou, lui Guy de Lusignan, fostul rege al Ierusalimului, a cărui familie avea să domnească până în 1489.[505]

Era pentru prima oară când o armată cruciată ocupa teritoriu direct de la bizantini şi apoi îl păstra. Chiar dacă Antiohia fusese cândva posesiune bizantină, ea fusese luată în 1098 de la turci, nu direct de la bizantini. O asemenea acţiune trebuia justificată cumva, de vreme ce cavalerii care ridicaseră crucea trebuiau în mod normal să se bată cu necredincioşii, şi nu cu fraţii lor creştini. Din câte se pare, *casus belli* imediat s-ar fi datorat unei furtuni care adusese o parte din vasele flotei lui Richard pe ţărmul Ciprului. Isaac Comnenul a pus ca echipajele să fie închise şi maltratate, ba chiar a făcut încercări să captureze o navă pe care se afla sora lui Richard, Ioana, şi viitoarea lui mireasă, Berengaria de Navarra. Într-o scrisoare din august 1191, Richard invoca acest fapt ca justificare pentru debarcarea în

---

[505] Edbury, 1991, pp. 1-12.

Cipru şi răsturnarea uzurpatorului.[506] Însă cronicarii apuseni care au consemnat evenimentele simţeau limpede că era nevoie de mai multe justificări. Prin urmare, au recurs la intensa propagandă antibizantină pusă în circulaţie la acea vreme. În primul rând, susţineau ei, Isaac Comnenul îi ura pe latini şi căuta mereu prilejuri să le facă rău. Îşi ucisese soţia şi fiul, pentru că acesta îşi mărturisise aprecierea faţă de occidentali. Isaac era un duşman al credinţei creştine: se punea lângă altar, în Vinerea Mare, şi aştepta ca oamenii să se plece cucernic înaintea lui. Îi martiriza pe pelerinii aflaţi în drum spre Ţara Sfântă, punând ca nefericiţii care ajungeau pe insula lui să fie prinşi şi decapitaţi. La fel ca omologul său de la Constantinopol, nu a dat ajutor cruciadei şi a blocat proviziile care ar fi trebuit să ajungă la cruciaţii porniţi să lupte în Ţara Sfântă. În fine, era în relaţii de prietenie cu Saladin, iar cei doi se pare că săvârşiseră un pact de sânge, ca semn al alianţei dintre ei.[507]

Semnificativ este că, pe lângă aceste reproşuri obişnuite şi evident absurde, apare pentru prima oară şi o altă justificare a acţiunii împotriva bizantinilor. Cronicarii latini comentau adesea că Cipru era o insulă

---

[506] Despre scrisoarea lui Richard, vezi Edbury, 1998, pp. 178-179.
[507] Nicholson, 1997, pp. 178-179; Ambroise, 2011, pp. 50-51; Edbury, 1998, pp. 100-102.

bogată, „plină de belşug şi de variate comori”. Însă, pentru ca nu cumva stăpânul lor Richard să fie acuzat că îşi doreşte acel loc din lăcomie, se străduiau să sublinieze că acea bogăţie reprezenta o imensă valoare pentru cruciadă. După cum afirma un preot anonim din anturajul regelui Plantagenet, insula Cipru era situată aproape de coasta siriană, iar în trecut Ierusalimul „primea an de an nu puţin folos” din Cipru. Avea dreptate. În timpul asediului Ierusalimului din Cruciada I, în iulie 1099, patriarhul Simeon trimisese armatei creştine extrem de necesarele provizii de fructe şi de carne din refugiul său de pe insulă. Rolul Ciprului de grânar al statelor latine din Palestina şi Siria fusese recunoscut încă de la întemeierea lor. În jurul anului 1113, un trimis bizantin îl ameninţase pe contele de Tripoli că îi va tăia aprovizionarea din Cipru, „ca să muriţi de foame”[508]. Aşadar, Richard a păstrat aurul, mătăsurile şi bijuteriile luate pradă pentru sine şi a împărţit argintul şi proviziile oamenilor săi, ca să poată lupta mai departe. Atacarea teritoriului bizantin se justifica, prin urmare, atât timp cât asigura avantaje financiare sau strategice

---

[508] Nicholson, 1997, p. 179; Komnene, 2009, p. 406; Albert of Aachen, 2013, II, p. 185.

în vederea recuperării şi menţinerii Ierusalimului.[509]

Nu este de aşteptat ca în gruparea bizantină să-şi fi dat cineva în acel moment seama de semnificaţia cuceririi Ciprului. Cele două relatări greceşti păstrate despre invazia lui Richard nu amintesc de eventualele sale motive şi justificări. Ambele îl judecă extrem de aspru pe Isaac Comnenul şi nu-i arată nicio simpatie în momentul căderii. Călugărul Neofit, care şi-a petrecut aproape întreaga viaţă în pustnicie, retras într-o grotă din Cipru, caracteriza drept un dezastru preluarea insulei de către Isaac Comnenul şi descria cum îşi prăda şi chinuia uzurpatorul propriul popor. În cealaltă versiune a evenimentelor, Nicetas Choniates vorbeşte despre „ororile la care i-a supus cu răutate pe ciprioţi (...) stăpânul şi distrugătorul lor", Isaac. Nici Neofit, nici Choniates nu se folosesc de prilej ca să-şi verse mânia pe Richard, chiar dacă Neofit îl consideră un nemernic şi un păcătos.[510] Guvernarea de la Constantinopol a reacţionat faţă de ocuparea Ciprului cam în aceeaşi manieră ca după intrarea lui Bohémond în Antiohia, în 1098. S-au lansat eforturi diplomatice pentru a găsi aliaţi care să ajute la recuperarea insulei. Ca de obicei, bizantinii au căutat până departe. S-au

---

509 Nicholson, 1997, p. 195; Richard of Devizes, 1963, p. 38; Harris, 2008, pp. 149-150.

510 Neophytos, 1864, pp. clxxxiv-clxxxix; Choniates, 1984, pp. 204, 254-255.

trimis delegaţii şi la Saladin, şi la papa de la Roma, dar niciunul nu s-a arătat interesat să ajute.[511]

Importanţa ocupării Ciprului a fost probabil mai just apreciată în tabăra latină, în lumina fazei finale a Cruciadei a III-a. După victoria din Cipru, Richard a pornit spre Ţara Sfântă şi s-a alăturat aliatului său Filip August al Franţei în asedierea Acrei. După o rezistenţă bravă, apărătorii musulmani au fost în cele din urmă siliţi să capituleze la 12 iulie 1191. Deşi cu forţe slăbite prin plecarea lui Filip la scurt timp, Richard l-a înfrânt, în luna septembrie, pe Saladin şi armata sa în bătălia decisivă de la Arsuf. După aceea, sultanul a evitat atent orice altă ciocnire şi calea spre Ierusalim părea deschisă. Însă pe rege îl aştepta o cruntă dezamăgire. În avansul din toamnă către Oraşul Sfânt, cruciaţii au fost inundaţi de o ploaie torenţială în care au pierdut majoritatea proviziilor. Richard a trebuit să ordone retragerea în ianuarie 1192, când armata se afla la doar câţiva kilometri de ţintă. Teoretic, campania ar fi putut să fie reluată în primăvară, însă desfăşurarea acelei ierni a fost o lecţie esenţială. Regele şi consilierii lui şi-au dat seama că Ierusalimul putea fi recucerit, însă „nu putea fi păstrat de oamenii noştri pe termen lung, deoarece, odată încheiat pelerinajul, oamenii s-ar fi

---

511 Powell, 2004, pp. 94-95; Abu Shama, 1898, p. 510; Edbury, 1991, pp. 10-11.

întors acasă şi nu mai rămânea nimeni care să îl apere"[512].

Pentru ca Ierusalimul să poată fi menţinut pe termen lung, era nevoie de o armată permanentă care să funcţioneze ca garnizoană a cetăţii. Şi, desigur, să dispună de suficientă forţă, deoarece, spre deosebire de Constantinopol, Ierusalimul nu beneficia de avantaje geografice care să compenseze un număr redus de apărători. În asta consta dificultatea. Economiile primitive ale Europei Occidentale nu aveau mijloace să echipeze şi să plătească o mare armată care, apoi, să stea mai tot timpul inactivă. Pe atunci, obiceiul era ca forţele militare să fie adunate cu un anumit prilej, iar la sfârşitul campaniei oştenii reveneau la vatră, ca să nu mai fie nevoie să fie hrăniţi. Chiar şi aşa, asigurarea finanţării era extrem de dificilă, aşa cum demonstrează eforturile lui Richard I de pregătire a cruciadei. Faimoasa poveste că ar fi vândut Londra ca să facă rost de bani pentru cruciadă, dacă ar fi găsit un cumpărător, poate fi apocrifă, dar subliniază enormele dificultăţi ale unui asemenea demers şi frustrările sale. În 1188, papa a introdus „zeciuiala lui Saladin", o taxă pe venituri şi proprietăţi mobile în vederea asigurării de fonduri pentru Ţara Sfântă. Era percepută în Anglia, fiind însă

---

[512] Nicholson, 1997, pp. 278-279, 284.

cu totul nepopulară şi foarte greu de colectat, aşa încât aducea probabil doar în jur de 6000 de lire sterline.[513] Majoritatea cruciaţilor îşi plăteau singuri drumul, dar asta însemna că de multe ori rămâneau fără fonduri şi treceau prin privaţiuni şi suferinţe considerabile în campanie. Nu-i de mirare că în scrisorile trimise de el spre Occident în 1191-1192, Richard se plângea că mulţi dintre vasali nu mai aveau cum să continue campania dacă nu li se trimiteau bani.[514] Cucerirea Ciprului a reprezentat, fără îndoială, un prim pas de asigurare a celor necesare pentru a menţine o garnizoană în Ţara Sfântă şi la Ierusalim, dar pur şi simplu nu era suficient.

În aceste circumstanţe, Richard a decis să pună capăt, pentru moment, cruciadei. În septembrie 1192, a încheiat un armistiţiu pe cinci ani cu Saladin, care a consimţit ca ţărmul dintre Tir şi Jaffa să le rămână creştinilor, iar Richard a plecat apoi pe mare de la Acra. Regatul Ierusalimului a fost salvat de la dispariţia cu care era ameninţat la sfârşitul anului 1187, dar până când Oraşul Sfânt nu era recuperat nu se putea considera că îndatorirea fusese dusă la îndeplinire. Nu peste mult timp, s-au croit alte planuri ale unei

---

[513] Richard of Devizes, 1963, p. 9; Harris, 2008, pp. 147-149; Hurlock, 2013, pp. 44-58.

[514] Edbury, 1998, p. 181.

expediţii care să ducă lucrurile la bun sfârşit. Ţinând seama că bogăţia şi resursele statului bizantin, la fel ca acelea ale Ciprului, erau acum văzute de mulţi occidentali ca vitale pentru succesul acţiunii, este greu de susţinut că cele întâmplate în continuare au fost o simplă serie de accidente.

9
Paralizie şi extorcare (1192-1204)

Bizantinii ştiau că modul lor de a desfăşura diplomaţia li se întorsese împotrivă. Jocul lor sofisticat crease în Europa Occidentală impresia intensă că lucrau împotriva eforturilor de recuperare a Ierusalimului. Din nefericire, nu aveau un alt sistem cu care să-l înlocuiască. În anii dinaintea prădării Constantinopolului din aprilie 1204, se pare că cei de la conducerea imperiului au fost tot mai prinşi în ghearele unei paralizii colective, uneori recurgând la metodele tradiţionale, alteori încercând să revină la tonul conciliator al lui Manuel I şi cel mai adesea nefăcând pur şi simplu nimic. Păreau că suferă de lipsă de idei, pe măsură ce statul şi sistemul de concepţii se năruiau sub ochii lor.

S-au făcut încercări de prevenire a pericolului. În urma abordării ratate a trecerii armatei lui Frédéric

Barbarossa, Isaac al II-lea şi sfetnicii săi au încercat să dreagă răul produs. Într-o scrisoare adresată papei, redactată de curteanul Demetrios Tornikios cândva între 1191 şi 1195, Isaac revenea la tonul lui Manuel I, încercând să se înfăţişeze într-o postură acceptabilă în Apus, susţinând cu toată sobrietatea că este profund afectat şi urmărit de permanentă tristeţe pentru soarta Locurilor Sfinte. În acelaşi timp, a reînnoit tratatul cu succesorul lui Saladin ca sultan al Egiptului, Al Aziz, solicitând eliberarea prizonierilor bizantini şi concesii pentru comunitatea creştină din Alexandria.[515] Însă lui Isaac nu-i mai rămăsese timp să corecteze abordarea dezastruoasă a relaţiilor cu Frédéric Barbarossa. În aprilie 1195, în vreme ce vâna în zona rurală a Traciei, fratele lui mai mare, Alexie, şi un grup de conspiratori au pus mâna pe însemnele imperiale lăsate într-un cort. Când s-a întors, lui Isaac nu i-a rămas decât să constate că fratele său fusese proclamat împărat. Apelând din nou la manevra graţie căreia se salvase cu zece ani mai înainte, Isaac a vrut să atace tabăra călare pe cal, dar nu l-a urmat niciunul dintre servitori, silindu-l în cele din urmă să scape cu fuga, umilit. Ajuns din urmă de susţinătorii lui Alexie şi dus la o mănăstire din

---

[515] Tornikios şi Tornikios, 1970, p. 340; Al-Maqrizi, 1980, p. 114; Angold, 1997, p. 319.

apropiere, a suferit aceeaşi soartă ca atâţia alţi împăraţi bizantini detronaţi, fiind orbit, mutilare care îl împiedica să mai urce vreodată pe tron. Apoi a fost adus la Constantinopol şi închis mai întâi în beciul de sub Marele Palat, apoi la Diplokionion, pe Bosfor. Isaac nu avea în acel moment nici 40 de ani şi, în ciuda orbirii, era destinat să mai joace un rol important în evenimente.[516]

Ajuns la putere, noul împărat Alexie al III-lea Anghelos a urmat practic aceeaşi linie politică a fratelui său şi a mers chiar mai departe în încercarea de a construi punţi cu Apusul, poate pentru că poziţia sa era şi mai precară. La acuzaţiile obişnuite de înţelegere secretă cu necredincioşii şi de schismă cu Roma, Alexie adăugase o a treia, devenind împărat „prin trădare". Toate cele trei elemente folosite de Bohémond ca să-şi justifice atacul din 1107, că împăratul era uzurpator, schismatic şi lucrase împotriva cauzei cruciadei, erau din nou la locul lor, prin urmare Alexie al III-lea, la fel ca Alexie I Comnenul înaintea lui, trebuia să facă ceva ca să potolească propaganda antibizantină care circula în Apus.[517] În acest sens, în februarie 1199, a trimis ambasadori la Roma cu daruri pentru Inocenţiu al

---

[516] Choniates, 1984, pp. 247 248; Brand, 1968a, pp. 112-113.
[517] Robert of Clari, 1936, p. 57; Villehardouin, 2008, p. 20; Gunther of Pairis, 1997, p. 93.

III-lea, papa recent ales. Trimişii aveau cu ei o scrisoare din partea patriarhului Constantinopolului, Ioan al X-lea Kamateros, şi alta de la Alexie. Aceasta era foarte atent formulată pentru a para publicitatea negativă. Alexie îşi exprima preocuparea pioasă faţă de soarta Sfântului Mormânt şi îşi exprima speranţele sincere că acesta va fi recuperat, chiar dacă avea grijă să nu angajeze Bizanţul în orice fel de acţiune legată de vreo cruciadă, subliniind că doar Dumnezeu poate decide momentul când Ierusalimul va reveni creştinătăţii. Având în minte acuzaţia de schismă, fără îndoială, el aborda şi chestiunea reunirii Bisericilor şi îi solicita papei să convoace un sinod în acest sens. Scrisoarea mai urmărea să speculeze diviziunile dintre creştinii occidentali. Conştient de antipatia papei faţă de Casa Hohenstaufen, Alexie se folosea de prilej să se plângă de purtările armatei lui Frédéric Barbarossa din 1189-1190.[518]

Cuprinsul scrisorii din 1199 nu era nici pe departe original, dar cel puţin indica în oarecare măsură conştientizarea situaţiei primejdioase. Choniates nu a fost impresionat. Mai târziu, i-a acuzat de apatie pe împăraţii familiei Anghelos şi pe sfetnicii lor, deoarece

---

518 Tafel şi Thomas, 1856, I, p. 236; Powell, 2003, p. 96; Papadakis şi Talbot, 1972, p. 26.

nu au luat nicio măsură împotriva ameninţării dinspre Apus. Era deosebit de caustic în privinţa lui Alexie al III-lea. Potrivit lui Choniates, odată ce se instalase ferm la putere, Alexie a neglijat cu totul treburile statului, ca un cârmaci care lasă timona din mână. Comentariile lui părtinitoare trebuie luate cu oarecare precauţie, atât timp cât erau scrise mult mai târziu, când Choniates aspira la un post la Curtea lui Teodor Lascaris, ginerele şi rivalul pentru putere al lui Alexie. Dar, mai înainte, istoricul se bucurase de mare trecere sub Alexie al III-lea. Producea discursuri de laudă în onoarea noului împărat şi a fost promovat *logothetes tou genikou,* mai-marele peste finanţe. Însă, chiar dacă nu ţinem seama de părtinirea politică şi de prejudecăţile de birocrat ale lui Choniates, rămâne impresia că Alexie al III-lea nu făcea eforturi deosebite când se adunau norii de furtună.[519]

Ameninţarea era susţinută de problema neîntreruptă a finanţării strădaniei de a recuceri şi păstra Ierusalimul. În anii de după Cruciada a III-a a părut să se întrevadă o soluţie. Pe fundalul poveştilor despre presupuse învoieli cu Saladin, în Occident s-a instalat percepţia că bizantinii trebuie să ispăşească pentru

---

519 Choniates, 1984, pp. xiv, 252, 265, 322; Choniates, 1972, pp. 101-112.

purtarea lor de dinainte punând la dispoziţie imensele lor resurse pentru a susţine cruciada. Concluzia devenea cu atât mai atrăgătoare prin prisma slăbiciunii evidente a Bizanţului din 1195, în deplină contradicţie cu situaţia din vremea lui Ioan al II-lea şi Manuel I. Primele semne de deteriorare apăruseră încă din ultimii ani ai domniei lui Manuel. Marea armată adunată de împăraţii Comneni a trebuit plătită prin impuneri fiscale şi mai severe. Împăratul, se văicărea Choniates, vărsa impozitele plătite de fermieri ca apa într-o cisternă ca să potolească setea militarilor. Deşi succesorii lui Manuel au încercat să ducă această povară, nevoile statului le-au lăsat prea puţin spaţiu de manevră.[520] Impozitele şi metodele arbitrare şi nedrepte prin care erau strânse stârneau inevitabil opoziţia, mai ales în provinciile marginale. Arhiepiscopul Atenei declara că perceptorii sugeau sângele poporului grec, iar aceste resentimente alimentau separatismul local. Încercarea de a impune un nou impozit a fost ceea ce a cauzat revolta vlahilor şi bulgarilor din 1186. Şi într-alte locuri nobili locali, printre care Teodor Mangaphas din Filadelfia, Dobromir Chrysos din Macedonia şi Alexie şi David

---

[520] Choniates, 1984, pp. 115-116, 118; Brand, 1968a, pp. 109-110; Herrin, 1970, pp. 196-198.

Comnenul din Trapezunt, au preluat puterea de la autoritatea centrală. Strângeau chiar ei impozitele şi, deoarece cheltuiau profitul pentru apărarea regiunilor lor, se bucurau de un sprijin considerabil din partea populaţiei.521

Statele clientelare de la graniţe, care acceptaseră odinioară suzeranitatea împăratului, acum o respingeau deschis. Serbia era de acum independentă, iar în 1202, Alexie al III-lea a fost nevoit să recunoască independenţa Bulgariei printr-un tratat cu noul ei conducător, ţarul Ioniţă Caloian. În 1194, Léon, conducătorul Ciliciei armene, a trimis soli la împăratul din Apus cerându-i să-l încoroneze rege. Ceremonia s-a desfăşurat în 1198, fiind oficiată de catolicosul armean şi de un arhiepiscop german. Potrivit unei cronici armene, când Alexie al III-lea a auzit de eveniment, a trimis la rândul său o coroană, dar de acum era prea târziu.[522] Influenţa bizantină dispăruse şi în statele cruciate, conducătorii lor căutând ajutor într-altă parte. Regele Amalric din Cipru a devenit vasal al împăratului german în 1195.[523]

Separatismul din provincii şi îndepărtarea statelor

---

[521] Choniates, 1984, pp. 203-204, 219-220, 294, 350-351; Akropolites, 2007, pp. 86, 120, 123.

[522] Bloch, 1907, p. 64; Kirakos of Kantzag, 1869, p. 424; Lilie, 1993, p. 243

[523] Bloch, 1907, p. 67.

clientelare erau dublate de instabilitatea centrului. Perioada 1118-1180 fusese una de continuitate politică aproape fără precedent, cu trei împăraţi domnind îndelung şi murind din cauze naturale, după care tronul le-a revenit fiilor lor. În cei douăzeci şi patru de ani care au urmat după moartea lui Manuel I, dimpotrivă, s-au perindat nu mai puţin de şase împăraţi, toţi detronaţi sau asasinaţi. S-au petrecut şi numeroase revolte militare nereuşite, când generali şi nobili au încercat să pună mâna pe Constantinopol şi să uzurpe tronul, ca acelea ale lui Alexie Branas, în 1187, şi Ioan Comnenul, în 1200.

Dezordinea internă a servit indirect agresorilor occidentali, oferind o scuză unei intervenţii militare. Faptul a fost demonstrat din plin cu prilejul campaniei normande în provinciile balcanice din 1185, iar ironia face că invadatorii au fost invitaţi chiar de bizantini. În timpul regimului de teroare al lui Andronic I, multe dintre potenţialele victime se refugiaseră de la Constantinopol la Roma, Ikonion, Antiohia, Ierusalim sau la oricare altă Curte dispusă să îi primească. Unii s-au dus la regele Guillaume al II-lea al Siciliei, iar printre ei un tânăr care se pretindea Alexie al II-lea, fiul alungat al lui Manuel. Presupusul împărat era un impostor, fie un fost servitor imperial, fie un muncitor agricol din Epir, dar avea vârsta potrivită, aspectul feţei

lui Alexie şi îi lipsea acelaşi dinte. Guillaume al II-lea nu era interesat oricum să facă investigaţii ample, atât timp cât pretendentul îi punea la dispoziţie pretextul perfect pentru invazia din iunie 1185. Chiar şi după înfrângerea armatei normande în noiembrie al aceluiaşi an, mai existau o serie de tineri care pretindeau că ar fi Alexie al II-lea cel asasinat, care se agitau prin Asia Mică încercând să instige conducători musulmani locali să intervină în numele lor.[524] Cei care au pătruns cu armate pe teritoriul bizantin au constatat curând că împăratul nu avea cum să-l apere. Normanzii au avut, în primă instanţă, un succes eclatant cu invazia lor din 1185. Fără să întâmpine aproape nicio rezistenţă, au ajuns până la Tesalonic şi l-au ocupat după un scurt asediu. Patru ani mai târziu, Frédéric Barbarossa a măturat armata lui Isaac al II-lea în încercarea greşit socotită de a rezista. Aceste evenimente au fost atent urmărite de observatorii externi. La curtea lui Saladin s-a tras concluzia că nu era nimic de câştigat de pe urma prieteniei cu împăratul şi nimic de temut din pricina duşmăniei lui. Situaţia nu le-a scăpat nici celor din Occident, unde consilierii lui Frédéric Barbarossa remarcau că Bizanţul slăbea pe zi ce trece.[525] Dacă

[524] Eustathios of Thessalonica, 1988, pp. 57-63; Choniates, 1984, pp. 164, 231-233, 253-254.
[525] Loud, 2010, p. 63; Abu Shama, 1898, p. 510; Angold, 2003, pp. 58-71.

diplomaţia dezastruoasă şi convingerea că există o înţelegere secretă cu inamicul asiguraseră o justificare pentru agresiune, slăbiciunea Bizanţului furniza un bun prilej, iar bogăţia lui, un stimulent.

Cel dintâi care a profitat de ocazie fusese Richard I al Angliei, atunci când a cucerit Ciprul, în 1191, dar nu a rămas deloc singurul. În 1196, împăratul apusean Henric al VI-lea, fiul şi succesorul lui Frédéric Barbarossa, a făcut un efort concertat de a obliga Bizanţul să-şi pună la dispoziţie comorile în susţinerea cruciadei. Henric dispunea de atuuri ca să facă presiuni asupra lui Alexie al III-lea, deoarece, de la sfârşitul anului 1194, stăpânea şi regatul Siciliei şi sudul Italiei prin soţia sa Constance, fiica răposatului Guillaume al II-lea. De Vinerea Mare din 1195, împăratul a ridicat crucea la Bari, profitând de situaţia favorabilă creată de moartea lui Saladin, în 1193, şi de dezbinarea dintre moştenitorii sultanului dispărut. S-au făcut pregătiri în vederea unei expediţii spre Ţara Sfântă, iar la Constantinopol au fost trimişi diplomaţi care să prezinte echivalentul unui ultimatum. Aceştia au revendicat întreaga regiune dintre Dyrrachion şi Tesalonic, ocupată pentru scurt timp de forţele lui Guillaume al II-lea, în 1185. Solicitarea avea, se pare, mai degrabă caracter formal, fiind menită să dea

greutate în susţinerea ţelului principal al lui Henric, acela de a stoarce finanţare bizantină pentru cruciada propusă. Trimişii i-au spus împăratului bizantin să-şi pregătească porturile pentru primirea flotei cruciate, să pună la dispoziţie vase care să se alăture expediţiei şi să predea 5000 de livre de aur. Altfel, au ameninţat solii sumbru, stăpânul lor, Henric al VI-lea, „va veni să facă o vizită în imperiul vostru”[526].

Alexie al III-lea şi sfetnicii săi erau cât se poate de conştienţi că nu îi vor face faţă lui Henric al VI-lea dacă îşi punea în aplicare ameninţările. S-a făcut o încercare de negociere, iar un trimis bizantin, Eumathios Philokales, a reuşit să reducă tributul la 1000 de livre de aur. Dincolo de această mică izbândă, Alexie al III-lea nu a avut de ales şi a început demersurile în vederea îndeplinirii cererilor. În acest scop, a impus provinciilor o taxă specială „germană”, *alamanikon,* iar pentru a asigura alte fonduri au fost smulse ornamentele de aur şi de argint de pe mormintele vechilor împăraţi, cu excepţia celui al lui Constantin I din Biserica Sfinţii Apostoli, cruţat prin decret imperial.[527] Între timp, Henric al VI-lea nu aşteptase livrarea aurului bizantin şi pornise cu flota spre Acra, în septembrie 1197. După

---

526 Choniates, 1984, pp. 261-262; Edbury, 1998, p. 137; Loud, 2014, pp. 148-156.

527 Choniates, 1984, pp. 62-63.

doar câteva săptămâni, cruciaţii germani au primit vestea că Henric murise subit, la 33 de ani, lăsându-l moştenitor pe fiul său, încă în leagăn. Conştienţi că urma o perioadă instabilă, germanii s-au grăbit să încheie un armistiţiu cu sultanul aiubid şi s-au retras.[528] Şi Bizanţul a avut un răgaz, iar tributul nu a mai fost plătit, ţinând seama că germanii nu-şi mai puteau pune în aplicare ameninţarea. Dar, chiar dacă scăpase de data asta, pentru Bizanţ se crease un precedent. De acum înainte, urma să-şi demonstreze angajamentul faţă de cauza creştinătăţii vârând adânc mâna în buzunar, iar dacă nu se conforma, era supus ameninţării cu forţa.

Cel dintâi mare suveran apusean care s-a folosit de acest precedent a fost papa Inocenţiu al III-lea, dar într-un mod cu totul diferit. Chiar la începutul pontificatului său, la 15 august 1198, Inocenţiu a chemat la o nouă cruciadă pentru recuperarea Ierusalimului. Reacţia a fost favorabilă, crucea fiind ridicată de mai mulţi nobili francezi de seamă – contele Thibaut al III-lea de Champagne, contele Ludovic de Blois, contele Hugues de Saint-Pol, contele Balduin de Flandra şi fratele său, Henric. Nu au ieşit în faţă şi capete încoronate, însă este posibil ca Inocenţiu să fi

---

[528] Loud, 2014, pp. 143-145.

fost în secret mulţumit de absenţa lor, deoarece dorea ca această expediţie, păstrată în posteritate sub numele de Cruciada a IV-a, să rămână sub comanda sa.[529] Nu încape nicio îndoială că s-a preocupat de aspectele lumeşti ale aprovizionării cu mult mai mult decât papii dinaintea lui. Acest fapt reiese dintr-o scrisoare trimisă de Inocenţiu lui Alexie al III-lea în noiembrie 1199. În multe privinţe, textul papei este cât se poate de reţinut şi de conciliator. Nu menţionează presupusul pact cu Saladin sau măcar bănuita complicitate a împăratului în pierderea Ierusalimului, poate pentru că era neîncrezător în unele din poveştile exagerate care circulau. A acceptat, fără să-i aducă rectificări, până şi versiunea ciocnirii cu Frédéric Barbarossa sub forma propusă de Alexie într-o scrisoare mai veche, care îl acuza pe împăratul apusean de încălcare a înţelegerii, fără îndoială deoarece, ca Hohenstaufen şi frecvent oponent al papalităţii, Frédéric nu avea cum să se bucure de simpatia lui Inocenţiu. Dar în alte privinţe mesajul lui Inocenţiu era intransigent. Îl gratula scurt pe Alexie pentru poziţia cuminte faţă de Scaunul Apostolic, dar apoi îl avertiza rigid că bizantinii trebuie să pună capăt schismei, readucând Biserica bizantină

---

529 Dar vezi Phillips, 2004, p. 7, care susţine că Inocenţiu dorea să-i implice pe regii Angliei şi Franţei.

înapoi la cea de la Roma „ca pe un mădular aproape de cap şi pe o fiică la maica ei”. Cât despre recuperarea Ierusalimului, Inocenţiu nu zăbovea mult asupra propunerii lui Alexie să lase chestiunea în seama lui Dumnezeu:

Dacă preferaţi aşteptarea deoarece sorocul eliberării acelui pământ este necunoscut oamenilor şi nu faceţi nimic din pornire proprie, lăsând totul în voia cerească, Sfântul Mormânt poate fi eliberat din mâinile sarazinilor fără ajutorul Vostru. Dar prin neglijenţa Majestăţii Voastre Imperiale vă veţi atrage mânia divină, pe când prin solicitudine V-aţi fi putut binemerita mulţumirea Domnului.

Ce sprijin anume avea în minte Inocenţiu că trebuia asigurat de Alexie pentru cruciada viitoare nu este precizat, însă utilizarea frecventă în scrisoare a termenului *subventio* ne lasă să înţelegem că era vorba de ajutor financiar. Papa ştia bine de ce intra în legătură cu el împăratul, asigurându-l că, dacă punea la dispoziţie acel ajutor, avea să „evite criticile detractorilor”[530]. Rămâne întrebarea ce trebuia făcut

[530] Tafel şi Thomas, 1856-1857, I, p. 243; Powell, 2004, pp. 78-79; Harris, 2008, p. 151.

dacă împăratul nu îşi îndeplinea îndatorirea lui creştină. Ca prelat, Inocenţiu nu se putea exprima în aceiaşi termeni brutali ca Henric al VI-lea. Şi totuşi, în noiembrie 1202, i-a adresat lui Alexie al III-lea ceea ce echivala cu o ameninţare prea puţin voalată:

Căci ar trebui cu cea mai mare râvnă să luaţi parte, pe cât vă îngăduie puterile omeneşti, ca să puteţi stinge sau aţâţa văpaia din regiunile îndepărtate, ca nu cumva să se întâmple să se întindă chiar până în ţinuturile Voastre.[531]

Sub verbiaj, ameninţarea este cât se poate de limpede. Dacă Bizanţul refuza să coopereze, se putea aştepta să se recurgă la forţă. La ce fel de forţă se gândea Inocenţiu se discuta în instrucţiunile trimise de el liderilor Cruciadei a IV-a, în iunie 1203. Anticipând că armata ar putea rămâne fără provizii, Inocenţiu şi-a asumat să-i scrie împăratului bizantin şi să-i ceară să pună la dispoziţie cele necesare. Dacă Alexie al III-lea, la fel ca predecesorii, nu-şi îndeplinea misiunea lui creştină în acest sens, Inocenţiu avea pregătit răspunsul: „Necesitatea, mai cu seamă când faci o lucrare de folos, scuză în multe situaţii.” Dacă

---

531 Documentele lui Inocenţiu al III-lea, în Andrea, 2000, p. 38.

împăratul încerca să-i împiedice pe cruciaţi în călătoria lor, aşa cum făcuseră predecesorii, acţiunea militară ar fi fost justificată.[532] Inocenţiu nu îndemna la un asalt general asupra Constantinopolului. Insista că nu încuviinţa jaful, în schimb „tolera ceea ce, faţă de o gravă necesitate, nu poate fi evitat fără pierderi grele”. Scopul său era limpede cel de a obţine asistenţă din partea lui Alexie al III-lea şi probabil credea că acest ţel poate fi atins fără a recurge la forţă. Desigur, aşa se explică de ce, în iunie 1203, Inocenţiu i-a avertizat pe liderii cruciadei că nici schisma şi nici uzurparea lui Alexie al III-lea nu îi justificau să intervină în Imperiul Bizantin. Obligaţia lor era să elibereze Ierusalimul şi nu trebuia să îşi îngăduie să se îndepărteze de la ea.[533] În ciuda acestei interdicţii, nu este dificil să ne imaginăm cum au putut să fie interpretate cuvintele de mai sus ale lui Inocenţiu în armata cruciată. A existat opinia larg răspândită că papa îngăduise cruciaţilor să „ia gratis provizii pentru o jumătate de an” de pe ţărmul bizantin, că Inocenţiu al III-lea ura Constantinopolul şi că dorea ca oraşul să fie ocupat, cu condiţia ca lucrul ăsta să se poată petrece fără vărsare de sânge.[534]

---

[532] Andrea, 2000, pp. 67-68; Powell, 2004, pp. 143-145; Andrea şi Moore, 1999, pp. 109-123.

[533] Andrea, 2000, pp. 62-63, 67-68.

[534] Gunther of Pairis, 1997, p. 84.

Scrisorile lui Inocenţiu conţineau prin urmare o ambiguitate care permitea conducătorilor cruciadei şi clericilor care călătoreau cu armata să susţină că un atac asupra capitalei bizantine era nu doar justificat, ci chiar lăudabil, câtă vreme rezolva schisma şi asigura cele necesare cruciadei. Toate aceste argumente au fost puse în practică în aprilie 1204.

În afară de Henric al VI-lea şi de Inocenţiu al III-lea, mai exista un al treilea potentat apusean care vedea în Imperiul Bizantin o cale de finanţare a recuceririi Ierusalimului. El era Bonifaciu, marchiz de Montferrat, care, după moartea lui Thibaut de Champagne în mai 1201, a fost ales conducător al cruciadei în curs de formare.[535] Familia Montferrat avea vechi legături cu Constantinopolul. Fratele mai mic al lui Bonifaciu, Renier, se căsătorise cu fiica lui Manuel I în 1180 şi murise în epurările de după uzurparea lui Andronic I. Un alt frate, Conrad, plecase la Constantinopol în 1187, se logodise cu sora lui Isaac al II-lea şi îl salvase pe cumnatul său dintr-o tentativă de lovitură dată de Alexie Branas. Conrad nu rămăsese mult la Constantinopol. Plecase furios în Palestina, deoarece considera că talentele sale nu primiseră suficientă

[535] Villehardouin, 2008, pp. 13-14.

recunoaştere. Acolo, a salvat Tirul de armata lui Saladin şi în cele din urmă a fost ales rege al Ierusalimului. Înainte de a fi încoronat, a căzut victimă pumnalului unui asasin, la 28 aprilie 1192, când se întorcea călare pe străzile din Tir de la un banchet.[536]

Date fiind aceste legături, Bonifaciu a fost întotdeauna considerat factorul principal din spatele devierii Cruciadei a IV-a spre Constantinopol. Un cronicar contemporan şi participant la cruciadă, cavalerul picard Robert de Clari, afirma că raţiunea lui Bonifaciu de a merge la Constantinopol era că îi purta ranchiună împăratului bizantin din cauza nerecunoştinţei faţă de Conrad. Un alt cronicar, călugărul normand Robert de Torigni, invoca un alt motiv. Când Renier o luase de soţie pe Maria Porfirogeneta, împăratul Manuel îi acordase noului său ginere Tesalonicul, posibil ca apanaj, în felul în care Ioan al II-lea sperase să-i acorde Antiohia lui Manuel. Având în vedere că după Cruciada a IV-a Bonifaciu a ajuns într-adevăr rege al Tesalonicului, atât membrii ai Curiei Papale de la începutul secolului al XIII-lea, cât şi comentatorii mai recenţi susţin că în spatele susţinerii de către Bonifaciu a redirecţionării cruciadei se afla dorinţa de a intra în posesia moştenirii din Răsărit a

[536] Choniates, 1984, pp. 210-217; Nicholson, 1997, pp. 36, 305-307.

familiei sale.[537]

De fapt, nici vendeta personală, nici ambiţia teritorială nu reprezintă o explicaţie convingătoare. Împăratul care îl desconsiderase pe Conrad, Isaac al II-lea, lâncezea acum în închisoare, iar direcţia adoptată de Cruciada a IV-a, departe de a-l supune răzbunării, l-a salvat şi l-a repus pe tron. Cât despre ambiţiile teritoriale, este foarte limpede că Bonifaciu s-a ales cu Tesalonicul după 1204 nu ca răsplată mult dorită, ci ca o consolare după ce a ratat alegerea ca împărat latin al Constantinopolului.[538] Este cu mult mai probabil că Bonifaciu, aflat de altfel într-o situaţie care îi permitea să aprecieze foarte corect bogăţia şi resursele Constantinopolului, considera abaterea din cale un mijloc de finanţare a cruciadei şi de a se asigura că va ajunge în Ţara Sfântă. Într-o scrisoare către Inocenţiu al III-lea din august 1203, Bonifaciu explica hotărârea de a merge la Constantinopol exact în acei termeni.[539] La fel ca Henric al VI-lea şi Inocenţiu al III-lea, Bonifaciu mai credea, fără îndoială, că este justificat să se recurgă la forţă dacă nu veneau proviziile necesare. Mai mult, la

---

[537] Robert of Clari, 1936, pp. 59-66; Robert of Torigni, 1889, p. 285; Powell, 2004, pp. 132-133; Gregoire, 1940-1941, pp. 158-166; Kazhdan, 2001, p. 96; Magdalino, 1993, p. 100.

[538] Villehardouin, 2008, pp. 79-81; Robert of Clari, 1936, p. 124; Lock, 1995, pp. 43-50.

[539] Andrea, 2000, p. 81.

fel ca Robert Guiscard în 1081 şi ca Guillaume al II-lea al Siciliei în 1185, avea un pretext pentru intervenţie.

În vremea când se plănuia Cruciada a IV-a în Apus, nu numai fostul împărat Isaac al II-lea era întemniţat, ci şi tânărul său fiu, Alexie. Dintr-un motiv inexplicabil, Alexie al III-lea a hotărât să-şi elibereze nepotul şi să-i permită să însoţească armata imperială într-o campanie de înăbuşire a unei rebeliuni în Tracia. S-a dovedit o mare greşeală. Prinţul Alexie a reuşit să scape şi să-l convingă pe un căpitan pisan să-l ascundă pe vasul său şi să plece dintr-un mic port la Marea Marmara. Potrivit unei relatări, Alexie a fost pitit într-un butoi cu fund fals. După un moment de cumpănă, când vasul a fost oprit de o navă de război bizantină şi percheziţionat, Alexie a ajuns cu bine în portul italian Ancona la începutul toamnei anului 1201.[540]

Ca atâţia alţi rataţi din revoltele politice bizantine de dinaintea lui, prinţul Alexie a căutat acum ajutor din partea puterilor străine. La un moment dat, s-a dus la Roma, dar nu a reuşit să stârnească interesul lui Inocenţiu al III-lea pentru cauza sa.[541] A fost mai norocos când a ajuns în nordul Italiei, unde armata Cruciadei a IV-a se aduna la Veneţia. Oprindu-se la

540 Choniates, 1984, pp. 294-295; Villehardouin, 2008, p. 21; Folda, 1965, p. 288.

541 Andrea, 2000, pp. 35-36.

Verona, Alexie a întâlnit cavaleri în drum spre Veneţia, iar însoţitorii lui i-au sugerat că această armată l-ar putea ajuta împotriva unchiului său. Atunci, Alexie l-a abordat pe Bonifaciu de Montferrat şi pe ceilalţi lideri, care s-au arătat extrem de interesaţi de povestea lui. Au răspuns prin următorul mesaj: „Dacă tânărul vostru stăpân va fi de acord să ne ajute să recucerim Ierusalimul, noi, la rândul nostru, îl vom ajuta să-şi recâştige imperiul.” Liderii şi-au trimis apoi reprezentanţi care să-l însoţească în următoarea etapă a călătoriei, către nord, la Curtea lui Filip de Suabia, fratele răposatului împărat Henric al VI-lea şi pretendent la tronul imperiului apusean. Alexie a ales, desigur, această destinaţie deoarece Filip era cel de-al doilea soţ al surorii sale, Irina. De Crăciun, în 1201, lui Alexie i s-a alăturat la Curtea lui Filip de la Hagenau, pe Rin, şi Bonifaciu de Montferrat.[542] Este imposibil să aflăm cu exactitate ce s-a discutat la Hagenau, dar de ghicit este uşor. Cei doi copii ai lui Isaac al II-lea au fost, bineînţeles, dornici să se refacă ceea ce ei considerau ordine de drept, în vreme ce Filip al Suabiei, fiu şi frate al unor lideri de frunte ai cruciadelor de dinainte, şi Bonifaciu de Montferrat, conducătorul ales al noii cruciade, îşi doreau ca expediţia să fie aprovizionată.

---

[542] Villehardouin, 2008, p. 21; Queller şi Madden, 1997, p. 34.

Evenimentele următoare susţin cu siguranţă această interpretare.

Nevoia de bogăţia bizantină era cu atât mai mare, cu cât Cruciada a IV-a suferise de lipsa de bani încă de la început. Spre deosebire de Cruciada a III-a şi de expediţia organizată de Henric al VI-lea, gândite ambele ca asalt direct spre Ţara Sfântă, planul de acum era ca armata să debarce în Delta Nilului, să cucerească Egiptul şi să-l folosească drept bază a marşului spre Ierusalim. Nu era un plan nou. O flotă bizantină cooperase cu armata lui Amalric I într-un proiect similar din 1169, iar Richard I luase în calcul atacarea Egiptului în 1192.[543] Controlul asupra Egiptului ar fi fost cu siguranţă de natură să uşureze mult cucerirea şi păstrarea Ierusalimului, dar era nevoie de o flotă de foarte mari dimensiuni care să transporte armata până acolo.

Singura putere apuseană capabilă să pună la dispoziţie numărul necesar de vase era Veneţia. În aprilie 1201, Geoffroi de Villehardouin, mareşal de Champagne, şi alţi cinci reprezentanţi au negociat un tratat cu dogele Enrico Dandolo. În schimbul a 85.000

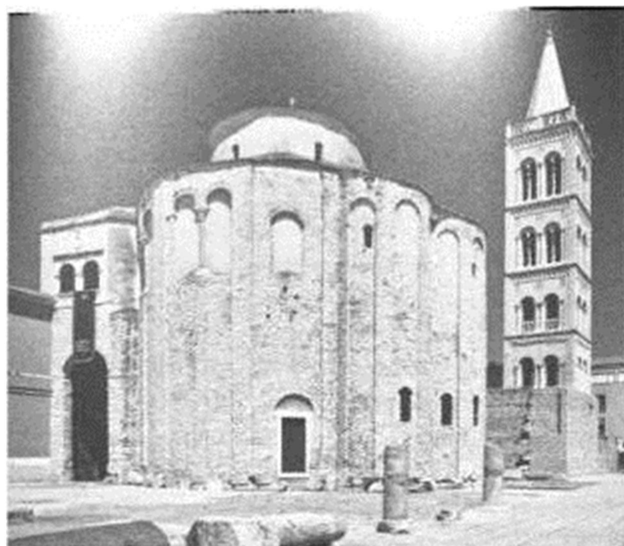
[543] Villehardouin, 2008, p. 11; Robert of Clari, 1936, p. 36; Nicholson, 1997, pp. 336-337.

de mărci, Veneţia avea să transporte în Egipt 4500 de cavaleri şi caii lor, 9000 de scutieri şi 20.000 de pedestraşi. Problema a fost că, atunci când armata cruciată a sosit la Veneţia şi a fost încartiruită în apropiere, numărul celor prezenţi reprezenta doar o treime din cel proiectat. Cum se căzuse de acord ca fiecare soldat să-şi plătească traversarea, cruciaţii au constatat că le lipseau 35.000 de mărci din suma promisă.[544] Veneţienii au permis, cam fără tragere de inimă, cruciaţilor să amâne plata, cu condiţia să contribuie la ocuparea oraşului Zara de pe coasta Dalmaţiei, care din 1186 refuzase să se mai supună Veneţiei. Zara a fost cucerită de forţele combinate veneţiene şi cruciate la 24 noiembrie 1202, dar problema financiară a rămas. Datoria către veneţieni nu fusese decât amânată, în vreme ce în iarna 1202-1203, când armata a rămas la Zara, proviziile au scăzut până la cota de alarmă, în aşa fel încât participanţii de rând la expediţie nu aveau „nici bani, nici merinde să se susţină”[545].

---

544 Villehardouin, 2008, pp. 9, 19; Robert of Clari, 1936, pp. 40-41.

545 Robert of Clari, 1936, p. 45; Gunther of Pairis, 1997, p. 78; Madden, 2003, p. 133.

ILUSTRAȚIA 20. Biserica Sfântul Donat, Zara, secolul al IX-lea.

În acest moment a apărut pentru prima oară public propunerea de abatere pe la Constantinopol. În ianuarie 1203, trimişi ai lui Filip de Suabia au sosit la Zara, aducând un mesaj din partea lui Alexie Anghelos. Prin aceşti trimişi, prinţul Alexie promitea că, dacă flota cruciată avea să-l însoţească la Constantinopol şi îl reinstala pe tron pe Isaac al II-lea, Alexie avea să poarte de grijă să se pună capăt schismei şi ca Biserica bizantină să fie pusă sub autoritatea papei. De interes mai acut era promisiunea lui de a uşura criza financiară în curs prin plata a 200.000 de mărci de argint şi asigurarea de provizii suficiente pentru fiecare om din armată. Se mai angaja să meargă împreună cu oastea cruciată în Egipt, în fruntea unui

corp de 10.000 de soldaţi. La încheierea campaniei, avea să menţină un corp de 500 de cavaleri în Ţara Sfântă care să contribuie la apărarea ei.[546]

Pe scurt, prinţul bizantin promitea să nu mai obstrucţioneze cruciada, aşa cum fuseseră percepuţi că procedaseră predecesorii lui, devenind în schimb un participant activ, ba chiar oferindu-se să meargă personal la Ierusalim. Mai propunea şi o soluţie de păstrare permanentă a cetăţii, după ce avea să fie cucerită.

Propunerea lui Alexie nu a fost în niciun caz întâmpinată unanim. Unul dintre principalele motive de participare la o cruciadă era obţinerea iertării păcatelor prin indulgenţa oferită de papă celor care luptau în apărarea Ţării Sfinte. Mulţi s-au temut că, mergând în altă parte, aveau să fie lipsiţi de acest beneficiu spiritual. Până şi planul de a ataca prin Egipt fusese controversat, iar liderii îl ascunseseră iniţial participanţilor de rând. Ştirea că acum exista intenţia de a trece printr-un oraş creştin a stârnit o împotrivire deschisă, condusă de abatele cistercian Guy de Vaux. S-au purtat dezbateri aprinse vreme de mai multe luni. Când flota s-a deplasat de la Zara la Corfu, un grup masiv a pus la cale un fel de protest pasiv, declarând că

---

[546] Villehardouin, 2008, p. 26.

vor rămâne pe insulă până se vor găsi nave care să-i ducă la Brindisi, de unde îşi puteau croi drum spre Ţara Sfântă. Între ianuarie şi aprilie 1203, un număr considerabil de cruciaţi şi-au pus în aplicare ameninţarea, părăsind armata.[547]

Pe de altă parte, propunerea lui Alexie avea susţinerea tuturor liderilor, adică a dogelui Veneţiei, Enrico Dandolo, a lui Balduin de Flandra, Ludovic de Blois, Hugues de Saint-Pol şi, desigur, a lui Bonifaciu de Montferrat. Au recurs la orice mijloc pe care îl aveau la dispoziţie ca să-şi convingă oamenii. Argumentul lor era, în parte, strategic.

Mai înainte, cruciaţii se duseseră direct în Siria, dar fără reuşită: succesul putea fi obţinut doar trecând pe la Constantinopol. Această opţiune era prezentată ca o cale ocolită spre Ierusalim, similară celei iniţial plănuite, prin Egipt. Mai convingător pentru majoritatea soldaţilor era argumentul că traseul prin Constantinopol era preferabil morţii prin inaniţie. Cât despre îndoielile spirituale, ele au fost temperate de abatele din Loos şi de episcopii care însoţeau armata, care susţineau că nu ar fi un păcat să meargă la Constantinopol, ci o faptă îndreptăţită, atât timp cât era

---

547 Villehardouin, 2008, pp. 11, 26, 31; Peter of Les-Vaux-de-Cernay, 1998, p. 57; Robert of Clari, 1936, p. 44; Andrea, 2000, p. 216. Queller, Compton şi Campbell, 1974, p. 441.

calea cea mai bună de recâştigare a Ierusalimului. Când rămâneau fără argumente, liderii recurgeau la şantajul emoţional. Bonifaciu şi ceilalţi cădeau în genunchi înaintea recalcitranţilor şi îi implorau să nu renunţe la acţiune, ceea ce le smulgea o lacrimă şi acordul să rămână în armată până de Sfinţii Arhangheli[548], cu condiţia ca apoi să li se pună la dispoziţie vase cu care să ajungă în Siria. Aşadar, în cele din urmă, liderii au avut câştig de cauză doar apelând la simţămintele şi instinctele cavalereşti ale oamenilor lor. Ei înşişi erau dominaţi de un calcul mult mai raţional şi mai rece, legat de cum avea să fie înzestrată armata în vederea dificilei invazii a Egiptului.[549]

Martorii din acele vremuri îşi amintesc de plecarea flotei cruciate din Corfu ca de un moment emoţionant. Vasele au ridicat pânzele într-o zi frumoasă şi însorită din mai 1203, fiind purtate de un vânt bun, „o privelişte atât de minunată cum nu se mai văzuse vreodată”. Imaginea era atât de impresionantă, încât, atunci când au trecut pe lângă două vase care se întorceau din Siria, un sergent de la bordul uneia dintre ele şi-a părăsit echipajul şi a vâslit până la marea flotă, anunţând:

---

[548] 29 septembrie în calendarul latin (n. tr.).

[549] Villehardouin, 2008, pp. 27, 32; Phillips, 2004, p. 138; Neocleous, 2012b, pp. 191-195.

„Merg alături de aceşti bărbaţi, de vreme ce, după cum se arată, vor cuceri fără îndoială alte pământuri!” între timp, prinţul Alexie venise din Germania la Zara, fiind întâmpinat de doge şi de Bonifaciu. De acolo, a fost purtat mai întâi la Dyrrachion, pe teritoriu bizantin, unde a fost recunoscut cu bucurie de localnici ca împărat al lor de drept, iar apoi s-a alăturat grosului armatei. În următoarele săptămâni, flota a ocolit Peloponesul şi a intrat în Marea Egee.

Prinţul Alexie a fost primit la fel de călduros de localnicii de pe insula Euboea, alimentând speranţele că, la sosirea lor la Constantinopol, porţile li se vor deschide şi nu le va rămâne decât să intre în marş în oraş. La sfârşit de iunie, după traversarea Mării Marmara, navele au ancorat în portul Chrysopolis, aşezat convenabil peste Bosfor faţă de Constantinopol – de acolo se vedeau cu uşurinţă dimensiunile colosale ale oraşului şi sistemul formidabil de fortificaţii al zidurilor maritime.[550] La sosirea răspunsului Curţii bizantine, el era absolut predictibil. Un sol a fost trimis la Bonifaciu de Montferrat şi ceilalţi lideri în noua lor bază dintr-un palat de la Chrysopolis. Alexie l-a ales pentru această misiune pe unul dintre numeroşii latini

---

[550] Choniates, 1984, p. 296; Villehardouin, 2008, p. 30; Robert of Clari, 1936, pp. 58, 66.

din serviciul său, lombardul Nicollò Rosso, care a transmis următorul mesaj:

Domnii mei, împăratul Alexie vă aduce la cunoştinţă că ştie că vă număraţi printre cei mai buni dintre bărbaţii nepurtători de coroană, din locul cel mai bun care există, şi este adânc nedumerit de ce sau cu ce intenţie aţi venit pe pământul şi în regatul său. Sunteţi creştini, el este creştin şi înţelege foarte bine că aţi pornit să redobândiţi Ţara Sfântă de peste mări, Sfânta Cruce şi Sfântul Mormânt.

De sunteţi săraci şi în nevoi, va fi bucuros să vă dea provizii şi bani, iar apoi puteţi pleca de pe pământul lui. Nu vrea să vă facă niciun rău, dar are puterea să o facă.[551]

Cu amestecul lor de linguşire, mituire şi ameninţare, cuvintele lui Rosso ieşeau de-a dreptul din manual. Venise înarmat cu daruri de aur şi argint, dar i-au fost refuzate, deoarece „nu am vrut ca grecii să ne convingă sau să ne înmoaie cu darurile lor”[552]. Rosso a fost expediat cu mesajul intransigent ca Alexie al III-lea să îi cedeze tronul nepotului său. Liderii ştiau acum că pot

---

551 Villehardouin, 2008, pp. 37-38.

552 Andrea, 2000, p. 190; Robert of Clari, 1936, p. 67.

stoarce mult mai mult decât fleacurile obişnuite.

În mod previzibil, Nicetas Choniates se arată caustic faţă de răspunsul lui Alexie al III-lea şi al sfetnicilor lui la apariţia flotei în apele lor teritoriale. La sosirea veştii din Corfu că corăbiile se puseseră în mişcare, împăratul pregătise o flotă de douăzeci de nave, făcuse un tur de inspecţie pe ziduri şi poruncise să se întindă un lanţ greu la gura Cornului de Aur, pentru ca vasele cruciaţilor să nu poată intra în port. Acum, că ameninţarea luase o formă concretă şi încercarea lui de a-i cumpăra pe intruşi fusese respinsă, nu a mai făcut aproape nimic, „s-a aşezat ca un spectator” şi i-a lăsat pe cruciaţi să preia iniţiativa. Forţele sale din jurul oraşului au făcut prea puţine încercări să împiedice flota sau trupele apusene care debarcaseră şi se retrăgeau în grabă dacă se vedeau atacate, lăsându-i pe latini să ocupe fără opoziţie ţărmul nordic al Cornului de Aur. Cinstit vorbind, Alexie al III-lea nu avea probabil de ales, fiind silit să asiste la desfăşurarea evenimentelor. Nu avea habar câţi dintre cei din jur erau de partea nepotului său şi poate a decis că strategia cea mai bună era să aştepte trecerea furtunii din spatele zidurilor.[553]

Liderii cruciadei gândeau cam în aceiaşi termeni.

---

553 Choniates, 1984, pp. 296-298; Harris, 2017, pp. 152-154.

Îndată după plecarea lui Rosso, Bonifaciu de Montferrat şi prinţul Alexie s-au urcat pe o galeră care a început să dea ture prin faţa zidurilor maritime, în vreme ce translatorii îndemnau poporul adunat pe metereze să deschidă porţile în faţa împăratului de drept. De data asta, spre deosebire de Dyrrachion şi Euboea, nu au existat demonstraţii în favoarea tânărului prinţ, ci doar tăcere împietrită şi, uneori, câte un proiectil. În faţa acestui refuz, flota ar fi putut să se retragă, reluând călătoria spre Egipt, însă, după cum i-a explicat Bonifaciu papei într-o scrisoare câteva săptămâni mai târziu, nu exista altă cale, deoarece mai aveau provizii doar pentru cincisprezece zile.[554] Prin urmare, cruciaţii trebuiau să atace.

Primul obiectiv era aducerea flotei în Cornul de Aur, unde putea să se dea un asalt asupra zidurilor maritime, mai vulnerabile pe această parte a oraşului. Asta presupunea străpungerea lanţului întins între două turnuri, de-o parte şi de alta a intrării în port. La 6 iulie, cruciaţii au pus mâna pe turnul din partea Galatei, unde garnizoana a făcut greşeala să iasă pentru a-i ataca. Apoi lanţul a fost desfăcut, permiţând navelor

---

554 Villehardouin, 2008, pp. 38-39; Robert of Clari, 1936, pp. 67-68; Andrea, 2000, pp. 81-82.

veneţiene să pătrundă fără nicio piedică.[555] Acum s-a dovedit defectul strategiei pasive a lui Alexie al III-lea. De la ferestrele Palatului Blachernae, dezastrul de pe Cornul de Aur se vedea limpede. Indignat de lipsa de reacţie a lui Alexie, Choniates a descris debandada şi haosul stârnite după îndepărtarea lanţului şi după ce vasele bizantine din port au fost fie capturate, fie s-au împotmolit singure la ţărm. Desigur, nimeni nu comenta, însă împăratul trebuie să-şi fi dat seama că încrederea în domnia lui era pe cale de dispariţie şi, potrivit lui Choniates, se gândea la fugă.[556]

Odată ce puseseră stăpânire pe port, cruciaţii au debarcat în partea de sus a Cornului de Aur şi şi-au concentrat forţele în dreptul Palatului Blachernae, acolo unde îşi ridicaseră corturile şi armatele Cruciadei I în 1096-1097. La 17 iulie, au pornit atacul asupra zidurilor continentale tot acolo, în vreme ce vasele veneţiene din port au traversat atacând zidurile maritime. Atacul terestru nu a avut mare efect. Deşi cincisprezece cruciaţi au ajuns pe zid, au fost alungaţi de mercenari englezi şi danezi, doi fiind luaţi prizonieri. Pe Cornul de Aur, veneţienii au folosit scări de asalt ca să obţină un punct de sprijin într-un turn,

---

555 Robert of Clari, 1936, pp. 69-70; Andrea, 2000, pp. 192-193; Villehardouin, 2008, p. 42.

556 Choniates, 1984, p. 297.

dar bizantinii au contraatacat curând. Veneţienii şi-au dat seama că nu-şi pot menţine poziţia şi au dat foc la câteva case din apropiere, ca să-şi acopere retragerea.[557]

Aceste succese minore par să-l fi dinamizat pe Alexie al III-lea la o ultimă încercare de a restaura ordinea. A pornit personal în fruntea unei mari forţe, ieşind pe una dintre porţile din zidurile continentale, la sud de Blachernae. Cruciaţii, în număr mult mai mic, nu au refuzat totuşi confruntarea şi au alcătuit o poziţie defensivă, în spatele unor palisade. Atacul nu a avut în cele din urmă succes. Trupele bizantine s-au retras cuminte în spatele zidurilor.[558] Singura explicaţie posibilă este că Alexie se temea de trădare din tabăra proprie, iar asta explică, fără îndoială, ce s-a petrecut în noaptea următoare. Luând cu el atâtea lucruri de valoare cât putea să care, împăratul a fugit pe furiş din Constantinopol undeva în zona rurală a Traciei.

În dimineaţa următoare, descoperind absenţa împăratului, curtenii de la palat, printre care şi Choniates, trebuiau să decidă ce era de făcut. Alexie o lăsase în urmă pe soţia lui Eufrosina şi multe dintre rudele şi prietenii săi apropiaţi, aproape ca şi cum s-ar

---

[557] Villehardouin, 2008, p. 45-47; Robert of Clari, 1936, p. 71; Andrea, 2000, pp. 195-196.

[558] Choniates, 1984, p. 299; Villehardouin, 2008, pp. 47-48; Robert of Clari, 1936, p. 71.

fi aşteptat să se ocupe de treburi până la întoarcerea sa. Din rândul curtenilor s-a format imediat o facţiune care nici să nu audă de aşa ceva, considerând fuga împăratului o abdicare de facto. Unul dintre ei, eunucul Constantin Philoxenites, a obţinut susţinerea gărzii varege, care a prins-o şi întemniţat-o pe Eufrosina şi pe rudele ei. A pus să fie readus la palat Isaac al II-lea, care astfel a fost urcat pe tron şi proclamat încă o dată împărat. Prima mişcare a lui Isaac a fost să trimită mesageri în tabăra latină ca să-l aducă pe fiul său în Constantinopol, să-l poată încorona ca împărat, sub numele de Alexie al IV-lea.[559]

Acum, că Imperiul Bizantin se afla sub conducerea a doi împăraţi docili, putea să înceapă să-şi joace rolul dintotdeauna cuvenit şi să se pună în fruntea eforturilor de recuperare a Ierusalimului. De cum a fost confirmată schimbarea de regim, liderii cruciadei au trimis o delegaţie să le reamintească lui Isaac al II-lea şi lui Alexie al IV-lea de promisiunea făcută la Zara, aceea de a pune Biserica bizantină sub jurisdicţia ecleziastică a Romei, de a plăti armatei 200.000 de mărci de argint, de a asigura provizii pe un an combatanţilor de toate

---

[559] Choniates, 1984, pp. 299-302; Villehardouin, 2008, p. 48; Robert of Clari, 1936, p. 75.

gradele şi de a pune la dispoziţie trupe de garnizoană pentru Ţara Sfântă. Împăratul Isaac, care este de presupus că abia acum aflase de aceste condiţii, şi-a exprimat regretul că erau atât de grele, dar a recunoscut că sunt îndreptăţite în ce îi privea pe cruciaţi şi a ratificat tratatul. Armata latină s-a întors la corturi şi „a aşteptat politicos” îndeplinirea promisiunilor împăraţilor.[560] Obligaţia de a le executa i-a revenit în întregime lui Alexie al IV-lea. A fost nevoie ca tatăl său Isaac să fie trecut în bună măsură pe linie secundară de la treburile guvernării. Orb şi cu sănătatea şubredă după lunga întemniţare, nu mai amintea de bărbatul care ţâşnise dramatic din casa sa şi ajunsese călare până la Hagia Sofia, cu aproape douăzeci de ani în urmă. În august, Alexie a luat măsuri să-şi ducă la îndeplinire angajamentele. I-a scris papei Inocenţiu al III-lea promiţându-i ascultarea sa personală şi asigurându-l că va face tot ce îi stă în puteri ca Biserica bizantină să urmeze Sfântul Scaun. A trimis soli la sultanul aiubid Al Adil, fratele lui Saladin, cu o declaraţie de război şi a depus un jurământ că se va alătura flotei cruciate, împreună cu 10.000 de oameni, în luna martie a anului următor, pentru a

---

560 Villehardouin, 2008, p. 49; Choniates, 1984, pp. 304-305: Gunther of Pairis, 1997, p. 94.

merge în Egipt. Între timp, a asigurat alimente pentru cruciaţi în tabăra lor şi pentru veneţienii de pe nave, trimiţând şi o mare cantitate de monede de argint, ceea ce a permis multor cruciaţi să-şi plătească datoriile făcute până în acel moment. A fost o vreme de fericită colaborare bizantino-latină, departe de impasul tensionat dintre Alexie I şi liderii Cruciadei I. Unor grupuri mici din armata cruciată li s-a permis să intre în oraş ca să îi admire bisericile şi relicvele, iar între cele două părţi se desfăşura un comerţ amiabil, peste Cornul de Aur. Alexie al IV-lea obişnuia să traverseze cu regularitate şi îl vizita pe Bonifaciu şi pe ceilalţi lideri, iar aceştia erau frecvent oaspeţi la Palatul Blachernae. Se desfăşurau şi petreceri zgomotoase, când împăratul şi oaspeţii săi cheflii îşi încercau între ei pălăriile şi jucau zaruri. În acest moment, pare că cruciaţii nu ar fi avut niciun dubiu că în primăvară urmau să pornească spre Egipt.[561]

Sub faţada de amiciţie însă, lucrurile nu mergeau bine. S-a dovedit că bogăţia bizantină, acel instrument încercat de vreme pentru tratarea inamicilor periculoşi, nu era inepuizabilă. Deşi Alexie al IV-lea a reuşit să facă câteva prime plăţi cruciaţilor, curând şi-a dat

---

[561] Andrea, 2000, pp. 77-79, 83-84; Andrea, 2000, pp. 200-201; Robert of Clari, 1936, p. 81.

seama că nu avea cum să pună la dispoziţie toate cele 200.000 de mărci de argint, cum se angajase. Vistieria era goală, iar veniturile sale din taxe erau sub cele ale predecesorilor. Încasările din *kommerkion* şi alte taxe vamale trebuie să fi fost afectate de două incendii grave petrecute în cartierul comercial în acea vară. Cel dintâi, pornit în timpul atacului din 17 iulie asupra zidurilor maritime, a fost curând scăpat de sub control şi a mistuit o zonă întinsă din nordul oraşului. Mai rău avea să fie o lună mai târziu, când un grup de cruciaţi a decis să atace moscheea Mitaton, situată în afara zidurilor maritime, pe Cornul de Aur. Alungaţi de arabi şi de prietenii lor bizantini, atacatorii au aprins un alt foc care s-a întins făcând ravagii vreme de două zile, apropiindu-se mult de Catedrala Hagia Sofia, înainte de a se fi stins în cele din urmă.[562] La fel cum scădeau veniturile din taxele vamale trebuie să se fi diminuat şi încasările pentru impozitele funciare din provincii. Alexie al IV-lea era recunoscut ca împărat doar până la câteva mile vest de Constantinopol, deoarece fugarul Alexie al III-lea luase în stăpânire Adrianopolul, de unde strângea veniturile pentru uzul propriu. Odată ce secaseră sursele normale de venit, Alexie al IV-lea a fost

---

562 Villehardouin, 2008, pp. 47, 54; Choniates, 1984, pp. 298, 303; Anderson, 2009, p. 104.

nevoit să recurgă la topirea vaselor bisericeşti şi a ramelor de icoane, pentru a face din ele monede.[563]

Chiar şi aşa, Alexie al IV-lea tot nu a putut strânge sumele uriaşe care i se cereau şi a trebuit să mărturisească lucrul ăsta conducerii cruciadei. A cerut ajutor pentru supunerea provinciilor europene, pentru a putea începe acolo strângerea de impozite. Însoţit de Bonifaciu de Montferrat şi Henric de Flandra, în august 1203 a pătruns cu o armată puternică în Tracia. Până în toamnă, l-a forţat pe unchiul său, Alexie al III-lea, să fugă din Adrianopol şi a reuşit să-şi impună autoritatea şi în zona interioară vestică.[564] Dar când Alexie al IV-lea s-a întors la Constantinopol, în noiembrie, a constatat că în absenţa lui situaţia se înrăutăţise. Indignarea profundă provocată de perceperea riguroasă a impozitelor şi de politica conciliantă faţă de armata cruciată atinsese punctul de fierbere la Constantinopol, iar între cruciaţi şi localnici se petrecuseră o serie de ciocniri, aşa ca bătălia din jurul moscheii Mitaton. Cu alt prilej, o ceată de bizantini atacase cartierele pisan şi amalfitan de pe Cornul de Aur, făcându-i pe locuitori să se refugieze în tabăra cruciată. Aici era vorba de un element de iraţionalitate.

---

563 Choniates, 1984, p. 302.

564 Villehardouin, 2008, p. 54; Robert of Clari, 1936, p. 81; Choniates, 1984, pp. 302, 304.

O altă gloată a atacat şi a distrus o enormă statuie de bronz a zeiţei Atena din Forul lui Constantin, deoarece oamenii credeau că îi invită pe cruciaţi, cu braţul ei întins, să atace oraşul. Faţă de asemenea violenţe, Alexie al IV-lea se simţea din ce în ce mai nesigur. După cum le-a mărturisit liderilor cruciadei, poporul îl ura pentru relaţiile cu latinii şi, dacă armata lor pleca, fără îndoială că avea să fie ucis.[565]

Choniates putea foarte bine să-i trateze cu tot dispreţul pe aceşti scandalagii, „fracţiunea îmbibată de vin a oamenilor de rând”, însă indignarea lor era împărtăşită de mulţi din rândul elitei educate din palat, care se îndoiau cu toată seriozitatea de capacitatea lui Alexie de a-i stăpâni pe primejdioşii lui prieteni şi credeau că favorurile făcute lor compromit tot ceea ce consideră sfânt bizantinii, şi nu în ultimul rând cei doi stâlpi ai lui Mihail Psellos – onorurile şi banii. Ca întotdeauna, opoziţia rămânea ascunsă în limbajul ferit şi opac al discursurilor publice. Cuvântarea de Bobotează, din ianuarie 1204, a fost ţinută de oratorul curţii, Nicefor (Nikephoros) Chrysoberges, care i s-a adresat împăratului cu aşteptata slugărnicie, numindu-l „făptuitorul unor măreţe împliniri” şi „rival în înflorire cu Alexandru cel Mare”. A proclamat că,

565 Villehardouin, 2008, pp. 52; 54-55; Choniates, 1984, pp. 302-304.

atunci când Alexie fusese adus de flota cruciată la Constantinopol, marea rămăsese deosebit de potolită, în onoarea lui. Este dificil să distingi orice formă de critică în spatele acestor laude hiperbolice, dar ea se află acolo. Chrysoberges l-a felicitat pe Alexie deoarece a reuşit să-i „ademenească pe italienii vorbitori de altă limbă", dar sugera în continuare că împăratul ar trebui să-i înveţe că nu vor reuşi decât alături de el. Oratorul de la Curte dorea probabil să spună că Alexie al IV-lea ar trebui să îi urmeze pe Alexie I şi Manuel I, profitând de cruciadă spre binele *oikoumene*-i şi să nu le permită să îl dirijeze cum vor ei.[566]

Între timp însă, Alexie al IV-lea îşi pierduse aproape cu totul controlul. Deşi se bizuia pe armata cruciată să-l protejeze de propriul popor şi să-l asiste împotriva lui Alexie al III-lea, în decembrie 1203 a încetat cu totul plăţile din tezaur. Este posibil să fi fost constrâns de curtenii săi ori de populaţie să facă asta sau poate rămăsese fără bani.[567] Din punctul de vedere al cruciaţilor însă, grecii îşi încălcaseră încă o dată cuvântul. Încercarea de a asigura cooperarea în vederea cruciadei prin mijloace paşnice dăduse greş, iar expediţia nu era cu nimic mai aproape de atingerea

---

[566] Brand, 1968b, pp. 465, 467.

[567] Villehardouin, 2008, p. 56; Robert of Clari, 1936, pp. 82-83; Andrea, 2000, p. 101.

ţelului. Planul iniţial era să se pornească spre Egipt îndată după revenirea pe tron a lui Isaac al II-lea, cu o vară în urmă, dar plecarea fusese amânată pentru a-i da lui Alexie al IV-lea răgaz să adune banii promişi. Acum părea tot mai puţin probabil să se poată pleca în acea primăvară şi papa Inocenţiu era tot mai neliniştit din cauza întârzierii.[568]

Primul pas făcut de liderii cruciadei a fost să trimită o delegaţie, alcătuită din trei francezi, Conon de Béthune, Miles de Brabant şi Geoffroi de Villehardouin, şi trei veneţieni, peste Cornul de Aur, la Palatul Blachernae. Alexie al IV-lea şi Isaac al II-lea i-au primit în Marea Sală în mijlocul curtenilor, unde li s-a cerut deschis să-şi îndeplinească angajamentul luat la Zara: „Dacă faceţi asta, [liderii cruciadei] vor fi extrem de mulţumiţi; dacă nu însă, nu vă vor mai considera domnul şi prietenul lor, ci vor recurge la orice mijloc le va sta la îndemână ca să obţină ceea ce li se cuvine." După cum îşi amintea Villehardouin, ultimatumul nu a fost bine primit:

Grecii au considerat această somaţie cât se poate de uluitoare şi de şocantă. Au spus că nimeni nu a mai avut îndrăzneala de a-l sfida pe împăratul

---

568 Villehardouin, 2008, pp. 52-53; Andrea, 2000, p. 90.

Constantinopolului chiar în palatul său. Împăratul Alexie şi ceilalţi greci i-au măsurat pe trimişi cu feţele pline de rea-voinţă, care în atâtea alte rânduri arătaseră atâta gentileţe. În sală s-a stârnit mare freamăt. Trimişii s-au răsucit pe călcâie şi s-au îndreptat spre poartă.[569]

Era genul de reacţie revoltată aplicată de elita bizantină celor care nu arătau respect rangului de împărat al romanilor, la fel ca dispreţul Annei Comnena faţă de Latinus, care s-a aşezat pe tronul tatălui ei. În acest caz, echivala cu o declaraţie de război, însă în ciuda tonului belicos, ostilităţile care au urmat în decembrie şi ianuarie au fost întâmplătoare şi sporadice. Cruciaţii au jefuit palate şi biserici din afara zidurilor şi de-a lungul Bosforului, în vreme ce în interiorul Constantinopolului s-au desfăşurat noi atacuri asupra comunităţilor italiene. La începutul lui ianuarie, nave incendiare au fost lansate peste Cornul de Aur spre flota veneţiană, însă fără a aduce mari stricăciuni. Alexie al IV-lea nu dorea să-şi implice armata într-o bătălie decisivă cu latinii, crezând, desigur, că se mai putea ajunge la o împăcare.[570]

Poate să fi fost o decizie înţeleaptă din partea lui să

---

[569] Villehardouin, 2008, pp. 57-58.

[570] Choniates, 1984, pp. 306-307; Andrea, 2000, pp. 218-219; Robert of Clari, 1936, p. 84.

evite o ciocnire hotărâtoare, dar nu a făcut o bună impresie în rândul majorităţii sfetnicilor, care au considerat-o o slăbiciune faţă de ameninţarea externă şi au început să urzească pentru detronarea lui. La 25 ianuarie, o mare mulţime s-a adunat în Hagia Sofia să aleagă un nou împărat, dar şovăiala domina în continuare. Când asupra lui Choniates s-a făcut presiune să numească un candidat pentru oficiul imperial, a refuzat, invocând că „oricine ar fi propus spre alegere, a doua zi ar fi ca o oaie scoasă la tăiere, iar şefii oştilor latine s-ar aşeza imediat în jurul lui Alexie şi l-ar apăra”. Adunarea s-a soldat cu o nesfârşită ciorovăială în jurul acestei candidaturi. Abia după trei zile a fost ales un tânăr reticent, numit Nicolae Kannavos. În ciuda tuturor celor întâmplate, singurul răspuns care i-a trecut prin minte lui Alexie al IV-lea a fost să ia legătura cu Bonifaciu de Montferrat şi să ceară ajutor împotriva uzurpatorului.[571] În mijlocul confuziei şi ezitărilor, a ieşit în faţă şi a preluat iniţiativa un nou candidat: *protovestiarios* Alexie Ducas Murtzuphlos, care îşi câştigase popularitatea şi respectul după ce atacase o formaţiune latină în afara zidurilor, la 7 ianuarie, încălcând ordinele limpezi ale lui Alexie al

---

[571] Choniates, 1984, pp. 307 308; Gordon, 1973, pp. 307-308.

IV-lea.[572] La 29 ianuarie, a condus o lovitură de palat şi i-a aruncat în închisoare atât pe Alexie al IV-lea, cât şi pe rivalul Kannavos. Mai târziu, Alexie al IV-lea a fost sugrumat, după ce a dejucat două tentative de otrăvire, înghiţind antidoturi. Şocul acestor evenimente l-a doborât pe debilul Isaac al II-lea, care a murit tot în acea perioadă. Astfel, lui Murtzuphlos i s-a deschis calea încoronării ca împăratul Alexie al V-lea.[573]

Schimbarea conducătorilor a însemnat o întoarcere la tensiunea obişnuită dintre împăratul bizantin şi liderii cruciadei. Nu mai exista nicio speranţă de cooperare în expediţia din Egipt, căci noul împărat a anunţat limpede că nu aveau să se mai facă livrări de monede sau provizii. Astfel, liderii au fost puşi într-o situaţie dificilă. Nu se punea problema ca flota să plece, fiind miez de iarnă, când călătoria pe mare implica riscuri prea mari. Pe de altă parte, mâncarea era tot mai greu de găsit şi tot mai scumpă.[574] Singura alternativă la înfometare părea să fie obţinerea de provizii prin preluarea controlului asupra Constantinopolului. Dar chiar şi după tot ce se petrecuse între timp, pentru mulţi dintre cruciaţii simpli o asemenea acţiune ar fi fost incompatibilă cu jurământul făcut de ei: porniseră

---

[572] Andrea, 2000, p. 219; Choniates, 1984, p. 307.

[573] Choniates, 1984, pp. 308-309, Villehardouin, 2008, p. 59.

[574] Robert of Clari, 1936, p. 84; Phillips, 2004, pp. 235-236.

spre Răsărit să elibereze Ierusalimul, şi nu să atace o cetate creştină. Conducătorii lor au fost nevoiţi, aşadar, să le aducă aminte de toate nemulţumirile prin care treceau de atâta vreme ca să-şi depăşească scrupulele. Era bine ştiută perfidia şi duplicitatea grecilor, aşa cum arată refuzul lor de a respecta înţelegerea şi jurământul de la Zara şi asasinarea stăpânului lor de drept, împăratul Alexie al IV-lea. „Aţi mai auzit de vreun popor – întreba Villehardouin – vinovat de asemenea trădare atroce?” „O gloată de leneşi şi de laşi – spumega un călugăr german – care îşi împovărează regii cu necredinţa lor.” Apoi schisma. Clericii latini care participau la campanie îi asigurau pe soldaţi că lupta pentru a aduce Constantinopolul sub autoritatea Romei reprezenta o cauză justă şi prin urmare vor beneficia de indulgenţă ca şi cum ar fi luptat pentru eliberarea Ierusalimului.[575] În fine, mai era împotrivirea încă de la început a bizantinilor de a-i ajuta pe cruciaţi, complotul lor cu necredincioşii şi ura lor faţă de toţi latinii. Balduin de Flandra i-a scris mai târziu papei:

Căci această cetate, dedându-se la cel mai necurat

[575] Villehardouin, 2008, p. 60; Gunther of Pairis, 1997, p. 90; Robert of Clari, 1936, p. 85.

dintre riturile păgânilor – suptul reciproc de sânge, în semn de unire fraternă –, a cutezat de prea multe ori să încheie prietenie de moarte cu necredincioşii (...) Acesta este oraşul care îi socotea pe toţi latinii vrednici să fie numiţi nu oameni, ci câini, a căror vărsare de sânge mai că o trec în rândul faptelor de laudă.[576]

Acum, la momentul hotărâtor, toate mâniile şi acuzaţiile pe care le stârnise modul în care trataseră bizantinii cruciadele se întorceau să-i bântuie.

Dacă în rândul armatei cruciate mai existau unii care să se îndoiască că nu ar fi îndreptăţiţi să se războiască cu fraţii lor creştini, evenimentele dintr-o zi de la începutul lui februarie au avut darul să-i liniştească. Când o trupă comandată de Henric de Flandra se întorcea dintr-o incursiune în căutarea hranei spre nord, Alexie al V-lea a decis să iasă cu armata şi să o intercepteze înainte de a ajunge în tabăra de la Blachernae. În acea ciocnire, Alexie al V-lea s-a văzut părăsit de soldaţii săi şi abia a scăpat să nu fie prins. În fugă, a lăsat în urmă o icoană bogat împodobită a Maicii Domnului, care a căzut în mâinile oamenilor lui Henric. Sfânta Fecioară era considerată marea protectoare a cetăţii Constantinopolului şi împăraţii

[576] Documentele lui Inocenţiu al III-lea, în Andrea, 2000, pp. 108-109.

purtaseră dintotdeauna imaginea ei în bătălii ca pe „generalul lor”, după cum spunea Choniates. Pierderea a părut să indice că protecţia divină fusese retrasă, iar susţinerea Sfintei Fecioare trecuse acum de partea duşmanilor Bizanţului. Iar învingătorii nu au întârziat să profite de prilej, aşezând icoana pe o galeră şi plimbând-o în sus şi în jos prin faţa zidurilor maritime.[577]

Odată cu venirea primăverii, liderii cruciadei erau pregătiţi de lansarea unui atac decisiv. S-a hotărât concentrarea atacului asupra zidurilor maritime de-a lungul Cornului de Aur, nu la fel de înalte şi de înfricoşătoare ca zidurile continentale. Pe provele vaselor veneţiene s-au montat structuri înalte de lemn, în aşa fel încât atunci când erau trase la mal în faţa zidurilor soldaţii să poată sări şi să ocupe turnurile. Atacul s-a pornit în zorii zilei de vineri, 9 aprilie, însă vântul potrivnic a împins vasele înapoi, împiedicându-le să se apropie de zid.

S-a hotărât ca în următoarele două zile să fie reparate vasele şi echipamentele şi ca navele care purtau scările de asalt să fie legate două câte două, pentru a lansa atacuri concentrate asupra câte unui turn. Cel de-al

---

[577] Robert of Clari, 1936, pp. 88-91; Villehardouin, 2008, p. 60; Wolff, 1948, pp. 319-328.

doilea asalt a fost lansat la 13 aprilie, şi de data asta o briză puternică a împins vasele spre ţărmul sudic al Cornului de Aur, permiţând latinilor să ocupe mai multe turnuri ale zidurilor maritime. Asta nu ar fi trebuit neapărat să aducă cruciaţilor victoria, dar, odată creată această breşă, se pare că lupta încetase brusc. Liderii se aşteptaseră la cel puţin o lună de ciocniri de stradă pentru a pune stăpânire pe oraş, dar, spre uimirea lor, au constatat curând că nu li se opunea nicio rezistenţă. Armata cruciată a suferit o singură pierdere în interiorul zidurilor, un cavaler care a căzut cu tot cu cal într-o groapă pe când şarja în urmărirea inamicilor în retragere. Departe de a se ocupa de salvarea oraşului, Alexie al V-lea l-a urmat pe Alexie al III-lea şi a fugit.[578]

---

[578] Villehardouin, 2008, pp. 63-66; Gunther of Pairis, 1997, p. 107; Phillips, 2004, p. 235.

ILUSTRAȚIA 21. Cupola Bisericii Hristos Pantepoptes, Constantinopol (astăzi moscheea Eski Imaret). Împăratul Alexie al V-lea a transformat biserica în bază a sa în timpul asaltului final asupra zidurilor maritime, în aprilie 1204.

Având în vedere evenimentele ultimelor luni, când liderii cruciadei se străduiseră din răsputeri să stoarcă din Constantinopol cât mai mult cu putinţă, ceea ce a urmat nu este deloc surprinzător. După toate încercările vecine cu înfometarea, soldaţii victorioşi s-au trezit deodată printre palatele şi bisericile opulente din Constantinopol şi s-au dezlănţuit, fiecare individ în parte grăbindu-se să pună mâna pe ceea ce considera că i se cuvine de drept. Marele Palat şi Palatul Blachernae au scăpat nevătămate, deoarece Bonifaciu de Montferrat şi Henric de Flandra le-au luat cu repeziciune sub protecţia lor. Casa lui Nicetas Choniates de lângă Hagia Sofia a fost şi ea cruţată, deoarece un prieten de-al său veneţian, stabilit de mult la Constantinopol, s-a postat la uşă şi a simulat că ar fi

un soldat venit cu armata care luase în posesie casa ca parte a prăzii sale. Majoritatea celorlalte case şi palate ale bogaţilor au fost jefuite sistematic. În mijlocul acestor devastări, a izbucnit un alt incendiu. După ce ocupaseră zidurile maritime, câţiva cruciaţi au pus foc la nişte case, de teama unui contraatac bizantin, iar flăcările s-au răspândit rapid, până la debarcaderele şi digurile de vizavi de Galata. În ciuda stricăciunilor, rămăsese suficient de jefuit. Villehardouin se arăta entuziasmat că „atâta pradă nu se mai adunase niciodată în niciun oraş din lume de la facerea lumii încoace"; Robert de Clari estima doar că era cel mai mare jaf de la Alexandru cel Mare încoace, însă bombănea că mai totul a încăput pe mâinile celor bogaţi şi puternici, şi nu ale soldaţilor de rând, ca el. Potrivit diverselor estimări, valoarea totală s-a ridicat la 900.000 de mărci de argint.[579]

---

579 Choniates, 1984, pp. 313, 323; Robert of Clari, 1936, pp. 101-102; Ferrard, 1971, p. 98.

ILUSTRAȚIA 22. Mormântul lui Enrico Dandolo, doge al Veneției, în Hagia Sofia, Constantinopol.

Nu putea să existe o demonstrație mai concludentă a falimentului total al gândirii și politicii externe bizantine. Cetatea Constantinopol, care se situa în miezul ambelor, căzuse și se afla în mâinile celor care susțineau un cu totul alt set de valori, idealul cruciadei dictat de Roma. În încercarea lor de a proteja Constantinopolul și *oikoumene,* conducătorii Bizanțului mai întâi provocaseră agresiunea Occidentului, apoi se dovediseră incapabili să-i facă față. Evenimentele din aprilie 1204 ar fi trebuit deci să însemne sfârșitul. După cum s-a dovedit, nu a fost așa, iar ceea ce a urmat după această cădere a Constantinopolului este în multe privințe capitolul cel mai straniu al îndelungatei epopei a Bizanțului și a cruciadelor.

10
Râurile Babilonului (1204-1261)

Din punct de vedere occidental, căderea Constantinopolului din aprilie 1204 a părut să fie o indicaţie şi o dovadă a bunăvoinţei divine şi o pedepsire a bizantinilor pentru că nu acceptaseră autoritatea papală şi nu cooperaseră la apărarea Ierusalimului. Oraşul de o asemenea importanţă strategică şi bogăţia lui intraseră, printr-o singură lovitură, în mâinile cruciaţilor, iar schisma celor două Biserici părea şi ea încheiată pe vecie. S-a deschis acum viziunea unui Levant sub mantie latină, într-un teritoriu în care doar turcii selgiucizi de la Ikonion mai stăteau între un imperiu răsăritean catolic şi principatul Antiohia, comitatul Tripoli şi micul regat al Ierusalimului. La aflarea ştirilor, Inocenţiu al III-lea a fost încântat şi a permis armatei cruciate să renunţe la expediţia în Egipt şi să rămână la Constantinopol, de vreme ce „prin ajutorul venit de aici Ţara Sfântă poate fi mai uşor eliberată din mâinile păgâne”[580].

Învingătorii aveau cu siguranţă intenţia de a da caracter permanent cuceririi lor. Odată ce au obţinut

---

580 Documentele lui Inocenţiu al III-lea, în Andrea, 2000, p. 114; Chrissis, 2013, p. 2-12.

controlul asupra Constantinopolului, au implementat pactul încheiat între veneţieni şi liderii cruciadei cu puţin înaintea atacului final. Acesta prevedea înlocuirea ierarhiei conducătoare bizantine cu una latină. Un consiliu electoral alcătuit din şase veneţieni şi şase franci urma să aleagă un nou împărat din rândul conducătorilor cruciadei. Contrar aşteptărilor, nu l-au ales pe Bonifaciu de Montferrat, ci pe Balduin de Flandra: legăturile strânse cu Genova probabil că l-au costat pe marchiz voturile veneţiene. Balduin a fost încoronat în Hagia Sofia de episcopul de Soissons la 16 mai 1204. Această preluare a eşalonului superior a fost completat de căsătoria dintre Bonifaciu de Montferrat şi Margareta a Ungariei, văduva lui Isaac al II-lea.[581]

Pactul din martie 1204 mai prevedea împărţirea Imperiului Bizantin. Împăratul nou ales avea să ia Asia Mică, Tracia şi o parte din insulele din Marea Egee ca să formeze ceea ce avea să fie cunoscut ca Imperiul Latin de la Constantinopol. Restul urma să fie împărţit între veneţieni, Biserica romană şi vasalii împăratului. În vara anului 1204, armata cruciată a pornit spre Tracia şi Macedonia ca să pună în aplicare împărţirea, iar pe teritoriul fost bizantin s-au înfiinţat câteva state latine,

---

581 Powell, 2004, pp. 163-166; Andrea, 2000, 140-144; Robert of Clari, 1936, pp. 91-92, 116.

amintind de cele constituite în Siria şi Palestina după Cruciada I. În Tesalia şi Macedonia, Bonifaciu de Montferrat a alcătuit Regatul Tesalonicului, ca vasal al împăratului Balduin, în vreme ce Renier de Trit a primit Filipopolis. În Pelopones, a fost înfiinţat principatul latin Ahaia de către Guillaume de Champlitte, iar Atena a devenit centrul unei alte feude latine, ducatul Atenei şi Tebei, condus de Otto de la Roche. Personajele de mai mică însemnătate au primit una dintre cele circa şase sute de parcele mai mici, fie din partea împăratului de la Constantinopol, fie a regelui de la Tesalonic.[582] O parte substanţială din pradă a plecat la Veneţia, care pusese la dispoziţie flota pentru transportul expediţiei. Constantinopolul însuşi a fost împărţit între republica italiană şi împăratul Balduin, acesta primind partea mai mare, cuprinzând Marele Palat şi Palatul Blachernae, în schimb veneţienii s-au ales cu Hagia Sofia şi un cartier comercial cu mult mai extins de-a lungul Cornului de Aur. Şi-au mai asigurat şi excluderea rivalilor genovezi şi pisani din comerţul Imperiului Latin. Veneţienii au mai dobândit puncte de sprijin în Insulele Ionice şi pe coasta Dalmaţiei, Andros şi parte din Euboea, în Marea Egee.

---

[582] Villehardouin, 2008, pp. 82, 87; Van Arsdall şi Moody, 2015, p. 57; Lock, 1995, p. 45.

Trofeul cel mare pentru ei a fost insula Creta, cumpărată de la Bonifaciu de Montferrat în august 1204, pentru care însă au fost nevoiţi să se bată cu genovezii înverşunaţi vreme de paisprezece ani, înainte de a dobândi controlul complet.[583]

ILUSTRAȚIA 23. Fortificații la Methoni, în sudul Peloponesului, fost oraș bizantin anexat de Veneția în urma Cruciadei a IV-a.

Luarea în stăpânire de teritorii a fost dublată de cea ecleziastică, similară cu cea petrecută la Ierusalim şi Antiohia în 1099. Tratatul din martie 1204 prevedea atât alegerea împăratului, cât şi a patriarhului Constantinopolului, ignorând drepturile patriarhului bizantin în funcţie, Ioan al X-lea Kamateros. Cum împăratul fusese ales din rândul francilor, veneţienii au hotărât în privinţa patriarhului, optând, deloc

---

[583] Nicol, 1988b, p. 148; Day, 1988, p. 35; Madden, 2003, p. 184; Angold, 2003, pp. 51-57.

surprinzător, pentru concitadinul lor Tommaso Morosini. Inocenţiu al III-lea a fost extrem de nemulţumit de alegerea necanonică, dar a consimţit fără tragere de inimă. Noua ierarhie latină a fost extinsă şi în provincii: la Atenă, Mihail, fratele lui Nicetas Choniates, a fost înlocuit cu un francez, Berard.[584]

Pe măsură ce avea loc transferul de putere, la sfârşitul anului 1204 şi la început de 1205, rezistenţa întâmpinată era remarcabil de redusă. Faţă cu ceea ce părea o invincibilă energie şi putere a vest-europenilor care acum îi stăpâneau, mulţi dintre constantinopolitani s-au arătat, în primă instanţă, pregătiţi să accepte noua ordine, renunţând la libertate, după cum nota Choniates caustic, pentru o bucată de pâine şi ceva de băut. Nu ai cum să le reproşezi. Propriii lideri, Alexie al III-lea Anghelos, Alexie al V-lea Murtzuphlos, patriarhul Ioan al X-lea, împreună cu numeroşi nobili şi funcţionari îi părăsiseră, fugind din oraş. Când a fost limpede că latinii erau la cârmă, unii bizantini l-au aclamat deschis pe Bonifaciu de Montferrat ca nou împărat, iar când Balduin de Flandra a fost încoronat la Hagia Sofia, o mulţime era prezentă să îl ovaţioneze. În ce îi priveşte, noii conducători şi-au

---

[584] Documentele lui Inocenţiu al III-lea, în Andrea, 2000, pp. 137-138; Lock, 1995, p. 205.

dat silinţa să dea sentimentul unei continuităţi, adoptând pentru ceremonia de încoronare a lui Balduin modelul celei a împăraţilor bizantini din trecut. Se pare că au reuşit să convingă o bună parte din populaţie de legitimitatea noului împărat. La scurt timp, când Alexie al V-lea a fost prins şi adus la Constantinopol în lanţuri, a fost batjocorit şi ironizat de foştii săi supuşi când a străbătut străzile, în drum spre execuţie – a fost aruncat de pe columna lui Teodosie. Succesorul lui Balduin pe tronul imperial latin, fratele său Henric de Flandra, i-a integrat pe bizantini în regimul său, acordându-le slujbe în administraţie şi în armată.[585]

Aceeaşi lipsă iniţială de rezistenţă s-a manifestat şi în provincii. În vara anului 1204, când împăratul Balduin s-a deplasat spre Tesalonic cu armata, populaţia a ieşit în valuri să îl întâmpine şi să îl confirme pe împărat. La sosirea lui Renier de Trit, însoţit de 120 de cavaleri, ca să preia oraşul Filipopolis, poporul a fost încântat la culme, deoarece în sfârşit aveau să fie cât de cât protejaţi de raidurile bulgarilor. Bonifaciu de Montferrat a avut parte de o primire asemănătoare în Tesalia, graţie unor bizantini care l-au însoţit şi s-au

---

585 Choniates, 1972, p. 131; Gunther of Pairis, 1997, p. 107; Shawcross, 2012, p. 184.

ocupat cu grijă de acest aspect. Guillaume de Champlitte a fost asistat în cucerirea Peloponesului de nobili locali bizantini. Dimpotrivă, Nicetas Choniates şi alţi reprezentanţi ai vechiului regim au fost întâmpinaţi mai puţin cordial când s-au refugiat de la Constantinopol în satele din Tracia. S-au trezit ţintă a dispreţului şi a bătăii de joc a localnicilor, care se bucurau că oamenii care îi dominaseră şi adunaseră de la ei impozite ajunseseră în sărăcie şi suferinţă. Elita educată care dusese statul la dezastru era total compromisă.[586] Odată instalaţi noii stăpâni latini, mulţi bizantini de frunte s-au acomodat destul de uşor cu schimbarea, ca o simplă rocadă care pe ei îi lăsa în continuare în acelaşi loc. Nici din punctul de vedere al religiei nu s-a petrecut o mutaţie dramatică. Deşi episcopii bizantini au fost înlocuiţi de alţii latini, iar grecii au fost obligaţi să plătească o taxă de susţinere a Bisericii Latine, la nivel de parohie totul a rămas la fel şi localnicii şi-au practicat în continuare cultul în propriile biserici, aşa ca întotdeauna.[587]

Astfel, în lunile imediat următoare căderii Constantinopolului, aparent principiile care susţinuseră de atâta vreme Bizanţul s-au prăbuşit odată

[586] Villehardouin, 2008, p. 84; Robert of Clari, 1936, p. 118; Choniates, 1984, p. 326.

[587] Jacoby, 1973, pp. 885-889; Lock, 1995, pp. 211-214.

cu toate celelalte structuri, iar întreg acel spaţiu urma să se integreze în cadrul mai larg al creştinătăţii apusene. Dar evenimentele s-au desfăşurat altfel şi Imperiul Bizantin avea să renască şi să recupereze Constantinopolul la circa cincizeci şi şapte de ani după înfrângerea din timpul Cruciadei a IV-a. Redeşteptarea s-a petrecut printr-o stranie combinaţie de reînnoire radicală şi de fermă fixare pe poziţii conservatoare.

Dacă în anumite regiuni stăpânirea latină a fost acceptată pasiv, în altele, aflate sub conducerea un nobil local cu o legătură imperială oarecare, a apărut rezistenţa. La Corint, atât Guillaume de Champlitte, cât şi Bonifaciu de Montferrat au fost opriţi de Léon Sgouros, care, la nivel declarativ, apăra oraşul şi castelul de acolo în numele socrului său, fugarul Alexie al III-lea Anghelos.[588] Rezistenţa lui Sgouros a fost mai degrabă un deranj, decât o provocare serioasă. Era blocat în castelul de la Corint, unde a şi murit în 1208. Un opozant mult mai serios era Mihail Anghelos, văr cu Alexie al III-lea, care iniţial sperase să se împace cu noul regim. A intrat în serviciul lui Bonifaciu de Montferrat şi, în toamna anului 1204, îl însoţise pe marchiz în campania din Tracia şi Macedonia, pentru

---

588 Van Arsdall şi Moody, 2015, p. 59; Akropolites, 2007, p. 123.

ca apoi să-l părăsească brusc şi să meargă spre nord, în Epir. Zona fusese, la început, atribuită Veneţiei cu prilejul împărţirii, dar republica obţinuse control doar în oraşele de coastă, Dyrrachion şi Ragusa. Astfel, Anghelos a reuşit să pună mâna pe oraşul Arta, din interior, şi să se proclame despot al întregii regiuni.[589] Rezistenţă a apărut şi în Asia Mică: în toamna anului 1204, o expediţie latină a traversat Bosforul ca să o supună şi s-o împartă între cruciaţi. Niceea fusese promisă lui Ludovic de Blois, care a trimis 120 de cavaleri să o ia în posesie. Nicomedia a cedat fără luptă, dar după aceea expediţia a înfruntat forţe conduse de un alt ginere al lui Alexie al III-lea, Teodor Lascaris, care se instalase la Niceea. Lascaris nu era defel un general strălucit şi, în decembrie, trupele sale au fost puse pe fugă de latini, la Poimamenon. Între timp însă, împăratul latin se angajase într-un război cu ţarul Bulgariei şi a trebuit să amâne proiectul de aservire a Asiei Mici.[590]

Graţie acestui binevenit răgaz, a fost posibilă întemeierea a două state succesoare la Niceea şi Arta. Ambii conducătorii lor şi-au revendicat de la Biserica Latină titlul imperial şi conducerea creştinilor

[589] Villehardouin, 2008, p. 81; Akropolites, 2007, p. 124; Nicol, 1957, p. 16.
[590] Villehardouin, 2008, p. 82; Choniates, 1984, p. 330; Angold, 1975, pp. 2-33.

ortodocşi. În 1208, Teodor Lascaris de la Niceea a fost încoronat „împărat şi Autocrat al Romanilor" de un nou patriarh bizantin al Constantinopolului, Mihail al IV-lea Autoreianos, numit în opoziţie cu patriarhul latin, Morosini. Teodor din Epir, fratele şi succesorul lui Mihail Anghelos, a procedat la fel în 1227, ceremonia fiind îndeplinită de arhiepiscopul Ohridei. Ambii se considerau acum succesori legitimi ai împăraţilor bizantini care domniseră înainte de 1204 la Constantinopol. Preoţimea din Arta îşi aclama stăpânul ca pe „urmaş al şirului de împăraţi", iar pentru a consolida acest punct de vedere, Teodor Anghelos şi-a adăugat în titlu numele „Comnenul". Împăratul de la Niceea afirma că „strămoşii noştri (...) stăpânesc la Constantinopol de multe veacuri"[591]. Curţile de la Niceea şi Arta imitau cu grijă pe cea de la Constantinopol în fiecare detaliu al administraţiei, al serviciului civil şi al casei imperiale. Conducătorii lor erau sfătuiţi de oficiali şcoliţi în maniera tradiţională şi care se foloseau de acelaşi limbaj ales ca să îl laude pe împărat, la fel ca în trecut pe Isaac al II-lea şi Alexie al III-lea. Le aminteau că, la fel ca israeliţii din Babilon, curând aveau să se întoarcă în noul Ierusalim (Harta

---

[591] John III Vatatzes, 1984, p. 35; Angelov, 2005, pp. 293-294; Langdon, 1994, pp. 217-221.

5).[592]

Aceste afirmaţii de continuitate erau bune şi frumoase, dar cuprindeau două defecte vizibile. În primul rând, treceau sub tăcere prăbuşirea lipsită de glorie din 1203-1204 şi purtarea lipsită de eroism a conducătorilor bizantini din timpul apărării Constantinopolului. Bizantinii din exil erau urmăriţi de gândul că şi ei trebuiau să poarte o parte din răspundere pentru catastrofă. Nicetas Choniates declara că, dacă virtutea nu ar fi fost uitată, bizantinii nu ar fi fost niciodată „umiliţi, slăbiţi şi aserviţi". Un alt curtean de la Niceea, Nicefor (Nikephoros) Blemmydes, acuza „purtarea condamnabilă a celor care au stat pe tron"[593]. Şi nu era vorba de critici adresate doar suveranilor individuali, ci şi principiilor şi concepţiilor tradiţionale bizantine. În cronica revizuită şi extinsă de el la Niceea, după 1204, Choniates mergea uneori până acolo încât să se îndoiască de sistemul politic bizantin faţă de cel din Apus. Dacă în trecut se obişnuia comparaţia dintre latinii „barbari" şi sofisticaţii şi subtilii bizantini, acum rolurile se inversaseră. Mihail, fratele lui Choniates, arhiepiscopul alungat de la Atena, scria cu deznădejde că, în vreme ce

---

592 Akropolites, 2007, p. 162; Chomatenos, 1891, pp. 90, 99; Angold, 1975, p. 29.

593 Choniates, 1972, p. 126; Nikephoros Blemmydes în Barker, 1957, p. 156.

latinii puteau dezbate în linişte diverse chestiuni între ei, bizantinii nu reuşeau să-şi stăpânească mânia.[594] Mulţi trebuie să se fi întrebat dacă era înţelept să se reînvie un sistem care părea atât de total discreditat.

---

594 Choniates, 1984, pp. 225-226, 262, 322; Angold, 1997, p. 314; Wright, 2011, pp. 70-72.

Harta 5.
IMPERIUL LATIN DE LA CONSTANTINOPOL ŞI STATELE SUCCESOARE, cca 1215
Chерson
Marea Neagră
Dunărea
REGATUL BULGARIA
IMPERIUL LATIN DE LA CONSTANTINOPOL
Trapezunt
IMPERIUL DE LA TRAPEZUNT
Filipopolis
Adrianopol
Dyrrachion
Ohrida
Constantinopol
Nicomedia
Tesalonic
DESPOTATUL EPIR
Niceea
Poimamenon
SULTANATUL SELGIUCID DE LA IKONION
IMPERIUL DE LA NICEEA
Arta
DUCATUL ATENA
Smirna
Sis
REGATUL ARMENIA
Filadelfia
Efes
Atena
Corint
Ikonion
Edessa
Laodiceea pe Lykos
Taurus
PRINCIPATUL AHEIA
Seleucia
Antiohia
Alep
RHODOS
REGATUL CIPRU
Tripoli

Un al doilea defect al acestei relansări era caracterul fragmentat. Adoptarea titlului imperial atât la Niceea, cât şi la Epir avea darul să provoace întrebarea inevitabilă: care dintre ei era, de fapt, împăratul legitim. Pe deasupra, nici nu erau singurii pretendenţi. Alexie al III-lea Anghelos era încă în viaţă şi în căutarea unei reveniri politice, în vreme ce, la Trapezunt, un nepot al lui Andronic I afirma că el este adevăratul împărat al romanilor. Cea mai mare piedică dintre toate o reprezenta împăratul latin care, având în mână Constantinopolul, deţinea cheia tradiţională a ceea ce îndreptăţea titlul de „împărat roman” faţă de cel de simplu stăpânitor, la fel ca oricare altul.

Pentru a contracara aceste defecte, Curţile din exil au fost nevoite să modifice subtil principiile bizantine, chiar dacă afirmau sus şi tare continuitatea absolută cu trecutul şi susţineau militant pretenţia stăpânului lor de a fi împărat de drept. Operaţiunea poate fi cel mai limpede urmărită prin discursurile ţinute cu diverse prilejuri la Curtea de la Niceea. Spre deosebire de practicile din trecut, unii oratori au început acum să se refere la bizantini numindu-i nu „romani” sau „romei”, ci „elini”, cuvânt care, în trecut, ar fi avut sensul de „păgâni”. Schimbarea a reprezentat, probabil, o ripostă directă la ocuparea Constantinopolului de către latini şi la pretenţia că victoria demonstra superioritatea

occidentală. Dimpotrivă, ca moştenitori ai grecilor antici, a căror limbă o vorbeau, bizantinii dispuneau de un grad de rafinament şi cultură despre care latinii nu aveau habar. Era suficient să te uiţi cum occidentalii necugetaţi „sfărâmă statui antice de bronz şi le topesc ca să toarne monede”, spunea Nicetas Choniates, dezvăluindu-i ca „duşmani ai frumosului”[595]. O altă distanţare era recunoaşterea faptului că Bizanţul reprezenta mai mult decât capitala lui. În trecut, elita educată abia dacă accepta existenţa a orice altceva din afara zidurilor Constantinopolului. Acum, împăratul însuşi a ţinut un discurs de laudă pentru Niceea, elogiind oraşul ca pe o a doua Atena. Fără îndoială, tot mai marcata înstrăinare dintre Constantinopol şi provincii de la sfârşitul secolului al XII-lea nu fusese trecută cu vederea.[596]

În acelaşi timp, autori de discursuri din Niceea susţineau vehement îndreptăţirea stăpânului lor la titlul imperial şi o negau sever pe cea a rivalilor lui de la Arta şi Trapezunt.

---

[595] Choniates, 1984, pp. 318-319, 358; Choniates, 1972, 149-150; Angold, 1975, pp. 29-32.

[596] Foss, 1996, pp. 123-163, mai ales la p. 137; Angelov, 2007, pp. 97-98.

ILUSTRAȚIA 24. Icoana bizantină a Arhanghelului Mihail de la sfârșitul secolului al X-lea sau începutul celui de-al XI-lea. Icoana, aflată astăzi în tezaurul Bazilicii San Marco, la Veneția, a fost aproape sigur prădată de la Constantinopol în urma Cruciadei a IV-a.

Choniates denunţa „poliarhia” produsă prin aceste revendicări contradictorii, în vreme ce Georgios Akropolites îl lua în derâdere pe Mihail Anghelos de la Epir deoarece „nu pricepea ierarhia, protocolul sau multe dintre străvechile obiceiuri” [597] . Cel mai primejdios rival dintre toţi era împăratul latin de la Constantinopol, care, după cum i-a comunicat sever Inocenţiu al III-lea lui Teodor Lascaris, era stăpânul pe

---

[597] Choniates, 1984, p. 343; Akropolites, 2007, p. 162.

care trebuia să-l onoreze şi să-l respecte toţi creştinii, inclusiv bizantinii.[598] Drept răspuns, oratorii de la Niceea aveau o armă foarte eficientă: istorisirile despre faptele soldaţilor latini după năvala în Constantinopol, din aprilie 1204.

Cu siguranţă, s-au petrecut jafuri, asasinate şi violuri. Choniates a fost martor la o tentativă de viol pe care a reuşit să-l împiedice pe când el şi familia fugeau din Constantinopol; au circulat relatări despre uciderea unor copii abia născuţi, torturarea unor călugări şi siluirea unor călugăriţe.[599] Într-o oarecare măsură însă, era vorba de fapte la care te puteai aştepta din partea unei armate victorioase care intra în oraşul cucerit. Ceea ce a servit cu adevărat propagandiştilor de la Niceea a fost prăpastia enormă dintre intenţiile pioase afişate de cruciaţi şi cele săvârşite de ei în biserici şi alte locuri sfinte. Se spune că o ceată a intrat în Hagia Sofia şi a început să care sfeşnicele şi vasele sfinte de aur şi de argint, printre care un ciborium uriaş, care cântărea sute de kilograme. Aceste obiecte erau în asemenea număr şi atât de grele, încât jefuitorii au adus în catedrală măgari şi catâri ca să le scoată. Deloc de mirare, în urma lor au rămas în sfintele locuri gunoi şi

---

598 Papayianni, 2011, p. 159.

599 Choniates, 1984, pp. xiv-xv, 324-325; Mesarites, 2017, pp. 169-171.

urină. Un asemenea animal a alunecat pe plăcile de marmură şi, în cădere, a fost străpuns de un obiect metalic ascuţit pe care îl căra. Sângele lui s-a adunat într-o băltoacă pe podea. Se mai povestea că jefuitorii aduseseră şi o prostituată care a dansat pe sintronul *(synthronos)* din altar, locul cel mai sacru din biserică. Despre alt grup se spune că a năvălit în Biserica Sfinţii Apostoli, unde erau aşezate sarcofagele multor împăraţi. Au deschis mormântul împăratului Iustinian. Descoperind că trupul lui era nestricat după aproape şase sute de ani, l-au lăsat neatins, dar au luat tot ce era de valoare din sarcofag. În alte sanctuare şi biserici au distrus icoane, au demolat o catapeteasmă de marmură şi au transformat-o în latrină. Pe scurt, au pângărit tot ce era mai sfânt pentru un creştin.[600]

Fără îndoială, au existat şi exagerări, însă relatările bizantine sunt confirmate de surse occidentale, în ciuda afirmaţiei latinilor că, înaintea atacului din aprilie 1204, cruciaţii ar fi făcut un jurământ să nu strice niciun edificiu ecleziastic.[601] Inocenţiu al III-lea a fost indignat la aflarea acestor ştiri:

Nu le-a fost de ajuns să golească vistieriile imperiale

---

[600] Choniates, 1984, pp. 315, 357; Stilbes, 1963, pp. 81-82.
[601] Robert of Clari, 1936, p. 92.

şi să jefuiască averile prinţilor şi ale oamenilor de rând, dar au pus mâna şi pe odoare bisericeşti şi, încă şi mai grav, pe tot ce se afla în lăcaşuri, luând cu ei tăvi de argint din altare şi făcându-le bucăţi ca să şi le împartă între ei.[602]

Un autor latin consemna că biserica şi mănăstirea Hristos Pantokrator, unde odihnea Manuel I sub preţioasa lui lespede de marmură, a avut de suferit la fel ca Hagia Sofia şi Sfinţii Apostoli. Cruciaţii auziseră că biserica era folosită ca loc de păstrare sigur pentru obiecte de preţ. Prădătorii au fost însoţiţi de un abate şi de doi preoţi hotărâţi să înşface relicve sfinte şi orice se putea afla în biserică. Găsind pe un preot bizantin vârstnic, abatele l-a ameninţat că îl omoară dacă nu îi dezvăluie unde se aflau moaştele, şi a plecat de acolo cu o bucată din Adevărata Cruce, un mic vas cu Sângele lui Hristos şi alte lucruri ascunse în sutană. Câţiva veneţieni îşi aminteau cu mândrie cum pătrunseseră într-o biserică unde se afla mormântul Sfântului Simeon şi luaseră cu ei osemintele.[603]

Întâmplări ca acestea confirmau bănuiala dintotdeauna a bizantinilor despre „înaltele” idealuri

---

[602] Documentele lui Inocenţiu al III-lea, în Andrea, 2000, p. 166.

[603] Gunther of Pairis, 1997, pp. 109-112; Perry, 2008, pp. 89-121.

ale cruciaţilor. Acum aveau dovada că temerile lor fuseseră justificate şi nu i-a mai părăsit gândul nepotrivirii dintre etosul cruciadei şi purtarea cruciaţilor la Constantinopol. Şi-au vărsat tot dispreţul asupra celor care ridicaseră crucea şi juraseră să se lupte cu musulmanii, iar apoi se întorseseră împotriva creştinilor şi le devastaseră oraşul. Când intrase în Ierusalim în 1187, Saladin se purtase mărinimos cu inamicii înfrânţi. „Cât de diferit – se plângea Choniates – ne-au tratat latinii pe noi, care îl iubim pe Hristos şi suntem fraţi ai lor de credinţă, lipsiţi de orice vină sau rău faţă de ei”. Iar despre prădarea bisericilor scria: „Aşa s-a arătat veneraţia pentru lucrurile sfinte a celor care poartă pe umerii lor crucea Domnului.” De parcă nu ar fi fost suficient, chiar preoţii lor îi îndemnaseră să acţioneze în acest fel. Chiar când s-ar fi zis că a sosit momentul răsturnării doctrinei bizantine, ea a fost reabilitată, odată cu demonstrarea falsului şi ipocriziei Apusului latin. Era cât se poate de limpede că latinii nu erau demni să stăpânească la Constantinopol şi era cu atât mai bine cu cât ar fi cedat mai repede oraşul unui adevărat împărat creştin.[604]

Bizantinii din exil au ajuns să-şi revizuiască propria doctrină, îndreptând-o împotriva latinilor. În 1209,

---

[604] Choniates, 1984, p. 316; Mesarites, 2017, p. 170; Angold, 2003, pp. 193-203.

patriarhul ortodox al Constantinopolului care stătea la Niceea, Mihail al IV-lea, a adresat o scrisoare tuturor soldaţilor din armata lui Teodor Lascaris. Îi asigura că este de datoria lor să lupte pentru împăratul de drept, lăsat de Dumnezeu „împotriva duşmanilor noştri părtinitori şi îngâmfaţi”. Dar a mers şi mai departe. Într-o surprinzătoare schimbare a poziţiei adoptate mai înainte de Biserica bizantină, el promitea că păcatele le vor fi iertate dacă mureau în lupta „pentru apărarea patriei lor şi pentru binele poporului Domnului” – un fel de replică la indulgenţa promisă de papi cruciaţilor.[605] Acestea erau cu adevărat cuvinte puternice, dar ar fi rămas atât, şi nimic mai mult, dacă echilibrul puterii nu s-ar fi schimbat în mod spectaculos.

Transformarea începuse încă de la sfârşitul anului 1204. Disponibilitatea multor bizantini de a se deprinde cu regimul latin nu a rezistat când au descoperit că pentru ei nu exista loc în noua ordine. Unii dintre cei de seamă, rămaşi loiali lui Alexie al III-lea, îi abordaseră pe împăratul Balduin şi pe Bonifaciu de Montferrat cerându-le funcţii în armată şi în guvernare şi s-au

---

[605] Oikonomides, 1967, pp. 115-117.

simţit umiliţi când au plecat cu mâna goală.[606] Adaptarea nu funcţiona nu numai în privinţa carierelor lor. Dacă bisericile parohiale rurale din Pelopones îşi puteau continua slujbele greceşti la fel ca de obicei, cu totul altfel stăteau lucrurile în centru, la Constantinopol. Autorităţile ecleziastice proaspăt instalate au cerut clerului bizantin să recunoască autoritatea papei şi a noului patriarh veneţian, Tommaso Morosini, pomenindu-le numele în cadrul Liturghiei. În a doua jumătate a anului 1206, au avut loc mai multe întâlniri între ierarhii bizantini, conduşi de Ioan şi Nicolae Mesarites, şi Morosini şi legatul papal, cardinalul Benedict de Santa Susanna. Nu s-a ajuns la nicio înţelegere, iar ultima discuţie s-a încheiat cu Morosini strigând supărat: „Văd că sunteţi cu toţii neascultători, încăpăţânaţi şi neobrăzaţi!” Atunci, clericii bizantini i-au scris papei Inocenţiu al III-lea, cerându-i să li se permită un patriarh propriu. Nu a venit niciun răspuns, iar în 1213, un nou legat papal, Pelagius, a dus la îndeplinire ameninţarea lui Morosini şi a închis bisericile ortodoxe din Constantinopol. Locuitorii oraşului nu s-au lăsat imediat cuprinşi de disperare. Au trimis o altă scrisoare papei, cerând să fie convocat un sinod care să dezbată diferenţele dintre

---

606 Choniates, 1984, p. 335.

Biserici şi în acelaşi timp să se numească un patriarh grec alături de cel latin, la fel ca la Antiohia şi Ierusalim. Au făcut apel şi la împăratul latin, Henric de Flandra. Henric a redeschis bisericile, însă răul se produsese.[607] Bizantini din toate teritoriile stăpânite de latini au început să plece la Arta ori la Niceea. Printre ei, Nicetas Choniates, care, după ce s-a întors şase luni la Constantinopol în 1206, a plecat la Niceea ca să scape de latini şi de „aiurelile lor". Tânărul Georgios Akropolites a fost trimis de tatăl său la Niceea în 1233, iar după moartea tatălui său, Georgios a fost crescut chiar la palatul de acolo.[608] Visul ca Imperiul Latin să-l absoarbă pur şi simplu pe predecesorul bizantin nu avea cum să se împlinească.

În paralel cu deziluzia bizantinilor se manifesta slăbiciunea Imperiului Latin, vizibilă chiar în primul an după întemeiere. Nobilii nemulţumiţi din Tracia s-au ridicat împotriva stăpânilor latini, au ocupat Adrianopolul şi au luat legătura cu ţarul Bulgariei, Caloian, care a promis să le vină în ajutor. În primăvara anului 1205, Caloian a venit în sud cu aliaţii săi cumani ca să-l înfrunte pe împăratul Balduin, care asedia

---

[607] Mesarites, 2017, pp. 175-184; Akropolites, 2007, pp. 154-155; Gill, 1979, pp. 32-34, 39.

[608] Choniates, 1984, p. 348; Akropolites, 2007, pp. 155, 189; Jacoby, 2008, pp. 53-73.

Adrianopolul. În bătălia care a urmat, latinii au fost zdrobiţi de iuţii călăreţi arcaşi cumani, circa trei sute de cavaleri fiind ucişi. Balduin însuşi a căzut prizonier şi a fost dus în Bulgaria, de unde nu s-a mai auzit de el. Potrivit zvonurilor care au circulat mai târziu, i-au fost tăiate mâinile şi picioarele, înainte de a fi aruncat într-o prăpastie şi lăsat să moară în dureri. Imperiul Latin nu s-a prăbuşit pe loc, deoarece Henric, fratele lui Balduin, care l-a urmat mai întâi ca regent, apoi ca împărat, a reuşit să refacă situaţia militară. Dar după moartea sa, în 1216, Imperiul Latin s-a stins de-a lungul unei serii de domnii vremelnice. Pe Henric l-a urmat cumnatul său, Pierre de Courtenay, încoronat la Roma în aprilie 1217, însă în călătoria pe uscat spre Constantinopol a fost răpit de domnitorul din Epir, Teodor Anghelos, şi, la fel ca Balduin, a dispărut în captivitate. Soţia lui Pierre, Iolanda, a domnit ca regentă la Constantinopol până la moarte, în 1219, când a venit din Flandra să preia tronul fiul ei mai mic, Robert de Courtenay. În scurta sa domnie, Robert a reuşit să stârnească ostilitatea atât a supuşilor săi bizantini, cât şi a propriilor cavaleri francezi, iar în cele din urmă s-a refugiat la Roma. Succesorul său, Balduin al II-lea, avea doar 11 ani când a urcat pe tron, prin urmare imperiul a

fost condus de un regent, Jean de Brienne, până în 1237.[609]

Imperiul Latin a suferit atât de slăbiciune financiară, cât şi de conducere ineficientă. Pactul din martie 1204 atribuise împăratului latin doar o mică parte din teritoriile predecesorului său bizantin, şi nici pe acestea nu reuşise să le controleze în totalitate. În 1230, imperiul consta aproape doar din Constantinopol şi o fâşie de teritoriu de-a lungul Bosforului. Drept urmare, împăratul nu a reuşit să obţină veniturile substanţiale din impozite care asiguraseră forţa regimului dinainte, ducând o constantă lipsă de bani. Rămas fără resurse, împăratul Balduin al II-lea a recurs la spolierea oraşului Constantinopol de tot ce avea de valoare. Când aurul şi argintul s-au terminat, latinii s-au orientat spre bronz şi au topit statuile antice care se găseau peste tot în oraş. Când s-a sfârşit bronzul, au trecut la plumb, care a fost smuls de pe acoperişurile palatelor imperiale şi vândut.[610] O altă sursă a fost vânzarea de relicve. Multe dintre ele fuseseră furate înainte ca împăratul latin să poată trage vreun folos de pe urma lor. În haosul care a urmat după înfrângerea de la Adrianopol din 1205, spre exemplu, se spune că un preot englez care avea în

---

609 Villehardouin, 2008, pp. 90, 94-97; Akropolites, 2007, pp. 139-140; Choniates, 1984, pp. 335-338, 353; Robert of Clari, 1936, pp. 125-126; Lock, 1995, pp. 60-66.
610 Choniates, 1984, pp. 357-362; Harris, 2017, pp. 165-166.

grijă colecţia de moaşte din capela Pharos a Marelui Palat şi-a însuşit o bucată din Adevărata Cruce şi a dus-o acasă, în abaţia Bromholm din Norfolk.[611] Dar au rămas suficiente cât să profite şi regimul latin. Capul lui Ioan Botezătorul şi altele au fost duse în Franţa de Nivelon, episcop de Soissons, ca să dea greutate unei solicitări de ajutor din partea apărătorilor asediaţi ai Constantinopolului. În 1237, Balduin al II-lea a amanetat Cununa de Spini unui negustor veneţian în schimbul a 13134 galbeni. Când a fost limpede că nu putea fi răscumpărată, relicva a fost preluată de agenţi ai regelui Franţei, Ludovic al IX-lea, care au plătit suma şi au dus cununa la Paris, unde Sainte Chapelle a fost special construită să o adăpostească.[612]

---

611 Gunther of Pairis, 1997, p. 125; Ralph of Coggeshall, 1875, p. 201; Andrea, 2000, p. 262.

612 Andrea, 2000, p. 236; Matthew Paris, 1872-1883, IV, pp. 75-76; Wolff, 1954, pp. 52-53.

ILUSTRAŢIA 25. Abaţia Bromholm din Norfolk, Anglia.

ILUSTRAŢIA 26. La Sainte-Chapelle, Paris, construită de regele Ludovic al IX-lea pentru a adăposti Cununa de Spini adusă de la Constantinopol în 1239.

În vreme ce imperiul se clătina, în alte zone dominaţia latină se dovedea mai eficientă, iar împăraţii ar fi putut să-şi caute acolo susţinere. În Pelopones, principatul Ahaia devenise un stat prosper şi stabil. Prin construirea susţinută de castele şi o abordare inteligentă faţă de populaţia locală, principatul s-a menţinut o bună parte din secolul al XV-lea, nefiind

însă niciodată suficient de puternic să apere îndepărtatul Constantinopol. Cea mai solidă dintre toate a fost dominaţia veneţiană, care în anumite zone a durat până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Posesia Insulelor Ionice, a Cretei şi a unei salbe de oraşe şi insule din Marea Egee a pus la dispoziţia republicii baze ideale, servind ca puncte de sprijin pentru profitabilul comerţ cu Constantinopolul. Se pare că Veneţia a fost într-adevăr cel mai mare beneficiar al cuceririi din 1204, iar cei patru cai de bronz luaţi din Hipodrom şi înălţaţi drept trofeu lângă Bazilica San Marco reprezintă un simbol concludent.[613] Era de aşteptat ca veneţienii să facă tot ce le stătea în putere ca să susţină Imperiul Latin: în 1231, vasele lor l-au transportat la Constantinopol pe nou regent, Jean de Brienne, iar patrularea lor pe Bosfor l-a ţinut la respect pe împăratul de la Niceea. Chiar şi aşa, comerţul cu Constantinopolul nu mai era la fel de profitabil. Scăderea populaţiei, dispariţia curtenilor bizantini şi perturbarea comerţului pe Marea Neagră din cauza expansiunii mongolilor însemnau de fapt că, deşi veneţienii apărau Constantinopolul latin, prelungirea existenţei lui nu ajuta în mod deosebit bunăstării

---

[613] Borelli şi Toniato, 1979, pp. 127-36.

comerciale a republicii.[614] În afară de asta, Veneţia era puternică doar pe mare, nefiind capabilă de un ajutor militar substanţial pe uscat.

Aşadar, împăraţii latini au fost nevoiţi să caute asistenţă spre Apus, în speranţa că alţi cavaleri latini vor ridica crucea şi le vor sări în ajutor. În definitiv, Inocenţiu al III-lea şi succesorii lui arătaseră limpede că apărarea Constantinopolului împotriva oricărei încercări a bizantinilor de a-l recupera avea darul să fie răsplătită exact cu aceeaşi formă de iertare ca o participare la cruciadă în Ţara Sfântă.[615] La începutul secolului al XIII-lea, existau motive îndreptăţite de speranţă că mulţi cavaleri vor răspunde acestei chemări. Ameninţarea imediată la adresa Regatului Ierusalimului scăzuse, în mare măsură datorită luptelor continue pentru putere din interiorul dinastiei aiubizilor. În 1217, de la Acra pornise o flotă cu speranţa să realizeze ceea ce neglijase Cruciada a IV-a: cucerirea Egiptului. Dar nici Cruciada a V-a nu a avut succes: a irosit mai mulţi ani încercând să ocupe Damietta, iar odată ce a reuşit a fost obligată să se retragă la scurt timp. Totuşi, creştinii erau cei aflaţi în ofensivă în acest moment. În 1228, împăratul german

---

614 Nicol, 1988a, p. 167; Robbert, 1995, p. 53. O opinie opusă în Jacoby, 2001, pp. 181-204.

615 Andrea, 2000, p. 114.

Frédéric al II-lea, nepotul lui Barbarossa, a pornit pe mare spre Ţara Sfântă în Cruciada a VI-a. În virtutea Tratatului de la Jaffa, încheiat de el cu sultanul Egiptului în 1229, obţinuse revenirea Ierusalimului sub dominaţie creştină. Erau veşti bune şi pentru Răsărit. Armata mongolă a lui Genghis-Han cotropise Persia în 1219-1221 şi mulţi sperau că mongolii vor deveni un aliat puternic în războiul împotriva Islamului. În această atmosferă, de zelul cruciat a putut să profite şi Imperiul Latin; în asemenea măsură încât, în 1205, Inocenţiu al III-lea a început să fie îngrijorat că prea mulţi cruciaţi se duceau la Constantinopol, şi nu în Ţara Sfântă. Au fost şi cazuri când cavaleri au plecat din Palestina ca să intre în slujba împăratului latin. În anii 1230, a fost bine primit apelul papei Grigore al IX-lea adresat cruciaţilor de a susţine Imperiul Latin, iar Balduin al II-lea a putut să se întoarcă din vestul Europei la Constantinopol cu trupe de întărire a garnizoanei.[616]

Din nefericire, această situaţie favorabilă nu a fost de durată. La 23 august 1244, Ierusalimul a fost reocupat de mercenarii din Horezm, turci care se deplasaseră spre vest din Persia, refugiindu-se în faţa mongolilor. Şi

---

[616] Andrea, 2000, pp. 163-166; Akropolites, 2007, p. 203; Matthew Paris, 1872, III, p. 469.

mai rău a fost la 17 octombrie în acelaşi an, când latinii, care îşi uniseră forţele cu o facţiune a aiubizilor, au fost înfrânţi crunt de cealaltă facţiune în bătălia de la La Forbie. Cavalerii templieri şi ospitalieri participanţi au fost nimiciţi aproape în totalitate, iar această luptă marcând sfârşitul reconstruirii treptate a Regatului Ierusalimului începute în 1191. Drept răspuns, Ludovic al IX-lea al Franţei a pornit, în 1249, Cruciada a VII-a, atacând din nou Egiptul. Expediţia a avut iniţial succes, ocupând repede Damietta, dar s-a încheiat într-un dezastru, când armata lui Ludovic a fost silită să se retragă din Mansura şi în final să capituleze. Cruciada a provocat indirect şi lovitura de stat din mai 1250, când Turan-Şah, ultimul suveran aiubid, a fost asasinat şi înlocuit de o serie de sultani mameluci cu înclinaţii militariste, agresive. Prezenţa în continuare a lui Ludovic în Ţara Sfântă a servit la consolidarea apărării, însă din nou trebuia luată în considerare dispariţia prezenţei latine în Răsărit. Deodată, se pare că nimeni nu mai susţinea ideea că apărarea Imperiului Latin era o cauză la fel de meritorie ca ocrotirea Ierusalimului.

Schimbarea de atitudine s-a datorat, în parte, noilor circumstanţe din Răsărit, dar probabil că a fost şi o reacţie la predispoziţia papilor din secolul al XIII-lea de a face chemări la cruciade nu împotriva musulmanilor, ci a creştinilor din vestul Europei. Exemplul cel mai

notoriu a fost cel din 1241, când papa Grigore al IX-lea a chemat la luptă împotriva împăratului german, Frédéric al II-lea, promiţând o indulgenţă deplină participanţilor şi un transfer al jurământului celor care se angajaseră să meargă în Ţara Sfântă, dacă acum se înscriau în războiul împotriva lui Frédéric. În unele cercuri a existat chiar şi un curent de opinie favorabil bizantinilor, văzuţi ca victime ale agresiunii papale. Pe fondul unor asemenea evoluţii, mulţi cavaleri occidentali au refuzat să răspundă chemării papei de a lupta pentru orice alt scop în afară de cel al apărării Ţării Sfinte. În 1239, când Richard, duce de Cornwall, plănuia o cruciadă, papa a propus ca el şi partizanii lui să-şi transfere jurământul cruciat prin efectuarea unei donaţii care să poată fi folosită pentru apărarea Constantinopolului. Cruciaţii prezumptivi au răspuns depunând un jurământ solemn la Northampton de a merge doar în Ţara Sfântă, „pentru ca legământul lor onest să nu fie împiedicat de Biserica Romană şi deviat către vărsarea de sânge creştin în Grecia ori în Italia”. Când împăratul latin Balduin al II-lea a făcut un nou turneu prin Europa, între anii 1244 şi 1248, ca să solicite sprijin, reacţia a fost cât se poate de negativă. Până şi susţinătorul-model al ideii de cruciadă, Ludovic al IX-lea al Franţei, s-a ferit să se implice, invocând sărăcia ca să nu trimită un corp de trei sute de cavaleri, aşa

cum promisese. La incapacitatea împăraţilor latini de a plăti ca să se apere s-a adăugat, prin urmare, lipsa de voluntari apuseni dornici să sară în ajutor.[617]

Slăbiciunea Imperiului Latin a dat speranţe domnitorilor de la Niceea şi Epir ca unul dintre ei să poată recupera Constantinopolul. Pentru început, părea că Epirul va ieşi câştigător. Din momentul când dobândise puterea, în 1215, Teodor Anghelos a fost hotărât să-şi extindă teritoriul spre est, stabilindu-şi ca prim obiectiv ocuparea Tesalonicului. Regatul întemeiat de Bonifaciu de Montferrat se clătina încă de atunci. Marchizul căzuse în bătălia împotriva bulgarilor din 1207, lăsând Tesalonicul fiului său minor, Demetrius. Împăratul latin Henric de Flandra l-a luat pe tânărul Demetrius sub aripa sa şi l-a încoronat rege, iar papa a chemat la cruciadă pentru a ajuta regatul aflat în pragul prăbuşirii.[618] Dar a rămas în continuare slab şi dezbinat, iar în 1224, trupele lui Teodor au intrat în Tesalonic. În anii următori, Teodor, de acum împărat, a ajuns cu trupele până sub zidurile Constantinopolului şi părea că-şi va atinge curând ţelul ultim. Însă, în 1230, Teodor a intrat în conflict cu Ioan

---

[617] Matthew Paris, 1872-1883, III, p. 620, IV, pp. 625-626; Joinville, 2008, pp. 179-180; Barber, 1989, pp. 116-118, 123-124; Chrissis, 2013, pp. 77-78, 156-157.

[618] Villehardouin, 2008, p. 133; Henry of Valenciennes, 1948, p. 79; Chrissis, 2013, p. 69.

Asan al II-lea al Bulgariei, iar în urma invaziei în Bulgaria a fost înfrânt şi prins în bătălia de la Klokotnitsa. Epirul a fost apoi cotropit în mare parte de bulgari, iar ambiţiile conducătorului lui de a redobândi Constantinopolul s-au risipit.[619]

După 1230, campania împotriva Imperiului Latin s-a purtat de la Niceea. În timpul domniei lui Teodor I Lascaris, micul principat s-a luptat pentru dreptul la existenţă, fiind silit să respingă o serie de incursiuni ale teribilului Henric de Flandra. Pe frontul răsăritean, Teodor a trebuit să-i înfrunte pe turcii selgiucizi, care invadaseră teritoriul statului în primăvara anului 1211, pretinzând că acţionau în numele umblăreţului Alexie al III-lea Anghelos, care era oaspete la Curtea sultanului din Ikonion. Victoria lui Teodor asupra turcilor la Antiohia de pe Meandru a pus capăt ameninţării, iar cu acest prilej Alexie al III-lea a căzut în mâinile lui. Nu s-a arătat blând faţă de socrul său, care a rămas întemniţat tot restul vieţii. Se vede că rolul lui Alexie în căderea Constantinopolului în mâna latinilor nu fusese nici uitat, nici iertat.

Adevăratul arhitect al succesului celor din Niceea a fost ginerele şi succesorul lui Teodor, Ioan al III-lea Vatatzes, lider remarcabil, care mai târziu a fost trecut

[619] Akropolites, 2007, pp. 162, 178-180; Nicol, 1957, pp. 47-75, 102-112.

în rândul sfinţilor de Biserica Ortodoxă, cu praznic pe 4 noiembrie. Ioan a fost, fără îndoială, un general de mare succes, chiar dacă a avut şansa să nu îl înfrunte pe Henric de Flandra, care între timp murise. În 1225, a pus pe fugă o armată latină la Poimamenon, după care a reuşit să ocupe puţinele zone din Asia Mică aflate încă în mâinile latinilor şi să preia insulele Lesbos, Chios şi Samos. Nu peste mult timp, Ioan al III-lea reuşise să-şi extindă puterea dincolo de Asia Mică. Încheind o alianţă cu bulgarii în 1235, a putut să traverseze cu trupele sale Dardanelele în Europa şi să participe la un asediu comun asupra Constantinopolului. Alianţa s-a prăbuşit curând, însă Ioan a rămas în posesia unui oraş vital din punct de vedere strategic, Gallipoli, un cap de pod către Europa. A fost lovitura care l-a făcut pe papa Grigore al IX-lea să lanseze apelul către voluntari care să vină în ajutorul Imperiului Latin aflat sub asediu. Asta nu l-a oprit pe Ioan al III-lea să cucerească, până în 1246, Tesalonicul şi o mare parte din sudul Balcanilor.

Iscusinţa militară nu a fost unicul ingredient al succesului lui Ioan al III-lea. La fel ca împăraţii de dinaintea lui, al căror succesor se pretindea, Ioan a recurs la avuţia considerabilă, diplomaţia abilă şi dogma apăsat afirmată, însă cu diferenţe subtile faţă de modul în care fuseseră folosite în trecut. În ce priveşte

bogăţia, sursele de venit ale lui Ioan erau diferite de cele ale împăraţilor Comnen şi Anghelos. Fără Constantinopol, nu putea colecta *kommerkion* şi alte venituri generate de comerţul de antrepozit al capitalei, în vreme ce teritoriul mai restrâns genera venituri proporţional mai mici din impozitele pe pământ şi case. Pe de altă parte, avea norocul să fie în posesia uneia dintre cele mai fertile zone din regiune, ţărmul de vest al Asiei Mici şi în special valea râului Meandru, unde se obţineau mari producţii de grâne, ulei de măsline, fructe şi vin. Ioan a contribuit cât a putut la punerea în valoare a acestui avantaj, dezvoltând domeniile imperiale şi aşezând pe ele fermieri refugiaţi, pentru a creşte producţia agricolă. În timpul domniei lui, regiunea a produs un surplus de grâu care era exportat în Sultanatul de la Ikonion. Mai mult, teritoriul compact al Imperiului de la Niceea nu avea nevoie de republicile maritime italiene pentru desfăşurarea comerţului intern. Ioan nu a încheiat tratate comerciale cu ei şi chiar a impus o lege care le interzicea supuşilor lui să achiziţioneze bunuri de lux de la negustorii străini. Această politică poate să fi avut iniţial un suport etic, dar era desigur îndreptată împotriva veneţienilor, principalii susţinători ai

Imperiului Latin de la Constantinopol, de la care Ioan al III-lea spera să smulgă insula Creta.[620] Aceste politici chibzuite îmbogăţeau Niceea, care a început să bată monedă de aur. Monedele le imitau cu exactitate pe cele ale lui Ioan al II-lea Comnenul, fiind astfel un simbol vizual al continuităţii cu trecutul, chiar dacă aveau un conţinut de aur mai scăzut. Ioan i-a urmat pe predecesori şi în modul în care s-a folosit de bogăţia sa. I-a angajat pe cei mai buni mercenari, aducând un corp masiv de arcaşi călăreţi cumani pe teritoriul său în 1241, amintindu-şi, fără îndoială, cât de eficienţi se dovediseră împotriva latinilor la Adrianopol, în 1205.[621]

De vreme ce Ioan afirma că este împăratul roman de drept, trebuia să exprime teoriile tradiţionale, ceea ce a şi făcut, la modul cel mai hotărât, în scrisoarea trimisă papei Grigore al IX-lea în 1237. Tronul imperial, declara el, le-a fost dat bizantinilor de Constantin I, potrivit vechii doctrine a *translatio imperii.* Însă nu avem de-a face cu o simplă reafirmare a aceloraşi precepte de credinţă, căci scrisoarea din 1237 reflectă vremurile în care a fost redactată. Auzind că Grigore plănuia o nouă cruciadă, Ioan îl întreba pe ton sarcastic dacă

---

[620] Gregoras, 1973-2007, I, pp. 84-85; Angold, 1975, pp. 102, 113; Angelov, 2005, p. 295.

[621] Akropolites, 2007, p. 215; Angold, 1975, pp. 117-120; Laiou şi Morrisson, 2007, p. 216.

principalul ţel al participanţilor era cumva să se răzbune pe nelegiuiţii latini care puseseră stăpânire pe Constantinopol. Mai exprima şi schimbările subtile care se petrecuseră în gândirea bizantină la Niceea, atunci când se referea la bizantini numindu-i „greci”, şi nu „romani”. Oricum, sentimentul unei misiuni şi al îndreptăţirii, atotprezent în scrisoare, reflectă campania bine pusă la punct care trebuie să fi jucat un rol în succesul lui Ioan.[622]

În fine, în ce priveşte diplomaţia, Ioan a urmărit aceleaşi orizonturi largi ca predecesorii. La fel ca ei, a înţeles că rezolvarea schismei cu Roma era esenţială pentru securitatea viitoare. A demarat negocieri cu papa Grigore al IX-lea, iar în primăvara anului 1234, a primit un grup de călugări franciscani la palatul său de la Nymphaion, lângă Smirna. Nu s-a ajuns la un acord, iar după întreruperea tratativelor, papa a lansat chemarea către creştinii occidentali de a apăra Constantinopolul împotriva conducătorului din Niceea.[623] Respins de papă, Ioan al III-lea s-a adresat inamicului lui, împăratul occidental Frédéric al II-lea, iar în 1244, a luat-o de soţie pe fiica nelegitimă a lui

---

[622] John III Vatatzes, 1984, pp. 35-36; Papayianni, 2011, p. 162; Angelov, 2005, p. 302.

[623] Matthew Paris, 1872-83, III, pp. 469-470; Spence, 1979, p. 167; Chrissis, 2013, pp. 93-99.

Frédéric, Constance. În Apus şi în statele cruciate, s-a stârnit indignare la auzul veştii ca un împărat occidental să se alieze cu un schismatic, dar, ţinând seama că şi Frédéric fusese excomunicat de papă, era firească apropierea celor doi suverani.[624] În Răsărit, ambasadorii lui Ioan au străbătut mii de kilometri până la Curtea hanului mongol Möngke de la Karakorum, în 1253. Mongolii reprezentau teroarea creştinilor şi musulmanilor deopotrivă în acea vreme, însă Ioan al III-lea nu era direct ameninţat. Prin zdrobirea turcilor selgiucizi de la Ikonion, în 1243, îndepărtaseră primejdia de la graniţele de est ale bizantinilor. Nu s-au păstrat consemnări despre ce s-a discutat la Karakorum, dar se pare că Ioan al III-lea a iniţiat contacte de prietenie, continuate apoi de succesorii lui. Prin relaţiile cu Frédéric al II-lea şi mongolii, atingea zone cu mult în afara blocului latin ostil condus de papă.[625]

Indiferent cât de departe ajungeau antenele diplomatice ale lui Ioan, ţintele erau, inevitabil, mai modeste decât ale înaintaşilor. Supravieţuirea imediată şi recuperarea Constantinopolului erau principalele preocupări, şi asta l-a şi împins să încheie alianţa cu

---

[624] Gregoras, 1973-2007, I, pp. 85-86; Shirley, 1999, p. 59; Pachymeres, 1984-2000, I, p. 244.

[625] Rubruck, 1990, pp. 65, 175; Langdon, 1998, pp. 125-130.

Bulgaria din 1234. Însă, din când în când, dovedea aceeaşi preocupare de recunoaştere mai largă a statutului său, care însemnase atât de mult pentru predecesori. Trebuie să fi fost extrem de mulţumit când Frédéric al II-lea i-a scris, în 1250, exprimându-şi întregul dispreţ faţă de papa care, „în mod permanent şi faţă de oricine, excomunică pe Majestatea Voastră Imperială şi pe toţi romanii care sunt supuşii voştri", chiar dacă această rară recunoaştere occidentală a pretenţiilor romane ale bizantinilor venea într-un moment în care începuseră să accepte şi ei că, de fapt, erau greci.[626] Se prea poate ca Ioan să fi sperat chiar şi la refacerea hegemoniei lui Manuel I asupra statelor cruciate. Nu avea cum să ia în considerare un marş către est, ca să-şi impună voinţa în regatul Ierusalim şi apoi să-i înfrunte pe aiubizi, dar, la începutul anilor 1250, a trimis o delegaţie la Acra, unde avea reşedinţa Ludovic al IX-lea. Funcţionarul latin care a înregistrat vizita nu ştia ce doreau diplomaţii bizantini, dar se poate ca, printre altele, să se fi discutat şi despre patriarhiile Antiohiei şi Ierusalimului. Poate că Ioan a negociat această problemă şi cu mongolii. Un fapt este sigur: în 1260, cu prilejul capitulării în faţa mongolilor a principelui Antiohiei, Bohémond al VI-lea, ilhanul

---

[626] Akropolites, 2007, p. 191; Chrissis, 2013, p. 162.

Persiei, Hulagu, a insistat ca în oraş să fie reinstalat un patriarh bizantin. Este posibil să fi fost urmarea unei cereri mai vechi venite de la Niceea.[627]

Spre sfârşitul domniei aşadar, Ioan al III-lea etala tot mai mult înfăţişarea şi purtările unui împărat bizantin. Însă nu avea să se bucure de triumful final al redobândirii Constantinopolului. Lucrul ăsta i-a fost dat unuia dintre generalii săi, Mihail Paleolog, un bărbat pe care nimănui nu i-ar fi trecut prin minte să-l canonizeze. Nemilos şi pragmatic, Mihail s-a ridicat la putere, în multe privinţe, într-un mod asemănător cu Andronic I. La fel ca Andronic, era descendent al ambelor familii imperiale, Comnen şi Anghelos, administrator competent, soldat capabil şi, mai mult, căsătorit chiar cu nepoata lui Ioan al III-lea. Asemenea calităţi l-au făcut să pară un potenţial uzurpator, iar după moartea lui Ioan al III-lea din 1254, a stârnit cele mai profunde bănuieli la Curtea următorului împărat, Teodor al II-lea Lascaris. După moartea prematură a lui Teodor al II-lea, în 1258, Mihail a fost numit regent al nepotului lui Ioan al III-lea, Ioan al IV-lea Lascaris, în vârstă de şapte ani, după ce probabil chiar Mihail pusese să fie asasinat regentul dinaintea lui, Georgios Mouzalon, în timpul Liturghiei. Odată instalat la

---

[627] Shirley, 1999, p. 109; Delaborde, 1894, p. 213; Hamilton, 1980, pp. 235-236.

putere, regent s-a încoronat şi el, ca Mihail al VIII-lea. Tânărul său protejat a fost, la început, trecut pe linie moartă, apoi întemniţat şi orbit.

Această atrocitate a fost iertată sau trecută cu vederea de o mare parte din populaţia bizantină, datorită unei lovituri remarcabile petrecute aproape la începutul domniei lui Mihail. În 1259, era limpede că Niceea urma să preia Constantinopolul şi ce mai rămăsese din Imperiul Latin. Prin urmare, alte puteri din regiune au făcut în grabă cauză comună împotriva lui Mihail al VIII-lea, alcătuindu-se o coaliţie la care participau domnul Epirului, Mihail al II-lea Anghelos, regele Siciliei, Manfred, şi principele din Ahaia, Guillaume de Villehardouin. În toamna anului 1259, fratele lui Mihail, Ioan Paleolog, s-a bătut cu armata combinată a coaliţiei la Pelagonia, în Epir, obţinând o victorie zdrobitoare. Toţi cei patru sute de cavaleri trimişi de regele Siciliei au murit. Văzând dezastrul, principele de Ahaia a încercat să scape ascunzându-se într-un tufiş, dar a fost văzut şi recunoscut din cauza dinţilor săi neobişnuit de proeminenţi. Victoria de la Pelagonia a garantat că nimeni din jur nu mai dispunea de suficiente forţe terestre ca să se opună celor de la

Niceea.[628]

Singurul obstacol din calea recuperării Constantinopolului era acum puterea maritimă Veneţia, a cărei flotă păzea apele din jurul oraşului. Prin urmare, Mihail al VIII-lea s-a adresat Genovei şi, la 13 martie 1261, a încheiat Tratatul de la Nymphaion, prin care genovezii îi promiteau ajutor la vreme de război. În schimb, li se acordau privilegii extinse, printre care notabile scutiri de impozite şi taxe vamale în întregul imperiu şi cartiere comerciale proprii în principalele porturi, inclusiv la Constantinopol, odată ce era recuperat. Pe scurt, tratatul acorda Genovei hegemonia comercială în Levant de care se bucura Veneţia din secolul al XI-lea.[629] Până la urmă, nu a fost nevoie de ajutorul genovez. În iulie 1261, unul dintre generalii lui Mihail, Alexie Strategopoulos, se afla în zona zidurilor continentale ale Constantinopolului cu armata sa când a primit informaţia că oraşul era, practic, neapărat. O mare parte din garnizoana latină plecase să atace insula Daphnousia, care ţinea de Niceea. A sosit şi ştirea că una dintre porţile cetăţii fusese lăsată deschisă de un simpatizant din interior. Generalul nu a scăpat un asemenea prilej şi a intrat în

---

628 Akropolites, 2007, p. 360; Pachymeres, 1984-2000, I, p. 114; Geanakoplos, 1959, p. 63.

629 Geanakoplos, 1959, pp. 87-89.

Constantinopol în noaptea de 25 iulie 1261. De fapt, nici nu a întâmpinat rezistenţă şi, până în zori, oraşul era în mâinile lui Strategopoulos.[630]

Slăbiciunea economică şi militară a Imperiului Latin, triumfurile militare ale lui Ioan al III-lea şi ale lui Mihail al VIII-lea şi stropul de noroc jucaseră fiecare un rol în recuperarea Constantinopolului. Şi principiile teoretice şi-au îndeplinit misiunea lor. Gânditorii de la Niceea şi Arta au reuşit să fundamenteze ilegitimitatea regimului latin şi necesitatea de a repune lucrurile în ordinea de dinainte de 1204, înlăturând orice idee de compromis. În acelaşi timp, papa şi împăratul latin nu reuşiseră să-i convingă pe cruciaţii potenţiali că lupta pentru apărarea Constantinopolului reprezenta o cauză la fel de respectabilă ca ocrotirea Sfântului Mormânt. Bătălia pe frontul principiilor avea să fie la fel de importantă pentru a determina dacă oraşul urma să rămână în mâinile bizantinilor după 1261.

11
Aşadar, ţara este pierdută! (1261-1291)

La sosirea veştii despre căderea Constantinopolului, reacţia Curiei Papale a fost destul de asemănătoare cu

---

[630] Akropolites, 2007, p. 376; Pachymeres, 1984-2000, I, pp. 194-202.

aceea produsă de ocuparea Ierusalimului de către Saladin, în 1187. Papa Urban al IV-lea a trimis o serie de scrisori ordonând anunţarea unei cruciade în întreaga Europă, cu promisiunea că participanţii la expediţia de recuperare a Constantinopolului se vor bucura de aceeaşi iertare a păcatelor acordată şi celor care mergeau în Ţara Sfântă. Justificarea se întemeia în parte pe vechiul motiv că bizantinii sunt schismatici care se înstrăinaseră de Roma, dar şi pe consideraţia strategică mai recentă că, dacă se refăceau vechile frontiere bizantine, calea spre Ierusalim şi Ţara Sfântă era blocată.[631] Maniera de abordare se înăsprise faţă de cea din noiembrie 1204, când Inocenţiu al III-lea făcuse concesia de a pune Imperiul Latin sub protecţia Sfântului Scaun şi de a considera orice încercare a bizantinilor de a ocupa din nou oraşul un asalt asupra Bisericii Romane.[632] Acum, pentru prima oară, un papă chema la cruciadă împotriva unui împărat bizantin de la Constantinopol. Astfel, domnia lui Mihail al VIII-lea reprezintă un adevărat punct culminant în înfruntarea cruciadelor.

Trebuie spus însă că ameninţarea a părut de la început lipsită de temei. Apelul lui Urban al IV-lea a

---

[631] Urban IV, 1901, pp. 46-48; Chrissis, 2012, pp. 20-37; Chrissis, 2013, pp. 183-184.
[632] Andrea, 2000, p. 114; Matthew Paris, 1872-1883, III, p. 386; Chrissis, 2013, pp. 2-12.

fost întâmpinat cu aceeaşi lipsă de interes şi chiar rezistenţă ca, mai devreme, apelurile de a sprijini Imperiul Latin. Clerul din Spania şi Franţa a refuzat deschis să plătească taxele asupra veniturilor cerute de papă ca să finanţeze expediţia propusă. Chemarea a fost binevenită doar în Veneţia, al cărei guvern a oferit cu generozitate transport gratuit pentru cruciaţi spre Constantinopol. Însă veneţienii erau direct interesaţi să vadă oraşul întors sub stăpânirea latină, căci triumful lui Mihail al VIII-lea se soldase cu pierderea monopolului lor asupra comerţului constantinopolitan în favoarea genovezilor.[633] Oricum, Urban al IV-lea nu îşi permitea în acel moment nici să accepte oferta veneţiană, nici să facă presiuni asupra celor care se opuneau planului. Era preocupat de lupta înverşunată cu domnul Siciliei şi al sudului Italiei, Manfred de Hohenstaufen, fiul ilegitim al împăratului Frédéric al II-lea şi frate al soţiei lui Ioan al III-lea Vatatzes, Constance. În afară de asta, veneau ştiri tot mai proaste din Ţara Sfântă.

Latinii înţeleseseră de mult că nu trebuiau să aştepte convertirea la creştinism şi eliberarea Sfântului Mormânt de către mongoli, însă erau singura putere capabilă să ţină la respect cel mai periculos regim

---

[633] Chrissis, 2013, pp. 184, 190-191.

musulman, mamelucii din Egipt. Apoi, în septembrie 1260, mamelucii au înfrânt o armată mongolă la Ain Jalut şi i-au alungat din Siria. La scurt timp, Sultanatul mameluc a fost preluat de Baibars I, care, odată ce mongolii nu-i mai stăteau în cale, şi-a îndreptat atenţia spre restul bastioanelor latine din zonă. În cadrul unor campanii anuale, cucerise, unul câte unul, oraşe şi castele, iar în mai 1268, a intrat în principatul Antiohia. Oraşul propriu-zis a fost luat cu asalt după un asediu de două săptămâni, iar în jur de 7000 de locuitori au fost masacraţi, marcând dramatic sfârşitul principatului întemeiat de cel dintâi Bohémond în 1098. Principele de atunci al Antiohiei, Bohémond al VI-lea, nu se afla în oraş, prin urmare Baibars i-a trimis o scrisoare sarcastică pentru a-l pune la curent cu ce ratase: „I-ai fi văzut pe duşmanii tăi mahomedani călcând în picioare locul unde slujiţi voi Liturghia, tăind gâtlejul călugărilor, preoţilor şi diaconilor pe altar.”[634] Nu au lipsit încercările de a pune capăt distrugerii de către Baibars a Răsăritului latin. Cruciatul veteran Ludovic al IX-lea al Franţei s-a dus în Cartagina în 1270, probabil cu speranţa de a se alia cu stăpânitorul Tunisiei împotriva lui Baibars, dar a întâlnit doar împotrivire şi a murit tot acolo, în august.

---

[634] Gabrieli, 1969, p. 311.

Trupe aflate sub comanda lui Eduard al Angliei au ajuns la Acra în mai 1271, dar prinţul nu a reuşit decât încheierea unui armistiţiu pe zece ani cu Baibars, în anul următor. În ciuda acestei amânări, ceea ce mai rămăsese din regatul Ierusalim şi din comitatul Tripoli era acum extrem de vulnerabil, iar Curia Papală se frământa în căutarea de soluţii. Cruciada la Constantinopol a ieşit discret de pe agendă.[635]

Imediat după întoarcerea la Constantinopol, Mihail al VIII-lea avea toate motivele să fie încrezător că, în ciuda chemării iniţiale a papei, nu avea să se dezlănţuie nicio cruciadă pe scară largă împotriva lui. Dar nu era un motiv suficient de liniştire şi împăratul a luat cu prima ocazie măsuri în vederea apropierii de papalitate, trimiţând o delegaţie la Roma în vara anului 1262. În acele circumstanţe, Urban al IV-lea era pregătit să negocieze, propunând recunoaşterea legitimităţii lui Mihail al VIII-lea şi posesia Constantinopolului, dacă punea capăt schismei şi recunoştea autoritatea papei asupra Bisericii bizantine.[636] În acelaşi timp, Mihail a considerat că nu avea motive să pericliteze bunele relaţii cu puterile musulmane şi se afla în acelaşi timp în legătură cu principala sperietoare a papalităţii din

---

635 Chrissis, 2013, p. 200.

636 Gill, 1979, pp. 107-109; Chrissis, 2013, pp. 196-197.

rândul necredincioşilor, sultanul mameluc Baibars. De la Cairo, au apărut trimişi aproape îndată după recuperarea Constantinopolului, aducând cu ei o girafă şi alte cadouri exotice, în vreme ce împăratul însuşi i-a însoţit în vizita la moscheea Mitaton. Rezultatul a fost un pact de neagresiune între Mihail şi Baibars, cuprinzând clauze referitoare la bunul tratament reciproc al negustorilor şi transportul prin Constantinopol de mercenari cumani din Crimeea spre Egipt. Apoi, mai erau şi mongolii. Mihail era în contact cu duşmanul de moarte al lui Baibars, ilhanul Persiei, Hulagu. Fiica lui nelegitimă, Maria, a fost trimisă să se căsătorească cu Hulagu în 1265, dar acesta a murit chiar în timp ce ea mai călătorea şi în cele din urmă l-a luat de soţ pe fiul şi succesorul lui, Abaka.

ILUSTRAȚIA 27. Maria Paleologhina, fiica ilegitimă a lui Mihail al VIII-lea, care a fost căsătorită cu Abaka, ilhan al Persiei. Mozaic din Biserica Mântuitorului din Chora, Constantinopol (astăzi Muzeul Kariye).

Este cât se poate de limpede că diplomaţia lui Mihail urmărea să neutralizeze ameninţările din toate direcţiile – îşi proteja flancul de est profitând de duşmănia dintre mameluci şi ilhanul din Persia şi încerca să îndepărteze ameninţarea cruciadei apusene. La fel ca în trecut însă, se expunea riscului ca unul dintre parteneri să prindă de veste că Mihail discuta simultan şi cu inamicii săi. Papa a fost vexat să afle că Mihail al VIII-lea era în relaţii amicale cu marele duşman din Răsăritul latin, la fel ca participanţii la Cruciada I când au descoperit că Alexie I corespondase cu fatimizii. La fel, în vara anului 1264, Baibars aflase că Mihail era în legătură cu Hulagu şi relaţiile s-au răcit

mult pentru o vreme. Dar tratatul dintre bizantini şi mameluci a rezistat, fiind reînnoit de sultanul Qalawun în 1281. Mihail a reuşit mai târziu să stabilească punţi de legătură cu celălalt grup mongol, Hoarda de Aur, din sudul Rusiei. Căpetenia lor, Berke, convertit recent la mahomedanism, era cu siguranţă iritat că bizantinii îl cultivau pe păgânul Hulagu, iar în 1265, a ordonat o invazie a Traciei bizantine. Din nou, s-a ajuns la o înţelegere. În 1269, s-a încheiat un tratat şi Mihail a mediat ca Eufrosina, o altă fiică a sa, legitimă, să devină soţia nepotului lui Berke, Nogai.[637]

Nu este nicio coincidenţă că diplomaţia flexibilă a lui Mihail al VIII-lea evoca modul în care Alexie I cultivase puterile musulmane chiar în perioada în care Cruciada I trecea prin Constantinopol. Mihail era un conducător a cărui principală platformă politică era să readucă Bizanţul exact în locul în care se aflase înaintea dezastrului din 1204. Străduinţa sa a început îndată după recuperarea Constantinopolului, în 1261. Împăratul se afla pe malul asiatic al Bosforului cu o altă parte din armată când a primit ştirea despre ocuparea oraşului şi a ajuns la zidurile continentale abia la 14 august. Nu a intrat imediat, petrecându-şi noaptea la

---

637 Pachymeres, 1984-2000, I, pp. 234, 242; II, p. 300, Geanakoplos, 1959, pp. 238, 293.

Mănăstirea Kosmidion, din afara zidurilor. Astfel, a putut să-şi facă apariţia triumfală pe 15 august, sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului, protectoarea Constantinopolului. Ceremonia în sine a fost regizată minuţios şi încărcată de simbolism. Împăratul a intrat călare pe Poarta de Aur şi a străbătut Mese, spre Marele Palat. În fruntea procesiunii era icoana *Hodighitria,* a Sfintei Fecioare, rămasă nevătămată după ocupaţia latină, ca recunoaştere că triumful era urmarea intervenţiei ei, şi nu a oricărei puteri omeneşti. Câteva zile mai târziu, patriarhul Arsenie a sosit de la Niceea să-l înlocuiască pe patriarhul latin care fugise şi a înfăptuit a doua încoronare a lui Mihail în Hagia Sofia. Era vădit că se restabilise ordinea firească a lucrurilor şi, după cum a lăsat Mihail în autobiografia sa, Constantinopolul „a fost restituit romanilor ca dar al lui Dumnezeu prin noi”[638].

Sărbătoririle din august 1261 au fost doar începutul. De-a lungul întregii domnii, Mihail al VIII-lea a consolidat ideea că nu era doar un simplu împărat al romanilor, ci noul Constantin care redase Constantinopolului locul cuvenit în lume. Acel gest de credinţă era exprimat vizibil printr-o columnă ridicată de Mihail în faţa Bisericii Sfinţii Apostoli. În vârful

---

[638] Michael VIII Palaiologos, 2000, p. 1245; Akropolites, 2007, pp. 379-84.

columnei era o statuie a Arhanghelului Mihail, în faţa căruia era înfăţişat un împărat îngenuncheat, oferind îngerului o machetă a Constantinopolului. Împăratul putea fi, desigur, fie Constantin, întemeietorul, fie Mihail, înnoitorul. Veştile despre demonstraţia lui Mihail au ajuns până la Acra, unde s-a remarcat deja că, după ce recâştigase Constantinopolul, „şi-a zis Constantin”[639]. Prin reînnoire a trecut nu doar împăratul, ci şi curtea sa, cercul sfetnicilor şi sistemul de educaţie care îi producea. La scurt timp după cucerirea oraşului, Mihail a refăcut universitatea şi i-a încredinţat conducerea ei lui Georgios Akropolites, unul dintre miniştrii lui importanţi. S-a reluat şi vechiul obicei al discursurilor retorice la palat cu prilejul marilor sărbători. În această atmosferă, nu exista loc pentru subtilele schimbări teoretice petrecute la Niceea. Concepţiile că bizantinii puteau fi identificaţi drept greci, şi nu romani, sau că oraşe de provincie puteau funcţiona ca sedii ale puterii imperiale au rămas ferm în afara agendei. Oratorii de la Curte ridicau acum în slăvi virtuţile Constantinopolului, „fruntea *oikoumene*-i”, şi nu au mai apărut referiri la împăratul „elinilor”[640].

---

[639] Pachymeres, 1984-2000, I, p. 250; Shirley, 1999, p. 143; Templar of Tyre, 2003, p. 39.

[640] Angelov, 2005, pp. 305-306; Angelov, 2007, pp. 98, 103-104.

Era absolut de aşteptat ca refacerea de către Mihail al VIII-lea a vechii ordini să se reflecte şi în politica externă. Asta însemna întoarcerea la vechea obsesie de a căuta nu doar protejarea aşa-numitei *oikoumene* şi a cetăţii Constantinopolului, ci şi recunoaşterea în lumea largă a pretenţiei de lider creştin suprem a împăratului. Astfel, în 1282, Mihail l-a convocat la Constantinopol pe împăratul de la Trapezunt, Ioan al II-lea, insistând să renunţe la titlul imperial. În schimb, Ioan a primit mâna unei alte fiice a împăratului şi titlul de „despot”. Era un exemplu clasic de diplomaţie bizantină, folosind titluri şi onoruri ca metodă de a-l asocia pe un conducător mai puţin potent în „familia” bizantină a principilor, sub dominaţia împăratului, fără a fi nevoie de anexare teritorială.[641] Preocuparea faţă de recunoaştere se percepe şi în relaţiile lui Mihail cu puterile apusene. Un tratat încheiat cu genovezii în 1272, spre exemplu, etalează aceeaşi superioritate solemnă ca actul încheiat cu Robert Guiscard în 1074. Mihail era numit „părinte” al genovezilor, iar noul *podestà* trimis de la Genova să guverneze colonia republicii din Galata, de cealaltă parte a Cornului de Aur, urma să facă o dublă plecăciune înaintea împăratului şi să-i sărute mâna şi piciorul. La fel ca în

---

[641] Pachymeres, 1984-2000, II, pp. 652-657. *Cf.* Obolensky, 1971, pp. 287-302.

trecut, conducători occidentali erau integraţi în ierarhia bizantină prin acordarea de titluri. Tratatul încheiat de Mihail al VIII-lea cu Guillaume, principe de Ahaia, care i-a asigurat eliberarea după bătălia de la Pelagonia, îi acorda lui Guillaume slujba de *megas domestikos* şi privilegiul de a fi naşul unuia dintre fiii împăratului. La fel cum au făcut şi cruciaţii în 1096-1097, Guillaume a confirmat pactul printr-un jurământ. În fine, la fel ca predecesorii, Mihail a căutat să joace rolul de protector al Locurilor Sfinte. Ierusalimul intrase sub stăpânirea mamelucilor, iar prin tratatul cu Baibars, din 1261, s-a convenit ca patriarhul oraşului să fie numit de Mihail, iar Mihail a promis în schimb restabilirea moscheii de la Constantinopol (Harta 6).[642]

Oricât s-ar fi străduit să-şi convingă supuşii şi pe observatorii externi că nimic nu se schimbase, Mihail nu avea cum să nu fie conştient că, sub aparenţa de continuitate, lumea bizantină era acum cât se poate de diferită de cea dinainte de 1204. La nivelul cel mai evident, imperiul reconstituit în 1261 nu era la fel de întins ca acela stăpânit de împăraţii Comnen şi Anghelos. Cuprindea doar circa o treime din Asia Mică, o fâşie de teritoriu din Balcani, de la Marea

642 Holt, 1995, p. 118; Pseudo-Kodinos, 2013, p. 184; Geanakoplos, 1959, pp. 154; 246.

Adriatică la Constantinopol, o mică parte din Pelopones şi câteva insule din Marea Egee. În timpul domniei lui Mihail, s-au făcut unele încercări de recuperare a altor teritorii de la latini, ca în 1277, când o oaste a debarcat în Euboea, dar a cucerit doar o parte din insulă.[643] Principatul Ahaia a rezistat reintegrării până în secolul al XV-lea, iar multe alte zone, ca Bulgaria, Creta, Cipru şi Insulele Ionice nu au mai revenit niciodată. Diminuarea teritoriului a însemnat că Mihail al VIII-lea beneficiase doar de o mică parte din veniturile din impozitele pe terenuri şi case ale predecesorilor. Cealaltă sursă, *kommerkion*-ul şi alte taxe vamale, aducea şi ea câştiguri mai mici, atât timp cât o mare parte din comerţul constantinopolitan se desfăşura acum prin colonia genoveză Galata. S-a estimat că, până la mijlocul secolului al XIV-lea, genovezii strângeau din taxe 200.000 de galbeni pe an, în vreme ce vistieria bizantină doar 30.000.[644] Mihail al VIII-lea a dispus, prin urmare, de resurse cu mult mai limitate pentru apărare. Putea să întreţină iluzia, însă doar atât timp cât nicio mare putere nu-şi îndrepta atenţia către Constantinopol şi nu punea în acţiune forţe cărora nu le putea face faţă. O asemenea putere

---

[643] Pachymeres, ed. Failler, 1984-2000, II, p. 524: Geanakoplos, 1959, p. 296.
[644] Gregoras, 1973-2007, III, pp. 203-204; Laiou şi Morrisson, 2007, pp. 204, 207, 225.

avea să apară la sfârşitul anilor 1260.

Harta 6.
IMPERIUL BIZANTIN,
cca 1265

Când Ludovic al IX-lea pornise în nefericita Cruciadă a VII-a spre Egipt, în 1248, a luat cu el pe doi dintre fraţii săi: Robert, conte de Artois, şi Carol, conte de Anjou şi Provence. Robert a căzut în bătălia de la Mansura din 1250, în bună măsură din cauza propriei firi nestăpânite, dar Carol de Anjou s-a dovedit în campanie un soldat brav şi abil – însă nu într-atât încât să-şi atragă îngăduinţa deplină a fratelui mai mare. Pe când se întorcea la Acra, Ludovic a dat peste Carol, care juca zaruri, pe puntea navei lor. Considerând că era un gest de prost-gust după recenta înfrângere, regele a aruncat în mare zarurile cu tablă cu tot.[645] Regele se putea îndoi de cucernicia lui Carol, în schimb priceperea sa militară era mai presus de dubiu. În primăvara anului 1262, Ludovic al IX-lea a primit vizita trimisului papei Urban al IV-lea, care l-a implorat să accepte coroana Siciliei şi să-l alunge pe duşmanul papalităţii, Manfred de Hohenstaufen. Ludovic a refuzat, propunându-i în schimb pe iscusitul său frate Carol.

A fost alegerea potrivită, căci Carol a obţinut un succes rapid: a pătruns în marş în sudul Italiei la sfârşitul anului 1265 şi s-a încoronat ca rege al Siciliei la

---

645 Joinville, 2008, p. 245.

Napoli. La începutul anului următor, l-a înfrânt şi l-a ucis pe Manfred în bătălia de la Benevento. Doi ani mai târziu, Carol a înlăturat şi ultimul obstacol din cale – pe Conradin, nepotul lui Manfred. Regele victorios l-a executat public la Napoli pe rivalul său în vârstă de numai 16 ani.

Stilul eficient şi nemilos în care îşi cucerise regatul Carol de Anjou a fost un semn sigur că nu avea să se mulţumească cu ce obţinuse până atunci. Odată cu Sicilia şi sudul Italiei, revenise vechea ambiţie a stăpânitorilor normanzi de a pune mâna şi pe malul opus al Mării Adriatice, însă aspiraţiile lui Carol au mers şi mai departe. În mai 1267, s-a întâlnit cu Balduin al II-lea, împăratul latin al Constantinopolului, aflat în pribegie, la Curtea Papală de la Viterbo. Cei doi au încheiat un tratat şi totodată o alianţă matrimonială, Filip de Courtenay, fiul lui Balduin, logodindu-se cu Béatrice, fiica lui Carol. Potrivit înţelegerii, Carol urma să trimită o armată şi o flotă care să recâştige Constantinopolul, să-l repună pe tron pe Balduin şi să-i lase la dispoziţie o forţă de 2000 de cavalerişti care să apere încă un an Imperiul Latin renăscut. În schimb, Carol primea o treime din teritoriile cucerite de la Bizanţ în Balcani şi în Marea Egee. Tratatul era redactat în termeni care confereau expediţiei propuse o aură de cruciadă, descriind-o ca pe „pioasa misiune de a reface

nobilul mădular retezat de schismatici din trupul maicii noastre comune, Sfânta Biserică Română"[646].

ILUSTRAȚIA 28. Statuie din marmură a lui Carol de Anjou de Arnolfo di Cambio, astăzi la Musei Capitolini, Roma.

Carol preluase pur şi simplu cruciada anunţată de Urban al IV-lea în 1262. Noul papă, Clément al IV-lea, a încuviinţat cu siguranţă conţinutul Tratatului de la Viterbo, însă interesant este că nu a dispus să se ţină predici pentru susţinerea acţiunii şi nu a acordat

---

646 Geanakoplos, 1959, pp. 197-200; Chrissis, 2013, pp. 204-207.

indulgenţe, în aşa fel încât, la fel ca invazia lui Bohémond din 1107, planul lui Carol nu s-a ridicat la nivelul strict definit al unei cruciade.[647] În ce îi priveşte pe Mihail al VIII-lea şi sfetnicii săi de la Constantinopol, asta nu reprezenta nicio mângâiere. Indiferenţei mai vechi faţă de chemările papale în numele Imperiului Latin îi luaseră locul ambiţiile unui puternic monarh occidental cu resurse materiale să le pună în aplicare. Până în 1272, Carol pusese stăpânire pe portul Dyrrachion, întâiul pas esenţial în marşul spre Constantinopol.

Faţă cu o asemenea ameninţare gravă, bizantinii au lansat o ofensivă diplomatică, în speranţa de a o atenua. Oricât trebuise să-şi calce pe inimă, Mihail al VIII-lea a ajuns la înţelegere cu Veneţia, în 1268, acordând din nou republicii vechile concesiuni şi cartierul comercial din Constantinopol. Tratatul prevedea ca Veneţia să nu se alieze cu nicio putere împotriva Bizanţului. Prin urmare, deşi nu exista o promisiune, ca în cazul tratatului din anii 1080, că Veneţia va porni la război împotriva inamicilor imperiului, cel puţin Mihail al VIII-lea putea fi sigur că armata lui Carol nu avea să vină la Constantinopol pe vase veneţiene, aşa cum sosise Cruciada a IV-a. În 1270,

---

[647] Chrissis, 2013, pp. 209-210.

au fost trimişi ambasadori în tabăra lui Ludovic al IX-lea pe când se afla în cruciadă la Cartagina, rugându-l pe rege să-şi potolească fratele. Dar Ludovic era foarte bolnav şi, deşi i-a primit pe delegaţi, a murit la foarte scurt timp.[648] Nimic din toate astea nu avea să fie suficient ca să-l oprească pe Carol de Anjou, iar Bizanţul, cu resursele lui limitate, nu-şi putea permite să cumpere aliaţi, ca altădată. Trebuia încercat ceva nou. Mai mulţi din predecesorii lui Mihail al VIII-lea, Alexie I, Manuel I şi Ioan al III-lea Vatatzes, încercaseră să risipească ostilitatea Apusului şi să înlăture pretextul de agresiune împotriva Bizanţului deschizând negocieri cu papa pentru a încerca rezolvarea schismei dintre Biserici. Mihail le-a urmat calea, dar cu o abordare total diferită. Nu numai că a speculat criza întâmpinată de Răsăritul latin, prezentând Bizanţul ca pe un potenţial partener activ în apărarea Ţării Sfinte, dar a trecut şi peste negociere, propunând să închidă schisma imediat şi în condiţiile stabilite de papalitate.

Papă era acum Grigore al X-lea. Născut Tedaldo Visconti di Piacenza şi fost arhidiacon de Liège, Grigore se afla în momentul alegerii sale la Acra,

---

[648] Pachymeres, 1984-2000, II, p. 462; Geanakoplos, 1959, pp. 214, 226; Nicol, 1988b, p. 191

participând la cruciada prinţului Eduard. Era cunoscut pentru ataşamentul şi pasiunea sa pentru apărarea Ţării Sfinte, consacrându-şi aproape întreaga energie acestei cauze în timpul scurtului său pontificat. Când s-a întors la Roma, probabil în 1273, Grigore a primit o scrisoare de la Mihail al VIII-lea, care îşi afirma devotamentul faţă de Scaunul Apostolic şi nerăbdarea de a acţiona pentru unirea Bisericilor. Grigore convocase un conciliu la Lyon, în mai 1274, unde să se discute despre o nouă cruciadă de salvare a Ţării Sfinte. Prin urmare, Mihail a fost invitat să trimită reprezentanţi la acest conciliu.[649]

Delegaţia bizantină, condusă de Georgios Akropolites, a ajuns la Lyon în iunie. Atât de presantă era ameninţarea lui Carol de Anjou, încât la 6 iulie, aparent fără să se fi angajat în nicio dezbatere despre această chestiune, Akropolites a citit un mesaj din partea lui Mihail în Catedrala Sfântul Ioan din Lyon. Împăratul îşi declara acceptarea formală a lui *Filioque,* recunoştea autoritatea papei asupra întregii Biserici şi accepta poziţia occidentală asupra unor chestiuni mai mărunte, ca doctrina purgatoriului şi folosirea pâinii nedospite la euharistie. S-a ţinut o Liturghie în care

---

[649] Gregory X, 1892, pp. 119-122; Geanakoplos, 1959, pp. 242-243; Chrissis, 2013, p. 217.

preoţii din delegaţia bizantină au adăugat *Filioque* în Crez, nu o dată, ci de trei ori, ca să fie siguri că fuseseră bine auziţi. La întoarcerea lui Akropolites şi a delegaţiei la Constantinopol, ceremonia a fost repetată, în prezenţa împăratului, la Catedrala Hagia Sofia, în 16 ianuarie 1275. Un cleric care consimţise la această schimbare, Ioan Bekkos (Vekkos), fost arhivar la Hagia Sofia, a fost ridicat în scaunul patriarhal, cu obligaţia de a implementa unirea recent convenită.[650]

Angajamentul de a asista o cruciadă viitoare a fost strâns legat de Uniunea de la Lyon. În timpul şederii în oraşul francez, Akropolites şi însoţitorii săi promiseseră nu numai că Mihail al VIII-lea va pune la dispoziţie trupe, bani şi provizii, dar va lua măsuri şi pentru predicarea cruciadei în întreg Imperiul Bizantin.[651] În iunie 1275, o delegaţie în frunte cu Georgios Metochites a fost trimisă la Roma cu propuneri concrete despre participarea împăratului bizantin la următoarea cruciadă. Mihail al VIII-lea îl îndemna pe papă să aleagă calea terestră prin Constantinopol, angajându-se să aprovizioneze expediţia cu mâncare, bani şi tot ce mai era nevoie. A indicat până şi că este pregătit să renunţe la tratatul său

---

[650] Pachymeres, 1984-2000, I, pp. 473-511; Geanakoplos, 1959, pp. 258-264.

[651] Delisle, 1877, p. 82 (vezi Anexa 7).

cu Baibars. La fel ca Alexie al IV-lea Anghelos în 1203, Mihail le spunea latinilor exact ceea ce-şi doriseră dintotdeauna să audă, dar urma să existe şi o recompensă: în drum spre Ţara Sfântă, cruciada avea să recucerească centrul Asiei Mici şi să retrocedeze împăratului teritoriul.[652]

Din nou, la fel ca la Alexie Anghelos, concesiile lui Mihail aveau o raţiune ascunsă şi a şi obţinut ceea ce urmărise. Cum bizantinii erau acum din nou în bune relaţii cu Roma şi contribuiau la cruciada viitoare, asaltul lui Carol de Anjou asupra Constantinopolului devenea, dintr-o lovitură, nejustificat ca „acţiune evlavioasă". În lunile dinaintea sosirii delegaţiei bizantine la Lyon, Grigore al X-lea insistase ca regele Carol de Anjou să declare un armistiţiu cu Bizanţul până se cunoştea rezultatul conciliului. După aceea, la Constantinopol au fost trimişi legaţi papali care să stabilească prelungirea armistiţiului. Se spune că regele ar fi fost atât de furios că-i scăpa prada, încât şi-a muşcat sceptrul, dar altceva nu-i rămânea de făcut. Prin urmare, învoielile lui Mihail al VIII-lea cu papalitatea de la Conciliul de la Lyon par să fi fost

[652] Pachymeres, 1984-2000, II, p. 522; Laurent, 1946, p. 233; Chrissis, 2013, pp. 227-228.

raţionale şi în acelaşi timp de mare succes.[653]

Din păcate, nu avea să fie un alt triumf al viclenei diplomaţii bizantine. La fel cum Mihail se abătuse de la codul de reguli pentru a face concesii la Lyon, şi mentalitatea supuşilor lui se schimbase într-un mod care avea să reducă enorm şansele ca politica lui să aibă succes. Dacă la Constantinopol existase, fără îndoială, un sentiment antilatin înainte de 1204, el se concentrase asupra unor grupuri anume, cum erau veneţienii şi genovezii. Ceea ce se petrecuse în Cruciada a IV-a şi în perioada de exil a avut efect foarte profund. Schimbase modul în care mulţi dintre cei din afara curţii se defineau pe ei şi societatea, asigurând o mult mai mare importanţă credinţei lor ortodoxe, opuse „ereziei" latinilor. În strădaniile de a dovedi nelegitimitatea regimului latin de la Constantinopol, predicatorii din Niceea încurajaseră această evoluţie. Orice vizitator latin la Constantinopol constata curând cât de adânc era acest sentiment. După cum i-a relatat mai târziu un legat al său papei, după ce se întorsese de la Constantinopol, amintirea jafului din aprilie 1204 şi încercarea de a impune cu forţa în oraş ierarhia şi

653 Laurent, 1946, p. 242; Geanakoplos, 1959, pp. 285-286, 291; Chrissis, 2013, pp. 222-225.

dogmele ecleziastice apusene îi lăsaseră pe mulţi bizantini total şi iremediabil împotriva oricărei înţelegeri cu Roma. Asemenea simţăminte erau atât de înrădăcinate încât, după cum se plângea un călugăr dominican, localnicii ajungeau chiar să spargă o cană din care băuse un latin, ca şi cum ar fi fost spurcată.[654]

Concesia fără precedent făcută de Akropolites la Lyon prin urmare a produs o falie adâncă în societatea bizantină. Numeroşi constantinopolitani au refuzat pur şi simplu să accepte uniunea, iar cei care susţinuseră şi implementaseră politica s-au trezit osândiţi ca trădători. Antiunioniştii i-au spus lui Georgios Metochites, întors de la negocierile cu papa în numele împăratului, din 1275, că „s-a făcut latin”[655]. Cei mai gălăgioşi opozanţi ai uniunii erau călugării, care au pus la cale demonstraţii şi au răspândit broşuri în care atacau uniunea ca pe o cedare în faţa ereziei, însă protestul nu a venit numai din partea celor pe care curtenii îi priveau cu dispreţ pentru că purtau cămăşi ţesute din păr de capră, „ca o costumaţie teatrală”. Printre capii opoziţiei se număra chiar şi sora lui Mihail, Evloghia (Eulogia), care stăruia sfidător că „mai bine să piară imperiul fratelui meu decât integritatea

---

[654] Barlaam of Calabria, 1865, col. 1336; Kaeppeli, 1953, p. 179.
[655] Laurent, 1946, p. 247.

credinţei ortodoxe". Dar şi mulţi curteni bine educaţi erau la fel de mâhniţi de ceea ce considerau ei a fi o trădare a credinţei ancestrale.[656] Hotărât să zdrobească orice împotrivire, Mihail a împărţit pedepse grele celor care îşi ridicau glasul împotriva uniunii. Evloghia a fost întemniţată, dar mai târziu a reuşit să se refugieze în Bulgaria. Unui călugăr i s-a tăiat limba, altul a fost orbit. A avut de suferit şi elita educată. Manuel Holobolos şi Teodor Mouzalon, care au refuzat să plece în delegaţie la Roma, au fost biciuiţi. *Protostrator*-ul Andronic Paleolog a murit în închisoare.[657]

Din cauza acestei opoziţii, politica lui Mihail faţă de Carol de Anjou şi de papalitate a început să se destrame. Zvonuri despre starea de spirit de la Constantinopol au ajuns până la Roma, unde au produs acuzaţii că Mihail al VIII-lea nu îşi onora înţelegerea făcută la Lyon. Scrisorile papei au căpătat un ton tot mai sever, solicitând ca uniunea să fie pusă în practică cum se cuvine în bisericile din tot Imperiul Bizantin, iar numele papei să fie pomenit în Liturghie. Între timp, papa Grigore al X-lea murise şi cruciada în Ţara Sfântă ieşise apoi de pe agenda Curiei Papale, în

---

[656] Gregoras, 1973-2007, I, p. 128; Pachymeres, 1984-2000, II, pp. 486-487.

[657] Pachymeres, 1984-2000, II, pp. 486-487, 502-505, 580-581, 616-617, 624-627; Nicol, 1972, p. 11.

vremea seriei de succesori ai săi efemeri.[658] Carol de Anjou a considerat că sosise momentul şi a reluat operaţiunile pe coasta Epirului, în pregătirea marelui asalt. În 1281, papa Martin al IV-lea, francez susţinător al lui Carol de Anjou, a abandonat Uniunea de la Lyon, l-a excomunicat pe Mihail al VIII-lea şi i-a cerut lui Carol de Anjou să pornească o cruciadă împotriva grecilor „pentru restabilirea Imperiului Romaniei [adică Bizanţului], care este stăpânit de Paleolog şi de alţi ocupanţi”. Carol s-a supus cu bucurie. Se afla la zenitul puterii şi al prestigiului său, cumpărând recent Regatul Ierusalimului în schimbul a o mie de galbeni. Cucerirea Bizanţului avea să lege cele două regate ale sale. A început imediat să construiască o flotă la Palermo.[659]

Ironia face că, în acest moment de criză, când întreaga filosofie bizantină părea să se clatine şi diplomaţia inteligentă a lui Mihail părea să fi eşuat cu totul, salvarea a venit de la metodele tradiţionale. Aşa cum, cu secole în urmă, împăratul Léon al VI-lea indicase să se recurgă la bani ca alternativă la războiul propriu-zis, sfetnicii i-au spus acum lui Mihail al VIII-lea că trebuia să apeleze la armele isteţimii şi

---

[658] Schein, 1991, pp. 51-52.

[659] Martin IV, 1913, p. 100; Geanakoplos, 1959, pp. 340-342; Chrissis, 2013, pp. 238-243.

diplomaţiei.[660] În Marele Palat de la Constantinopol soseau permanent ştiri din toată lumea, de obicei aduse de negustori, dar şi de pelerini şi de refugiaţi. De la ei împăratul şi apropiaţii lui trebuie să fi aflat cine era duşmanul duşmanului lor. Unul dintre cei care avea motive să-l urască pe Carol de Anjou era regele Aragonului, Petru al III-lea. Soţia sa era Constance, fiica nefericitului Manfred, prin urmare se considera mai îndreptăţit la tronul Siciliei decât uzurpatorul francez. Curtea sa asigura un refugiu sigur fugarilor de sub stăpânirea lui Carol, iar Petru plănuia o formă oarecare de acţiune militară încă înainte de a deveni rege. În jur de 1281, s-a încheiat, în cel mai mare secret, o alianţă între Mihail al VIII-lea şi Petru al III-lea, a cărui fiică urma să se căsătorească cu fiul lui Mihail. Ca stimulent suplimentar, lui Petru i s-au promis 60.000 de galbeni dacă invada Sicilia. Strângerea acestei sume trebuie să-l fi supus la eforturi considerabile pe Mihail, dar situaţia disperată o impunea.[661]

Pe când în Aragon se făceau pregătiri, agenţii lui Mihail erau activi şi în Sicilia propriu-zisă. În insulă încă se mai găsea o populaţie vorbitoare de greacă numeroasă şi nestatornică: se ciocniseră cu soldaţii

---

660 Leo VI, 2010, p. 589; Angelov, 2007, p. 101.

661 Sanudo, 2000, p. 151; Templar of Tyre, 2003, p. 80; John of Procida, 2015, pp. 96, 107.

Cruciadei a III-a în iarna 1190-1191, când flota lui Richard I era ancorată la Messina. Până în 1280, majoritatea locuitorilor din Sicilia, greci şi latini, fierbeau de indignare din cauza impozitelor grele impuse de stăpânitorii francezi ca să acopere costurile flotei de invazie a lui Carol de Anjou. Unii dintre ei s-au dus la Constantinopol, căutând sprijinul lui Mihail al VIII-lea. Ei au fost cei care l-au ajutat să negocieze pactul cu Aragonul şi care au organizat rezistenţa de pe insulă.[662] La 30 martie 1282, la Palermo a izbucnit o revoltă şi tulburările s-au extins rapid, populaţia locală atacându-i pe ocupanţii francezi. Aşa-numitele Vecernii Siciliene au prins şi mai mult avânt în august, când Petru al III-lea al Aragonului a sosit cu flota sa la Trapani. Carol de Anjou a fost obligat să-şi concentreze întreaga atenţie asupra apărării propriului regat, folosind şi flota în acest scop, iar Constantinopolul a scăpat de primejdie. Mai târziu, Mihail al VIII-lea s-a lăudat în autobiografie cu rolul jucat în stârnirea revoltei, comentând ironic: „Dacă ar fi să afirm că libertatea de acum [a sicilienilor] le-a fost dată de Dumnezeu şi dacă ar fi să adaug că le-a dat-o prin noi,

---

[662] Nicholson, 1997, pp. 155-157; John of Procida, 2015, p. 94; Geanakoplos, 1959, p. 366. Percy, 1981, pp. 87-88, 90-91, minimalizează rolul bizantin în izbucnirea revoltei.

nu aş face decât să confirm adevărul."[663]

Circumstanţele nu l-au ajutat pe Mihail al VIII-lea să se bucure mult de victorie. În decembrie 1282, în timp ce se afla cu trupele în campanie în Tracia, s-a îmbolnăvit şi a murit, la vârsta de 58 de ani. Cu el se afla atunci fiul său cel mare, proclamat imediat împărat, ca Andronic al II-lea. Întors la Constantinopol, primul act oficial al lui Andronic a fost să abroge Uniunea de la Lyon şi să proclame restaurarea ortodoxiei. Patriarhul Ioan Bekkos (Vekkos) a fost îndepărtat şi, în locul său, repus în funcţie fostul deţinător, Iosif. Episcopii care îl susţinuseră pe Mihail au fost înlăturaţi şi înlocuiţi cu antiunionişti. Toţi cei aruncaţi în temniţe pentru că i se împotriviseră lui Mihail au fost acum eliberaţi, fiind întâmpinaţi la ieşire în aclamaţiile mulţimilor şi bătaia clopotelor.[664] La urma urmei, răsturnarea miraculoasă a planurilor lui Carol de Anjou părea să confirme că perspectiva bizantină asupra lumii era cea dreaptă. În mijlocul sărbătoririlor, amintirea fostului împărat s-a şters. Trupul lui Mihail al VIII-lea nu a fost adus înapoi la Constantinopol ca să fie înmormântat într-una dintre marile biserici, după obicei, ci lăsat într-un pământ

---

[663] Michael VIII Palaiologos, 2000, p. 1246.

[664] Gill, 1979, pp. 182-185.

nesfinţit din apropierea satului unde murise. Abia în primăvara următoare a fost mutat într-o mănăstire din micul port Selymbria, dar nu şi înmormântat potrivit ritului Bisericii Ortodoxe, de vreme ce ierarhii Bisericii au considerat că Mihail murise eretic. Asta ar putea să însemne o proastă recompensă pentru un împărat cu atâta energie şi succes, însă reflectă aşezarea de doctrină în virtutea căreia majoritatea bizantinilor ajunseseră să se definească pe poziţii opuse latinilor.

Ar fi fost de aşteptat ca oştile de cruciaţi să se năpustească asupra lui Andronic al II-lea ca răzbunare pentru batjocorirea autorităţii papale, dar nu s-a întâmplat aşa. Carol de Anjou nu mai putea îndeplini rolul de instrument papal împotriva Bizanţului şi nu era altcineva să-i ia locul. Conştient de asta, papa Nicolae al IV-lea înclina spre o atitudine reţinută. I-a scris împăratului îndemnându-l să se întoarcă la dreapta credinţă şi susţinând planul ca Mihail, fiul lui Andronic, să o ia de soţie pe Catherine de Courtenay, nepoata lui Balduin al II-lea, legitimând dinastia Paleolog din perspectiva apuseană.[665]

Însă evenimente epocale aveau să abată curând atenţia creştinătăţii occidentale. La câţiva ani după accesiunea lui Andronic al II-lea, la Constantinopol

---

[665] Nicholas IV, 1905, pp. 118, 984-985; Gill, 1979, p. 188.

s-au răspândit veşti de cel mai rău augur. La Hagia Sofia, chipul Sfintei Fecioare pictat pe un perete începuse să verse lacrimi. Cursese sânge şi dintr-o icoană a Sfântului Gheorghe. Profeţii distrugerii au prezis că urma să se abată asupra lor un dezastru teribil şi au avut dreptate, numai că nu asupra Constantinopolului a căzut lovitura. În februarie 1289, sultanul Qalawun a pornit de la Cairo în fruntea trupelor sale spre Tripoli. Oraşul a căzut la 26 aprilie, după un asediu de 34 de zile, timp în care zidurile au fost lovite cu 19 catapulte. Nenorocirea a stârnit în Occident lamentaţiile obişnuite, dar atât timp cât aragonezii şi angevinii erau în continuare prinşi în conflictul legat de Sicilia, reacţia a fost cvasiinexistentă.[666]

Doi ani mai târziu, succesorul lui Qalawun, Al Ashraf, a pornit în marş spre portul Acra, care era de multă vreme capitala de facto a Regatului Ierusalimului. Dacă se aştepta la o victorie facilă, a suferit o dezamăgire. Cei de pe ziduri au rezistat cu înverşunare, iar regele Ciprului, Henric, a sosit să susţină garnizoana. Cu toate astea, armata mamelucilor a străpuns zidurile la 18 mai 1291 şi a pătruns în oraş. Chiar şi atunci, un grup de templieri a rezistat încă zece

[666] Schein, 1991, pp. 68-71.

zile într-un turn, până când structura s-a prăbuşit, după ce s-au făcut săpături la baza ei. Apoi, totul s-a încheiat. Celelalte oraşe aflate în mâinile creştinilor au fost ocupate sau evacuate înainte de sfârşitul anului, punând capăt prezenţei latine în Răsărit. Relatarea acestor evenimente ocupă prea puţin spaţiu în cronica autorului bizantin Georgios Pachymeres. El şi conaţionalii lui erau cu mult mai interesaţi de ceea ce se petrecea chiar în statul lor, şi anume certurile continue din sânul Bisericii legate de consecinţele Uniunii de la Lyon, acum compromise. Aşa că au rămas doar latinii să se tânguie, după cum conchidea un refugiat în Cipru: „Aşadar, ţara este pierdută!”[667]

Căderea Acrei nu a însemnat şi sfârşitul rolului Bizanţului în cruciade. La sfârşitul anului 1291, la Constantinopol a sosit o scrisoare de la papa Nicolae prin care anunţa dezastrul. Nu peste mult timp, Conciliul de la Sens, reunit pentru a discuta posibilităţile de recuperare a Ţării Sfinte, a decis că soluţionarea schismei cu Biserica Răsăriteană trebuie să fie o prioritate, pentru ca Bizanţul să poată aproviziona viitoarea cruciadă. Bizanţul era prezent în numeroasele planuri de recuperare a Ierusalimului propuse de toate

---

[667] Pachymeres, 1984-2000, III, pp. 92-95, 98-99; Templar of Tyre, 2003, p. 129.

categoriile, de la veterani serioşi la radicali bizari. Rolul lui a fost rareori perceput ca partener activ. În 1300, Pierre Dubois i-a recomandat regelui Franţei drept cea mai bună rută spre Ţara Sfântă pe cea urmată de Godefroy de Bouillon şi Frédéric Barbarossa, capturând între timp în cale Constantinopolul de la „acel uzurpator Paleolog". A mai propus şi o nouă modalitate de rezolvare a schismei. De vreme ce clericii bizantini se puteau căsători, trebuiau convinşi să ia de soţii femei latine educate, care apoi să-i convertească la credinţa catolică.[668] Au existat numeroase variaţiuni pe această temă largă. Franciscanul Ramon Lull îndemna, în 1305, ca bizantinilor să li se pună la dispoziţie toate prilejurile să renunţe la schismă şi să se alăture cruciadei, dar dacă nu o făceau, Constantinopolul trebuia luat cu asalt şi prădat. Alţii semnalau că o asemenea procedură drastică ar fi deplin justificată, având în vedere relaţiile de prietenie ale împăratului bizantin cu sultanul mamelucilor, blestemul Răsăritului latin. Cei care se opuneau planului de trecere prin Constantinopol nu o făceau din simpatie faţă de greci, ci de teama riscurilor pe care le implica. Bizantinii s-ar fi putut alia cu turcii selgiucizi de la

---

[668] Nicholas IV, 1905, p. 904; Leopold, 2000, p. 140; Dubois, 1956, pp. 118-119, 156, 172.

Ikonion făcând cauză comună împotriva cruciaţilor. Un autor deosebit de iritat presupunea că s-ar putea recurge chiar şi la scufundători ca să saboteze navele latine care traversau prin Bosfor.[669]

ILUSTRAȚIA 29. Basilikon de argint al lui Andronic al II-lea și al fiului său Mihail, emis între 1294 și 1320.

Majoritatea acestor planuri erau imposibil de pus în practică şi au fost repede lăsate deoparte. Altfel însă, dacă Ţara Sfântă putea fi irevocabil pierdută, papalitatea era hotărâtă ca teritoriile smulse Bizanţului după Cruciada a IV-a să rămână în mâna occidentalilor. În 1322, s-a acordat iertarea păcatelor pe trei ani oricui avea să lupte pentru principatul Ahaia împotriva „grecilor, a schismaticilor şi altor necredincioşi". S-a discutat până şi despre renaşterea vechiului Imperiu Latin, în condiţiile în care urmaşii lui Balduin al II-lea îl revendicau în continuare. Ca recunoaştere a acestei stări de fapt, papa l-a excomunicat în cele din urmă pe Andronic al II-lea, în

---

[669] Lull, 1961, pp. 108-109; Leopold, 2000, pp. 138-143; Schmieder, 1999, p. 365.

1307.[670] Însă, spre anii 1330, atitudinile începuseră să se schimbe. Ameninţarea faţă de teritoriile latine din Levant nu mai venea de la Bizanţ, ci din partea noilor emirate turceşti din Asia Mică, întemeiate pe ruinele vechiului Sultanat selgiucid de la Ikonion. Şi bizantinii au fost consideraţi din nou aliaţi potenţiali. În 1333, s-a lansat o cruciadă, nu pentru eliberarea Sfântului Mormânt, ci împotriva pericolului piraţilor turci din Marea Egee, la care, trecând peste schismă, împăratul bizantin a fost îndemnat să se alăture.[671]

Între timp, Bizanţul devenise un loc cât se poate de diferit. Vechea idee de *oikoumene* subordonată împăratului roman de la Constantinopol a fost menţinută oficial. În decursul secolului al XIV-lea însă, centre regionale ca Mistra şi Tesalonic au devenit mult mai importante şi populaţia bizantină s-a identificat din ce în ce mai mult, din punctul de vedere al limbii, al descendenţei din grecii antici şi al ortodoxiei, ca fiind în opoziţie cu catolicismul.[672] Astfel, se poate considera că anul 1291 a marcat nu numai încheierea prezenţei latine în Ţara Sfântă, ci şi sfârşitul unei perioade de aproape două sute de ani în care împăraţii bizantini şi sfetnicii lor s-au prefăcut ataşaţi de spiritul cruciat,

---

[670] John XXII, 1910, p. 213; Clement V, 1885, p. 56; Chrissis, 2013, pp. 269-271.

[671] Gill, 1979, pp. 195-196.

[672] Angold, 2003, pp. 213-214; Nicol, 1988a, pp. 72-73, 76; Wright, 2011, pp. 72-75.

urmărindu-şi în acelaşi timp agenda şi principiile proprii prin toate mijloacele avute la dispoziţie.

Epilog
Consecinţele

Volumul de faţă a urmărit care au fost reacţiile conducătorilor Bizanţului la criza secolului al XI-lea, în stilul lor bine cunoscut şi testat, care în trecut funcţionase cât se poate de bine. Ţelurile şi metodele de politică externă sistematizate şi păstrate peste secole obţinuseră un mare succes în trecut, când contribuiseră la răspândirea influenţei bizantine în regiunile locuite de slavi, la nord, şi la supravieţuirea statului în condiţiile în care şansele erau minime. Nimeni nu avea cum să ştie că acele condiţii aparte din Europa Occidentală a vremii urmau să declanşeze o mişcare de masă pe care nu puteau să o ţină sub control. De la sosirea Cruciadei I în 1096-1097 şi până la dezastrul din 1204, conducătorii bizantini au aplicat aceleaşi metode, chiar dacă unii erau conştienţi de pericol. Lăsând să se vadă că pun propriul stat mai presus de lupta pentru Ierusalim şi apelând la orice cale pentru a-şi atinge ţelurile, ei au lăsat impresia că trădaseră cauza cruciadei şi au complotat cu păgânii. Nu a fost o „ciocnire a culturilor”, după cum au susţinut unii, ci

urmarea unei percepţii în Apus potrivit căreia Bizanţul ar avea obligaţia să contribuie la efortul cruciat şi că ei, apusenii, ar fi cât se poate de îndreptăţiţi să recurgă la forţă dacă împăratul nu-şi făcea datoria. O astfel de întâmplare s-a petrecut în ianuarie 1204, iar pedeapsa a venit doar câteva luni mai târziu.

Mai rămâne doar să rezumăm ce consecinţe au generat cruciadele asupra Bizanţului. În ultimă instanţă, chiar dacă imperiul a supravieţuit statelor latine din Siria, în jurul anului 1291 a intrat într-o perioadă de declin continuu. Chiar şi în vremea lui Mihail al VIII-lea, efortul de a-l respinge pe Carol de Anjou şi de a strânge un întreg tezaur pentru a-l plăti pe regele Aragonului a însemnat neglijarea apărării în Asia Mică. Faptul a fost extrem de nefericit, deoarece frontierele au început să fie supuse tot mai frecvent incursiunilor emirilor turci independenţi, succesori ai vechiului Sultanat selgiucid de la Ikonion. Sub Andronic al II-lea, frontiera s-a prăbuşit cu totul şi până la moartea sa din 1332, la patru ani după ce fusese detronat de nepotul lui, majoritatea Asiei Mici, inclusiv Niceea şi Smirna, era pierdută pentru totdeauna. Bizanţul supravieţuise ca entitate exclusiv europeană, însă, în 1354, un grup de turci, otomanii, au reuşit să stabilească un cap de pod la Gallipoli, pe partea europeană a Dardanelelor. De aici, au declanşat

cucerirea Balcanilor, rezultatul fiind apariţia unei noi puteri dominante în regiune, Imperiul Otoman. Bizanţul amputat a mai dus-o încă un secol, până la 29 mai 1453, când Constantinopolul a fost în cele din urmă ocupat de sultanul otoman Mahomed al II-lea.

O asemenea anihilare completă şi definitivă a statului care fusese odinioară o putere formidabilă în estul Mediteranei reclamă o explicaţie raţională. Mulţi istorici au considerat că un factor major l-au reprezentat cruciadele. Deşi lovitura de graţie a fost aplicată de turcii otomani, ocuparea Constantinopolului şi dezmembrarea provinciilor din timpul Cruciadei a IV-a, în 1204, trebuie să fi provocat pagube de lungă durată. Chiar dacă oraşul a fost redobândit în 1261, Bizanţul reconstituit a fost mai mic şi mai sărac decât în 1050 şi mai puţin capabil să reziste la agresiunea dinspre est. Aşa cum spunea Steven Runciman, „cruciaţii înşişi au doborât deliberat apărarea creştinătăţii, ceea ce a permis necredincioşilor să traverseze strâmtoarea şi să pătrundă în inima Europei”[673]. Nu toată lumea este de acord cu acest verdict. Alţi comentatori au identificat separatismul local, eşecul Bizanţului de adaptare la schimbările

---

673 Runciman, 1951-1954, III, pp. 476-477. *Cf.* Vasiliev, 1952, p. 469; Godfrey, 1980, p. 160.

economice şi chiar şi natura nerăzboinică a religiei bizantine drept cauză esenţială a dispariţiei lui, şi nu acţiunile cruciaţilor din 1204.[674]

Cartea de faţă a trasat ceea ce a reprezentat, în ultimă instanţă, un eşec al unei instituţii omeneşti. Cruciadele, a IV-a în special, au avut fără îndoială un rol în acel eşec. Dar, la sfârşitul secolului al XII-lea, vechile metode şi principii îşi ratau şi ele ţinta atunci când erau aplicate supuşilor slavi ai Bizanţului din Balcani, regimului aiubid din Egipt şi turcilor selgiucizi de la Ikonion. Împăraţii constatau că devenea tot mai dificil să menţină graniţele extinse în mod imprudent în secolul al X-lea şi începutul celui de-al XI-lea. În final, Bizanţul s-a prăbuşit din cauză că nicio instituţie omenească nu poate dăinui neschimbată pe termen nedefinit, în vreme ce condiţiile se modifică şi se dezvoltă noi provocări.

Dispariţiei Bizanţului nu poate fi pusă în întregime pe seama cruciadelor, însă este interesant să comparăm moştenirea lăsată de fiecare. Ideologia cruciadelor a rămas un fapt jenant pentru democraţiile liberale occidentale şi un instrument de propagandă la îndemână pentru fundamentaliştii religioşi şi naţionaliştii extremişti. Dimpotrivă, multe aspecte ale

---

674 Pryor, 1997, pp. 199-211; Treadgold, 1997, p. 849.

civilizaţiei bizantine s-au păstrat după căderea finală a imperiului din 1453. Tradiţia ei religioasă, atât de înverşunat apărată de adversarii lui Mihail al VIII-lea din anii 1270, este perpetuată în Bisericile Ortodoxe din estul Europei. Cultura ei literară, bazată pe clasicii Antichităţii greceşti atât de îndrăgiţi de Anna Comnena şi Nicetas Choniates, a trecut în Italia în vremea Renaşterii. Imigranţii din Constantinopol au predat, au copiat şi au tradus textele-cheie care alcătuiau moştenirea lor şi în acest fel i-au influenţat pe învăţaţi şi pe gânditori cât se poate de diverşi, aşa ca Niccolo Machiavelli şi Thomas More. Stilul arhitectural specific al Bizanţului a fost reluat în secolul al XIX-lea, influenţând stilul clădirilor publice din întreaga lume. Prin urmare, moştenirea Bizanţului, deşi mult mai puţin cunoscută decât cea a cruciadelor, a rămas considerabil mai benignă.

Anexa 1

Relatarea lui Benzo de Alba despre trimişii lui Constantin al X-lea din 1062

Benzo, episcop al oraşului piemontez Alba, era susţinător al împăratului german Henric al IV-lea în disputa cu papalitatea reformată din a doua jumătate a

secolului al XI-lea. Într-o scrisoare polemică, adresată împăratului în jurul anului 1085, Benzo relatează cum, după votarea papei Alexandru al II-lea în 1061, un grup de cardinali l-a ales pe Pietro Cadalo, episcop al Parmei, ca antipapa Honorius al II-lea. El şi susţinătorii săi au ocupat apoi Roma, iar Benzo relatează sosirea în cetate a delegaţiei împăratului bizantin Constantin al X-lea, în mai 1062.

În aceeaşi zi, au fost aduse scrisori regale de la Bizanţ. Fuseseră trimişi trei purtători ai scrisorilor, înveşmântaţi în strălucitor satin purpuriu. Mantiile lor de un verde-aprins erau împodobite cu desene de aur, iar pălăriile lor roşii ai fi zis că sunt cărbuni aprinşi. Tunicile lor erau măiestru lucrate cu aur şi nestemate şi împodobite peste tot cu perle din mare. Judecând după toate astea, trebuie ca ei să fi fost din palatul împăratului. [Emisarii] Au spus multe despre imperiul universal şi despre iubirea frăţească dintre principi şi, în cele din urmă, stând în genunchi, i-au dat Alesului Domnului o scrisoare cu următoarele cuvinte:

„Constantin Doclitius [675], împărat al Constantinopolului, salută pe patriarhul roman, înălţat prin decret regal peste Biserica Universală.

[675] Probabil o versiune stâlcită a numelui de familie al împăratului, Ducas.

Înţelepciunea romană, provenită din sursele noastre greceşti, care a înflorit din plin sub primul, al doilea şi cel de-al treilea Otto[676], dispare în momentul de faţă deoarece s-a încheiat o înţelegere cu normanzii ca aliaţi la domnie. Căci acum uzurpă chiar ei oficiile imperiale, la fel ca în cazul recunoaşterii antipapei de la Lucca.[677] Pentru a îndrepta acest lucru, doresc ca, din încredinţarea Voastră, să închei un pact de veşnică prietenie cu tânărul Henric [al IV-lea], regele romanilor. Căci, la rândul meu, sunt roman şi trebuie ca noi amândoi să fim ca unul sub voia Voastră, Părintele nostru comun, uniţi prin lanţurile iubirii de nedespărţit. În acest scop, îi voi lăsa drept ostatic pe fiul meu, Porfirogenetul[678], şi toată vistieria mea, ca să facă ce va dori spre folosul său şi al oştenilor săi, pentru ca sub comanda Voastră să existe mijloace să meargă la Mormântul Domnului şi să înlăture de acolo necurăţia normanzilor şi a păgânilor. Astfel, libertatea creştină va înflori iarăşi până la sfârşitul veacurilor. Iar Voi, ca om al lui Dumnezeu şi urmaş al Sfântului Petru, păstraţi aceste declaraţii în inima Voastră şi împliniţi lucrarea

---

[676] Adică sub împăraţii apuseni Otto I (936-973), al II-lea (973-983) şi al III-lea (983-1002).

[677] Papa Alexandru al II-lea, episcop la Lucca sub numele Anselmo da Baggio, înainte de a fi ales pontif în 1061.

[678] Probabil o referire la fiul cel mic al lui Constantin al X-lea, şi el Constantin, şi nu la viitorul Mihail al VII-lea.

lui Dumnezeu.” Auzind aceste cuvinte, ne-am ridicat privirile spre cer, lăudându-L pe Domnul pentru lucrările sfinţilor.[679]

Este puţin probabil ca scrisoarea lui Constantin al X-lea să fi fost formulată exact cum afirmă Benzo aici. Niciun suveran bizantin nu s-ar fi referit la sine ca „împărat al Constantinopolului”, iar cuvântul „roman” din descrierea papei şi a împăratului apusean este şi el suspect. Promisiunea de a ceda toată vistieria bizantină este, evident, ridicolă. Pe de altă parte, este posibil ca prilejul unei dispute în alegerile papale să fi fost folosit de Constantin al X-lea în încercarea de a restabili vechea alianţă bizantino-papală antinormandă. Foarte de mirare aici este referirea împăratului la Sfântul Mormânt din Ierusalim. A fost un element introdus de Benzo, ori avem de-a face cu o încercare timpurie a împăratului bizantin de a exploata veneraţia latinilor faţă de Oraşul Sfânt?

Anexa 2

Scrisoarea lui Bohémond către papa Pascal al II-lea (cca 1106-1108)

---

[679] Benzo of Alba, 1996, pp. 224-228.

Misiva pătimaşă a lui Bohémond către papă nu este datată. Mai demult, e plasată în septembrie 1106 şi interpretată ca apel adresat lui Pascal să susţină asaltul plănuit de Bohémond asupra Imperiului Bizantin. Acum se ia în considerare mai degrabă începutul lui 1108, când Bohémond se afla în pragul unei iminente înfrângeri în faţa forţelor lui Alexie I, ceea ce ne lasă să înţelegem că scrisoarea încerca să justifice acţiunile lui controversate.[680]

Bohémond, principe al Antiohiei, slujitor al armatei creştine, către Sfântul Părinte, stăpân şi papă universal, Pascal, în numele tuturor. Întorc nu puţine mulţumiri, venerabile Părinte, către înălţimea Voastră, deoarece, aşa cum îi stă bine unui părinte şi stăpân, când am făcut pelerinajul în Franţa în slujba lui Dumnezeu, aţi dorit să mă îmbărbătaţi pe mine, fiul şi desigur robul Sfântului Petru şi al Vostru, să îl împlinesc prin onorul unei legaţii apostolice. Aş fi făcut-o personal, dacă la vremea întoarcerii mele aş fi putut să Vă găsesc la Roma ori în Apulia, după ce m-am refăcut după boală, care, prin voia lui Dumnezeu, nu m-a ţinut în loc decât pentru scurtă vreme. Acum însă, deoarece oştirea lui

---

680 Rowe, 1966-1967, pp. 192-193.

Dumnezeu este strânsă la îndemnul Sfântului Petru, nu aş fi putut sub niciun chip să o las la vatră şi am făcut în aşa fel încât să trimit mai mulţi mesageri la Domnia Voastră. Ei vor fi în măsură să exprime voinţa mea şi a întregii armate creştine în scris şi prin vorbe Vouă şi întregii Biserici Romane şi să îşi asume să mi-o expună mie pe a Voastră. Voia noastră este următoarea, dacă Dumnezeu va considera potrivit să Vă îndemne inima: ca împreună cu episcopii, cardinalii şi clerul roman, sau altfel, la următorul conciliu care a fost convocat, va trebui să întocmiţi un plan pentru a porni o expediţie la Ierusalim, fie acţionând ca judecător între noi şi împărat, fie prin revocarea schismei, a ereziilor şi a diferitelor practici care există în Biserică în ce priveşte purcederea Sfântului Duh, botezul, jertfa [din Liturghie] şi căsătoria clerului. Dacă îmi este iertată îndrăzneala, ar trebui să faceţi chiar Voi traversarea şi, cu inima exultând, spre preamărirea lui Dumnezeu, să Vă apropiaţi de noi chiar prin prezenţă, aşa cum papa Urban, cel de binecuvântată amintire, a promis în prezenţa Voastră la vestitul Conciliu de la Bari.[681] De vreme ce moartea a intervenit şi nu a putut să-şi împlinească [promisiunea], Voi, urmaşul lui, ar trebui să doriţi să faceţi asta, la fel ca multe alte lucruri

---

[681] Adică Urban al II-lea (1088-1099) la Conciliul de la Bari din aprilie 1099.

minunate care s-au petrecut în vremea Voastră, din care toţi latinii să aibă prilej de mângâiere şi de bucurie.

Dacă veţi proceda după cum dorim, Vă propun să mă supun şi să accept judecata în prezenţa Voastră faţă de împărat. În acest fel poate fi înlăturată clevetirea tuturor celor care, de departe ori de aproape, din iubire de aur şi de argint, şi nu din iubire sau oricare altă pricină, par să susţină partida împăratului. Căci tot atât de mult pe cât cei care, fără îndoială, îndrăgesc banii mai presus de dreptate susţin că am ridicat pe nedrept armele împotriva împăratului creştin, putem, dacă dorim, să ne susţinem rezonabil cauza singuri, împotriva limbii viclene şi a cărbunilor aprinşi ai pustiului.[682]

În primul rând, să trecem sub tăcere cum a obţinut acel onor prin mâini pătate de sânge, intrigi oribile şi trădare, alungându-l cu cruzime pe seniorul său din imperiu, prin urmare şade pe scaunul păcătoşilor.[683] Şi-a îndepărtat poporul de unitatea în Biserica Universală şi Apostolică, în măsura în care o simţea şi în el, de unde se vede limpede că el şi poporul său se despart de Biserica Romană. Suntem încredinţaţi, curtenii îşi dau seama ce poate urma de aici. Aceasta

---

682 Trimitere la Psalmul 119, 2-4.

683 Psalmul 1, 1.

este cauza pentru care nu am vorbit, căci vrem să ne abţinem de la cuvinte aspre în prezenţa Voastră. Din pricina vătămării aduse tuturor fiilor maicii noastre Biserica Romană, vrem, cu ajutorul lui Dumnezeu, să ne răzbunăm pentru asta şi pentru multe alte rele, aşa cum sunt mârşavele crime, jafuri, înecări şi surghiuniri ale pelerinilor la Ierusalim făcute de el şi de poporul lui. Prin urmare, de este legitim ca Sfinţia Voastră să fiţi îndemnat de un fiu să faceţi bine ca părinte, este ceva ce se cuvine să faceţi mai înainte de oricine altcineva. Căci sunteţi vicarul Sfântului Petru, căruia singur, atunci când apostolii s-au lăsat în voia somnului, Hristos i-a zis în suferinţa Lui: „Simone, dormi?”[684] De vreme ce somnul lui Simon pare mai condamnabil decât al celorlalţi, El priveşte în primul rând spre tine, cel ce cauţi spre tronul stăpânirii Lui, ca să nu dormi. Căci este scris: „Somnul şi l-au dormit şi n-au mai găsit nimic în mâinile lor”[685], iar în Scriptură: „Privegheaţi ca nu cumva să vă găsească dormind”[686] şi la Profet: „Iată, nu va dormita şi nici nu va dormi Cel care-l păzeşte pe Israel”[687].

---

[684] Cuvinte rostite de Iisus în Ghetsimani în noaptea dinaintea răstignirii. Vezi Marcu 14, 37.

[685] Psalmul 75, 5.

[686] Marcu 13, 35-36.

[687] Psalmul 120, 4.

Fără îndoială, cunoaşteţi că de mult o călătorie a papei într-o parte a lumii ar servi Sfintei Biserici, dacă Dumnezeu vrea să arate milă oştirii Lui. Căci dacă aluatul cel vechi[688] al grecilor poate fi înlăturat şi dacă poate fi spălată pata neascultării, a răzvrătirii, a schismei şi a obiceiurilor care se abat de la cele cuvenite, ar fi o bucurie vrednică de o minune pentru întreaga Biserică a lui Hristos şi o mare binefacere materială şi în acelaşi timp spirituală. Însă, dacă din cauza altor treburi lucrul ăsta ar fi dificil ori imposibil, trimiteţi în locul Vostru pe cineva vrednic să îndeplinească acest oficiu: Ioan de Burgundia, dacă vă este pe plac, care ştim că este blând ca porumbeii şi înţelept ca şerpii când trebuie nimicită erezia.[689] Restul îl veţi afla din gura trimişilor noştri şi nu ar trebui să întârziaţi să ne daţi povaţă. Rămas-bun, Sfinţia Voastră![690]

Indiferent care să fi fost data exactă a scrisorii, ea reprezintă o piatră de hotar în relaţiile dintre Bizanţ şi Apus.

Aici, Bohémond aduce două dintre aceleaşi acuzaţii care apar în relatările despre Cruciada I: că Alexie era

---

[688] I Corinteni 5, 7.

[689] Matei 10, 16.

[690] Holtzmann, 1935, pp. 280-282.

un uzurpator fără niciun drept la tron şi că îi împiedicase pe cruciaţi în drumul lor către Ierusalim.[691] Dar când îl acuză pe Alexie că „şi-a îndepărtat poporul de unitatea în Biserica Universală şi Apostolică”, merge mai departe, înfierându-l pe împărat ca schismatic, ceva ce nu apare în *Gesta Francorum* sau în alte cronici.[692]

Anexa 3

Scrisoarea papei Inocenţiu al II-lea către latinii din armatele lui Ioan al II-lea (28 martie 1138)

La începutul lui 1138, la Curtea Papală trebuie să fi ajuns ştiri despre expediţia lui Ioan al II-lea în Antiohia, cu o vară în urmă. În vremea redactării acestei scrisori, împăratul se mai afla cu armata în Siria şi se pregătea să plece în marş spre Alep.

Inocenţiu, episcop slujitor al slujitorilor Domnului, către toţi latinii cu credinţă în Dumnezeu care se află în armata regelui Constantinopolului sau trăiesc în ţara lui, salutări şi binecuvântare apostolică.

---

691 Vezi Hill, 1962, pp. 5, 7, 11, 12, 17; Guibert of Nogent, 1997, p. 38; William of Tyre, 1943, I, pp. 461, 470-471; Orderic Vitalis, 1969, VI, pp. 69-71.

692 O altă traducere a scrisorii se află în Hurbanič şi Hrnčiarová, 2020, pp. 76-92.

Tot aşa cum cel care susţine bunele fapte se face părtaş şi la răsplată, la fel şi cel care îi dă ajutor unui răufăcător nu poate fi scutit de păcat; căci este cuprins în mod egal în pedeapsă cu cei care au încuviinţat-o şi săvârşit-o. Este ştiut că şi catolicii, şi cei cu frica de Dumnezeu atât din pământurile de dincolo de Alpi, cât şi din Italia s-au străduit din greu spre eliberarea Bisericii din Răsărit şi pentru curăţirea altarului lui Dumnezeu şi s-au pus în tot felul de primejdii pe uscat şi pe mare. În sfârşit, graţie ajutorului divin şi nu fără mare vărsare de sânge, a fost izbăvită de sub robia şi dominaţia păgână şi a revenit sub legea creştină.

Acum auzim însă că regele Constantinopolului, care se desparte de unitatea Bisericii şi este neascultător Sfântului Petru, păstrătorul cheilor Cerurilor şi prinţul apostolilor şi, după Hristos, cap şi temelie a Bisericii, plănuieşte şi năzuieşte să ocupe şi să stăpânească Antiohia şi alte oraşe din jur. Aşadar, este de datoria noastră să îi chemăm din nou pe toţi credincioşii la sânul maicii noastre Biserica şi să îi apărăm să încalce legea Bisericii. Ne rugăm, vă prevenim şi vă povăţuim pe voi toţi şi, pentru iertarea păcatelor voastre, vă poruncim, dacă regele mai sus pomenit se încumetă să ocupe sau să atace Antiohia sau oricare alte locuri aflate în posesia creştinilor, să vă retrageţi din compania lui şi din orice fel de servicii îi aduceţi şi să

nu-i acordaţi niciun fel de ajutor şi sfat în obraznica lui invazie; altfel, asupra voastră se va abate aceeaşi osândă. Dată din Palatul Lateran, la calendele lui aprilie.[693]

Este semnificativ că, acuzându-l pe Ioan al II-lea că „se desparte de unitatea Bisericii şi este neascultător Sfântului Petru”, Inocenţiu al II-lea repetă acuzaţia de schismă făcută în scrisoarea lui Bohémond către Pascal al II-lea. Spre deosebire de Bohémond, papa nu se folosea de acuzaţie ca să justifice un atac împotriva Bizanţului, ci ca să îi îndemne pe mercenarii latini din serviciul bizantin să dezerteze. Nu există dovezi ca vreunul să o fi făcut.

Anexa 4

Scrisoarea lui Manuel I către Ludovic al VII-lea (august 1146)

Este posibil ca această scrisoare să-i fi fost înmânată lui Ludovic al VII-lea de trimişii lui Manuel în oraşul bavarez Regensburg în vara anului 1147, când regele francez se pregătea să pornească spre est în Cruciada a

[693] Innocent II, 1885, col. 354-355.

II-a. Tonul ei confirmă, fără îndoială, obiecţia lui Eudes de Deuil că bizantinii erau „prea afectuoşi”[694].

Manuel, credincios în Hristos Dumnezeu, stăpânitor născut în purpură, preaînalt împărat al romanilor şi preaputernic şi etern Augustus, către preanobilul rege al Franţei. Preanobile rege al Franţei, scrisoarea Excelenţei Voastre, în care ne-aţi scris că doriţi să urmaţi calea Domnului şi aţi cerut grabnic de la Majestatea Sa permisiunea de trecere şi asigurarea unor pieţe, a ajuns şi a fost citită de Noi. La aflarea veştii sosirii Voastre, Majestatea Sa a considerat-o de bun augur şi s-a bucurat să o audă. Să daţi cu adevărat crezare: ne-am dorit dintotdeauna atât de mult să vedem un bărbat ca Excelenţa Voastră şi să ne întâlnim împreună şi să stăm de vorbă; iar dacă Dumnezeu va binevoi ca Excelenţa Voastră să vină, Majestatea Sa vă va întâmpina cu toată căldura. Căci Majestatea Sa doreşte, Vă rugăm să ne daţi crezare, să vadă pe Excelenţa Voastră, când auzim că asta este plăcut lui Dumnezeu. Aflaţi, prin urmare, că Majestatea Sa este pe cale să o anunţe pe Excelenţa Voastră în scris care este dorinţa noastră: dar cum chestiunea este importantă şi după ce a cântărit, Majestatea Sa i-a

---

694 Odo of Deuil, 1948, pp. 26-27.

reţinut pe doi dintre fraţii Templului [templieri] aici, de unde îi vom putea trimite Excelenţei Voastre împreună cu un dregător, iar el Vă va înfăţişa voinţa noastră. Am trimis acum pe aceşti oameni ai Excelenţei Voastre cu scrisoarea noastră de faţă, ca să vestească marea bucurie şi buna primire cu care i-am întâmpinat pe ei şi scrisoarea Excelenţei Voastre. Şi fie ca de o mie, de o mie de ori Excelenţa Voastră să sosească! Căci Majestatea Sa este gata să conlucreze în lucrurile pe care le trataţi în scrisoare. Însă Excelenţa Voastră cunoaşteţi că, atunci când sceptrul imperiului a fost în mâna unui împărat de seamă, bunicul nostru[695], o mulţime de oşti din acele meleaguri au venit la noi şi s-au încheiat înţelegeri între părţi. Prin urmare, este de aşteptat ca Majestatea Sa să fie preocupată de această chestiune, iar un dregător şi cei doi fraţi ai Templului vor fi trimişi la Excelenţa Voastră, după cum spuneam, fiecare cu înscrisuri şi mesaje despre toate acelea. Prin urmare, Excelenţa Voastră nu trebuie să se aştepte să întâmpine vreo piedică oarecare din partea Majestăţii Sale. Cu mare bucurie va fi primită Excelenţa Voastră în imperiul nostru. Calea va fi pregătită cum se cuvine, iar traversarea şi pieţele pentru vânzarea de bunuri vor fi orânduite. Cu adevărat trimişii Excelenţei Voastre au

---

[695] Adică Alexie I.

găsit pe Majestatea Sa lucrând împotriva turcilor în interesul vostru. Căci deşi împărăţia poate să nu fi fost pregătită fiind în pace cu ei, ţinând seama că aceştia au anulat pe neaşteptate pacea, Majestatea Sa însuşi s-a pus în fruntea oştirii strânse din nou şi, cu ajutorul lui Dumnezeu, a pornit împotriva lor, şi tot aşa Dumnezeu va veni în sprijinul Majestăţii Sale. *Erroso*, adică rămas-bun. Dată din Cetatea sub paza lui Dumnezeu, în luna lui august, noul indiction.[696]

Să remarcăm cum frazele cu înflorituri din scrisoare funcţionează ca amortizor pentru principalul punct de interes: Manuel urmărea să amintească de angajamentul luat la Constantinopol de liderii Cruciadei I că trebuie să retrocedeze vechile oraşe sau teritorii bizantine capturate de ei. Caracterul cât se poate de alunecos al diplomaţiei bizantine se vede în remarca lui Manuel despre „mişcarea împotriva turcilor în interesul vostru”. De fapt, până să ajungă Ludovic al VII-lea la Constantinopol în octombrie 1147, împăratul încheiase un armistiţiu pe doisprezece ani cu sultanul din Ikonion, spre marea iritare a unora din armata franceză.[697]

---

[696] Delisle, 1869-1904, XVI, pp. 9-10.
[697] Odo of Deuil, 1948, p. 55.

Anexa 5

Scrisoarea papei Alexandru al III-lea către Pietro, cardinal la San Crisogono, nunţiu papal în Franţa (19 ianuarie 1176)

În toamna anului 1175, împăratul Manuel I s-a aflat în fruntea unei armate împotriva sultanului selgiucid de la Ikonion, Kilij Arslan al II-lea, şi a reîntărit cetatea Dorylaion.[698] Din câte se pare, la scurt timp a transmis un raport despre campanie papei Alexandru al III-lea, informându-l şi de intenţia de a o relua în anul următor. În această scrisoare, Alexandru îi cere legatului său din Franţa să folosească această informaţie ca să-i îndemne pe regele Ludovic al VII-lea şi pe nobilii lui să pornească în cruciadă pentru apărarea Ţării Sfinte.

Alexandru, episcop, slujitor al slujitorilor Domnului, către iubitul său fiu Pietro, cardinal din San Crisogono, legat al Scaunului Apostolic, salut şi binecuvântare apostolică. Am aflat din scrisorile de la iubitul nostru fiu întru Hristos, Manuel, strălucit împărat al Constantinopolului, că a pătruns în ţinuturile turcilor

---

[698] Kinnamos, 1976, pp. 220-223; Choniates, 1984, p. 100.

cu o oaste puternică şi a consolidat în mijlocul acelui teritoriu al sultanului din Ikonion un oraş mare şi bine populat, în care a aşezat latini şi greci care să-l apere. Din această cetate, din îndurarea Domnului, domină regiunea întinsă a turcilor, în măsura în care, prin pronie cerească, a refăcut o cale sigură pentru toţi creştinii, fie ei latini sau greci, să meargă la Mormântul Domnului nostru. Căci împăratul a făcut jurământ solemn că îşi va duce la împlinire voinţa sa de a nu slăbi niciodată în războiul cu acest neam nelegiuit până ce, cu ajutorul Domnului, va duce la sfârşit ceea ce a început. Urmând dorinţa lui, vrem să ajutăm ca vrednica lui lucrare să înainteze. Am trimis scrisorile noastre regilor şi principilor acestei lumi şi altor credincioşi cu îndemnul apostolic ca, pentru a înfrânge acea rasă şi pentru a ridica la înălţime numele credinţei creştine, să extindă cu fidelitate şi străduinţă acoperământul evlaviei. Prin urmare, stăruim să consacraţi toată atenţia şi toată influenţa de care dispuneţi asupra regelui, ca şi asupra prinţilor, conţilor, baronilor şi altor oameni cu credinţă în Dumnezeu din regatul Franţei, ca prin avertismentele şi încurajările pe care ţi le-am împărtăşit să îndrepţi strădaniile lor spre acest ţel, în aşa fel încât să se vadă angajamentul tău de susţinere a acestei cauze, pentru care vom fi în măsură să lăudăm în faţa Domnului

judecata şi strădania ta.[699]

Istoricii au interpretat această scrisoare în feluri foarte diferite. Paul Magdalino acordă toată atenţia şi încrederea expediţiei lui Manuel I din 1175 împotriva turcilor şi merge până acolo încât să o descrie ca pe o cruciadă. Evangelos Chrysos reacţionează foarte critic faţă de această interpretare.[700] Scrisoarea poate, în schimb, să pună la dispoziţie dovezi importante despre felul în care Manuel I prezenta politicile şi acţiunile sale, în aşa fel încât să fie acceptabile atât pentru papalitate, cât şi pentru puterile Europei Occidentale. Alexandru transmitea, aparent, impresia că acele campanii împotriva sultanului din Ikonion erau războaie sfinte în apărarea creştinătăţii, care aveau să deschidă calea spre Ierusalim. Însă, desigur, această asigurare era pentru consum occidental. Manuel avea propriile sale raţiuni să se războiască cu Kilij Arslan, care îşi întinsese hotarele în Asia Mică. Firesc, când îl anunţa pe papă de campanie, Manuel trecea sub tăcere şi acest fapt, şi lungile perioade din domnia lui când se aflase în cele mai bune relaţii cu turcii din Ikonion. Când sultanul vizitase Constantinopolul în 1162, s-a

---

[699] Delisle, 1869-1904, XV, pp. 952-953.

[700] Magdalino, 1993, p. 96; Chrysos, 2012, pp. 81-86.

bucurat de o primire magnifică şi pacea a domnit câţiva ani între cei doi suverani.[701] Abia când relaţiile dintre ei s-au stricat a început Manuel să se prezinte drept apărător războinic al creştinismului împotriva păgânilor.

Anexa 6

Otto din St. Blasien despre pregătirile de cruciadă ale lui Henric al VI-lea (1196)

Cronicarul german Otto din St. Blasien descrie aici pregătirile împăratului Henric al VI-lea în vederea cruciadei de recucerire a Ierusalimului şi rolul pe care avea să-l joace Imperiul Bizantin. Dar în vreme ce alte surse, ca Nicetas Choniates şi *Continuarea franceză a lui Guillaume de Tir,* consemnează că Henric urmărea o contribuţie monetară[702], Otto propune un concept cu mult mai cuprinzător exploatarea ultimei runde de instabilitate politică pentru a aduce Bizanţul în situaţia unui fel de stat vasal.

Intenţiile lui [Henric] se îndreaptă acum spre

---

701 Kinnamos, 1976, pp. 156-158; Choniates, 1984, pp. 67-68.

702 Choniates, 1984, pp. 261-262; Edbury, 1998, pp. 137-139.

ocuparea Greciei şi a imperiului de la Constantinopol. Căci era conştient că Grecia era ruinată de conflicte civile şi rivalităţi fraterne şi dorea să o supună Imperiului Roman, iar în acest scop îşi punea la contribuţie mintea lui înţeleaptă. În acest răstimp, împăratul grecilor [Isaac al II-lea] a trimis la el soli în căutarea ajutorului împotriva fratelui său [Alexie]. După ce a cântărit, [Henric] i-a trimis acolo pe toţi cavalerii voluntari stârniţi de aurul grecesc, mizând pe noroc pentru succesul lor în această acţiune. Mulţi s-au angajat în această aventură cu speranţă de câştig şi s-au îmbarcat spre Grecia ca să-şi ofere sprijinul, aşteptându-se la o răsplată generoasă. Între timp, împăratul grecilor a fost luat prizonier de fratele său [la 10 aprilie 1195]. A fost orbit şi ţinut sub strictă supraveghere, în vreme ce [Alexie al III-lea] a preluat imperiul şi oraşul Constantinopol. [Noul împărat] i-a chemat pe cavalerii germani şi i-a luat sub patronajul său mărinimos. Cu ajutorul lor, i-a mers bine şi a obţinut controlul asupra regatului grecilor, chiar dacă fiul celui orbit îl împiedica pe cât îi stătea în puteri.[703] Fiica acestui împărat mutilat, după cum am spus, fusese logodită cu fiul lui Tancred.[704] Când împăratul

---

[703] Adică Alexie Anghelos, fiul lui Isaac al II-lea, viitorul Alexie al IV-lea.

[704] Irina Anghelina, mai întâi logodită cu Roger, fiul regelui Tancred al Siciliei.

Henric a găsit-o la Palermo, a logodit-o cu fratele său Filip [al Suabiei]. Drept urmare, acelaşi împărat orb l-a adoptat în disperare pe Filip şi pe fiica sa ca moştenitori ai regatului care fusese uzurpat de fratele său, sperând cu ardoare că de aici va urma sprijinul împăratului [Henric].[705]

Relatarea lui Otto din St. Blasien nu trebuie luată prea în serios. Evident, nu este destul de bine informat în ce priveşte afacerile bizantine şi atribuie conaţionalilor săi germani un rol cu mult mai mare decât merită în desfăşurarea evenimentelor. Nicetas Choniates nu vorbeşte de niciun conflict între Isaac al II-lea şi fratele său Alexie înainte ca Isaac să fie răsturnat de Alexie în aprilie 1195, prin urmare povestea abordării lui Henric de către Isaac pentru ajutor împotriva fratelui său este lipsită de bază. Nu-i exclus ca Otto să fi integrat informaţii trunchiate legate de revolta lui Alexie Branas din 1186. Nu este adevărată nici afirmaţia lui Otto că Isaac al II-lea i-a adoptat pe fiica sa, Irina, şi pe Filip al Suabiei ca moştenitori, atât timp cât exista fiul său Alexie.

---

[705] Otto of St Blasien, 1912, pp. 69-70.

Anexa 7

Trimişii lui Mihail al VIII-lea promit ajutor pentru Ţara Sfântă (iulie 1274)

În vara anului 1274, împăratul Mihail al VIII-lea a trimis o delegaţie la Conciliul de la Lyon în încercarea de a pune capăt schismei dintre Bisericile bizantină şi apuseană, înlăturând în acest fel orice pretext de agresiune a Occidentului. Dar nu era singura carte pe care trebuia să o joace. Aici, ambasadorii săi promit cooperarea cu următoarea expediţie în regatul tot mai slăbit al Ierusalimului:

În privinţa ajutorului pe care domnul nostru împăratul îl va aduce Ţării Sfinte, ne spune şi susţine că ţelul şi intenţia sa sunt acelea de a acorda un sprijin consistent în Ţara Sfântă, prin armate, bani, provizii şi alte mijloace. Asta va fi posibil doar dacă este în pace cu vecinii săi latini. Şi va aduce în ajutorul Ţării Sfinte atâtea resurse câte va porunci Preasfântul Părinte, deoarece Sfântul nostru Părinte va spune când acest sprijin din partea împăratului va fi suficient. Iar în pregătirea acestor lucruri, vom predica pe străzi, în oraşe şi de la amvon, când această poruncă ne va fi dată de Preasfântul nostru Părinte.

Gherman, smeritul monah şi nevrednic episcop[706]

Georgios Akropolites, mare logofăt *(logothetes)*, slujitor al preaputernicului nostru stăpân împăratul[707]

Teofan, smeritul mitropolit de Niceea

Datată în luna iulie, al doilea indiction[708]

Promisiunea de „armate, bani, provizii şi alte mijloace” fusese, desigur, făcută de nenumărate ori în trecut, dar aici apare un element nou: propunerea lui Mihail de predicare a cruciadei în întreg Imperiul Bizantin. Era un indicator al gravităţii ameninţării pe care o reprezenta Carol de Anjou.

Anexa 8

Bizanţul şi cruciadele în literatură

Dacă evenimentele dramatice din vremea cruciadelor au inspirat un număr mare de romane istorice, relativ puţine dintre ele ating rolul Bizanţului în cadrul acelor întâmplări. Cei dintâi care s-au apropiat de acest subiect au adoptat de multe ori o atitudine de

[706] Germanos Markoutzas, fostul patriarh Gherman al III-lea al Constantinopolului în 1265-1266.

[707] Istoricul Georgios Akropolites.

[708] Delisle, 1877, p. 82.

dezaprobare, reflectând fidel prejudecăţile din relatările apusene ale acelor vremuri. Bizantinii sunt adesea zugrăviţi ca laşi neputincioşi, bizuindu-se pentru apărare pe vitejia altora, fiind puşi în antiteză cu personaje nord-europene inventate, care întruchipează robusteţe şi virtuţi pe care acei răsăriteni decadenţi pasămite le pierduseră.

Contele Robert de Paris (1832) de Walter Scott, pionier scoţian al literaturii istorice, ilustrează acest punct de vedere timpuriu. Romanul, plasat la Constantinopol, în vremea sosirii Cruciadei I din 1096-1097, este populat de personaje istorice ca împăratul Alexie I, fiica sa Anna Comnena, ginerele său Nicefor Bryennios, Bohémond de Taranto şi celelalte căpetenii ale cruciadei. Apare şi Hereward, personaj în întregime fictiv, englez din garda Varegă, blond cu ochii albaştri, folosit de împărat „ca să suplinească lipsa de curaj în rândul propriilor lui supuşi”. Hereward se distinge prin cinste şi candoare la Curtea coruptă şi depravată de la Constantinopol, fiind unicul pe care împăratul se poate bizui. Când valul Cruciadei I ajunge la Constantinopol şi insolentul conte Robert de Paris se aşază pe tronul lui Alexie, bizantinii cei fricoşi se trag deoparte şi Hereward este cel care îl înfruntă. Dar când trădătorul şi duplicitarul Nicefor Bryennios unelteşte ca Robert să fie aruncat în temniţă, Hereward îi sare în

ajutor şi cei doi zădărnicesc lovitura pusă la cale de Bryennios împotriva socrului său, Alexie. Între timp, naraţiunea devine complicată şi bizară, un bizantin viclean pierind de mâna unui urangutan ucigaş. Oricum însă, s-a constituit în acest fel şablonul bărbatului nordic care înfruntă curajos maşinaţiile bizantine.[709]

James M. Ludlow urmează îndeaproape acest model în *Sir Raoul* (1905). Eroul este un cavaler german, Jean von Ehrestein, care are nefericirea să intre în dizgraţie după ce, într-un turnir, armăsarul său se ciocneşte din greşeală de cel al lui Bonifaciu de Montferrat, provocând căderea şi rănirea nefericitului marchiz. Pierzându-şi statutul de cavaler, Jean se alătură unei bande de tâlhari, iar după câţiva ani înfăţişarea sa se schimbă atât de mult, încât poate să intre în slujba lui Bonifaciu, parte pentru a se reabilita, parte pentru a fi aproape de personajul fictiv Renée, nepoata lui Bonifaciu. Adoptă numele de Raoul şi prima sa misiune este să se ducă la Constantinopol şi să organizeze fuga tânărului Alexie Anghelos din 1201. Se alătură Cruciadei a IV-a, însă renunţă când află de complotul veneţian de a abate flota spre capitala

---

709 Scott, 1876, pp. 27, 117-118; James, 2000, pp. 238-239. *Cf* Komnene, 2009, p. 291.

bizantină. Merge oricum la Constantinopol şi, după o serie de isprăvi de vitejie, poate să-şi dezvăluie adevărata identitate şi să ceară mâna lui Renée. Din nou, tema deosebirii dintre virilii nordici şi grecii corupţi şi laşi este atotprezentă în roman. Latinul, ni se spune, este „superior prin bărbăţia lui grecului”, ca un buldog în comparaţie cu un cocker spaniei. Renée este, aparent, fiica lui Conrad de Montferrat cu Teodora, sora împăratului Isaac al II-lea, însă „sângele aprig îl avea, desigur, de la tatăl ei”. Ca la un semnal, în scenă intră acum şi un englez din garda Varegă, purtând numele Wambold, care împreună cu Jean/Raoul simbolizează toate virtuţile eroice ale viguroaselor rase nordice.[710]

Odată cu schimbarea de atitudine faţă de rasă şi sex de la mijlocul secolului XX, nu au mai fost acceptabile asemenea declaraţii stridente de superioritate rasială. Ele se fac remarcate prin absenţă în romanul lui Alfred Duggan din 1964, *Contele Bohémond.* Duggan era un scriitor prolific, care nu încerca niciodată să glorifice sau să dramatizeze trecutul. Preferă să nareze liniar, zi cu zi, doar rareori retrospectiv, chiar dacă sub stilul său narativ monoton se poate discerne un umor sec. Propria sa experienţă de soldat în Al Doilea Război

---

[710] Ludlow, 1905, pp. 161, 255, 263, 298, 324.

Mondial se reflectă în relatările convingătoare despre chinul şi plictiseala marşurilor lungi. Asta explică poate şi de ce personajele sale sunt lipsite de eroism, acţionând din cele mai diverse motive, şi prin urmare Bohémond de Taranto al său este departe de Hereward sau Wambold. Povestea este prezentată din punctul de vedere al lui Bohémond (deşi nu la persoana I) şi arată cum îşi justifica faţă de sine acţiunile pentru ca ocuparea Antiohiei să fie compatibilă cu jurământul cruciat. Şi Alexie este privit din unghiul de vedere al lui Bohémond, nu doar ca bizantin perfid, ci şi ca om de care normandul să poată profita pentru a-şi atinge scopurile proprii. Însă, din când în când, asupra paginilor pare să se lase umbra vechii despărţiri dintre greci şi latini. Anna Comnena îl vede în treacăt pe Bohémond de la o fereastră şi se întreabă cum poate fi atât de înaltă o fiinţă umană.[711]

Ca exemplu de abordare specifică secolului XXI am putea aminti *împărăteasa* lui Meg Clothier, care urmăreşte existenţa aventuroasă a lui Agnès, fiica regelui Ludovic al VII-lea al Franţei. A fost, pe rând, soţia lui Alexie al II-lea, Andronic I şi Teodor Branas, fiul generalului Alexie Branas care s-a ridicat împotriva lui Isaac al II-lea în 1187. Povestirea culminează cu

---

711 Duggan, 1964, p. 87.

ocuparea şi jefuirea Constantinopolului în timpul Cruciadei a IV-a. Dintre cele patru scrieri amintite, acest roman se bazează probabil pe cele mai minuţioase cercetări, majoritatea personajelor fiind oameni cu existenţă reală, şi nu varegi plăsmuiţi. Pe de altă parte, eroicii bărbaţi albi au fost înlocuiţi de un alt stereotip: personajul feminin puternic – în cazul de faţă, chiar Agnès. În noaptea nunţii, este neînfricată „ca un bărbat înainte de un discurs sau de o luptă măreaţă”, deşi se află la multe sute de kilometri de casă şi în vârstă de doar zece ani (deşi autoarea îi mai adaugă câţiva).[712] Departe de a fi o victimă inocentă luată în căsătorie de ucigaşul primului ei soţ ca să-şi legitimeze uzurparea, Agnès este cea care face propunerea de unire lui Andronic I. Tot pe seama ei sunt puse câteva replici din cele mai tari, cum ar fi gluma lui Andronic că dacă Alexie al II-lea mort a ajuns în Sicilia, trebuie să fi fost un înotător de forţă.[713] Sigur că un personaj feminin puternic nu este deloc rău în sine. Cititorii însă trebuie să fie conştienţi că reprezintă tot un stereotip, la fel ca eroul nordic.

---

[712] Clothier, 2013, pp. 62, 496.

[713] Clothier, 2013, pp. 159, 176. *Cf.* Eustathios of Thessalonica, 1988, p. 53.

COUNT ROBERT OF PARIS.

Without a moment's hesitation the Frank seated himself in the vacant throne of the Emperor, and extending his half-armed and robust figure on the golden cushions which were destined for Alexius, he indolently began to caress a large wolf-hound.

ILUSTRAȚIA 30. Gravură de frontispiciu realizată de William Greatbatch după un desen de William Boxall reprezentând o scenă din *Contele Robert de Paris* de Walter Scott: „Contele Robert se așază pe tronul împăratului Alexie"

Mai mult decât atât, în pofida renunţării la constructul tradiţional al masculinităţii, până şi aici se insinuează vechea subliniere a deosebirii dintre latinii bărbătoşi şi grecii debili. Alexie şi Teodor Branas – personajele bizantine pozitive – sunt, amândoi, bravi războinici. Alexie al II-lea, Isaac al II-lea, Alexie al III-lea şi Alexie al V-lea Murtzuphlos – personajele

negative – sunt, cu toţii, lipsiţi de pornire războinică: genul de oameni care „scâncesc de frică şi fug din faţa asaltului frâncilor”[714]. Atât timp cât spectrul acestei percepţii stăruie, în ciuda revoluţiei petrecute în atitudinile faţă de rasă şi sex, probabil că ea va da mereu culoare modului nostru de a înţelege ciocnirea dintre Bizanţ şi cruciade.

Bibliografie

Surse primare

Abu Shama (1898), „Le livre des deux jardins: histoire des deux règnes: celui de Nour ed-Dîn et celui de Salah ed-Dîn”, în A.C. Barbier de Meynard (ed.), *Recueil des historiens des croisades: historiens orientaux,* vol. 4., Paris: Imprimerie Naţionale.

Akropolites, G. (2007), *The History,* trad. R. Macrides. Oxford: Oxford University Press.

Al-Azimi (1938), în C. Cahen (ed.), „La chronique abrégée d’Al-Azimi”, *Journal Asiatique,* pp. 230, 353-448.

Al-Maqrizi (1980), *A History of the Ayyubid Sultans of Egypt,* trad. R.J.C. Broadhurst. Boston: Twayne.

---

[714] Clothier, 2013, p. 416.

Albert of Aachen (2013), *History of the Journey to Jerusalem,* trad. S.B. Edgington, 2 vol. Farnham/Burlington, VT: Ashgate.

Ambroise (2011), *The History of the Holy War,* trad. M. Ailes. Woodbridge: Boydell.

Andrea, A.J. (2000), *Contemporary Sources for the Fourth Crusade.* Leiden/Boston: Brill.

Attaleiates, M. (2012), *History,* trad. A. Kaldellis şi D. Krallis. Cambridge, MA/Londra: Harvard University Press.

Baha al-Din ibn Shaddad (2001), *The Rare and Excedent History of Saladin,* trad. D.S. Richards. Aldershot and Burlington, VT: Ashgate.

Baldric of Dol (2020), *History of the Jerusalemites: A Translation of the Historia Ierosolimitana,* trad. S.B. Edgington. Woodbridge: Boydell.

Barber, M., Bate K. (2010), *Letters from the East: Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th-13th Centuries.* Farnham and Burlington, VT: Ashgate.

Bar Hebraeus (1932), *The Chronography of Gregory Abû'l Faraj... Commonly Known as Bar Hebraeus,* trad. E.A. Wallis-Budge. Londra: Oxford University Press.

Barker, E (1957), *Social and Political Thought în Byzantium from Justinian I to the Last Palaeologus.* Oxford: Oxford University Press.

Barlaam of Calabria (1865), „Oratio pro Unione”, în

J.-P. Migne (ed.), *Patrologia Graeca,* vol. 151. Paris: J.-P. Migne, col. 1331-1342.

Benjamin of Tudela (1907), *The Itinerary,* trad. M.N. Adler. Londra: Oxford University Press.

Benzo of Alba (1996), *Sieben Bücher an Kaiser Heinrich IV.,* ed. Şi trad. H. Seyffert, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Germanicarum 65. Hannover: Hahn.

Bernold of St Blasien (2008), „Chronicle”, în *Eleventh Century Germany: The Swabian Chronicles,* I. S. Robinson (trad.), pp. 245-337. Manchester: Manchester University Press.

Bloch, H. (1907), *Annales Marbacenses,* Monumenta Germaniae Historica Scriptores Rerum Germanicarum 9. Hannover/Leipzig: Hahn.

Bonizo of Sutri (1865), „Liber ad Amicum”, în P. Jaffé (ed.), *Monumenta Gregoriana,* pp. 577-689. Berlin: Bibliotheca Rerum Germanicarum.

Bryennios, N. (1975), *Historiarum Libri Quattuor,* trad. P. Gautier. Brussels: Byzantion.

Caffaro (2013), *Caffaro, Genoa and the Twelfth-Century Crusades,* trad. M. Hall şi J. Phillips. Farnham and Burlington, VT: Ashgate.

Chatzelis, G, Harris, J. (2017), *A Tenth-Century Byzantine Military Manual: The Sylloge Tacticorum.* Abingdon/New York: Routledge.

Chomatenos, D. (1891), „Juris Ecclesiastici Graecorum Selecta Paralipomena”, în J. B. Pitra (ed.), *Analecta Sacra et Classica Spicilegio Solesmensi,* vol. 6. Paris: Chernowitz.

Choniates, N. (1972), *Orationes et Epistulae,* (ed.) J.A. Van Dieten. Berlin/New York: de Gruyter.

Choniates, N. (1984), *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates,* trad. H.J. Magoulias. Detroit: Wayne State University Press.

Clément, V. (1885), *Regestum Clementis Papae V: Annus Secundus.* Rome: Typographia Vaticana.

Constantine VII Porphyrogenitos (1967), *De Administrando Imperio,* (ed.) G. Moravesik, trad. R.J.H. Jenkins. Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Constantine VII Porphyrogenitos (2012), *The Book of Ceremonies,* trad. A. Moffatt şi M. Tell. Canberra: Australian Association for Byzantine Studies.

Continuator of Sigebert of Gembloux (1844), *Continuatio Aquicinctina,* (ed.) L.C. Bethmann, Monumenta Germaniae Historica Scriptores, 6, pp. 405-438. Hannover: Hahn.

Cross, S.H., Sherbowitz-Wetzor, O.P. (1953), *The Russian Primary Chronicle: The Laurentian Text.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Dandolo, A. (1938), *Chronica Venetum,* (ed.) E. Pastorello, Rerum Italicarum Scriptores, serie nouă

12/1. Bologna: Zanichelli.

Darrouzès, J. (1965), „Les documents byzantins du XIIe siècle sur la primauté romaine”, *Revue des Etudes Byzantines,* 23, pp. 42-88.

Delaborde, H. F. (1894), „Lettre des chrétiens de Terre-Sainte à Charles d’Anjou (22 avril 1260)”, *Revue de l’Orient Latin,* 2, pp. 206-215.

Delisle, L. (1869-1904), *Recueil des historiens des Gaules et de la France,* 24 vol. Paris: Imprimerie Nationale.

Delisle, L. (1877), *Notice sur cinq manuscrits de la Bibhothèque Naţionale et sur un manuscrit de la Bibliothèque de Bordeaux, contenant des recueils épistolaires de Bérard de Naples.* Paris: Imprimerie Nationale.

Der Nersessian, S. (1959), „The Armenian Chronicle of the Constable Smpad or of the ’Royal Historian’”, *Dumbarton Oaks Papers,* 13, pp. 143-168.

Dubois, P. (1956), *The Recovery of the Holy Land,* trad. W. I. Brandt. New York: Columbia University Press.

Duchesne, L. (ed.) (1955-1957), *Liber Pontificalis: de Gestis Romanorum Pontificum,* 3 vol., ed a II-a. Paris: Ecole Française de Rome.

Edbury, P. W. (trad.) (1998), *The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade: Sources în Translation.* Aldershot/Burlington, VT: Ashgate.

Ekkehard of Aura (2014), *Chronicles of the Investiture Contest: Frutolf of Michelsberg and His Continuators,* trad.

T.J.H. Mecarthy. Manchester: Manchester University Press.

Emoul (1871), *Chronique d'Ernoul et de Bernard le Tresorier,* (ed.) L. De Mas Latrie. Paris: Renouard.

Eusebius of Caesarea (1976), „Tridecennial Oration", în H.A. Drake (trad.), *În Praise of Constantine: A Historical Study and New Translation of Eusebius's Tridecennial Orations,* pp. 83-127. Berkeley/Los Angeles: University of California Press.

Eustathios of Thessalonica (1988), *The Capture of Thessaloniki,* trad. J.R. Melville-Jones. Canberra: Australian Association for Byzantine Studies.

Eustathios of Thessalonica (2013), *Secular Orations 1167/8 to 1179,* trad. Andrew F. Stone. Brisbane: Australian Association for Byzantine Studies.

Fulcher of Chartres (1969), *A History of the Expedition to Jerusalem, 1095-1127,* (ed.) H.S. Fink, trad. F.R. Ryan. New York: Norton.

Gabrieli, F. (1969), *Arab Historians ofthe Crusades,* trad. E. J. Costello. Berkeley/Los Angeles: University of California Press.

Geoffrey of Malaterra (2005), *The Deeds of Count Robert of Calabria and of His Brother Duke Robert Guiscard,* trad. K.B. Wolf. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

Gerald of Wales (1978), *The Journey through Wales and*

the Description of Wales, trad. L. Thorpe. Harmondsworth: Penguin.

Giesebrecht, W. De, Oefele, E.L.B. (1868), *Annales Altahenses Maiores,* Monumenta Germaniae Historica Scriptores 20, pp. 722-824. Hannover: Hahn.

Gilbert of Mons (2005), *Chronicle of Hainaut,* trad. L. Napran. Woodbridge: Boydell.

Goitein, S. D. (1964), „A Letter from Seleucia (Cilicia) dated 21 July 1137”, *Speculum,* 39, pp. 298-303.

Gordon, J. (1973), „The Novgorod Account of the Fourth Crusade”, *Byzantion,* 43, pp. 297-311.

Goudelis, T. (1993), *The Life of Leontios, Patriarch of Jerusalem,* trad. D. Tsougarakis. Leiden, New York/Cologne: Brill.

Gregoras, N. (1973-2007), *Rhomäische Geschichte,* trad. J.L. Van Dieten şi F. Tinnefeld, 6 vol. Stuttgart: Hiersemann.

Gregory VII (2002), *The Register of Pope Gregory VII, 1073-1085,* trad. H.E.J. Cowdrey. Oxford: Oxford University Press.

Gregory X (1892), *Les registres de Grégoire X (1272-1276) et de Jean XXI (1276-1277),* (ed.) J. Guiraud. Paris: Ecole Française de Rome.

Guibert of Nogent (1997), *The Deeds of God through the Franks,* trad. R. Levine. Woodbridge: Boydell.

Günther of Pairis (1997), *The Capture of Constantinople,*

trad. A.J. Andrea. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Hagenmeyer, H. (1901), *Epistulae et Chartae ad Historiam Primi Belli Sacri Spectantes: die Kreuzzugsbriefe aus den Jahre 1088- 1100.* Innsbruck: Wagner.

Hampe, K. (1898), „Ein ungedruckter Bericht über den Vertrag von Adrianopel zwischen Friedrich I. Und Isaak Angelos vom Febr. 1190", *Neues Archiv der Gesellschaft fur ältere deutsche Geschichtskunde,* 23, pp. 398-400.

Henry of Huntingdon (1996), *Historia Anglorum: The History ofthe English People,* ed. Şi trad. D. Greenway. Oxford: Oxford University Press.

Henry of Valenciennes (1948), *Histoire de Lempereur Henri de Constantinople,* (ed.) J. Longnon. Paris: Geuthner.

Hill, R. (ed.) (1962), *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum.* Oxford: Oxford University Press.

Hodgett, G.A.J. (ed.) (1971), *Cartulary of Holy Trinity Aldgate.* Leicester: London Record Society.

Hoffman, H. (ed.) (1980), *Chronica Monasterii Casinensis,* Monumenta Germaniae Historica Scriptores, 34. Hannover: Hahn.

Holt, P.M. (1995), *Early Mamluk Diplomacy, 1260-1290: Treaties of Baibars and Qalawun with Christian Rulers.* Leiden/Boston: Brill.

Humbert of Silva-Candida (1924), „Rationes de Sancti Spiritus Processione a Patre et Filio”, în A. Michel (ed.), *Humbert und Kerullarios,* vol. 1, pp. 97-111. Paderborn: Schöningh.

Humbert of Silva-Candida (1929), *De Sancta Romana Ecclesia*, în P.E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio,* vol. 2, pp. 128-133. Leipzig/Berlin: Teubner.

Ibn al-Athir (2006-2008), *The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from the al-Kamil fi'l ta'rikh,* trad. D.S. Richards, 3 vol. Farnham/Burlington, VT: Ashgate.

Ibn al-Qalanisi (1932), *The Damascus Chronicle of the Crusades,* trad. H.A. R. Gibb. Londra: Luzac.

Imad ad-Din al-Isfahani (1972), *Conquete de la Syrie et de la Palestine par Saladin,* trad. H. Massé. Paris: Geuthner.

Innocent II (1885), „Lefter to Latins in the Army of John II Komnenos”, în J.-P. Migne (ed.), *Patrologia Latina,* vol. 179. Paris: Garnier, col. 354-355.

Italikos, M. (1972), *Lettres et discours,* (ed.) P. Gautier. Paris: Institut Français d'Etudes Byzantines.

John of Salisbury (1986), *Historia Pontificalis,* ed. Şi trad. M. Chibnall. Oxford: Oxford University Press.

John III Vatatzes (1984), „Lefter to Pope Gregory IX, 1237”, în D.J. Geanakoplos (ed.), *Byzantium: Church, Society and Civilisation Seen through Contemporary* Eyes, pp. 34-36. Chicago/Londra: Chicago University Press.

John XXII (1910), *Lettres communes des papes d'Avignon: Jean XXII (1316-1334). Vol. 4: sixieme et septième année,* (ed.) G. Mollat. Paris: Ecole Française de Rome.

John of Procida (2015), *Sicily's Rebellion against King Charles,* trad. L. Mendola. New York: Trinacria.

Joinville, J. Of (2008), „The Life of Saint Louis", în C. Smith (trad.), *Chronicles of the Crusades,* pp. 137-336. Londra: Penguin.

Kekaumenos (1896), *Strategon et Incerti Scriptoris de Officis Regiis Libellus,* (ed.) B. Wassiliewsky şi V. Jemstedt. Sankt Petersburg: Imperial Academy of Sciences.

Kinnamos, J. (1976), *The Deeds of John and Manuel Comnenus,* trad. C. M. Brand. New York: Columbia University Press.

Kirakos of Kantzag (1869), „History of the Armenians", în E. Dulaurier (trad.), *Recueil des historiens des croisades: Documents Armeniens, volume 1,* pp. 411-433. Paris: Imprimerie Naţionale.

Komnene, A. (2009), *The Alexiad,* trad. E.R.A. Sewter, reviz. P. Frankopan. Londra: Penguin.

Laurent, V. (1946), „Le rapport de Georges le Métochite Apocrisiaire de Michel Paléologue auprès du Pape Grégoire X (1275/6)", *Revue historique du Sud-Est Européen,* 23, pp. 233-247.

Leo the Deacon (2005), *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century,* trad. A.-M. Talbot şi D.F. Sullivan. Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Leo VI (2010), *The Taktika,* trad. G.T. Dennis. Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Leo IX (1882), „Letter to Michael Keroularios”, în J.-P. Migne (ed.), *Patrologia Latina,* vol. 143. Paris: Garnier, col. 773-777.

Liudprand of Cremona (2007), *The Complete Works,* trad. P. Squatriti. Washington, DC: Catholic University of America Press.

Loud, G.A. (2010), *The Crusade of Frederick Barbarossa: The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts.* Farnham/Burlington, VT: Ashgate.

Lull, R. (1961), „De Acquisitione Sanctae Terrae”, în P.E. Kamar (trad.), *Studia Orientalia Christiana: Collectanea 6,* pp. 3-131. Cairo: Centre Franciscain d’Etudes Orientales Chretiennes.

Maas, P. (1913), „Die Musen des Kaisers Alexios I”, *Byzantinische Zeitschrift,* 22, pp. 348-369.

Machiavelli, N. (1999), *The Prince,* trad. George Bull, ed. a II-a. Harmondsworth: Penguin.

Manasses, C. (2003), „About his Journey to Jerusalem”, în W.J. Aerts „A Byzantine Traveller to one of the Crusader States”, în K. Ciggaar şi H. Teule (ed.),

East and West in the Crusader States. Context-Contacts-Confrontations III. Acta of the Congress held at Hernen Castle în September 2000, pp. 165-221. Leuven: Peeters.

Mansi, J. D. (1767), *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio,* vol. 21. Florenţa/Veneţia: Zatta.

Maragone, B. (1936), *Annales Pisani,* (ed.) M. L. Gentile, *Rerum Italicarum Scriptores,* serie nouă 6. 2. Bologna: Zanichelli.

Martin IV (1913), *Les registres de Martin IV, 1281-1285,* (ed.) M. Olivier-Martin. Paris: Ecole Française de Rome.

Matthew of Edessa (1993), *Armenia and the Crusades,* trad. A. E. Dostourian. Lanham, MD: University Press of America.

Matthew Paris (1872-1883), *Chronica Majora,* (ed.) H. R. Luard, 7 vol. Londra: HMSO.

Mesarites, N. (2017), *Nicholas Mesarites: His Life and Works (în Translation),* trad. M. Angold. Liverpool: Liverpool University Press.

Michael the Syrian (1899-1910), *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166-1199),* trad. J.-B. Chabot, 4 vol. Paris: Leroux.

Michael VIII Palaiologos (2000), „Autobiography", în J. P. Thomas şi A. C. Hero (trad.), *Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders. Typika and Testaments,* vol. 3,

1241-1247. Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Miklosich, F., Müller, W. (1860-1890), *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana,* 6 vol. Viena: Gerold.

Munro, D. C. (1902), *Letters of the Crusaders Written from the Holy Land,* ed. a 1I-a. Philadelphia: University of Pennsylvania.

Neophytos (1864), „De calamitatibus Cypri”, în W. Stubbs (ed.), *Chronicles and Memorials of the Reign of Richard I,* vol. 1, clxxxiv-clxxxix. Londra: HMSO.

Nicholas I (1925), „Epistolae ad Res Orientales, Praecipue ad Causam Ignatii et Photii Pertinentes”, în *Monumenta Germaniae Historica: Epistolae Karolini Aevi, 4,* pp. 433-610. Berlin: Weidmann.

Nicholas IV (1905), *Les registres de Nicolas IV,* (ed.) E. Langlois. Paris: Ecole Française de Rome.

Nicholas Mystikos (1973), *Letters,* ed. Şi trad. R. J. H. Jenkins şi L. G. Westerink. Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Nicholson, H. J. (trad.) (1997), *Chronicle of the Third Crusade.* Aldershot/Burlington, VT: Ashgate.

Odo of Deuil (1948), *De Profectione Ludovici VII în Orientem,* trad. V. G. Berry. New York: Columbia University Press.

Oikonomides, N. (1967), „Cinq actes inédits du patriarche Michel Autoreianos”, *Revue des Études*

Byzantines, 25, pp. 113-145.

Orderic Vitalis (1969-1980), *The Ecclesiastical History,* trad. M. Chibnall, 6 vol. Oxford: Oxford University Press.

Otten-Froux, C. (1987), „Documents inédits sur les Pisans en Romanie aux XIIIe-XIVe siècles”, în M. Balard, A. E. Laiou şi C. Otten- Froux (ed.), *Les Italiens à Byzance,* pp. 153-195. Paris: Sorbonne.

Otto of Freising (1953), *The Deeds of Frederick Barbarossa,* trad. C. C. Mierow. New York: Columbia University Press.

Otto of St Blasien (1912), *Chronica,* (ed.) A. Hofmeister, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Germanicarum, 47. Hannover/Leipzig: Hahn.

Pachymeres, G. (1984-2000), *Relations historiques,* (ed.) A. Failler, 5 vol. Paris: Belles Lettres.

Papadakis, A., Talbot, A. -M. (1972), „John X Camaterus Confronts Innocent III: An Umpublished Correspondence”, *Byzantinoslavica,* 33, pp. 26-41.

Ferry, D. M. (2008), „The *Translatio Symonensis* and the Seven Ihieves: A Venetian Fourth Crusade *Furta Sacra* Narrative and the Looting of Constantinople”, în T. F. Madden (ed.), *The Fourth Crusade: Event, Aftermath and Perceptions,* pp. 89-121. Aldershot/Burlington, VT: Ashgate.

Peter of Les-Vaux-de-Cernay (1998), *The History of the Albigensian Crusade,* trad. W.A. Şi M.D. Sibly. Woodbridge: Boydell.

Peter Tudebode (1974), *Historia de Hierosolymitano Itinere,* trad. J. H. Hill şi L.L. Hill. Philadelphia: American Philosophical Society.

Peter the Venerable (1967), *The Letters of Peter the Venerable,* ed. Giles Constable, vol. 2 Cambridge, MA: Harvard University Press.

Phokas, J. (1988), „A General Description of the Settlements and Places Belonging to Syria and Phoenicia on the Way from Antioch to Jerusalem, and the Holy Places of Palestine”, în J. Wilkinson, J. Hill şi W. F. Ryan (trad.), *Jerusalem Pilgrimage, 1099-1185,* pp. 315-336. Londra: Hakluyt Society.

Powell, J.M. (trad.) (2004), *The Deeds of Pope Innocent III.* Washington, DC: Catholic University of America Press.

Prodromos, M. (2015), în E. M. Jeffreys şi M. Jeffreys, „A Constantinopolitan Views Frankish Antioch”, *Crusades,* 14, pp. 49-151.

Psellos, M. (1966), *Fourteen Byzantine Rulers,* trad. E.R.A. Sewter, ed. a 1I-a. Harmondsworth: Penguin.

Pseudo-Kodinos (2013), *Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies,* (ed.) R. Macrides, J.A. Munitiz şi D. Angelov.

Farnham/Burlington, VT: Ashgate.
Ralph of Caen (2005), *Gesta Tancredi: A History of the Normans on the First Crusade,* trad. B.S. Şi D.S. Bachrach. Farnham/Burlington, VT: Ashgate.
Ralph of Coggeshall (1875), *Chronicon Anglicanum,* (ed.) J. Stevenson. Londra: HMSO.
Raymond of Aguilers (1968), *Historia Francorum qui Ceperunt Iherusalem,* trad. J.H. Hill şi L. Hill. Philadelphia: American Philosophical Society.
Richard of Devizes (1963), *The Chronicle of the Time of Richard the First,* (ed.) J. T. Appleby. Londra: Nelson.
Robert of Auxerre (1882), *Chronicon,* (ed.) O. Holder-Egger, Monumenta Germaniae Historica Scriptores, 26, pp. 219-279. Hannover: Hahn.
Robert of Clari (1936), *The Conquest of Constantinople,* trad. E. H. Meneal. New York: Columbia University Press.
Robert the Monk (2005), *History of the First Crusade,* trad. Carol Sweetenham. Aldershot/Burlington, VT: Ashgate.
Robert of Torigni (1889), „Chronicle”, în R. Howlett (ed.), *Chronicles of the Reigns of Stephen, Henry II and Richard I,* vol. 4, pp. 81-315. Londra: HMSO.
Robinson, I. S. (2004), *The Papal Reform of the Eleventh Century: Lives of Pope Leo IX and Pope Gregory VII.* Manchester: Manchester University Press.

Rodulfus Glaber (1989), *Historiarum Libri Quinque,* trad. J. France. Oxford: Oxford University Press.

Roger of Hoveden (1853), *Annals,* trad. H. T. Riley, 2 vol. Londra: Bohn.

Roger of Wendover (1849), *Flowers of History,* trad. J.A. Giles, 2 vol. Londra: Bohn.

Rubruck, W. (1990), *The Mission of Friar William of Rubruck: His Journey to the Court of the Great Khan Möngke, 1253-1255,* trad. P. Jackson. Londra: Hakluyt Society.

Sanudo, M. (2000), *Istoria di Romania,* (ed.) E. E. Papadopoulou. Athens: Institute of Byzantine Studies.

Shirley, J. (1999), *Crusader Syria in the Thirteenth Century.* Aldershot/Burlington, VT: Ashgate.

Simonsfeld, H. (ed.) (1883), *Historia Ducum Veneticorum,* Monumenta Germaniae Historica Scriptores, 14, pp. 72-97. Hannover: Hahn.

Skylitzes, J. (2010), *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057,* trad. J. Wortley. Cambridge: Cambridge University Press.

Stethatos, N. (2013), *The Life of Saint Symeon the New Theologian,* trad. R. P. H. Greenfield. Cambridge, MA/Londra: Harvard University Press.

Stevenson, J. (ed.) (1858), *Chronicon Monasterii de Abingdon, 2* vol. Londra: HMSO.

Stilbes, C. (1963), în J. Darrouzès, „Le memoire de

Constantin Stilbes contre les Latins”, *Revue des Etudes Byzantines,* 21, pp. 50-100.

Suger (1867), „Lettres”, în A. Leroy de La Marche (ed.), *Oeuvres complètes de Suger.* Paris: Renouard.

Suger (1992), *The Deeds of Louis the Fat,* trad. R. C. Cusimano şi J. Moorhead. Washington, DC: Catholic University of America Press.

Symeon the Logothete (2019), *The Chronicle of the Logothete,* trad. S. Wahigren. Liverpool: Liverpool University Press.

Tafel, G. L. F., Thomas, G. M. (1856-1857), *Urkunden zur älteren Handels und Staatsgeschichte der Republik Venedig,* 3 vol. Viena: Hof und Staatsdruckerei.

Taylor, W. R. (1929-1930), „A new Syriac Fragment Dealing with Incidents in the Second Crusade”, *Annual of the American Schools of Oriental Research,* 11, pp. 120-130.

Templar of Tyre (2003), *Part III of the Deeds of the Cypriots,* trad. P. Crawford. Aldershot/Burlington, VT: Ashgate.

Theiner, A., Miklosich, F. (1872), *Monumenta Spectantia ad Unionem Ecclesiarum Graecae et Romanae.* Viena: Braumüller.

Theophanes Continuatus (2011), *Chronographiae quae Theophanis continuati nomine fertur liber quo Vita Basilii Imperatoris amplectitur,* trad. I. Şevcenko. Berlin/New

York: De Gruyter.

Theophanes Continuatus (2015), *Chronographiae quae Theophanis continuati nomine fertur Libri I-IV,* trad. J. M. Featherstone şi J. Signes-Codoñer. Berlin/Boston: De Gruyter.

Theophylact of Ochrid (1980), *Discours, traités, poésies,* ed. P. Gautier. Thessaloniki: Association de Recherches Byzantines.

Thietmar of Merseburg (2001), *Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg,* trad. D. A. Warner. Manchester: Manchester University Press.

Tornikios, G., Tornikios, D. (1970), *Lettres et discours,* (ed.) J. Darrouzes. Paris: Centre Naţional de la Recherche Scientifique.

Tzetzes, J. (1972), *Epistulae,* (ed.) P. A. Leone. Leipzig: Teubner.

Urban II (1853), „Letter to Alexios I Komnenos (1096)", în J.-P. Migne (ed.), *Patrologia Latina,* vol. 151. Paris: Garnier, col. 485.

Urban IV (1901), *Les registres d'Urbain IV, 1261-1264,* vol. 2, (ed.) J. Guiraud. Paris: Ecole Française de Rome.

Usamah ibn-Munqidh (2000), *An Arab-Syrian Gentleman and Warrior in the Period of the Crusades,* trad. P.K. Hitti, ed. a II-a. New York: Columbia University Press.

Van Arsdall, A., Moody, H. (2015), *The Old French*

Chronicle of Morea: An Account of Frankish Greece after the Fourth Crusade. Farnham/Burlington, VT: Ashgate.

Villani, G. (1990), *Nuova Cronica,* (ed.) G. Porta, vol. 3. Parma: Fondazione Pietro Bembo.

Villehardouin, G. Of (2008), „The Conquest of Constantinople”, în *Chronicles of the Crusades,* trad. C. Smith, pp. 1-135. Londra: Penguin.

Vincent of Prague (1861), *Annales,* (ed.) W. Wattenbach, Monumenta Germaniae Historica Scriptores, 17, pp. 654-683. Hannover: Hahn.

Waitz, G. (ed.) (1848), *Gesta Episcoporum Tullensium,* Monumenta Germaniae Historica Scriptores, 8, pp. 631-648. Hannover: Hahn.

Walter Map (1983), *De Nugis Curialium: Courtiers' Trifles,* trad. M.R. James, C.N.L. Brook şi R.A.B. Mynors. Oxford: Oxford University Press.

Whitelock, D., Douglas, D. C., Tucker, S. I. (trad.) (1961), *The Anglo-Saxon Chronicle: A Revised Translation.* Londra: Eyre and Spottiswoode.

Widukind of Corvey (2014), *Deeds of the Saxons,* trad. B. S. Bachrach şi D.S. Bachrach. Washington, DC: Catholic University of America Press.

Will, C. (1861), *Acta et Scripta quae de Controversiis Ecclesiae Graecae et Latinae Saeculo Undecesimo Composita Extant.* Leipzig/Marburg: Elwert.

William of Apulia (1961), *Le geste de Robert Guiscard,*

trad. M. Mathieu. Palermo: Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici.

William of Jumieges (1992-1995), *Gesta Normanorum Ducum,* trad. E.M.C. Van Houts, 2 vol. Oxford: Oxford University Press.

William of Malmesbury (1998-1999), *Gesta Regum Anglorum,* trad. R.A.B. Mynors, R.M. Thomson şi M. Winterbottom, 2 vol. Oxford: Oxford University Press.

William of Newburgh (1988), *The History of English Affairs: Book I,* (ed.) P.G. Walsh şi M.J. Kennedy. Warminster: Aris and Phillips.

William of Poitiers (1998), *Gesta Guillelmi,* (ed.) R.H.C. Davis şi M. Chibnall. Oxford: Oxford University Press.

William of Tyre (1943), *A History of Deeds Done Beyond the Sea,* trad. E. A. Babcock şi A. C. Krey, 2 vol. New York: Columbia University Press.

Zonaras, J. (1999), *Epitome Historiarum,* vol. 3, (ed.) I. Gregoriades. Athens: Kanaki.

Surse secundare

Abrahamse, D. (1986), „Byzantine Views of the West in the Early Crusade Period: The Evidence of Hagiography”, în V. P. Goss (ed.), *The Meeting of Two Worids: Cultural Exchange between East and West during*

the Period, pp. 189-200. Kalamazoo, MI: Medieval Institute.

Alexander, P.J. (1962), „The Strength of Empire and Capital as Seen through Byzantine Eyes”, *Speculum, 37,* pp. 339-357.

Alexander, P.J. (1963), „The Donation of Constantine at Byzantium and its Earliest Use against the Western Empire”, *Zbornik Radova Vizantoloshkog Instituta,* 8, pp. 11-26.

Anderson, G.D. (2009), „Islamic Spaces and Diplomacy în Constantinople (Tenth to Thirteenth Centuries CE)”, *Medieval Encounters,* 15, pp. 86-113.

Andrea, A. J., Moore, J. C. (1999), „The Date of Reg. 6: 102: Pope Innocent III’s Letter of Advice to the Crusaders”, în E.E. Kittell şi T.F. Madden (ed.), *Medieval and Renaissance Venice,* pp. 109-123. Urbana, IL/Chicago: University of Illinois Press.

Angelov, D. G. (2005), „Byzantine Ideological Reactions to the Latin Conquest of Constantinople”, în A. E. Laiou (ed.), *Urbs Capta: The Fourth Crusade and Its Consequences,* pp. 293-310. Paris: Lethielleux.

Angelov, D.G. (2006), „Domestic Opposition to Byzantium’s Alliance with Saladin: Niketas Choniates and His Epiphany Oration of 1190”, *Byzantine and Modern Greek Studies,* 30, pp. 49-68.

Angelov, D. G. (2007), *Imperial Ideology and Political*

Thought în Byzantium, 1204-1330. Cambridge: Cambridge University Press.

Angold, M. (1975), *A Byzantine Government în Exile: Government and Society under the Laskarids of Nicaea, 1204-1261.* Oxford: Oxford University Press.

Angold, M. (1997), *The Byzantine Empire, 1025-1204: A Politica! History,* ed. a 1l-a. Harlow: Longman.

Angold, M. (2003), *The Fourth Crusade: Event and Context.* Harlow: Pearson.

Angold, M. (2006), „The Anglo-Saxon Historiography of the Fourth Crusade: A Crime against Humanity or Just an Accident?”, în G. Ortalli, G. Ravegnani şi P. Schreiner (ed.), *Quarta Crociata: Venezia – Bisanzio – Impero Latino,* pp. 301-316. Venice: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arte.

Asbridge, T. S. (2000), *The Creation of the Principality of Antioch, 1098-1130.* Rochester, NY: Boydell.

Barber, M. (1989), „Western Attitudes to Frankish Greece in the Thirteenth Century”, în B. Arbel, B. Hamilton şi D. Jacoby (ed.), *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204,* pp. 111-128. Londra: Frank Cass.

Beihammer, A. D. (2017), *Byzantium and the Emergence of Muslim- Turkish Anatolia ca. 1040-1130.* Londra/New York: Routledge.

Bell, G. D. (2010), „În Starvation’s Shadow: The Role

of Logistics in the Străined Byzantine-European Relations during the First Crusade”, *Byzantion,* 80, pp. 38-71.

Bibicou, H. (1959), „Une Page d’histoire diplomatique de Byzance au XIe Siècle: Michel VII Doukas, Robert Guiscard, et la pension des dignitaires”, *Byzantion,* pp. 29-30, 43-75.

Bloch, H. (1946), „Monte Cassino, Byzantium and the West in the Earlier Middle Ages”, *Dumbarton Oaks Papers,* 3, pp. 163-224.

Blöndal, S. (1978), *The Varangians of Byzantium: An Aspect of Byzantine Military History.* Cambridge: Cambridge University Press.

Borelli, L. V., Toniato, A. G. (1979), „The Origins and Documentary Sources of the Horses of San Marco”, în G. Perocco (ed.) şi J.V. Wilton-Ely (trad.), *The Horses of San Marco,* pp. 127-136. Londra: Thames and Hudson.

Brand, C. M. (1962), „The Byzantines and Saladin, 1185-1192: Opponents of the Third Crusade”, *Speculum, 37,* pp. 167-181.

Brand, C. M. (1968a), *Byzantium Confronts the West, 1180-1204.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Brand, C. M. (1968b), „A Byzantine Plan for the Fourth Crusade”, *Speculum,* 43, pp. 462-475.

Brand, C. M. (1984), „The Fourth Crusade: Some Recent Interpretations”, *Medievalia et Humanistica,* 12,

pp. 3345.

Brundage, J.A. (1976), „Richard the Lionheart and Byzantium”, *Studies în Medieval Culture, 6-7,* pp. 63-70.

Canard, M. (1964), „Les Relations politiques et sociales entre Byzance et les arabes”, *Dumbarton Oaks Papers,* 18, pp. 35-56.

Charanis, P. (1949), „Byzantium, the West and the Origin of the First Crusade”, *Byzantion,* 19, pp. 17-36.

Chrissis, N.G. (2010), „A Diversion That Never Was: Thibaut IV of Champagne, Richard of Cornwall and Pope Gregory IX’s Crusading Plans for Constantinople, 1235-1239”, *Crusades,* 9, pp. 123-145.

Chrissis, N. G. (2012), „The City and the Cross: The Image of Constantinople and the Latin Empire în Thirteenth-Century Papal Crusading Rhetoric”, *Byzantine and Modern Greek Studies,* 36, pp. 20-37.

Chrissis, N.G. (2013), *Crusading în Frankish Greece: A Study of Byzantine- Western Relations and Attitudes, 1204-1282.* Turnhout: Brepols.

Chrysos, E. (2012), „1176 – A Byzantine Crusade?”, în J. Koder şi I. Stouraitis (eds), *Byzantine War Ideology between Roman Imperial Concept and Christian Religion,* pp. 81-86. Viena: Austrian Academy of Sciences.

Chrysostomides, J. (2001), „Byzantine Concepts of War and Peace”, în A.V. Hartmann şi B. Heuser (ed.), *War, Peace and World Orders în European History,* pp.

91-101. Londra/New York: Routledge.

Ciggaar, K. N. (1982), „England and Byzantium on the eve of the Norman Conquest”, *Anglo-Norman Studies,* 5, pp. 78-96.

Ciggaar, K. N. (1996), *Western Travellers to Constantinople: The West and Byzantium, 962-1204. Cultural and Political Relations.* Leiden/Boston: Brill.

Clothier, M. (2013), *The Empress.* Londra: Arrow Books.

Constable, G. (1953), „The Second Crusade as Seen by Contemporaries”, *Traditio,* 9, pp. 213-279.

Constable, G. (2008a), „The Fourth Crusade”, în G. Constable (ed.), *Crusaders and Crusading in the Twelfth Century,* pp. 321-347. Farnham/Burlington, VT: Ashgate.

Constable, G. (2008b), „The Financing of the Crusades”, în G. Constable (ed.), *Crusaders and Crusading in the Twelfth Century,* pp. 117-141. Farnham/Burlington, VT: Ashgate.

Cormack, R. (2000), *Byzantine Art.* Oxford: Oxford University Press.

Cowdrey, H.E.J. (1970), „Pope Urban II’s Preaching of the First Crusade”, *History,* 55, pp. 177-188.

Cowdrey, H.E.J. (1982), „Pope Gregory VII’s ’crusading’ Plans of 1074”, în B.Z. Kedar, H.E. Mayer şi R.C. Smail (ed.), *Outremer: Studies in the History of the*

Crusading Kingdom of Jerusalem Presented to Joshua Prawer, pp. 27-40. Jerusalem: Yad Izhak Ben-Zvi Institute.

Cowdrey, H. E. J. (1988), „The Gregorian Papacy, Byzantium, and the First Crusade”, *Byzantinische Forschungen,* 13, pp. 145-69.

Day, G. W. (1988), *Genoa's Response to Byzantium, 1155-1204.* Urbana, IL/Chicago: University of Illinois Press.

Dennis, G.T. (2001), „Defenders of the Christian People: Holy War în Byzantium”, în A. E. Laiou şi R. P. Mottahedeh (ed.), *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World,* pp. 31-39. Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Dinshaw, M. (2016), *Outlandish Knight: The Byzantine Life of Steven Runciman.* Londra: Allen Lane.

Dondaine, A. (1958), „Hugues Etherien et le concile de Constantinople de 1166”, *Historisches Jahrbuch,* 77, pp. 473-483.

Duggan, A. (1964), *Count Bohémond.* Londra: Faber and Faber.

Dunbabin, J. (1998), *Charles I of Anjou: Power, Kingship and State-making în Thirteenth Century Europe.* Londra/New York: Longman.

Dvornik, F. (1979), *Byzantium and the Roman Primacy,* trad. E. A. Quain, ed. a II-a. New York: Fordham

University Press.

Edbury, P. W. (1991), *The Kingdom of Cyprus and the Crusades, 1191-1374.* Cambridge: Cambridge University Press.

Edbury, P. W. (1992), „Looking Back on the Second Crusade: Some Late Twelfth-Century English Perspectives”, în M. Gervers (ed.), *The Second Crusade and the Cistercians,* pp. 163-169. New York: St Martin's.

Edbury, P. W., Rowe, J. G. (1988), *William of Tyre: Historian of the Latin East.* Cambridge: Cambridge University Press.

Egan, G. (2007), „Byzantium în London? New Archaeological Evidence for 11th Century Links between England and the Byzantine World”, în M. Grünbart, E. Kislinger, A. Muthesius şi D. Stathakopoulos (ed.), *Material Culture and Well-Being în Byzantium (400-1453),* pp. 111-117. Viena: Austrian Academy of Sciences.

El Cheikh, N.M. (2004), *Byzantium Viewed by the Arabs.* Cambridge, MA/Londra: Harvard University Press.

Ferrard, C.G. (1971), „The Amount of Constantinopolitan Booty în 1204”, *Studi Veneziani,* 13, pp. 95-104.

Folda, J. (1965), „The Fourth Crusade, 1201-1204: Some Reconsiderations”, *Byzantinoslavica,* 26, pp. 277-290.

Foss, C. (1996), *Nicaea: A Byzantine Capital and its Praises.* Brookline, MA: Hellenic College Press.

France, J. (1971), „The Departure of Tatikios from the Crusader Army", *Bulletin of the Institute of Historical Research,* 44, pp. 137-147.

France, J. (1984), „Anna Comnena, the Alexiad and the First Crusade", *Reading Medieval Studies,* 10, pp. 20-38.

Frankopan, P. (2012), *The First Crusade: The Call from the East.* Londra: Bodley Head.

Gadolin, A. R. (1982), „Prince Bohémond's Death and Apotheosis in the Church of San Sabino, Canosa di Puglia", *Byzantion,* 52, pp. 124-153.

Geanakoplos, D.J. (1959), *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258- 1282: A Study în Byzantine-Latin Relations.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Gill, J. (1979), *Byzantium and the Papacy, 1198-1400.* New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Godfrey, J. (1980), 1204; *The Unholy Crusade.* Oxford: Oxford University Press.

Grégoire, H. (1940-1941), „The Question of the Diversion of the Fourth Crusade, or an Old Controversy Solved by a Latin Adverb", *Byzantion,* 15, pp. 158-166.

Guscin, M. (2009), *The Image of Edessa.* Leiden/Boston: Brill.

Haldon, J. (1999), *Warfare, State and Society in the Byzantine World 565-1204.* Londra: UCL Press.

Hamdani, A. (1974), „Byzantine-Fatimid Relations before the Battle of Mantzikert”, *Byzantine Studies,* 1, pp. 169-179.

Hamilton, B. (1980), *The Latin Church in the Crusader States.* Londra: Variorum.

Hamilton, B. (1988), „Manuel I Comnenus and Baldwin IV of Jerusalem”, în J. Chrysostomides (ed.), *Kathegetria: Essays Presented to Joan Hussey for Her 80th Birthday,* pp. 353-375. Camberley: Porphyrogenitus.

Hamilton, B. (2000), *The Leper King and His Heirs.* Cambridge: Cambridge University Press.

Hamilton, B. (2001), „Three Patriarchs at Antioch, 1165-1170”, în M. Balard, B. Z. Kedar şi J. Riley-Smith (ed.), *Dei Gesta per Francos: études sur les croisades dédiées à Jean Richard,* pp. 199-207. Aldershot/Burlington, VT: Ashgate.

Hamilton, B. (2003), „William of Tyre and the Byzantine Empire”, în Ch. Dendrinos, J. Harris, E. Harvalia-Crook şi J. Herrin (ed.), *Porphyrogenita: Essays on Byzantine History and Culture and the Latin East Presented to Julian Chrysostomides,* pp. 219-233. Aldershot/Burlington, VT: Ashgate.

Harris, J. (2000), „Distortion, Divine Providence and Genre în Niketas Choniates’s Account of the Collapse

of Byzantium, 1180-1204”, *Journal of Medieval History,* 26, pp. 19-31.

Harris, J. (2008), „The Problem of Supply and the Sack of Constantinople”, în P. Piatti (ed.), *The Fourth Crusade Revisited,* pp. 145-154. Vatican City: Libreria Editrice Vaticana.

Harris, J. (2012), „Collusion with the Infidel as a Pretext for Western Military Action Against Byzantium (1180-1204)”, în S. Lambert şi H. Nicholson (ed.), *Languages of Love and Hate: Conflict, Communication and Identity in the Medieval Mediterranean,* pp. 99-117. Tumhout: Brepols.

Harris, J. (2014), „The Schism of 1054 and the First Crusade”, *Crusades,* 13, pp. 1-20.

Harris, J. (2016), „’A blow sent by God’: Changing Byzantine Memories of the Crusades”, în M. Cassidy-Welch (ed.), *Remembering the Crusades and Crusaders,* pp. 189-201. Abingdon/New York: Routledge.

Harris, J. (2017), *Constantinople: Capital of Byzantium,* ed. a 1I-a. Londra/New York: Bloomsbury.

Harris, J., Tolstoy, D. (2012), „Alexander III and Byzantium”, în P. D. Clarke şi A. J. Duggan (ed.), *Alexander III (1159-1181): The Art of Survival,* PP. 301-313. Farnham/Burlington, VT: Ashgate.

Harvey, A. (1990), *Economic Expansion in the Byzantine*

Empire, 900-1200. Cambridge: Cambridge University Press.

Herrin, J. (1970), „The Collapse of the Byzantine Economy in the Twelfth Century: A Study of a Medieval Economy”, *University of Birmingham Historical Journal,* 12, pp. 188-203.

Hill, J. H., Hill, L. L. (1952-1953), „The Convention of Alexius I and Raymond of Saint-Gilles”, *American Historical Review,* 58, pp. 322-327.

Hillenbrand, C. (1999), *The Crusades: Islamic Perspectives.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Holtzmann, W. (1935), „Zur Geschichte des Investiturstreites”, *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde,* 50, pp. 246-319.

Hooper, N. (1985), „Edgar the Aethling: Anglo-Saxon Prince, Rebel and Crusader”, *Anglo-Saxon England,* 14, pp. 197-214.

Housley, N. (2006), *Contesting the Crusades.* Oxford: Blackwell.

Hurbanič, M., Hrnčiarová, D. (2020), „The Pope and the Crusader Prince: The Dating and Context of *Epistola ad Paschalem Papam II* Reconsidered”, *Byzantinoslavica,* 78, pp. 76-92.

Hurlock, K. (2013), *Britain, Ireland and the Crusades, c. 1000-1300.* Basingstoke/New York: Palgrave.

Ikonomopoulos, K. (2009), „Byzantium and

Jerusalem, 813-975: From Indifference to Intervention”, în S. Neocleous (ed.), *Papers from the First and Second Postgraduate Forums în Byzantine Studies: Sailing to Byzantium,* pp. 7-25. Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Jacoby, D. (1973), „The Encounter of Two Societies: Western Conquerors and the Byzantines in the Peloponnesos after the Fourth Crusade”, *American Historical Review,* 78, pp. 873-906.

Jacoby, D. (2001), „Veneţian Settlers în Latin Constantinople: Rich or Poor?”, în D. Jacoby (ed.), *Byzantium, Latin Romania and the Mediterranean,* pp. 181-204. Aldershot/Burlington, VT: Ashgate.

Jacoby, D. (2005), „The Economy of Latin Constantinople, 1204- 1261”, în A. E. Laiou (ed.), *Urbs Capta: The Fourth Crusade and Its Consequences,* pp. 195-214. Paris: Lethielleux.

Jacoby, D. (2008), „The Greeks of Constantinople under Latin Rule, 1204-1261”, în T. F. Madden (ed.), *The Fourth Crusade: Event, Aftermath and Perceptions,* pp. 53-73. Aldershot/Burlington, VT: Ashgate.

James, L. (2000), „’As the actress said to the bishop... ’: The Portrayal of Byzantine Women în English-language fiction”, în Robin Cormack şi Elizabeth Jeffreys (ed.), *Through the Looking Glass: Byzantium through British Eyes,* pp. 237-249.

Aldershot/Burlington, VT: Ashgate.

Jeffreys, E.M., Jeffreys, M. (2001), „The ’wild beast from the west’: Immediate Literary Reactions în Byzantium to the Second Crusade”, în A.E. Laiou şi R.P. Mottahedeh (ed.), *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World,* pp. 101-116. Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Joranson, E. (1949-1950), „The Problem of the Spurious Letter of Emperor Alexius to the Count of Flanders”, *American Historical Review,* 55, pp. 811-832.

Jotischky, A. (1994), „Manuel Comnenus and the Reunion of the Churches: The Evidence of the Conciliar Mosaics in the Church of the Nativity în Bethlehem”, *Levant,* 26, pp. 207-224.

Jotischky, A. (2008), „The Christians of Jerusalem, the Holy Sepulchre and the Origins of the First Crusade”, *Crusades,* 7, pp. 35-57.

Kaeppeli, T. (1953), „Deux nouveaux ouvrages de Fr. Philippe Incontri de Pera OP”, *Archivum Fratrum Praedicatorum,* 23, pp. 163-183.

Kaldellis, A. (2017), *Streams of Gold, Rivers of Blood.* Oxford: Oxford University Press.

Kaldellis, A. (2019), „Keroularios în 1054: Nonconfrontational to the Papal Legates and Loyal to the Emperor”, în N.G. Chrissis, A. Kolia-Dermitzaki şi A. Papageorgiou (ed.), *Byzantium and the West:*

Perception and Reality (11th-15th c.), pp. 9-24. Londra/New York: Routledge.

Kazhdan, A. P. (2001), „Latins and Franks în Byzantium: Perception and Reality from the Eleventh to the Twelfth Century”, în A. E. Laiou şi R. P. Mottahedeh (ed.), *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World,* pp. 83-100. Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Kazhdan, A. P., Epstein, A. W. (1985), *Change în Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries.* Berkeley/Los Angeles: University of California Press.

Kolia-Dermitzaki, A. (2019), „Byzantium and the Crusades in the Komnenian era: Perception and Reality”, în N. G. Chrissis, A. Kolia-Dermitzaki şi A. Papageorgiou (ed.), *Byzantium and the West: Perception arid Reality (11th-15th c.),* pp. 59-83. Londra/ New York: Routledge.

Koutrakou, N. (1995), „Logos and Pathos between Peace and War: Rhetoric as a Tool of Diplomacy in the Middle Byzantine Period” *Thesaurismata, 25,* pp. 7-20.

Krey, A. C. (1928), „A Neglected Passage of the *Gesta* and its Bearing on the Literature of the First Crusade”, în L. J. Paetow (ed.), *The Crusades and Other Historical Essays Presented to Dana C. Munro by His Former Students,* pp. 57-78. New York: Crofts.

Laiou, A. E. (1972), *Constantinople and the Latins: The*

Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Laiou, A.E., Morrisson, C. (2007), *The Byzantine Economy.* Cambridge: Cambridge University Press.

La Monte, J.L. (1932), „To What Extent was the Byzantine Empire Suzerain of the Latin Crusading States?”, *Byzantion,* 7, pp. 253-264.

Langdon, J. S. (1994), „Byzantium în Anatolian Exile: Imperial Vicegerency Reaffirmed During Byzantine-Papal Discussions at Nicaea and Nymphaion, 1234”, *Byzantinische Forschungen,* 20, pp. 197-233.

Langdon, J.S. (1998), „Byzantium’s Inițial Encounter with the Chinggisids: An Introduction to Byzantino-Mongolica”, *Viator,* 29, pp. 95-140.

Lemerle, P. (1955), „Byzance et la Croisade”, în G. C. Sansoni (ed.), *Relazioni del X congresso internazionale di scienze storiche,* 7 vol., III, pp. 595-600. Florența: Giunta centrale per gli studi storici.

Lemerle, P. (1965), „Thomas le slave”, *Travaux et mémoires,* 1, pp. 255-297. Lemerle, P. (1967) „, ’Roga’ et rent d’état aux X-XIe siecles”, Re*vue des Etudes Byzantines, 2*5, pp. 77-100.

Léopold, A. (2000), *How to Recover the Holy Land: The Crusade Proposals of the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries.* Aldershot/Burlington, VT:

Ashgate.

Lilie, R.-J. (1993), *Byzantium and the Crusader States, 1095-1204,* trad. J. C. Morris şi J. E. Ridings. Oxford: Oxford University Press.

Lilie, R.-J. (2003), „The Crusades and Byzantium”, în K.I. Semaan (ed.), *The Crusades: Other Experiences, Alternate Perspectives. Selected Proceedings from the 32nd Annual CEMERS Conference,* pp. *27-46.* Binghampton, NY: Global Academic Publishing.

Lock, P. (1995), *The Franks in the Aegean, 1204-1500.* Harlow: Longman.

Loud, G.A. (2014), „The German Crusade of 1197-1198”, *Crusades,* 13, pp. 143-171.

Ludlow, J. M. (1905), *Sir Raoul: A Tale of the Theft of an Empire.* Chicago: Fleming H. Revell.

Macrides, R.J. (2000), „The pen and the Sword: Who Wrote the Alexiad?”, în T. Gouma-Peterson (ed.), *Anna Komnene and Her Times,* pp. 63-81. New York/Londra: Garland.

Macrides, R.J. (2002), „Constantinople: The Crusaders’ Gaze”, în R.J. Macrides (ed.), *Travel in the Byzantine World,* pp. 193-212. Aldershot/Burlington, VT: Ashgate.

Madden, T.F. (1991-1992), „The Fires of the Fourth Crusade în Constantinople, 1203-1204: A Damage Assessment”, *Byzantinische Zeitschrift,* 84-85, pp. 72-93.

Madden, T. F. (2002), „The Chrysobull of Alexius I Comnenus to the Venetians: The Date and the Debate”, *Journal of Medieval History,* 28, pp. 23-41.

Madden, T. F. (2003), *Enrico Dandolo and the Rise of Venice.* Baltimore, MD/Londra: Johns Hopkins University Press.

Magdalino, P. (1984), „Byzantine Snobbery”, în M. Angold (ed.), *The Byzantine Aristocracy, IX to XIII Centuries,* pp. 58-78. Oxford: B. A. R.

Magdalino, P. (1993), *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180.* Cambridge: Cambridge University Press.

Magdalino, P. (2000), „The Pen of the Aunt: Echoes of the Mid- Twelfth Century in the Alexiad”, în T. Gouma-Peterson (ed.), *Anna Komnene and her Times,* pp. 15-43. New York/Londra: Garland.

Magdalino, P. (2007), „Isaac II, Saladin and Venice'”, în J. Shepard (ed.), *The Expansion of Orthodox Europe,* pp. 93-106. Cambridge: Cambridge University Press.

Mathews, T. F. (1998), *The Art of Byzantium.* Londra: Weidenfeld and Nicholson.

Mayr-Harting, H. (1993), „Odo of Deuil, the Second Crusade, and the Monastery of Saint-Denis”, în M.A. Meyer (ed.), *The Culture of Christendom: Essays în Medieval History in Memory of Denis L.T. Bethell,* pp. 225-241. Londra/Rio Grande, OH: Hambledon.

Mequeen, W. B. (1986), „Relations between the Normans and Byzantium, 1071-1112”, *Byzantion,* 56, pp. 427-476.

Morris, C. (1997), „Peter the Hermit and the Chroniclers”, în J. Phillips (ed.), *The First Crusade: Origins and Impact,* pp. 21-34. Manchester: Manchester University Press.

Morris, C. (2005), *The Sepulchre of Christ and the Medieval West from the Beginning to 1600.* Oxford: Oxford University Press.

Murray, A. V. (2000), *The Crusader Kingdom of Jerusalem: A Dynastic History.* Oxford: Unit for Prosopographical Research.

Muthesius, A. (1992), „Silken Diplomacy”, în J. Shepard şi S. Franklin (ed.), *Byzantine Diplomacy,* pp. 237-248. Aldershot/Brookfield, VT: Ashgate.

Neocleous, S. (2010a), „Byzantine-Muslim Conspiracies against the Crusades: History and Myth”, *Journal of Medieval History,* 36, pp. 253-274.

Neocleous, S. (2010b), „The Byzantines and Saladin: Opponents of the Third Crusade”, *Crusades,* 9, pp. 87-106.

Neocleous, S. (2012a), „Tyrannus Grecorum: The Image and Legend of Andronikos I Komnenos în Latin Historiography”, *Medioevo Greco,* 12, pp. 195-284.

Neocleous, S. (2012b), „Financial, Chivalric or

Religious? The Motives of the Fourth Crusaders Reconsidered”, *Journal of Medieval History,* 38, pp. 183-206.

Neocleous, S. (2013), „The Byzantines and Saladin: Some Further Arguments”, *Al-Masaq: Islam and the Medieval Mediterranean,* 25, pp. 204-221.

Neville, L. (2004), *Authority în Byzantine Provincial Society, 950- 1100.* Cambridge: Cambridge University Press.

Neville, L. (2018), *Guide to Byzantine Historical Writing.* Cambridge: Cambridge University Press.

Ni Chleirigh, L. (2011), „The Impact of the First Crusade on Western Opinion Toward the Byzantine Empire: The *Gesta Dei per Francos* of Guibert of Nogent and the *Historia Hierosolymitana* of Fulcher of Chartres”, în C. Kostick (ed.), *The Crusades and the Near East: Cultural Histories,* pp. 161-188. Abingdon/New York: Routledge.

Nicol, D.M. (1957), *The Despotate of Epiros I, 1204-1267.* Oxford: Oxford University Press.

Nicol, D.M. (1967), „The Byzantine View of Western Europe”, *Greek, Roman and Byzantine Studies,* 8, pp. 315-339.

Nicol, D.M. (1972), „The Greeks and the Union of the Churches: The Report of Ogerius, Protonotarius of Michael VIII Palaiologos, în 1280”, în D.M. Nicol (ed.),

Byzantium: Its Ecclesiastical History and Relations with the Western World, VII, Londra: Variorum.

Nicol, D.M. (1988a), „Byzantine Political Thought”, în J.H. Burns (ed.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350 – c. 1450,* pp. 51-79. Cambridge: Cambridge University Press.

Nicol, D.M. (1988b), *Byzantium and Venice: A Study în Diplomatic and Cultural Relations.* Cambridge: Cambridge University Press.

Obolensky, D. (1971), *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500-1453.* Londra: Weidenfeld and Nicholson.

Obolensky, D. (1994), „The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy”, în D. Obolensky (ed.), *Byzantium and the Slavs,* pp. 1-22. Crestwood, NY: St Vladimir’s Seminary Press.

Papageorgiou, A. (2016), „The Political Ideology of John II Komnenos”, în A. Bucossi şi A. R. Suarez (ed.), *John II Komnenos: Emperor of Byzantium in the Shadow of Father and Son,* pp. 37-52. Londra/New York: Routledge.

Papayianni, A. (2011), „The Papacy and the Fourth Crusade in the Correspondence of the Nicaean Emperors with the Popes”, în M. Balard (ed.), *The Papacy and the Crusades,* pp. 157-163. Farnham/Burlington, VT: Ashgate.

Parnell, D.A. (2010), „John II Comnenus and

Crusader Antioch”, în T.F. Madden, J.L. Naus şi V.T. Ryan (ed.), *Crusades -Medieval Worids în Conflict,* pp. 149-160. Farnham/Burlington, VT: Ashgate.

Pears, E. (1885), *The Fall of Constantinople: Being the Story of the Fourth Crusade.* Londra: Longmans.

Percy, W. A. (1981), „A Reappraisal of the Sicilian Vespers and the Role of Sicily în European History”, *Italian Quarterly,* 22, pp. 77-96.

Phillips, J. (1996), *Defenders of the Holy Land: Relations between the Latin East and the West, 1119-1187.* Oxford: Oxford University Press.

Phillips, J. (2004), *The Fourth Crusade and the Sack of Constantinople.* Londra: Jonathan Cape.

Phillips, J. (2007), *The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christendom.* New Haven, CT/Londra: Yale University Press.

Phillips, J. (2019a), *The Life and Legend of Sultan Saladin.* Londra: The Bodley Head.

Phillips, J. (2019b), „Crusader Perceptions of Byzantium, c. 1095 – c. 1150”, în N. G. Chrissis, A. Kolia-Dermitzaki şi A. Papageorgiou (ed.), *Byzantium and the West: Perception and Reality (11th-15th c.),* 102-117. Londra/New York: Routledge.

Powell, J. (2003), „Innocent III and Alexius III: A Crusade Plan That Failed”, în M. Bull şi N. Housley (ed.), *The Experience of Crusading. Volume 1: Western*

Approaches, pp. 96-102. Cambridge: Cambridge University Press.

Pryor, J.H. (1984), „The Oaths of the Leaders of the First Crusade to the Emperor Alexius I Comnenus: Fealty, Homage – Pistis, Douleia”, *Parergon,* serie nouă, 2, pp. 111-132.

Pryor, J.H. (1997), „The Problem of Byzantium and the Mediterranean World, c. 1050 – c. 1400”, în B.Z. Kedar, J. Riley-Smith şi R. Hiestand (ed.), *Montjoie: Studies în Crusade History în Honour of Hans Eberhard Mayer,* pp. 199-211. Aldershot: Variorum.

Pryor, J.H., Jeffreys, M. J. (2012), „Alexios, Bohémond and Byzantium’s Euphrates Frontier. A Tale of Two Cretans”, *Crusades,* 11, pp. 31-86.

Queller, D.E. (1971), *The Latin Conquest of Constantinople.* New York: John Wiley.

Queller, D.E., Katele, I.B. (1982), „Attitudes towards the Venetians in the Fourth Crusade: The Western Sources”, *Internaţional History Review,* 4, pp. 1-36.

Queller, D. E., Madden, T. F. (1997), *The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople,* ed. a 1I-a. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Queller, D.E., Stratton, S. J. (1969), „A Century of Controversy on the Fourth Crusade”, *Studies în Medieval and Renaissance History,* 6, pp. 235-277.

Queller, D.E., Compton, T. K., Campbell, D. A.

(1974), „The Fourth Crusade: The Neglected Majority”, *Speculum,* 49, pp. 441-465.

Reuter, T. (2001), „The ’non-crusade’ of 1149-1150”, în J. Phillips şi M. Hoch (ed.), *The Second Crusade: Scope and Consequences,* pp. 150-163. Manchester: Manchester University Press.

Riley-Smith, J. (1973), „Government în Latin Syria and the Commercial Privileges of Foreign Merchants”, în D. Baker (ed.), *Relations between East and West in the Middle Ages,* pp. 109-132. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Riley-Smith, J. (2002), *What were the Crusades?* ed. a III-a. Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan.

Robbert, L.B. (1995), „Rialto Businessmen and Constantinople, 1204-1261”, *Dumbarton Oaks Papers,* 49, pp. 43-58.

Roche, J. (2006), „Conrad III and the Second Crusade: Retreat from Dorylaion?”, *Crusades,* 5, pp. 85-97.

Roche, J. (2009), „In the Wake of Manzikert The First Crusade and the Alexian Reconquest of Asia Minor”, *History,* 94, pp. 135-153.

Roche, J. (2018), „The Byzantine Conception of the Latin Barbarian and Distortion in the Greek Narratives of the Early Crusades”, în K.V. Jensen, C.S. Jensen şi J.M. Jensen, *Fighting for the Faith – The Many Crusades,* pp. 143-173. Stockholm: Centre for Medieval Studies

University of Stockholm.

Rowe, J.G. (1959), „The Papacy and the Greeks, 1122-1153”, *Church History,* 28, pp. 115-130, 310-327.

Rowe, J.G. (1966-1967), „Paschal II, Bohémond of Antioch and the Byzantines”, *Bulletin of the John Rylands Library,* 49, pp. 105-202.

Rowe, J.G. (1969), „Hadrian IV, the Byzantine Empire and the Latin Orient”, în T.A. Sandquist şi M.R. Powicke (ed.), *Essays în Medieval History Presented to Bertie Wilkinson,* pp. 3-16. Toronto: University of Toronto.

Runciman, S. (1946-1948), „The Byzantine 'protectorate' in the Holy Land in the Eleventh Century”, *Byzantion,* 18, pp. 207-215.

Runciman, S. (1951-1954), *A History of the Crusades,* 3 vol. Cambridge: Cambridge University Press.

Runciman, S. (1982), „The Visit of King Amalric I to Constantinople în 1171”, în B.Z. Kedar, H.E. Mayer şi R.C. Smail (ed.), *Outremer: Studies in the History of the Crusading Kingdom of Jerusalem Presented to Joshua Prawer,* pp. 153-158. Jerusalem: Yad Izhak Ben-Zvi Institute.

Runciman, S. (2002), „Byzantium and the Crusades”, în T.F. Madden (ed.), *The Crusades. The Essential Readings,* pp. 212-220. Oxford: Blackwell.

Saunders, J. J. (1977), „The Mongol Defeat at Ain Jalut

and the Restoration of the Greek Empire”, în J. J. Saunders (ed.), *Muslims and Mongols: Essays on Medieval Asia,* (ed.) G. W. Rice, pp. 67-76. Christchurch: University of Canterbury.

Saunders, W. (1995), „The Greek Inscription on the Harran Gate at Edessa: Some Further Evidence”, *Byzantinische Forschungen,* 21, pp. 301-304.

Schein, S. (1991), *Fideles Crucis: The Papacy, the West and the Recovery of the Holy Land, 1274-1314.* Oxford: Oxford University Press.

Schmieder, F. (1999), „Enemy, Obstacle, Ally? The Greek în Western Crusade Proposals (1274-1311)”, în B. Nagy şi M. Sebök (ed.), *The Man of Many Devices who Wandered Full Many Ways: Festschrift în Honor of Janos M. Bak,* pp. 357-371. Budapest/New York: Central European University Press.

Scott, W. (1876), *Count Robert of Paris,* (ed.) P. H. Waddell. Edinburgh: Nimmo, Hay and Mitchell.

Shawcross, T. (2011), „The Lost Generation (c. 1204 – c. 1222): Political Allegiance and Local Interests under the Impact of the Fourth Crusade”, în P. Herrin şi G. Saint-Guillain (ed.), *Identities and Allegiances in the Eastern Mediterranean after 1204,* pp. 9-45. Farnham/Burlington, VT: Ashgate.

Shawcross, T. (2012), „Conquest Legitimized: The Making of a Byzantine Emperor în Crusader

Constantinople”, în J. Harris, C. Holmes şi E. Russell (ed.), *Byzantines, Latins and Turks in the Eastern Mediterranean World after 1150,* pp. 181-220. Oxford: Oxford University Press.

Shepard, J. (1985), „Information, Disinformation and Delay în Byzantine Diplomacy”, *Byzantinische Forschungen,* 10, pp. 233-293.

Shepard, J. (1988), „When Greek Meets Greek: Alexius Comnenus and Bohémond în 1097-1098”, *Byzantine and Modern Greek Studies,* 12, pp. 185-277.

Shepard, J. (1992), „Byzantine Diplomacy, 800-1204: Means and Ends”, în J. Shepard şi S. Franklin (ed.), *Byzantine Diplomacy,* pp. 41-71. Aldershot: Ashgate.

Shepard, J. (1993), „The Uses of the Franks în Eleventh-Century Byzantium”, *Anglo-Norman Studies,* 15, pp. 275-305.

Shepard, J. (1996), „’Father’ or ’scorpion’? Style and Substance în Alexios’s Diplomacy”, în M.E. Mullett şi D. Smythe (ed.), *Alexios I Komnenos,* pp. 68-132 Belfast: Queen’s University of Belfast.

Shepard, J. (1997), „Cross-purposes: Alexius Comnenus and the First Crusade”, în J. Phillips (ed.), *The First Crusade: Origins and Impact,* pp. 107-129. Manchester: Manchester University Press.

Shepard, J. (2005), „How St James the Persian’s Head was Brought to Cormery: A Relic Collector around the

Time of the First Crusade”, în L. M. Hoffman şi A. Monchizadeh (ed.), *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie: Beiträge zur byzantinischen Geschichte und Kultur,* pp. 287-335. Wiesbaden: Harrassowitz.

Shepard, J. (2006), „Byzantium’s Overlapping Circles”, în F. K. Haarer şi E. Jeffreys (ed.), *Proceedings of the 21st Internaţional Congress of Byzantine Studies, London 21-26 August 2006. Vol. 1: Plenary Papers,* pp. 15-55. Aldershot/Burlington, VT: Ashgate.

Shepard, J. (2017), „Storm Clouds and a Thunderclap: East-West Tensions Towards the Mid-Eleventh Century”, în M.D. Lauxtermann şi M. Whittow (ed.), *Byzantium in the Eleventh Century: Being în Between,* pp. 127-153. Londra/New York: Routledge.

Shukurov, R. (2013), „Harem Christianity: The Byzantine Identity of Seljuk Princes”, în A.C.S. Peacock şi S.N. Yildiz (ed.), *The Seljuks of Anatolia: Court and Society in the Medieval Middle East,* pp. 115-150. Londra: I.B. Tauris.

Simpson, A. (2013), *Niketas Choniates: A Historiographical Study.* Oxford: Oxford University Press.

Spence, R. (1979), „Gregory IX’s Attempted Expeditions to the Latin Empire of Constantinople: The Crusade for the Union of the Greek and Latin Churches”, *Journal of Medieval History,* 5, pp. 163-176.

Stavridou-Zafraka, A. (2005), „The Political Ideology of the State of Epiros”, în A.E. Laiou (ed.), *Urbs Capta: The Fourth Crusade and Its Consequences, pp.* 313-323. Paris: Lethielleux.

Stephenson, P. (2000), *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204.* Cambridge: Cambridge University Press.

Stephenson, P. (2003), „Anna Comnena's *Alexiad* as a Source for the Second Crusade”, *Journal of Medieval History,* 29, pp. 41-54.

Thomas, R. D. (1991), „Anna Comnena's Account of the First Crusade”, *Byzantine and Modern Greek Studies,* 15, pp. 269-312.

Tibble, S. (2020), *The Crusader Strategy: Defending the Holy Land, 1099-1187.* New Haven, CT/Londra: Yale University Press.

Tougher, S. (2008), *The Eunuch în Byzantine History and Society.* Londra/New York: Routledge.

Treadgold, W. (1997), *A History of the Byzantine State and Society.* Stanford, CA: Stanford University Press.

Tyerman, C. (2004), *Fighting for Christendom: Holy War and the Crusades.* Oxford: Oxford University Press.

Ullmann, W. (1952), „Cardinal Humbertand the Ecclesia Romana”, *Studi Gregoriani,* 4, pp. 111-127.

Van Engen, J. H. (1983), *Rupert of Deutz.* Berkeley, Los Angeles, Londra: University of California Press.

Van Houts, E.M.C. (1985), „Normandy and Byzantium”, *Byzantion,* 55, pp. 544-559.

Van Tricht, F. (2011), *The Latin Renovatio of Byzantium: The Empire of Constantinople (1204-1228).* Leiden/Boston: Brill.

Vasiliev, A. A. (1929-1930), „Henry Plantagenet and Manuel Comnenus”, *Byzantinische Zeitschrift,* 29, pp. 233-44.

Vasiliev, A.A. (1952), *History of the Byzantine Empire, 324-1453,* ed. a II-a. Madison, WI: University of Wisconsin Press.

Whalen, B.E. (2010), „God’s will or not? Bohémond’s Campaign against the Byzantine Empire (1105-1108)”, în T.F. Madden, J.L. Naus şi V.T. Ryan (ed.), *Crusades – Medieval Worids in Conflict,* pp. 111-126. Farnham/Burlington, VT: Ashgate.

Wilson, N.G. (1996), *Scholars of Byzantium,* ed. a 1I-a. Londra: Duckworth.

Wolf, K.B. (1991), „Crusade and Narrative: Bohémond and the *Gesta Francorum”, Journal of Medieval History,* 17, pp. 207-216.

Wolff, R.L. (1948), „Footnote to an Incident of the Latin Occupation of Constantinople: The Church and the Icon of the Hodegetria”, *Traditia,* 6, pp. 319-328.

Wolff, R.L. (1954), „Mortgage and Redemption of an Emperor’s Son: Castile and the Latin Empire of

Constantinople”, *Speculum,* 29, pp. 45-84.

Wright, C. (2011), „On the Margins of Christendom: The Impact of the Crusades on Byzantium”, în C. Kostick (ed.), *The Crusades and the Near East: Cultural Histories,* pp. 55-82. Abingdon/New York: Routledge.

Resurse pe web

Anna Komnena, *Alexiada* (trad. E.A. Dawes): http://www.fordham.edu/halsall/basis/Annacomnena-Alexiad.asp.

Byzantine Studies online: http: //www. Fordham. Edu/halsall/byzantium/.

Byzantium 1200 (Constantinopolul bizantin în anul 1200, reconstrucţie grafică): http: //www. Byzantiuml200. Com.

De Re Militari (Society for Medieval Military History): http: // deremilitari. Org/. Harris, J. (2014), „Byzantium and the First Crusade: Three Avenues of Approach”, *Estudios Bizantinos, 2,* pp. 125-141: http://www.publicacions.ub.edu/revistes/estudiosbizantinos02/default.asp? articulo=1024&modo=resumen.

Internet Medieval Sourcebook (despre cruciade): http://www.fordham.edu/Halsall/sbooklk.asp.

Madden, T. F. (2006), *Interview by the American Society for the Defence of Tradition, Familyand Property:* https:

www.tfp.org/an-interview-with-professor-thomas-madden-dispelling-myths-about-the-crusades/.

Medievalists. Net (articole despre istoria Bizanţului): http://www.medievalists.net/2010/12/04/byzantine-history/.

Roman-Emperors. Org (biografii ale împăraţilor bizantini): http://www.roman-emperors. Org/.

Lista ilustraţiilor

1. Zidurile continentale ale Constantinopolului la Blachernae (Shutterstock: Anna Kucherova).
2. Interiorul Catedralei Hagia Sofia, Constantinopol (Shutterstock: vvoe).
3. Biserica Sfintei Fecioare Koubelidiki, Kastoría, în nordul Greciei, de la începutul secolului al X-lea (Shutterstock: Gelia).
4. Monedă bizantină de aur (nomisma), care îl prezintă pe împăratul Roman al III-lea (1028-1034) primind binecuvântarea Sfintei Fecioare (Autor).
5. Histamenon, monedă emisă de Alexie I Comnenul între 1081 şi 1092 (Autor).
6. Fortăreaţa Antiohiei (Thomas Asbridge).
7. Cupola Bisericii Pammakaristos din Constantinopol (astăzi moscheea Fetiye), întemeiată de Adrian, fratele lui Alexie I (Shutterstock: epic_images).

8. Marea Moschee de la Damasc (Shutterstock: Olga Kolos).

9. Domul Stâncii, Ierusalim (Autor).

10. Vultur imperial pe zidul Mănăstirii Kosmosoteira de la Feres, în nordul Greciei, construită de Isaac Comnenul, fratele lui Ioan al II-lea (Brian Melaughlin).

11. Biserica Sfântului Mormânt, Ierusalim, secţiunea păstrată din reconstrucţia bizantină de la mijlocul secolului al XI-lea (Shutterstock: Eldad Yitzhak).

12. Catedrala Sfântul Petru din Antiohia (Shutterstock: Elzbieta Sekowska).

13. Castelul cruciat Crac des Chevaliers (Fortăreaţa Cavalerilor), Siria (Shutterstock: Matej Hudovernik).

14. Fortăreaţa din Corfu (Shutterstock: Tachefoto).

15. Ruinele unei părţi din Palatul Blachernae (Tekfur Sarayi) din Constantinopol (Shutterstock: yilmazsavaskandag).

16. Turnul Alb, Tesalonic (Shutterstock: vlas2000).

17. Împăratul Frédéric Barbarossa la monumentul Kyffhäuser, Germania (Shutterstock: Australiancamera).

18. Bustul sultanului Saladin din Cairo (Jonathan Phillips).

19. Catedrala Sfânta Sofia, Nicosia (azi moscheea Selimiye). Construită în stil gotic la începutul secolului al XIII-lea, clădirea simbolizează stăpânirea latină din

Cipru după 1191 (Shutterstock: Andriy Markov).

20. Biserica Sf. Donat, Zara, secolul al IX-lea (Shutterstock: DeymosHR).

21. Cupola Bisericii Hristos Pantepoptes, Constantinopol (azi moscheea Eski Imaret). Împăratul Alexie al V-lea a transformat biserica în bază a sa în timpul asaltului final asupra zidurilor maritime, în aprilie 1204 (Shutterstock: Pavlemarjanovic).

22. Mormântul lui Enrico Dandolo, doge al Veneţiei, din Hagia Sofia, Constantinopol (Shutterstock: Roka).

23. Fortificaţii la Methoni, în sudul Peloponesului, fost oraş bizantin anexat de Veneţia în urma Cruciadei a IV-a (Shutterstock: Styve Reineck).

24. Icoana bizantină a Arhanghelului Mihail de la sfârşitul secolului al X-lea sau începutul celui de-al XI-lea. Icoana, aflată astăzi în tezaurul Bazilicii San Marco, la Veneţia, a fost aproape sigur prădată de la Constantinopol în urma Cruciadei a IV-a (Shutterstock: Isogood_Patrick).

25. Abaţia Bromholm, Norfolk, Anglia (Autor).

26. La Sainte-Chapelle, Paris, construită de regele Ludovic al IX-lea pentru a adăposti Cununa de Spini adusă de la Constantinopol în 1239 (Shutterstock: Alysta).

27. Maria Paleologhina, fiica ilegitimă a lui Mihail al VIII-lea, care a fost căsătorită cu Abaka, ilhan al Persiei.

Mozaic din Biserica Mântuitorului din Chora, Constantinopol, astăzi Muzeul Kariye (Shutterstock: Stig Alenas).

28. Statuie din marmură a lui Carol de Anjou de Arnolfo di Cambie, astăzi la Musei Capitolini, Roma (Jonathan Phillips).

29. Basilikon de argint al lui Andronic al II-lea şi al fiului său Mihail, emis între 1294 şi 1320 (Autor).

30. Gravură de frontispiciu realizată de William Greatbatch după un desen de William Boxall reprezentând o scenă din *Contele Robert* de Paris de Walter Scott: „Contele Robert se aşază pe tronul împăratului Alexie”.

O FEREASTRĂ DESCHISĂ
SPRE UN BIZANȚ FRĂMÂNTAT
ȘI RÂVNIT DE SECOLE

Vreme de șapte sute de ani, bizantinii au pus baza unui sistem de valori care a plasat Constantinopolul, și nu Ierusalimul sau Roma, în centrul lumii. Atitudinile împăraților lui au reflectat această superioritate și au condus la tensionarea relațiilor cu forțele cruciate în ceea ce privește strategia militară și diplomatică.

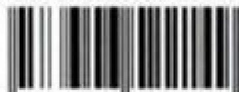
În același timp, bogățiile și sofisticarea marelui oraș au lăsat o puternică impresie în rândul cruciaților, care, în cele din urmă, a fost fatală pentru încercările de a reface unitatea creștină.

În aprilie 1204, Cruciada a IV-a, condusă de dogele venețian Enrico Dandolo, a cucerit și a prădat Constantinopolul, anunțând sfârșitul unei dominații bizantine, aproape milenare, în Răsărit.

ISBN 978-630-6522-14-9

France
• médias •
monde

www.baroquebooks.ro